

OPERA HISTORICA

4

**Editio Universitatis Bohemiae
Meridionalis**

1995

OPERA HISTORICA 4
Editio Universitatis Bohemiae Meridionalis 1995

**PŘÍSPĚVKY
KE KAŽDODENNÍ KULTUŘE
NOVOVĚKU**

České Budějovice 1995

ÚVODEM KE SBORNÍKU O KAŽDODENNÍ KULTUŘE

Předkládaný sborník patnácti příspěvků, které pojednávají o nejrůznějších stránkách každodenní kultury 16. až 19. století, je jedním z výsledků dlouhodobějšího badatelského zaměření pracovníků katedry historie Pedagogické fakulty Jihočeské univerzity, jejich spolupracovníků a někdejších posluchačů. Podobná vědecká orientace tohoto pracoviště se uplatnila zvláště během poslední doby také v rozsáhlých přednáškových cyklech o každodenní kultuře středověku, raného novověku i období 19. a počátku 20. století. Autoři jednotlivých studií vycházeli především ze systematického hodnocení účtů, korespondence, evidenčních pramenů, trestně právních spisů, pamětí, deníků a kronik. Takový heuristický záběr jim v mnoha případech umožnil, aby soustředili svou pozornost k poznání dosud málo známých nebo zdánlivě okrajových témat z českých novověkých dějin. V řadě příspěvků předkládaného sborníku autoři postupně opustili tradiční pojetí podobných výzkumů každodenního rituálu, které se zabývalo pouze poznáváním hmotné kultury. Svůj badatelský zájem zřetelněji soustředili rovněž k sociálním a antropologickým otázkám. Takto široce pojímaná každodennost se v mnoha statích stala nejen konkrétním badatelským výsledkem, ale posloužila jednotlivým autorům právě v sociální i antropologické rovině také jako cenné metodické východisko.

Josef HRDLIČKA

**POTRAVINY NA PŘEDBĚLOHORSKÉM DVOŘE PÁNŮ Z HRADCE
(Způsoby zásobování a finanční náklady)**

K často zpracovávaným tématům z období raného novověku patří život předbělohorské aristokracie.^{1/} K cílům tohoto bádání se přiřadilo také poznání každodenního života této vrstvy společnosti. Společně s kulturou bydlení, odíváním, hygienou a dalšími oblastmi sem patří i jídelníček. Ojediněle zachované řady účetních pramenů, dochované v Rodinném archivu pánů z Hradce, umožnily odhalit různé stránky spojené s touto dosud opomíjenou oblastí každodenního života.^{2/}

V čele hradeckého rodu stál od roku 1546 Jáchym, prvorozený syn českého nejvyššího kancléře Adama I. z Hradce. Kromě přestaveb rodového sídla - jindřichohradeckého zámku - položil také základy k vybudování rozsáhlé rezidenční sítě. V roce 1565, kdy tragicky zahynul, ji tvořilo druhé rodové sídlo (zámek v Hluboké nad Vltavou), sídla v centrech panství (Protivín, Žirovnice, Kardašova Řečice a v letech 1552-1554 i Vimperk), palác v Praze a množství příležitostných sídel. Jáchymův mladší bratr Zachariáš, sídlící od roku 1550 v Telči, si vybudoval obdobnou soustavu sídel na svých moravských statcích - jejím základem byla telčská rezidence a zámek v Polné. Po jeho smrti (1589) připadla pak celá do majetku české linie, jejímž představitelem byl Jáchymův syn Adam II. z Hradce. Ten rezidenční síť dobudoval koupí zámku ve Stráži nad Nežárkou a příměstského sídla v Košřích u Prahy. Po jeho smrti v roce 1596 a nástupu posledního představitele hradeckého rodu Jáchyma Oldřicha, který zemřel roku 1604, byla ale její podstatná část odprodána.^{3/}

Jednotlivá sídla, tvořící rezidenční síť, plnila různé funkce. Nejvýznamnější z nich - hlavní venkovská rezidence v Jindřichově Hradci - byla sídlem velmožova dvora, a proto jí vrchnost věnovala největší

pozornost. Z důrazu na její hospodářsko-správní, obytnou, obrannou a společensko-reprezentační funkci vyplývaly i zvýšené nároky na její zásobování. Jednou z nejdůležitějších oblastí byl přísun potravin.

Do jindřichohradeckých zámeckých kuchyní^{4/} se po celou druhou polovinu 16. století dostávaly potraviny čtyřmi různými způsoby. Patrně nejméně důležité pro kuchyňské hospodaření pánů z Hradce byly potraviny přijímané formou darů. Hradecký velmož je dostával od svých služebníků, příslušníků české a moravské vyšší i nižší šlechty, říšské aristokracie či od členů královské rodiny. Zvláštní roli v této oblasti hrály vazby klientelské.

Nejčastěji byla na jindřichohradecký zámek jako dar přinášena zvěřina (koroptve, tetřevi, drobní ptáci, jeleni a srny), drůbež (krocani, pávi, husy), ovoce (oblíbené melouny, hrušky a jiné) nebo ryby (nejvíce pstruzi a lososi, ale i kapři). Méně často to bylo víno nebo vybrané speciality (paštiky či vepřové hlavy).^{5/}

Některé druhy potravin dodávali do kuchyně poddaní z panství jako naturální dávky. I když není dochován urbář panství, ve kterém by tyto povinnosti byly zaznamenány, bylo možné určit jejich výši z kuchyňských účtů. V první polovině devadesátých let 16. století odváděli poddaní z hradeckého, žirovnického a řečického panství do hlavní venkovské rezidence každý rok celkem 26 kop 28,5 úroční slepice, 3 kopy 14 vajec a jednu husu. Ze vsi Pohoře bylo navíc vybíráno 14 sýrů. Všechny tyto potraviny přijímala zámecká hospodyně Anna Šinoglová, od které je dostával kuchmistr. Živé slepice byly dávány do zámeckého sadu (štěpnice), do zahrady (tam pro ně byla postavena "komůrka"), "nad pekárnu" či do kláštera u sv. Kateřiny. Tam se o ně staral panský zahradník, jenž je podle potřeby vydával do kuchyně.

Z masných krámů bylo každoročně vybíráno sádlo ("čistý lůj"). Třicet jindřichohradeckých řezníků ho dávalo "k zámecké potřebě" po 25 librách, sedm řezníků z Počátek po 23 a čtyři z Kardašovy Řečice po 20 librách. V roce 1593-1594 odvedl jeden řezník z Jarošova své vrchnosti 25 liber sádla. Celkem ho bylo ze všech masných krámů na panství vybíráno 953, resp. 978 liber. Z obilí bylo ve formě naturálních dávek přijímáno 217,75 strychu ječmene, 2 222,75 strychu ovsa a 56,75 strychu máku.^{6/}

Velké množství potravin se do jindřichohradecké kuchyně dodávalo z vlastního vrchnostenského hospodaření. To se ve druhé polovině 16. věku skládalo z velkého počtu podniků, přičemž největší význam pro kuchyňské hospodaření měly poplužní dvory, mlýny, rybníky, pivovar, panské zahrady a štěpnice, rozsáhlé lesy, obory, čihadla a včelí úly.

Základem zemědělské výroby předbělohorského velkostatku byly poplužní dvory.^{7/} V polovině 16. století se na jindřichohradeckém panství nacházely tři - Lišný, Nový a Plešský, v polovině šedesátých let k nim přibýly další dva - Holenský a Velhartický. V květnu 1571 byl Plešský dvůr prodán a až do počátku osmdesátých let byly na panství čtyři poplužní dvory. V roce 1581 byly založeny dva nové dvory - Drahýška a Chotěmický, který se o dva roky později začal nazývat Kuchyňský. Spolu s koupí panství Stráž nad Nežárkou v roce 1596 byl získán i jeden poplužní dvůr (Strážský). V roce 1599 se objevila také první zmínka o dvoru u Kardašovy Řečice. Po smrti dlouholetého hejtmana jindřichohradeckého panství Jana Zelendara z Prošovic (+ asi 1600) přešel do majetku pánů z Hradce také dvůr v Lodhýřově, který hejtman vlastnil a jenž vznikl pravděpodobně v sedmdesátých letech. V roce 1598 začal být přímo z hradeckého zámku spravován poplužní dvůr v Žirovnici, který ale existoval už v roce 1564, kdy páni z Hradce toto panství získali. Rozloha všech těchto deseti dvorů činila na počátku 17. věku 40 lánů.^{8/}

Do poplužních dvorů se soustředila rostlinná i živočišná produkce, jejíž část nalézala své odbytiště i v zámecké kuchyni na hlavní venkovské rezidenci pánů z Hradce. V každém dvoře bylo chováno velké množství hovězího dobytka (volů, krav, jalovic), telat, prasat a drůbeže. U dvorů Holná a Drahýška stály také ovčiny, v devadesátých letech ještě rozšiřované, v nichž se chovalo několik stovek ovcí.^{9/}

Přestože stavy všech hospodářských zvířat a drůbeže byly vysoké, jejich podíl na zásobování zámecké kuchyně nebyl převažující. V roce 1564 bylo do ní přijato celkem 75 kusů hovězího dobytka (z toho byly 4 kusy ze dvorů), 40 telat (30 ze dvorů) a 45 skopců a jehňat (14 z hradeckého a 5 ze žirovnického panství).^{10/} V roce 1594-1595 bylo do zámecké kuchyně z celkového množství hovězího masa přijato :

... 4 642 liber (20 kusů dobytka) z poplužních dvorů ^{11/}

... 16 323 liber (82 kusů dobytka) koupeno od poddaných

... 1 018 liber koupeno od řezníků z masných krámů

z celkového množství telecího masa bylo přijato :

... 2 157 liber (64 telat) z poplužních dvorů

... 186 liber (6 telat) koupeno od poddaných ze vsí

... 552 liber koupeno od řezníků z masných krámů

z celkového množství skopového masa bylo přijato :

... 173 liber (23 skopců) z poplužních dvorů

... 1 444 liber (129 skopců) koupeno od poddaných

... 363 liber koupeno od řezníků z masných krámů.

Poměr dodávek z poplužních dvorů vzhledem k celkovému množství činil u hovězího masa 21,12 %, u telecího masa 74,51 % a u skopového masa 8,74 %. Oproti situaci z šedesátých let vzrostl poměr hovězího dobytka dodávaného z poplužních dvorů, u telecího masa zůstal nezměněn, ale klesl podíl skopců a jehňat.

Mimo masa bylo od krav a ovcí získáváno mléko, z něhož se vyrábělo máslo a sýr.^{12/} Většina těchto potravin byla prodána nebo spotřebována čeledí v jednotlivých dvorech. Pouze mléko a máslo z Kuchyňského dvora směřovalo na jindřichohradecký zámek - v roce 1594-1595 bylo "pro čeládku zámeckou utraceno" 470 žejdlíků másla a blíže neurčené množství mléka. Ze zabitého dobytka byl získáván také syrový lůj - v témže roce to bylo 808 liber.^{13/}

Vedle živočišné produkce byly poplužní dvory střediskem obilní výroby. Na jindřichohradeckém panství byl nejčastěji pěstován oves a žito, méně pšenice a ječmen. Vedle toho se ve většině dvorů pěstovalo proso (jáhly), pohanka a mák. V první polovině sedmdesátých let se vrchnost v Novém, Holenském a Velhartickém dvoře pokoušela o pěstování rýže.^{14/} Množství sklizeného a poté spotřebovaného obilí je známé až od roku 1585.^{15/} Pro toto období bylo možné také určit podíl poplužních dvorů na zásobování jindřichohradecké zámecké kuchyně obilím.

Z celkového množství sklizené a následně k různým účelům vydané pšenice bylo do mlýnů na semletí krupice a do zámecké pekárny vydáno každoročně mezi 20 a 60 strychy, což představovalo 5-10 % veškeré spotřebované pšenice. Do zámecké pekárny i do všech poplužních dvorů směřovalo velké množství žita - dohromady to v devadesátých letech bylo 600 - 1 100 strychů (35-50 % veškerých výdajů tohoto obilí). Mimo toho bylo pravidelně vydáváno 40 strychů žita na pečení tmavých chlebů k "sladké kaši" pro chudé, kteří se každoročně na Zelený čtvrtek shromažďovali u hradeckého zámku.^{16/} Na semletí krup zámeckým služebníkům i do dvorů bylo vydáváno 20-30 % veškerého množství ječmene, což představovalo mezi 90 a 140 strychy tohoto druhu obilí za rok. K dalším plodinám, pěstovaným v poplužních dvorech, patřil hrách. I on tvořil pravidelnou součást jídelníčku zámeckých služebníků a dvorské čeledi - po celá devadesátá léta ho bylo ke kuchyňským účelům vydáváno 20-40 % z celkového

množství, což činilo mezi 5 a 60 strychy v jednom roce. Značné množství všech obilnin bylo vydáváno také panským služebníkům jako deputát.

V jednotlivých poplužních dvorech byla pěstována také zelenina (mrkev, cibule, řepa, zelí a jiné druhy). O jejím dopravování na hradecký zámek nejsou dochovány žádné zprávy, docházelo k tomu patrně jen z Kuchyňského dvora.^{17/}

K dalším vrchnostenským podnikům, které se podílely na zásobování hlavní venkovské rezidence hradeckého rodu potravinami, patřily mlýny. Po celou druhou polovinu 16. století stály na panství dva - Pasecký a Nový. Mlelo se v nich obilí pro potřebu zámecké pekárny a kuchyně, ale také ječmen na kroupy a krupky. Z mlýnského prachu se u nich vykrmovali vepři, jejichž většina byla prodána nebo rozdána. Jen někteří z nich skončili v zámecké kuchyni.^{18/}

Velký podíl na zásobování zámecké kuchyně pánů z Hradce nesla rybníční síť. V letech 1564-1596 se v rybních účtech hradeckého panství uváděla jména 47 rybníků,^{19/} ze kterých se lovili kapři, štiky, okouni a množství různých druhů drobných ryb, nazývaných jednotně "mřen". Většina těchto rybníků stála již za Jáchyma z Hradce v polovině 16. věku. I když převážná většina kaprů a štik byla prodávána domácím nebo zahraničním kupcům,^{20/} poměrně velké množství se jich odeslalo do panských sádek a haltýřů, které sloužily k dlouhodobému přechovávání živých ryb. Odtud je potom panský obročník dodával do zámecké kuchyně.^{21/}

Každoročně bylo do sádek a poté do kuchyně dopraveno 2 000 až 6 000 kaprů, což činilo 4-14 % z celkového množství. Počet štik byl nižší - maximálně 1 600 kusů; okounů bylo ještě méně. Přesný počet drobných ryb nebylo možno určit, neboť jejich množství bylo počítáno na džbery. Mimo toho se hodně ryb rozdávalo služebníkům hradeckého a řečického panství, faráři v Jindřichově Hradci či do městských špitálů a klášterů. Každoročně se také v zámecké kuchyni připravovalo 1 500 - 2 000 kaprů pro chudé z panství na Zelený čtvrtek.^{22/}

Dalším panským hospodářským podnikem, jehož produkty odebrala zámecká kuchyně, byl pivovar. V Jindřichově Hradci stál prokazatelně již počátkem 16. století, kdy ho Jindřich IV. z Hradce opravil a rozšířil.^{23/} Za Jáchyma z Hradce se pivovar opět rozrostl (roku 1551), ale jeho produkce se stále nemohla vyrovnat hradeckým sladovníkům. Počátkem osmdesátých let přistoupil proto jeho syn Adam II. k výstavbě nového pivovaru, který byl ve své době největším v jižních Čechách. Na místě panské stodoly a čtyř městských domů postavili italsí stavitelé v letech 1580-1582

(všechny úpravy byly dokončeny až roku 1587) pivovar, jehož produkce byla téměř třikrát vyšší než starého. Vedle bílého piva produkoval také pivo ječné (řídké).^{24/}

Množství bílého piva, které bylo z pivovaru dodáváno do zámku, je známé téměř pro celou druhou polovinu 16. století. Až do poloviny sedmdesátých let se pro zámecké služebníky a čeládku odebírala v průměru tři vědra za týden, po roce 1574 se toto množství zvýšilo na čtyři. Z celkového počtu navařených věder to činilo 7-10 %. Po postavení nového pivovaru se počet odebíraného piva nezmenšil, ale zásluhou vyšší produkce klesl jeho poměr na 2-5 %. V roce 1585 se snížilo množství bílého piva potřebného ke stravování zámeckých služebníků na tři vědra za týden. Obrat nastal již na přelomu osmdesátých a devadesátých let 16. století, kdy počet odebíraného piva opět vzrostl.

Jindřichohradecký pivovar zásoboval ječným pivem také čeládku v některých poplužních dvorech i "žence a jiné robotře". Bílé pivo bylo z něho vydáváno také do špitálu u sv. Jana Křtitele nebo bylo rozdáváno jako odměna za některé práce. Jedním vědrem bílého piva přispívala vrchnost i k svatebnímu veselí svých služebníků.^{25/}

Vydatným dodavatelem zvěřiny byli panští myslivci. Z lesů na hradeckém panství, rozdělených do osmi hájemství, i z lesů na panství řečickém a žirovnickém dodávali každoročně do zámecké kuchyně velké množství srn, srnců, jelenů, laní, zajíců, tetřevů, kačerů, koroptví, bažantů a další pernaté zvěře. Ojediněle zastřelili také divokého vepře, divoké husy, "vodního karvana", čápa nebo medvěda.^{26/} Počet panských myslivců se do poloviny sedmdesátých let pohyboval mezi jedním a třemi, poté se zvýšil až na šest osob. Společně s nimi se podzimních a zimních honů účastnili i panští fišknechti. Vrchním dozorem nad myslivci, kteří měli kromě střílení zvěřiny na starosti i výcvik loveckých psů a dravých ptáků (sokolů, jestřábů), byl pověřen lovčí.^{27/}

Speciálně k chovu a také k lovu zvěře sloužilo pánům z Hradce několik obor. Jáchym založil pravděpodobně v padesátých letech 16. století velikou oboru na sever od Jindřichova Hradce, ale jeho syn Adam II. ji o dvacet let později zrušil.^{28/} V této době vlastnil již menší oboru u Lišného dvora. Od počátku osmdesátých let stála další obořa u Nového dvora, v níž byli chováni bažanti. Na počátku devadesátých let byla celá obora rozšířena a kromě bažantů se v ní nacházely i divoké husy, kachny, koroptve a daňci. Její část se využívala i k pěstování hrachu, pohanky, rýže, okurek, melounů a pláňat ovocných stromů. O provoz celé obory i o šest včelích úlů v ní umístěných se staral oborník, který bydlel ve

stavení uvnitř obory.^{29/}

V lesích jindřichohradeckého panství se nacházelo okolo deseti číhadel, s jejichž pomocí byli loveni drobní lesní ptáci. Byla umístěna v různých částech panství a o jejich chod se staral panský číhař. Jedno z nich počátkem osmdesátých let stálo i v bažantí oboře u Nového dvora.^{30/}

Páni z Hradce vlastnili také několik zahrad. Jedna z nich se nacházela přímo v zámeckém areálu, patrně na jižní straně za Novým stavením. Vedle květin (fialek, levandulí, karafiátů a růží) v ní byla pěstována zelenina - česnek, salát, hrách, petržel, okurky, červená řepa, kapusta, majoránka, dále koření (šafrán, rozmarýn, šalvěj) i jahody a melouny. Vedle této zahrady stála štěpnice, v níž se mimo jabloní a dalších ovocných stromů pěstovalo velké množství zeleniny. V roce 1583 sem byly zasety okurky, petržel, cibule, ředkev, salát, tykve, česnek, "turecký hrách", kapusta, "turecká pšenice", bob, řeřicha, cibule, "vlašský kopr", kmín, "routa zahradní", šafrán, koriandr a anýz.^{31/}Roku 1585 se začalo v této štěpnici se stavbou "domečku", do jehož sklepů byly na zimu přenášeny květiny, melouny a koření. O tři roky později však tato stavba shořela.^{32/}

Další panská zahrada stála vedle panské chmelnice na okraji Nežárckého předměstí. Byla patrně využívána i k odpočinku, neboť v její blízkosti stál "lusthaus". V zahradě byla pěstována opět zelenina - mrkev, cibule a zelí - a ve druhé polovině devadesátých let 16. věku tu byla založena nová štěpnice. Třetí zahrada stála na Zárybnickém předměstí, nic bližšího však o ní není známo.^{33/} O zahradu a štěpnici na zámku se starali panští zahradníci, panskou zahradu na Nežárce měla na starosti šafářka.

Součástí hospodaření pánů z Hradce byly také včelí úly. Těch se na jindřichohradeckém i řečickém panství nacházelo několik desítek. Šest jich stálo v bažantí oboře a dva v zahradě na Zárybnickém předměstí.^{34/}

Zámecká kuchyně pánů z Hradce v Jindřichově Hradci byla bohatě a pravidelně zásobována potravinami také z ostatních rodových sídel. Byly to potraviny nakoupené v tomto místě a poté odeslané do hlavní venkovské rezidence nebo potraviny pocházející z jejich panského hospodaření.

Pro potřebu zámku v Hluboké nad Vltavou bylo v letech 1564-1597 nakoupeno, ale potom na jindřichohradecký zámek odesláno 6 600 vajec, 398 kuřat, velké a blíže neznámé množství lesních ptáků, 7 krocánů, 6 lososů, 16 vepřů a selat, 16 telat, více než 40 skopců a jehňat a také cukr a koření. Celkem za ně bylo v tomto období vydáno 92 kop 46 gr.č.,

což činilo 1,29 % z celkové sumy vydání za potraviny na tomto sídle.^{35/}

Z poplužních dvorů, ale i z rybníků nebo od myslivců na hlubockém panství byly dodávky častější. Jen v roce 1592-1593 bylo do Jindřichova Hradce dovezeno 8 sudů jelení a vepřové zvěřiny, 15 kusů zastřelené vysoké zvěře, 12 divokých prasat, 16 zajíců, 240 lesních ptáků, 26 koroptví, 3 telata, 9 skopců a jehňat, 20 husí, 150 slepic, 45 kachen, 40 kuřat a kapounů, 150 kaprů, 84 štik, 600 vajec, 2 polty másla, 6 sudů ovoce a 60 šneků.^{36/} I v dalších letech byly na jindřichohradecký zámek posílány z poplužních dvorů druhého největšího rodového panství telata a drůbež, z rybníků potom kapři, štiky a okouni a také množství zvěřiny.^{37/}

Z panství Protivín bylo na hlavní venkovskou rezidenci pánů z Hradce v letech 1564-1597 posláno nakoupených potravin za 257 kop 54 gr.č., což představovalo 13,93 % z celkové sumy vydané za potraviny. Nejvíce se na tomto množství podílela sůl, které odtud bylo odesláno celkem 254 prostic. Spolu s ní to bylo 4 080 vajec, 4 telata, 8 prasat, 120 kuřat, velké množství drobných lesních ptáků, med, cibule a víno.^{38/}

Z poplužních dvorů na protivínském panství byla do Jindřichova Hradce posílána hospodářská zvířata pouze k významným slavnostem, jakou byla svatba Kateřiny z Hradce s Ladislavem Berkou z Dubé v roce 1591. K ní se z tohoto panství odeslalo 30 skopců, 15 kusů hovězího dobytka a tři telata.^{39/}

Do jindřichohradecké zámecké kuchyně byly v posledním desetiletí 16. století dodávány potraviny také z bývalého sídla rodové sekundogenitury. V letech 1590-1600 bylo v Telči nakoupeno a "Jeho Milosti pánu na Hradec odesláno" 419 žejdlíků medu, 59 jehňat, více než 200 kuřat a množství drobných lesních ptáků. Ve druhé polovině devadesátých let, kdy byly dodávky největší, k nim přibýly 3 "putny" vína, 2,25 míry pohanky a blíže neurčené množství ovoce a lískových ořechů.^{40/} Ke slavnostem, konaným koncem století na hlavní venkovské rezidenci pánů z Hradce, se tento sortiment ještě rozšířil. Vydání za nakoupené potraviny, které byly odeslány na hradecký zámek, dosáhly výše necelých 350 kop (5,80 % z celkového množství).

Z poplužních dvorů panství Telč bylo do Jindřichova Hradce v letech 1590 až 1591 a 1596 -1599 odesláno 1 032 vajec, 120 slepic, 88 husí, 15 kachen, 15 kapounů, 5 krocanů a 96 žejdlíků másla. V roce 1591 bylo mimo toho z telčských dvorů, obor a rybníků posláno ke svatbě Kateřiny z Hradce velké množství zvěřiny, pstruhů, lesních ptáků, drůbeže, masa a medu.^{41/}

Jindřichohradecká zámecká kuchyně byla zásobována potravinami také ze vzdáleného panství Poiná. Dělo se tak prokazatelně v letech 1590

až 1597, kdy Polná spolu s Telčí připadla do majetku hlavní rodové linie pánů z Hradce. Celkem bylo z Polné odesláno 4 650 vajec, 15 kusů hovězího dobytka, 35 telat, 142 skopců a jehňat, 23 kuřat, několik lesních ptáků, 10 věder vína a 28 žejdlíků medu. Hodnota těchto potravin byla 106 kop 10 gr.č., což činilo 10,19 % z celkové sumy vydané na tomto sídle za potraviny. Většina jich byla určena k slavnostním příležitostem.^{42/}

Po celou druhou polovinu 16. století přicházeli na jindřichohradecký zámeček poslové s potravinami, vypravení z nedalekého žirovnického panství. Přinášeli nakoupené potraviny nebo produkty panského hospodaření. V letech 1564-1597 bylo v Žirovnici a okolí nakoupeno a na hlavní venkovskou rezidenci odesláno 1 306 slepic a kuřat, 17 003 vejce a více než 8 331 kusů lesních ptáků. Mimo toho tam byli dopravováni také raci chycení v pronajaté řece. Pouze ojediněle přinesli poslové nakoupené ovoce (jablka, hrušky), máslo a zajíce. Pro slavnostní příležitosti bylo ze Žirovnice vypraveno telecí maso a "telecí hlavy". Celkem bylo za tyto potraviny utraceno 100 kop 28 gr.č. (7,08 % z kuchyňských vydání). Z jediného poplužního dvora na žirovnickém panství byla v devadesátých letech do Jindřichova Hradce dovezena 4 telata, 10 vepřů, 480 vajec, 153 sýrů a 2 340 žejdlíků másla. Ze žirovnického ovčína byla do zámecké kuchyně odvezena dvě jehňata.^{43/}

Velice málo zpráv je dochováno o hospodářském provozu panství Kardašova Řečice i o jeho podílu na zásobování jindřichohradecké zámecké kuchyně. Mezi léty 1592 až 1598 tam byl z tohoto panství odeslán pouze vepřový dobytek (10 vepřů, 7 prasat, 51 prasátek a 13 "řezanic"). Téměř celá polovina jich byla každoročně přivezena k masopustnímu veselí.^{44/} Jen ojediněle byly na jindřichohradecký zámek dováženy potraviny ze statků v okolí Prahy, jejichž hlavním úkolem bylo zásobovat pražský palác pánů z Hradce. V roce 1593 bylo ze statků nejvyššího pražského purkrabí na hlavní venkovskou rezidenci odesláno několik telat.^{45/} Nejčastěji byla ze všech rodových sídel do zámecké kuchyně v Jindřichově Hradci posílána drůbež, vejce, zvěřina a hospodářská zvířata, zejména telata, prasata a jehňata. Z panství Protivín se ve větší míře dovážela sůl, z Telče med a z hlubockého panství různé druhy ryb.

Vedle potravin získaných ve formě darů, naturálních dávek od poddaných nebo produktů vlastního hospodářství musely být některé také kupovány. Jako prodejci vystupovali poddaní z panství pánů z Hradce, kupci z měst a městeček v Čechách a na Moravě či obchodníci na zahraničních trzích. Zvláštní postavení v těchto vztazích zaujímal rezidenční město Jindřichův Hradec.^{46/} Vyčíslení přesných finančních nákladů

dů na hospodaření zámecké kuchyně pánů z Hradce ve druhé polovině 16. století je nemožné. Přímo lze určit pouze náklady za nakoupené potraviny, neboť ty byly evidovány v účetních pramenech.^{47/} Celkové náklady za potraviny, nakoupené v letech 1559 až 1604 do jindřichohradecké zámecké kuchyně, dosáhly výše 50 505 kop 2 gr.č. Toto množství se podílelo 18 % na celkové sumě vydání hradecké komory ve sledovaném období. V jednotlivých letech takto vyjádřený poměr činil 4 až 40 %.^{48/} V posledních letech života Jáchyma z Hradce (+ 1565) se výše vydání za nakoupené potraviny pohybovala mezi 100 a 600 kopami gr.č. za jeden účetní půlrok. Během krátké poručnické správy jeho manželky Anny Hradecké z Rožmberka tato vydání klesla na 200 až 300 kop, ale ihned po nástupu jejich syna Adama II. z Hradce v roce 1568 začala stoupat a v první polovině osmdesátých let vzrostla až na úroveň 600 až 700 kop.

Na zvyšování nákladů za jídelniček hradeckého pána a jeho dvora se podílel růst početního stavu tohoto dvora a také zvyšující se potřeba společenské reprezentace. Zatímco na počátku šedesátých let 16. století čítal Jáchymův dvůr přibližně 60 osob a dalších 40 jich bylo ze zámecké kuchyně zásobováno v poplužních dvorech, po jeho smrti snížila Anna Hradecká z Rožmberka tento stav o 10 osob. Na přelomu sedmdesátých a osmdesátých let 16.století se v zámecké kuchyni stravovalo již 156 členů dvora Adama II. z Hradce a do poplužních dvorů se vydávaly potraviny pro dalších 60 osob.^{49/} Společenská reprezentace nacházela svůj odraz v množství dvorských slavností (svatby, křtiny, pohřby, štvavnice) a v počtu urozených návštěv. K pořádání slavností nutilo Jáchyma z Hradce a poté také jeho syna Adama II. společenské postavení i prestiž rodu. Nemalý vliv na růst finančních výdajů za potraviny mělo i zvyšování jejich cen. To je z účetních pramenů patrné po celou druhou polovinu 16. věku.^{50/}

Tabulka 1

Nárůst cen u některých druhů potravin, které byly ve druhé polovině 16. století kupovány pro zámeckou kuchyni v Jindřichově Hradci (v denárech českých)

Druhy potravin	1565	1580	1590	1600
	Index	Index	Index	Index
Kuřata (1 kus)	7	8	8	10
	100	114	114	143
Vejce (1 kopa)	18	20	20	30
	100	111	111	167
Raci (1 kopa)	7	8	8	10
	100	114	114	143
Selata (1 kus)	35	42	49	56
	100	120	140	160
Husy (1 kus)	38,5	42	42	49
	100	109	109	127
Hovězí maso (1 libra)	4,5	6	6	7
	100	133	133	156
Telecí maso (1 libra)	3,5	4	4	5
	100	114	114	143
Skopové maso (1 libra)	3,5	4	4	5
	100	114	114	143

Nejlépe je růst cen patrný u masných produktů. Ty byly kupovány pravidelně po celé období, přičemž v pramenech je vždy uváděna cena i objemová jednotka.^{51/} Nejvyšší vzestup cen se podařilo doložit u vajec a selat - okolo roku 1600 se jejich cena oproti roku 1565 zvýšila o 67, resp. 60 %. Více než o 30 % narostly ceny u kuřat, raků a všech druhů masa. Zvýšení o 27 % bylo zjištěno u husí. Celkem došlo u těchto potravin

za první období k vzestupu o 16 %, ve druhém o 3 % a ve třetím o 29 %, což dohromady činilo 48 %.

V roce 1574 začaly rychle růst výdaje za nákupy některých potravin (kuřata, ryby, raci, víno). Bylo to patrně způsobeno návratem Adama II. z Hradce na rodné sídlo i jeho sňatkem s Kateřinou z Montfortu. V této době vstoupil také pětadvacetiletý Adam II. samostatně do společenského života a začal si budovat svůj dvůr.^{52/} Další nárůst výdajů za potraviny nastal poté, kdy Adam II. z Hradce v roce 1585 získal úřad nejvyššího kancléře Království českého. V této době pravděpodobně opět rozšířil svůj dvůr a nadále stupňoval nároky na osobní a rodovou reprezentaci. Zvětšení početního stavu jeho dvora se týkalo zejména stálého osazenstva pražského paláce pánů z Hradce,^{53/} velikost hradeckého dvora se výrazně nezměnila. Navíc se jindřichohradecký zámek v této době začal výraznou měrou podílet na zásobování pražského paláce pod Stupni.^{54/} Ve druhé polovině osmdesátých a počátkem devadesátých let 16. století tvořily výdaje za potraviny více než 20 % ze všech vydání hradecké komory a pohybovaly se mezi 700 a 800 kopami gr.č. za jeden účetní půrok. Ani v době rostoucího zadlužení svého dominia a hrozícího hospodářského krachu nepřestal velmož dbát o svou i rodovou reprezentaci a neslevil tak ze svých životních nároků.^{55/}

Po smrti Adama II. z Hradce (+ 1596) se ujal rodového majetku jeho syn Jáchym Oldřich. V prvních letech jeho správy výdaje za potraviny klesly, ale v roce 1600 prudce vzrostly a poprvé překročily hranici 1 000 kop za jeden účetní půrok. Tento nárůst byl způsoben zrychleným růstem cen potravin a také pořádáním velkolepého svatebního veselí dědičky rodového majetku Lucie Otýlie z Hradce s Vilémem Slavatou (1602).

Tabulka 2

Výše finančních nákladů na hospodaření jindřichohradecké zámecké kuchyně pánů z Hradce v letech 1559-1604 (v k.gr.č.)

Období	Počet účetních půlroků	Celkem kuchyňských vydání	Průměr na účetní půlrok	Index
Jáchym z Hradce (1559 - 1564/5)	5	1 672.20.0	334.28.0	100
Adam II. z Hradce (1565/6 - 1584/5)	32	15 498.07.0	484.19.0	145
Adam II. z Hradce (1585/6 - 1595/6)	22	16 787.35.0	763.04.0	228
J.Oldřich z Hradce (1596/7 - 1603/4)	14	16 547. 00.0	1 181.56.0	353
Celkem	73	50 505.02.0	691.51.0	

Výdaje za potraviny za Jáchyma, Adama II. a Jáchyma Oldřicha z Hradce vzrostly v letech 1559 - 1604 o 253 %. Z větší části se na tomto růstu podílely mimoekonomické vlivy (reprezentace a růst dvora), ekonomické faktory neměly v této souvislosti takový význam (vzestup cen o 48 % se týkal ale pouze některých druhů).

K potravinám, které byly do jindřichohradecké zámecké kuchyně po celou druhou polovinu 16. století pravidelně nakupovány, patřila kuřata. Spolu s nimi se do této skupiny zařadilo ještě minimální množství slepic, kohoutů a holubů. V letech 1559 - 1604 za ně bylo zapláceno 497 kop 12 gr.č., což představovalo 0,98 % z celkových kuchyňských vydání. Nejvíce to bylo v období od sňatku Adama II. z Hradce s Kateřinou z Montfortu (1574) až do převzetí úřadu nejvyššího kancléře (1585). Poté tato vydání klesla na polovinu a ani za Jáchyma Oldřicha z Hradce nedosáhla úrovně z první poloviny šedesátých let. Největší množství kuřat bylo po celé období nakupováno z vesnic na hradeckém panství. V letech 1564 - 1600 dodali poddaní z těchto vesnic do zámecké kuchyně kuřata za 387 kop 30 gr.č. (95,80 %).^{56/} Podíl jindřichohradeckých měšťanů a ostatních obyvatel rezidenčního města činil 13 kop 39 gr.č. (3,37 %). Zbýlé množství ve výši 3 kopy 21 gr.č. (0,83 %) bylo dovezeno z ostatních

jihočeských měst a městeček (zejména ze Soběslavi).

Na jídelníčku hradeckého pána i jeho početného dvora se pravidelně objevovala i ostatní drůbež, zejména domácí i divoké husy, čápi, "indiánské slepice a kohouti" (krůty a krocani), prasátka a drobní lesní ptáci.^{57/} Z nich byli nejoblíbenější kvíčaly, brávníci, kosi, špačci, drozdi, pěnkavy, žluny, datli, "lebduše", "crzi", jeřábci, "chocholičky", strnadi, hejli a sojky.^{58/} V letech 1559 až 1604 činila vydání za tuto skupinu potravin 364 kop 56 gr.č. (0,72 % z vydání za potraviny). Jejich obliba patrně rostla, neboť náklady za tyto nákupy se stále zvyšovaly. K největším dodavatelům patřili opět poddaní z hradeckého panství, kteří v letech 1564 až 1600 do kuchyně přinesli drůbež za 109 kop 19 gr.č. (48,91 %). Téměř stejné množství dodali i obyvatelé Jindřichova Hradce - za 107 kop 54 gr.č. (48,27 %). Pouze malý počet drůbeže byl nakoupen v nedalekých Českých Budějovicích, Táboře a Dačicích, dohromady za 6 kop 18 gr.č. (2,82 %).

Také množství finančních prostředků vydávaných za nákup vajec po celou druhou polovinu 16.století rostlo - za Jáchyma Oldřicha z Hradce dosáhlo více než čtyřnásobku výdajů z doby před čtyřiceti lety. Zcela jednoznačně zde převažovali dodavatelé z řad vlastních poddaných, od kterých bylo v letech 1564 až 1600 do zámecké kuchyně nakoupeno vajec za 180 kop 17 gr.č. (99,36 %). Minimální byl podíl rezidenčního města - pouze 1 kopa 10 gr.č. (0,64 %). Celkem bylo v letech 1559 až 1604 za vejce vydáno 220 kop 20 gr.č., což činilo 0,44 % z vydání za potraviny.

Více než jedno procento kuchyňských vydání - 535 kop 41 gr.č. (1,06 %) - bylo zapláceno za říční ryby. Přestože převážnou část ryb brala pro svou potřebu vrchnost z panských rybníků, ráda si svůj jídelníček zpestřila úhoři, parmami, mníky, říčními štikami a kapry, tloušti, okouny, boleny, cejny, "podoustvemi", ježdíky, pstruhy či sumci. Spolu s nimi nakupovala ještě "herynky", vyzinu, platýse, "nejnoky", "štokfiše" a suché rybí maso.^{59/} Nejvíce ryb bylo do jindřichohradecké zámecké kuchyně dodáno v letech 1574 až 1585. Když začal Adam II. z Hradce trávit většinu času v hlavním městě království, náklady za nákup říčních ryb klesly a vzrostly až po nástupu posledního pána z Hradce na přelomu 16. a 17. století. Největší počet ryb pocházel od poddaných z hradeckého panství, kteří jich mezi léty 1564 až 1600 v potocích i v řece Nežárce nalovili a poté své vrchnosti prodali za 217 kop 50 gr.č. (42,79 %). Velké množství říčních a mořských ryb bylo v těchto letech nakupováno u hradeckých měšťanů a obchodníků - celkem za 196 kop 37 gr.č. (38,39 %). V Praze, Lanžhotu i nedaleké Nové Bystřici nakoupili panští služebníci ryby za 82 kop 10 gr.č. (16,04 %). Ke svatebnímu veselí Jáchyma Oldřicha z Hradce dovezl kupec Lorenz Ellar v roce 1598 z Vídně

vyzINU a "austry" (ústřice) za 15 kop 36 gr.č. (3,04 %).^{60/}

Stálou součástí jídelníčku hradeckých pánů byli raci. Výdaje za ně v letech 1559 - 1604 dosáhly výše 104 kopy 1 gr.č. (0,21 % z celkového vydání za potraviny) a po celé období se výrazně neměnily. Nejvíce byli raci nakupováni po roce 1574, ve druhé polovině osmdesátých let výdaje klesly a už nikdy nedosáhly předchozí úrovně. Také raky dodávali především poddaní z panství - celkem jich pro vrchnost nachytali za 87 kop 29 gr.č. (96,48 %). Měšťané a ostatní obyvatelé Jindřichova Hradce dodali na zámek mezi léty 1564 a 1600 raků za 3 kopy 11 gr.č. (3,51 %). V roce 1573 byli koupeni raci za 1 gr.č. (0,01 %) v Kamenici nad Lipou.

Pouze od městských pekařů vrchnost nakupovala bílý chléb, žemle, preclíky a bílou mouku. Od poloviny šedesátých let až do sklonku 16. století dosáhly tyto výdaje výše 551 kop 2 gr.č. (99,98 %). Jen v roce 1586 bylo "zaplacenó pekaři řečickému (tj.Kardašova Řečice - pozn.autora) za chléb, který se od něho při lovení rybníku Řečickýho vzal 5 gr." ^{61/} Výdaje za kupované pečivo vzrostly již za poručnické správy Anny Hradecké z Rožmberka a i po nástupu Adama II. z Hradce byly vysoké. V letech 1585 až 1596 sice o třetinu klesly, ale za Jáchyma Oldřicha z Hradce dosáhly nejvyššího množství. Celkem se v letech 1559 - 1604 nakoupilo bílého pečiva za 718 kop 39 gr.č., což činilo 1,42 % ze všech vydání za potraviny.

Malé byly výdaje za ovoce. K nejoblíbenějším druhům patřily švestky, jablka, vlašské ořechy, hrušky a "víno v hrozních". Na tabulích velmože a jeho dvora nechyběly ani kaštany, třešně, broskve, "špendlíky", višně, melouny, jahody, kdoule, maliny či lískové ořechy. Výdaje za jejich nákupy se po celou druhou polovinu 16. století výrazně neměnily a vzrostly až v devadesátých letech. Přestože právě v této době byly nejvyšší, nejpestřejší výběr ze všech výše uvedených druhů ovoce byl na hodovních tabulích v sedmdesátých a v první polovině osmdesátých let. Od počátku devadesátých let bylo nakupováno větší množství vybraných druhů, zejména švestek, jablek, hrušek, vlašských ořechů, kaštanů, broskví a hroznového vína. Ostatní druhy se objevovaly spíše výjimečně. Největším a také pravidelným dodavatelem byli měšťané z rezidenčního města, od kterých bylo v letech 1564-1600 do zámecké kuchyně nakoupeno ovoce za 138 kop 10 gr.č. (67,44 %). Pouze minimální množství ho dodali poddaní z panství - celkem za 3 kopy 28 gr.č. (1,69 %). Větší množství hroznového vína a broskví pocházelo z moravských měst (zejména z Brna a Znojma). Ovoce bylo nakupováno i v dalších městech Čech a Moravy (Praha, Prachovice, Kolín, Mikulov, Petrovice, Dačice), dohromady za 42 kop 49 gr.č. (20,90 %). V letech 1579 a 1591 ho bylo

dovezeno za 20 kop 26 gr.č. (9,97 %) z Vídně. Za léta 1559 - 1604 činily výdaje za ovoce 264 kop 13 gr.č. (0,52 % z vydání za potraviny).

Pravidelně byly do zámecké kuchyně kupovány i kuchyňské přísady, v účetních pramenech označované jako "potřeby do kuchyně" nebo "potřeby k omáčkám". Patřila sem především zelenina (nejvíce křen, salát, okurky, semeneček, anýz a koriandr, hořčice, řeřicha, cibule, petržel, kmín, zelí, česnek, majoránka, červená řepa, pohanka, jáhly, kapusta a jiné), vedle ní ještě jalovec, houby (hříby, ryzce, hlívy, suché houby), vinný a pivní ocet, med, "dřevěný olej" a spíše výjimečně i rýže, perník a "turecký pepř". Výdaje za tyto potraviny vzrostly v sedmdesátých letech a svou výši si udržely až do roku 1600. V období 1559 - 1604 jich bylo nakoupeno za 415 kop 45 gr.č., což činilo 0,82 % z vydání za nakoupené potraviny. Největší množství jich bylo do zámecké kuchyně dodáno z rezidenčního města - celkem za 147 kop 31 gr.č. (95,76 %). Pouze malý počet hub, kmínu, řepy a medu - za 2 kopy 46 gr.č. (1,80 %) - se do ní dostal ze vsí a městeček na hradeckém panství. Z měst v Čechách a na Moravě (Praha, Dačice) se dovezlo kuchyňských potřeb za 3 kopy 20 gr.č. (2,16 %). V roce 1567 byla nakoupena ve Vídni bílá a černá hořčice za 26 gr.č. (0,28 %).

Veškeré množství starého piva, které se používalo na vaření polévek, bylo po celé období dodáváno do zámecké kuchyně z rezidenčního města. Celkem za něj byly v letech 1559 až 1604 vydány 4 kopy 31 gr.č. (0,01 % z kuchyňských vydání). Nejvíce bylo oblíbené za Jáchyma z Hradce a Anny Hradecké z Rožmberka, od konce sedmdesátých let se jeho nákupy objevovaly zřídka.

Velké množství finančních prostředků vydávala po celou druhou polovinu 16. století hradecká komora za koření. Tyto výdaje prudce stoupaly, přičemž za Jáchyma Oldřicha z Hradce dosáhly více než šestinásobku stavu z první poloviny let šedesátých. Největší zlom v nárůstu nastal opět po roce 1574. Do této doby se pohybovaly náklady na koření okolo 100 kop za jeden účetní půlrok. Poté Adam II. z Hradce začal využívat možnosti nákupů na hornorakouských trzích v Linci a Cáhlově i v dolnorakouské Kremži.^{62/} Výdaje se rychle dostaly na úroveň 150 až 250 kop za účetní půlrok. Jejich další zvýšení si vynutil Adamův vstup do nejvyšších politických úřadů v království. Od poloviny osmdesátých let 16. století rostly výdaje za nákupy koření na zahraničních trzích, ale začaly se jim vyrovnávat také dodávky od bohatých jindřichohradeckých kupců (Jáchym Čech, Alžběta Čechová, Melichar Hofman, Marjána Kamplová). Pouze zřídka se vyskytovaly i nákupy v českých městech - za koření do Prahy a do Českých Budějovic bylo zapláceno celkem 46 kop 29 gr.č.

(0,41 %).

K nejoblíbenějším druhům koření, kupovaným na trzích v Linci, Cáhlově či Kremži i v rezidenčním městě, patřil šafrán, zázvor, pepř, hřebíček, skořice, "řecké víno", bílý či kuchyňský cukr, "cibeb", norimberský perník, sladké konfekty a jižní ovoce (pomeranče, "limony", olivy, pistácie a mandle).^{63/} V letech 1559 - 1604 bylo za koření celkem vydáno 13 611 kop 36 gr.č., což činilo 26,95 % vydání na potraviny. Mezi léty 1564 až 1600 ho byla převážná většina dovezena z rakouských trhů (dohromady za 8 868 kop 49 gr.č., tedy 78,71 %). Hradečtí kupci dodali do zámecké kuchyně koření za 2 353 kop 10 gr.č. (20,88 %).^{64/}

Potravinou, která tvořila základ jídelníčku pánů z Hradce a jejich dvora, bylo maso. V letech 1559 až 1604 za něj hradecká komora zaplatila 13 791 kop 3 gr.č. (27,31 % všech vydání za potraviny). Náklady na něj po celou druhou polovinu 16. století rostly a po čtyřiceti letech, na počátku 17. století, dosáhly dvojnásobku vydání z let šedesátých. Nejvíce bylo po celou dobu kupováno hovězí maso - v letech 1564 až 1600 se ho nakoupilo za 10 797 kop 49 gr.č. (94,20 % všeho vydání za masa). Druhým nejvíce kupovaným bylo skopové maso, které se na těchto vydáních podílelo 425 kopami 32 gr.č. (3,71 %). Za telecí maso bylo zapláceno 233 kop 27 gr.č. (2,04 %), za vepřové a za slaninu pouze 5 kop 14 gr.č. (0,05 %). Až do roku 1585 byly pololetní výdaje za maso vyšší než za koření, po tomto roce se jejich pořadí obrátilo. Přestože výdaje za nákupy těchto potravin se stále zvyšovaly, u koření rostly rychleji než u masa.

Největším dodavatelem masa (zejména hovězího) byli poddaní z vesnic na hradeckém panství a řezníci z poddanských městeček (Kardašova Řečice, Deštná, Žirovnice a Počátky). Od nich bylo mezi léty 1564 až 1600 koupeno všech druhů masa za 8 813 kop 27 gr.č. (76,65 %). Výraznou měrou se na zásobování jindřichohradecké zámecké kuchyně dobyt看em a masem podíleli i řezníci z rezidenčního města. Od nich bylo v tomto období odebráno maso za 1 384 kop 24 gr.č. (12,21 %). Důležitým místem pro nákup hovězího dobytka byly trhy v jihomoravských Hustopečích.^{65/} Páni z Hradce na nich za uherské voly vydali 1 263 kop 28 gr.č. Minimálně byla k nákupu využívána jihočeská královská města - v Táboře a Českých Budějovicích to bylo v letech 1573 až 1582 43 gr.č. Celkem bylo z těchto tří měst na jindřichohradecký zámek přivezeno maso za 1 264 kop 11 gr.č. (11,14 % z vydání za nákup masa).

Největší množství peněz zaplatili páni z Hradce za víno. V letech 1559 až 1604 to činilo 18 575 kop 27 gr.č. (36,78 % všech výdajů za potraviny).

Po smrti Jáchyma z Hradce tyto výdaje klesly z úrovně 250 kop za jeden účetní půlrok až na úplné minimum, ale po roce 1574 opět prudce vzrostly a ve druhé polovině osmdesátých let předčily hodnotu z poloviny šedesátých let. Adam II. z Hradce navázal na svého otce a začal, stejně jako u koření, využívat k rákupu vín rakouských měst. Vedle Korneuburgu a Retzu se v menší míře uplatnily ještě Hardegg, Cáhlov, Nappersdorf, Mailberg, Enzersdorf a další. Pouze výjimečně se na jeho tabuli ocitla vína nakoupená v Uhrách. Za vína ze zahraničních trhů vydali páni z Hradce v letech 1564 - 1600 celkem 10 596 kop 17 gr.č. (78,00 %). Pravidelným dodavatelem uherských vín, ale i malvazy, rivoly, "milivské medoviny" a ostatních druhů vín byli po celé období jindřichohradečtí měšťané. Jejich dodávky měly hodnotu 2 306 kop 23 gr.č. (16,98 %). I v obchodu s vínem se prosadily moravské trhy (Brno, Ivančice, Znojmo, Moravský Krumlov, Hevlín a jiné, po roce 1575 i Mikulov, Němečky na Moravě, Pernštejn a Židlochovice). Do jihočeského Milevska si počátkem sedmdesátých let Adam II. z Hradce posílal pro medovinu. Celkem dosáhly finanční prostředky placené za víno na českých a moravských trzích výše 682 kop 6 gr.č. (5,02 %).^{66/}

Důležitou součástí předbělohorské stravy, jejíž nákupy se v důchodních účtech hradeckého panství objevují až od roku 1570, byla sůl. Od tohoto data až do roku 1604 za ni hradecká komora zaplatila 1 401 kopy 38 gr.č., což činilo 2,78 % z celkové sumy za potraviny. Také náklady za nákup soli po celou druhou polovinu 16. století stále rostly. Jejím největším dodavatelem byla jihočeská města již tehdy proslulá obchodem s tímto zbožím. Do Prachatic, Českých Budějovic a Týna nad Vltavou ji jezdil nakupovat panský šafář z Nového dvora, který za ni také platil. Vedle nich se prosadila ještě Třeboň a Kaplice. Obchodníkům z těchto měst bylo v letech 1564 - 1600 za sůl zapláceno 470 kop 27 gr.č. (42,98 %). Mimo toho byla sůl také kupována v Jindřichově Hradci, ale od cizích formanů (například ze Sušice, Trhových Svinů či Borovan) nebo od formanů z vesnic na hradeckém panství (Otín, Hospříz, Ratmírov, Olešná, Děbolín a Rodvínov). Jim bylo dohromady zapláceno 164 kop 46 gr.č. (15,05 %).^{67/} Měšťané z rezidenčního města dodávali sůl vcelku pravidelně, ale v nepříliš vysokém množství - celkem za 145 kop 46 gr.č. (13,32 %). Důležitým dodavatelem soli do zámecké kuchyně byla ostatní panství pánů z Hradce - Hluboká nad Vltavou a Protivín. Odtud se v letech 1577 - 1596 odeslalo, ale z hradecké komory zaplatilo soli za 313 kop 32 gr.č. (28,65 %).

Tabulka 3

Zastoupení jednotlivých trhů na kuchyňských vydáních pánů z Hradce v letech 1564-1600 (v k.gr.č.)

Trhy	Finanční výše	Procenta
Zahraniční trhy	19 501.34.0	49,08 %
Poddaní na panství	9 802.11.0	24,67 %
Jindřichův Hradec	7 517.57.0	18,92 %
Města v Čechách a na Moravě	2 601.12.0	6.54 %
Ostatní rodová sídla	313.32.0	0,79 %
Celkem	39 736.26.0	100,00 %

I když celkové náklady za potraviny nakupované na dvory Jáchyma, Adama II. a Jáchyma Oldřicha z Hradce dosáhly v letech 1559 - 1604 výše 50 505 kop 2 gr.č., jednotlivé dodavatele bylo možné určit pouze pro období 1564 - 1600. V něm tyto výdaje činily 39 736 kop 26 gr.č.

Od poddaných ze vsí na panstvích pánů z Hradce bylo nejvíce peněz - 8 813 kop 27 gr.č. (89,91 %) - zapláceno za hovězí dobytek, skopce a jehňata, které podle povinnosti odváděli své vrchnosti, ale i za hovězí, telecí a skopové maso kupované od řezníků z městeček na panství (Kardašova Řečice, Deštná, Žirovnice).^{68/} Za hovězí maso, které panští řezníci každoročně kupovali od poddaných, bylo z této částky vydáno 8 320 kop 46 gr.č. (94,41 %). Pravidelně, ale v daleko menším množství, bylo z vesnic kupováno skopové maso, za něž hradecká komora vydala celkem 349 kop 44 gr.č. (3,97 %). Telata nebo telecí maso dodávali poddaní z rodových panství až do konce sedmdesátých let, poté bylo od nich kupováno již jen výjimečně - dohromady za ně bylo vydáno 142 kop 57 gr.č. (1,62 %).

Celkem byly všechny tři druhy masa, kuřata a ostatní drůbež, ryby, raci a vejce mezi léty 1564 a 1600 kupovány z 85 vsí a městeček na šesti panstvích pánů z Hradce - jindřichohradeckém, řečickém, žirovnickém, strážském, telčském a hlubockém. Poddaní z každého místa mohli dodávat všech osm druhů potravin nebo pouze některé. Jednotliví prodejci přitom tyto potraviny na jindřichohradecký zámek donášeli, nebo byly od nich kupovány panskými služebníky (zámecká hospodyně nebo panský polesný) či zvláštními posly.^{69/}

Na panství Jindřichův Hradec byly potraviny kupovány z 53 vsí, přičemž

všech osm druhů bylo schopno dodat devět vesnic. V průměru jedna ves do zámecké kuchyně odváděla mezi pěti a šesti druhy potravin (5,68). Z panství Kardašova Řečice je prodávalo jedno městečko a 14 vsí, z nichž všech osm druhů mohlo poskytnout pouze městečko a jedna ves. I zde byl průměr mezi pěti a šesti druhy (5,27). Ze žirovnického panství to bylo celkem jedno městečko a osm vsí, ze kterých žádná neprodávala všechny potraviny - průměr se tu pohyboval mezi třemi a čtyřmi druhy (3,78). Z panství Stráž nad Nežárkou, které páni z Hradce koupili v roce 1596, byly výše uvedené potraviny kupovány i před tímto datem. Celkem z tohoto panství dodávalo potraviny do zámecké kuchyně jedno městečko a pět vsí, přičemž průměr na jedno místo byl čtyři druhy. Pouze jedno z nich bylo schopno prodávat všech osm druhů. Na ostatních panstvích - Telč a Hluboká - bylo nakupováno v jednom místě a po jednom druhu potravin.

Podle vzdálenosti od hlavní venkovské rezidence bylo možné vsi a městečka zařadit do tří pásem - do 10 km, 10 až 20 km a více než 20 km. V prvním a nejbližším okruhu se nacházelo 52 vsí (61,18 %), z nichž bylo dodáváno v průměru pět až šest druhů potravin (5,83). Všech osm druhů přitom své vrchnosti prodávalo deset vesnic. V tomto pásmu se nacházela většina vesnic z jindřichohradeckého a řečického panství. Také objem a finanční výše nákupů zde byly nejvyšší. Ze vsí a městeček vzdálených 10-20 km kupovali páni z Hradce v průměru čtyři až pět druhů potravin (4,39), přičemž všechny druhy dodávala pouze dvě místa. Tento okruh byl tvořen vesnicemi z okrajových částí hradeckého a řečického panství a panstvím žirovnickým - celkem jich bylo 28 (32,94 %). Z lokalit vzdálených více než 20 km byly získávány dva až tři druhy potravin (2,80) a ani jedno z míst nedodávalo všechny druhy. Dohromady se v tomto okrajovém pásmu, tvořeném částí žirovnického panství a městečky Strmilov a Lišov, nacházelo 5 míst (5,88 %).

Nejvíce vesnic prodávalo své vrchnosti kuřata - z 85 vsí a městeček to bylo 74 míst (87,06 %), následovalo hovězí maso a vejce (shodně 68 míst - 80 %), telecí maso (56 míst - 65,88 %), raci (48 míst - 56,47 %) a skopové maso (46 míst - 54,12 %). Méně než polovina vsí a městeček prodávala říční ryby (41 míst - 48,24 %) a drůbež (40 míst - 47,06 %).^{70/}

Největší význam pro zásobování kuchyně na hlavní venkovské rezidenci pánů z Hradce z vlastního dominia měla panství Jindřichův Hradec a Kardašova Řečice. Ze vsí na nich byly kupovány všechny potraviny, které tvořily základ jídelníčku dvora hradeckého velmože. Ostatní panství se na zásobování podílela pouze některými druhy potravin.

Na trzích v Čechách a na Moravě vydali páni z Hradce v letech 1564 až 1600 2 601 kop 12 gr.č. Největší částka byla zaplacená za hovězí dobytek a jiné druhy masa. Absolutní většina z ní směřovala do moravských Hustopečí, kde se obchodovalo s hovězím dobytkem, který byl určen pro oblast Moravy, Čech a Římsko-německé říše. Zdejší trhy se konaly pravidelně a dobytek byl na nich prodáván přímo spotřebitelům. Páni z Hradce se jich účastnili mezi léty 1569 až 1589, kdy na ně posílali své služebníky (trhů se účastnil obročník Ištván či řezník Bruncvík) nebo hradecké obchodníky (v roce 1585 sem jel Jan Čech z Kozmáčova). Celkový počet nakoupených "uherských" volů se pohyboval okolo 250 kusů.^{71/}

Velice důležitým zdrojem potravin pro dvůr pánů z Hradce byly zahraniční trhy.^{72/} Dohromady na nich nákupčí a služebníci hradeckého rodu mezi léty 1564 až 1600 vydali 19 501 kop 34 gr.č., což představovalo téměř 50 % všech výdajů za potraviny v tomto období. Absolutní většina tohoto množství byla zaplacená za koření a subtropické ovoce na hornorakouských trzích a v dolnorakouských městech za víno. Tyto nákupy se uskutečňovaly pravidelně od poloviny sedmdesátých let. Na trzích v Uhrách bylo nakupováno pouze víno, za které bylo vydáno dohromady 205 kop 2 gr.č., tedy 1 % ze sumy vydání na zahraničních trzích.

Největší množství finančních prostředků vynakládala hradecká komora za rakouská vína - celkem to ve vymezeném období bylo 10 391 kop 15 gr.č. Již za Jáchyma z Hradce byl k jejich nákupu využíván Retz, ale v roce 1570 kontakty s tamními kupci ustaly. Jáchym si dával do Jindřichova Hradce posílat také "dobrá a barevná" vína z Vídně, patrně od Oldřicha Eizingara.^{73/} S nákupy vína v dolnorakouské oblasti začal Jáchymův syn Adam II. až v roce 1576, kdy patrně jindřichohradečtí obchodníci přestali vyhovovat nárokům vrchnosti v kvalitě i v množství požadovaných vín. Hradecký velmož začal nejprve využívat trhů v Korneuburku, kde postupně navázal obchodní styky s osmi místními kupci, od nichž odebíral vína až do poloviny devadesátých let. V roce 1590 směřovala na hlavní venkovskou rezidenci pánů z Hradce první dodávka vína z Retzu, kde dosáhl v obchodu s hradeckým rodem monopolního postavení Albrecht Hofman. Tento kupec dodával od této doby každoročně na jindřichohradecký zámek několik set věder vína, a to až do roku 1600.^{74/} Dolnorakouská města byla vzdálena dva či tři dny jízdy a nákup vína měl dvě fáze. Nejprve do těchto míst dojeli nejvyšší panští služebníci (hejtman či důchodní písař), kteří dojednali množství, kvalitu a patrně i cenu vína, případně splatili staré dluhy. Až poté tam směřovali formané, kteří všechna vína dovezli a předali panskému klíčníkovi.^{75/}

Tabulka 4

Dolnorakouští kupci s vínem obchodující mezi léty 1564-1600 s pány z Hradce (v k.gr.č.)

Jméno	Město	Obchod v letech	Obrat obchodu
Jakub Tiller (Hiller)	Korneuburg	1576-1580	170.17.0
Blazi Orthar (Orthobar)	Korneuburg	1582-1587	780.00.0
Hans Strobl	Korneuburg	1586-1587	252.40.0
Urban Zunar			
Fejtl Feringar	Korneuburg	1587-1594	864.30.0
Filip Gebhart	Korneuburg	1587-1592	178.52.0
Pavel Auer	Korneuburg	1587-1592	242.51.0
Linhart Miterhofer	Korneuburg	1590-1591	25.04.0
Albrecht Hofman	Retz	1590-1600	3 640.23.0
Celkem			6 154.37.0

Zásluhou účetních pramenů se podařilo prokázat obchodní spojení hra-deckého rodu s osmi kupci z Korneuburgu a jedním z Retzu, i když jejich počet byl ve skutečnosti vyšší. Z dalších pramenů jsou známa ještě jména dalších šesti kupců z Retzu a okolí (Mertl Asmbaum, Stefan Schmidt, Lorenz Ertl, Plastl Asmbaum, Mertl Neubauer a Michal Baifus) a jednoho z Wietersfeldu (Christof Gölner).^{76/} Za vína do Retzu a Korneuburgu bylo ve sledovaném období zapláceno celkem 9 058 kop 55 gr.č., přičemž jména jednotlivých dodavatelů jsou známa u dvou třetin z tohoto množství. Nejvýznamnější postavou byl Albrecht Hofman, jehož podíl na všech vydáních za vína kupovaná na rakouských trzích byl 34,98 %.

Z roku 1593 jsou dochovány také podrobné účty za nákup "sladkých pití", která pro Adama II. z Hradce v rakouském Salzburku nakupoval českobudějovický kupec Nikodém Hartl. Tyto nápoje byly poté po vodě dopraveny do Lince, odkud se dostaly i s poslem, "který je opatroval", do Jindřichova Hradce. Zásilku tvořila muškátová a rozmarýnová vína a dále

lehká italská, francouzská a španělská vína (víno "de Tiro", "Rosocar", "Vypochar" a "Pimele"). Dalším zdrojem těchto alkoholických nápojů byly trhy v Linci a Cáhlově, kde bylo kupováno i víno rýnské.^{77/}

Více než 45 % výdajů za potraviny kupované v zahraničí bylo placeno za koření a jiné luxusní potraviny na trzích v Linci, Cáhlově a Kremži. Tyto trhy využívali páni z Hradce již od poloviny šedesátých let 16. věku, pravidelně však až od roku 1574. Až do konce 16. století na nich bylo za potraviny zaplaceno dohromady 8 868 kop 49 gr.č. Z toho bylo v Linci vydáno 7 477 kop 43 gr.č. (84,32 %), v Cáhlově 1 372 kop 10 gr.č. (15,47 %) a v Kremži pouze 18 kop 56 gr.č. (0,21 %).

Nejoblíbenějším místem k nákupu koření a vybraných lahůdek byl bartolomějský a velikonoční trh v Linci. Až do konce sedmdesátých let sem z pověření Adama II. z Hradce jezdili pouze panští služebníci (kuchmistr Jan Zdeněk či písař Adam Čech), i když už v této době zde obchodovali i někteří jindřichohradečtí kupci.^{78/} Jako jeden z prvních začal v Linci ve službách vrchnosti obchodovat Jan Loncndorfar, který odtud přivážel nakoupené potraviny v letech 1581-1586. Po něm to byl hradecký obchodník s kořením Jiří Straka, kterého v roce 1589 zastoupil Bartoloměj Šmilaur z Jihlavy. Ten byl i ve službách Karla staršího ze Žerotína.^{79/} V roce 1591 byl do Lince Adamem II. vypraven Melichar Škoda, ale hned v následujícím roce jej vystřídal známý hradecký kupec Melichar Hofman. V letech 1597-1600 do Lince jezdila Hofmanova manželka Marjána Kamplová. Všichni tito nákupčí potraviny nejen kupovali, ale z pověření svého pána za ně i platili.

Jména jednotlivých kupců je možné doložit pouze pro přelom sedmdesátých a osmdesátých let. V této době uzavírali páni z Hradce prostřednictvím svých nákupčích na lineckých trzích obchody se salzburskými obchodníky Ederem a Oltysem, se Sebaldem Arerem z Norimberka, Markusem Lutzem z Vídně, Erazimem z Norimberka, Kašparem Štumpfem, Stantyseem Vlachem, Tomasem Vlachem a Kristofem Vlachem. Stejně jako čelní představitelé české a moravské aristokracie, i páni z Hradce tady odebírali luxusní potravinářské zboží od obchodníků z Itálie, jižní části Římsko-německé říše a rakouských zemí.^{80/}

Menší část finančních prostředků byla za koření, jižní ovoce a "sladká pití" vydávána na trzích v Cáhlově. Přestože toto město bylo blíže než Linec,^{81/} místní trhy nedosahovaly úrovně lineckých a páni z Hradce sem neposílali své služebníky a nákupčí příliš často. Až do konce sedmdesátých let tu pro vrchnost nakupovali panští služebníci, které v roce 1581 vystřídal Jan Loncndorfar. Ten zde nakupoval pro Adama II. z Hradce až

do roku 1586. Jména dalších nákupčích nejsou známa, byli to ale pravděpodobně tíž, kteří ve stejné době jezdili i do Lince. Počátkem devadesátých let nakupovala v Cáhlově koření pro hradeckého pána Alžběta Čechová i její muž Jan Čech z Kozmáčova. Po roce 1597 na tyto trhy jezdila Marjána Kamplová a v roce 1598 i Bartoloměj Šmilaur. Ani zde nejsou známa jména jednotlivých kupců a jejich původ - pouze v roce 1569 bylo "jistému kupci z Augšpurka" zapláceno za cukr. Na trzích v Cáhlově, které se konaly o sv. Pavlu, i na obou lineckých trzích byly také placeny staré dluhy, přičemž například v Linci mohl a také býval placen dluh z trhů v Cáhlově a naopak. Oba tyto trhy byly využívány i k úvěrovým operacím.^{82/} Pouze ojediněle, mezi léty 1564 a 1600 třikrát, poslali páni z Hradce své služebníky na trhy do Kremže, aby zde obstarali některé druhy koření (anýz, koriandr), rýži a uherské švestky. V roce 1591 sem jel pro vrchnost nakupovat hradecký kupec Tristosom Prchlík.

Největší význam pro nákup koření a tropického ovoce měly linecké trhy. Zatímco příbuzní Rožmberkové na nich mezi léty 1590 až 1601/1602 vydali za tyto potraviny 43,6 % všech kuchyňských výdajů, dosahoval tento podíl u pánů z Hradce v letech 1564-1600 18,82 %. Nejčastějším místem k nákupu rakouských vín byla města Korneuburg a Retz, v nichž hradečtí nákupčí vydali 22,80 % všech kuchyňských vydání.^{83/}

Zásluhou dochovaných celistvých řad účetních pramenů bylo možné vyčíslit také finanční náklady na provoz kuchyní na ostatních sídlech pánů z Hradce. Pro téměř celou druhou polovinu 16. století jsou známé pro druhé rodové sídlo, zámek v Hluboké nad Vltavou, pro tvrz v Protivíně a hrad v Žirovnici. Z období, kdy Adam II. z Hradce zastával úřad nejvyššího pražského purkrabí (1593-1596) jsou k dispozici tyto prameny i pro pražský palác pod Stupni. Po úmrtí Adamova strýce Zachariáše z Hradce (+ 1589) se do majetku hlavní rodové linie dostala panství Telč a Polná. Celistvé řady účetních pramenů těchto panství umožňují poznat také jejich kuchyňské hospodaření. Stejně jako v případě jindřichohradeckého zámku, i zde byl nákup pouze jednou z možností zisku potravin. Vedle toho se na zásobování kuchyní podílely hospodářské podniky v panské režii a naturální dávky od poddaných. Dary se nepodařilo zjistit žádné. Ze zahrad, štěpnic, obor a lesů, ale i z panských rybníků, pivovarů a poplužních dvorů se na jednotlivá sídla posílalo ovoce, zelenina a jiné kuchyňské přísady, dále množství drůbeže, zvěřiny, hovězího dobytka, telat, skopců, jehňat, ovcí, ryb, piva a jiných potravin.^{84/} Od poddaných se formou naturálních dávek vybíralo úroční obilí, vejce, slepice a jiná drůbež.^{85/} Ani na těchto panstvích není možné vyčíslit celkové finanční náklady na jejich kuchyňské hospodaření. Přímou lze určit pouze náklady za ty potraviny, které byly

nakupovány a takto evidovány v účetních pramenech.

Na všech uvedených sídlech se stravovali panští úředníci a ostatní služebníci, ale byly odtud vydávány potraviny i pro čeleď v poplužních dvorech. Jenom výjimečně, například v Žirovnici a pravděpodobně i Kardašově Řečici, se v panské kuchyni stravovali všichni zaměstnanci těchto panství. Větší množství potravin se v kuchyních připravovalo při příjezdech velmože a členů jeho rodiny, jejich hostů, ale i při návštěvách nejvyšších úředníků dominia pánů z Hradce či okolní drobné šlechty. Celkové finanční náklady, vydávané na jednotlivých sídlech za nákup potravin, nedosahovaly takové výše jako na jindřichohradeckém zámku. Výjimečné postavení měl pouze pražský palác, ve kterém pobýval od poloviny osmdesátých let 16. století Adam II. z Hradce spolu se svým doprovodem převážnou část roku. Výdaje za nákup potravin tu mezi léty 1594 a 1596 dosáhly výše 1 717 kop 9 gr.č. (14,23 % z celkových důchodních vydání). V jednotlivých letech se pohybovaly mezi 150 a 500 kopami za jeden účetní půlrok, což činilo 7 až 20 % z celkové sumy vydání.^{86/}

Na ostatní sídla vrchnost zavítala méně často, ale její přítomnost se zřetelně odrazila i ve výši kuchyňských výdajů. Na zámku Hluboká nad Vltavou činilo zastoupení výdajů za potraviny mezi ostatními platbami 7 199 kop 11 gr.č. (5,46 %). V jednom půlroce tu bylo za potraviny vydáno 50 až 200 kop (v průměru 131 kopa). Procentuální poměr kuchyňských vydání vzhledem k celkovým výdajům se v jednotlivých letech pohyboval mezi 2 a 13 %. Až do poloviny sedmdesátých let, kdy byl hlubocký zámek poměrně často navštěvován hradeckou vrchností, byl tento poměr vysoký (6-11 %). Poté klesl a opět vzrostl až ve druhé polovině let osmdesátých, neboť po roce 1585 byla odtud ve stále větší míře zásobována potravinami jindřichohradecká rezidence a také palác pánů z Hradce v Praze. Celkem bylo za odeslané potraviny vydáno 433 kop 9 gr.č. (6,02 % nákladů na hlubockou kuchyni).^{87/}

Za stejné období dosáhly pouze čtvrtinové výše výdaje za potraviny nakupované pro potřeby tvrze v Protivíně. Za třiatřicet let to bylo 1 850 kop 45 gr.č., což představovalo 4,88 % z výdajů všech finančních prostředků. Tento poměr byl v jednotlivých letech velice stabilní a pohyboval se mezi 2 a 10 %. Výdaje za nákup potravin přitom nepřesáhly hranici 50 kop za jeden účetní půlrok. Také z tohoto sídla byly po celé období některé nakoupené potraviny (drůbež, vejce, ryby, telata, jehňata, skopci a ovoce) odesílány na zámky Hluboká nad Vltavou a Jindřichův Hradec i pro potřeby pražského paláce. Výdaje za ně činily za celou druhou polovinu 16. století 337 kop 7 gr.č. (18,22 % kuchyňských nákladů).^{88/}

Nejnižší prostředky byly vynakládány za potraviny v Žirovnici. V letech 1559 až 1597 dosáhly celkové výdaje výše 1 419 kop 47 gr.č. (3,95 % z důchodních vydání). V jednotlivých letech se tento poměr pohyboval mezi 1 až 14 %, pouze v roce 1571-1572 se při delším pobytu Adama II. z Hradce vyšplhal až na 32,50 %. Výdaje byly i zde velice stabilní a příliš se nevzdalovaly od průměru 21 kop za jeden účetní půlrok. Také ze Žirovnice byly ve druhé polovině 16. věku odesílány potraviny do jindřichohradecké zámecké kuchyně i do pražského paláce. V letech 1559 až 1597 odtud bylo posláno drůbeže a drobných lesních ptáků, vajec, masa, ovoce a másla za 100 kop 28 gr.č. (7,08 % kuchyňských vydání).^{89/}

Náklady za potraviny kupované pro zámeckou kuchyni v Telči se v devadesátých letech pohybovaly mezi 100 a 600 kopami za jeden účetní půlrok (v průměru dosahovaly výše 300 kop). Celková suma finančních prostředků, která za ně byla zaplácena, činila 5 979 kop 54 gr.č. (2,94 % všech důchodních vydání). Prostředky vynakládané na telčskou zámeckou kuchyni byly nejvyšší v roce 1590-1591, potom klesly a pět let se výrazně neměnily. Po smrti Adama II. z Hradce a reorganizaci celého zdejšího dvora se opět zvýšily. Bylo to způsobeno nákupy velkého množství vín, ale i návštěvami šlechticů a vysokých církevních hodnostářů.^{90/} V Telči bylo také nakoupeno a poté na ostatní rodová sídla pánů z Hradce odesláno velké množství medu, drůbeže, telat, jehňat, skopců a másla. Za tyto potraviny bylo vydáno 520 kop gr.č. (téměř 9 % všech kuchyňských vydání).^{91/}

Ve vzdálené Polné, která přešla do majetku české linie pánů z Hradce spolu s Telčí po smrti Zachariáše z Hradce, činily náklady za nakoupené potraviny 3,57 % všech důchodních vydání (dosáhly výše 1 041 kop 45 gr.č.). Nejvíce to bylo ihned po zisku panství, poté výdaje klesly a zůstaly až do roku 1597 na stejné úrovni. V jednotlivých letech se poměr kuchyňských výdajů vzhledem k celkovým vydáním pohyboval mezi 2 a 8 %, přičemž výdaje v jednom účetním půlroce se příliš nelišily od průměrných 80 kop. Za ty potraviny, které byly v devadesátých letech 16. století odeslány z Polné do Jindřichova Hradce a do Prahy bylo dohromady zapláceno 168 kop 6 gr.č. (16,14 % kuchyňských výdajů).^{92/}

Spolu s jindřichohradeckou zámeckou kuchyní byly zaznamenány nejvyšší nároky na jídelniček v pražském paláci pánů z Hradce. Přestože byl bohatě zásobován z jihočeských a později i jihomoravských panství a statků v okolí Prahy, výdaje za nákup potravin zde v posledním desetiletí 16. století dosáhly téměř patnácti procent z celkových vydání. K dalším místům, kde tyto náklady byly vysoké, patřil zámek v Telči. I když zde

jejich procentuální zastoupení mezi celkovými výdaji bylo nejnižší, v jednom půlroce dosahovaly průměrné výše okolo 300 kop. Více než 100 kop za půlrok bylo vydáváno na stravování zaměstnanců, ale i častých návštěv na zámku Hluboká nad Vltavou. Menší sumy byly placeny za potraviny pro panské služebníky a dvorskou čeládku v Polné, Protivíně a Žirovnici. Na všech těchto sídlech, s výjimkou pražského paláce, se poměr kuchyňských vydání vzhledem k celkovým výdajům pohyboval nejčastěji mezi 2 a 10 %.

Stejně potraviny, které se nakupovaly pro potřeby jindřichohradecké zámecké kuchyně, bylo možné nalézt i na těchto sídlech. Častou součástí jídelníčku byla kuřata a drůbež, k níž patřily slepice, kačeny a kačeři, kapouni, holubi, husy a housata, "indiánské slepice a kohouti", pávi, drobní lesní ptáci a malá prasátka. Vedle nich zpestřovala jinak poměrně jednotvárný jídelníček i zvěřina. Nejčastější byli zajíci, ale ojediněle se do kuchyně dostala i vysoká zvěř či jezevec.^{93/} Většina jelenů, srnců, sm a divokých prasat, zastřelených panskými myslivci, byla však odeslána buď na hlavní rodovou rezidenci nebo na zámek Hluboká nad Vltavou. Od poloviny osmdesátých let se stal hlavním cílem těchto dodávek pražský palác pánů z Hradce. Náklady za kuřata, drůbež a zvěřinu se na jednotlivých sídlech pohybovaly mezi 2 a 7 % z celkových kuchyňských vydání. Nejvyšší byly v pražském paláci pod Stupni, v Protivíně a v Žirovnici. Vydání za vejce se všude pohybovala mezi 1 a 2 % z kuchyňských výdajů. Ze zámku v Polné, kde dosáhla více než tři procent, byla ale téměř všechna odvezena do Prahy. Sem byla vejce pravidelně přivážena i z Protivína, Hluboké a dokonce i z jindřichohradeckého panství. Pouze na několika sídlech se na jídelníčku vedle ryb z panských rybníků objevily i říční ryby, raci nebo maso z mořských ryb. Na Hluboké, Protivíně, Telči a výjimečně i v Žirovnici je zpestřovali úhoři, lososi, říční štiky a kapři, mihule, raci, "herynci", vyzina, platýzi a drobné ryby (mřen). Nejvíce byly tyto ryby kupovány při návštěvách vrchnosti, ale pravidelně i v postech a během významných křesťanských svátků.^{94/} Pražský palác byl rybami bohatě a pravidelně zásobován z hlubockého a protivínského panství. Množství finančních prostředků vydaných za nákup říčních ryb pouze jedenkrát (Protivín) přesáhlo hranici 2 % ze sumy vynakládané za potraviny.

Nejméně peněz se na ostatních rodových sídlech vydávalo za nákup bílého pečiva. Na všech se, s výjimkou paláce pod Stupni, kupovalo pouze v postech nebo při příjezdech vrchnosti či jiných hostů. Nákupy přitom dosahovaly výše několika grošů za účetní půlrok. V postních dnech přicházely všude na tabule žemle a preclíky, někde také "slaný chléb"

nebo "slané koláčky".^{95/} Spíše ojediněle se vyskytovaly nákupy bílé mouky, "zemlí větších i menších" a "chlebu bílého a režného v pecních a pecnicích".^{96/} Výdaje za kupované pečivo činily pouze 0,8 až 2 % z celkových kuchyňských nákladů. Jeho nejčastějšími dodavateli byli pekaři z nejbližších měst.^{97/} Stejně nízká byla i vydání za ovoce. To se dostalo na tabule pouze při návštěvách vrchnosti nebo jiných hostů. Nejoblíbenější byla všude jablka, hrušky, lískové a vlašské ořechy, višně, švestky, třešně, ale i hroznové víno, meruňky, broskve, kaštiny, melouny, "špendlíky" a jahody. Vyšší byly náklady za jejich nákup v pražském paláci, kde velmož i se svým dvorem pobýval velice často a ovoce tu bylo pravidelnou součástí jeho jídelníčku. Na ostatních sídlech byly nákupy velice malé a zpravidla nepřesáhly půl kopy grošů za jeden účetní půlrok.

Pravidelně byly do jednotlivých kuchyní nakupovány kuchyňské přísady. Patřila sem především zelenina (zelí, cibule, salát, hořčice, česnek, okurky, hrách, petržel, křen, kmín a jiné), dále jalovec, lesní houby, med, vinný ocet, "dřevěný olej", máslo, "mladý sýr k strouhání na knedlíky", "limuní křen"^{98/} nebo "proso tlučený na kaši". Pro potřeby kuchyně v pražském paláci pánů z Hradce se navíc kupovalo velké množství mléka, sýru, krup a smetany, přičemž vydání za tyto potřeby zde dosáhla výše 23,18 % celkových kuchyňských nákladů. Na ostatních panstvích se ve druhé polovině 16. století pohybovala mezi 1 a 4 %. Tuto hranici překročila pouze v Telči, kde bylo nakupováno veliké množství medu, jenž se poté odesílal do Jindřichova Hradce, Hluboké a do Prahy.^{99/}

Pouze v Hluboké nad Vltavou a v Protivíně se až do poloviny sedmdesátých let mimo piva z panských pivovarů nakupovalo ještě další bílé pivo od místních sladovníků. Dělo se tak při návštěvách vrchnosti nebo nejvyšších úředníků dominia. Tyto výdaje činily 1 až 3 % z celkové výše kuchyňských vydání. Oproti jindřichohradeckému zámku bylo na vedlejších rodových sídlech vydáváno málo finančních prostředků za koření. V účetních pramenech byly tyto výdaje většinou zapsány sumárně, proto bylo obtížné určit zastoupení jednotlivých druhů. Na zámku v Polné a hradě v Žirovnici bylo nejvíce peněz bylo utráceno za šafrán, pepř, hřebíček a zázvor. Z hlediska objemového množství byl nejvíce kupován pepř, teprve potom následoval šafrán, hřebíček a zázvor. V daleko menší míře se vyskytovaly i ostatní druhy - muškátový květ, skořice, cukr, "konfekty", "cukrkandl", rozinky, norimberský perník, parmazán, rýže a jižní ovoce ("slané a sladké limuny", citrony, fíky a mandle). Tyto luxusní potraviny se na jídelniček dostaly jedině při výjimečných příležitostech, jakými byly návštěvy velmože, členů jeho rodiny nebo dalších příslušníků vyšší šlechty. Ve větší míře se objevovaly pouze na těch sídlech, která

plnila reprezentační roli (na renesanční Hluboké a Telči).^{100/} Pokud nebylo koření nakoupeno předem, musel si ho s sebou přivést panský kuchař, který doprovázel návštěvu. Výdaje za koření se na jednotlivých sídlech pohybovaly mezi 5 a 8 %, pouze na hradě Žirovnici, vrchností navštěvovaném ojedinele, nedosáhly výše ani 0,5 % z kuchyňských vydání.

Základem jídelníčku na všech statcích pánů z Hradce bylo maso. Přestože se do jednotlivých kuchyní dodávalo i z poplužních dvorů a ovčínů, náklady na jeho nákupy činily 35 až 60 % z vydání na potraviny. Minimální byly v pražském paláci, který byl zásobován dobyt看em, ovцами i vysokou zvěří z jihočeských a jihomoravských panství i ze statků v okolí Prahy. Také na zámku v Telči se nákupy masa po reorganizaci dvora v roce 1597 snížily na minimum (celkem dosáhly necelých 30 % z kuchyňských vydání).

Tabulka 5

Vydání za jednotlivé druhy masa na vedlejších sídlech pánů z Hradce ve druhé polovině 16. století (v k.gr.č.)

	Hluboká 1564-1597	Protivín 1564-1597	Telč 1589-1600	Polná 1590-1597	Celkem (v %)
Hovězí maso	4080.57.0	800.43.0	1464.15.0	87.15.0	6433.34.0 87,96 %
Skopové maso	187.17.0	24.17.0	137.11.0	81.15.0	430. 0.0 5,88 %
Telecí maso	77.54.0	15.21.0	38.55.0	44.58.0	177. 8.0 2,42 %
Vepřové maso	0.00.0	0.00.0	8.54.0	1.36.0	10.30.0 0,14 %
Ostatní	2.07.0	50.12.0	41.42.0	169.04.0	263. 5.0 3,60 %
Celkem	4348.15.0	890.33.0	1691.21.0	384.08.0	7314.17.0 100 %

Nejvíce finančních prostředků bylo vynakládáno na všech sídlech za hovězí maso. Na některých (Hluboká, Protivín, Žirovnice) toto množství

činilo okolo devadesáti procent. Méně bylo kupováno skopové a telecí maso, pouze ojediněle maso vepřové. Kromě nich se v pramenech objevila ještě vydání "za maso z krámů", což byly různé druhy masa od městských řezníků. Jednalo se opět převážně o maso hovězí.

Velice proměnlivá byla na jednotlivých sídlech výše vydání za vína. V pražském paláci pánů z Hradce za něj byla utracena dokonce nadpoloviční většina všech prostředků určených na kuchyni. Na zámcích v Telči a Polné tato výše činila 45 %, resp. 30 %, přičemž zejména v Telči měly nákupy vína stoupající tendenci. Na sídlech v Hluboké nad Vltavou, Protivíně a Žirovnici dosahoval poměr vydání za vína vzhledem ke kuchyňským výdajům výše 4 až 9 %. Víno tu bylo naléváno jen při návštěvách vrchnosti, jejích hostů, vysokých panských úředníků a okolní drobné šlechty. V Polné byla většina nakupovaného vína určena "pro pana úředníka (tj. hejtmana polenského panství Marka Chrupu Mezenského z Mezného - pozn. autora) a hosty při sročení a přátelských jednání o poddané Jeho Milosti páně". Na Hluboké byla hejmanovi panství od poloviny osmdesátých let každoročně dávána k jeho potřebě čtyři vědra vína. Pro ostatní čeládku se víno nalévalo pouze při významných křesťanských svátcích (zejména velikonocích).

Vysoké finanční prostředky byly vynakládány za nákup soli. Ta se spotřebovávala přímo v kuchyních, ale používala se i jako konzervační prostředek při výrobě sýrů a nasolování zvěřiny. Veliké množství se jí dávalo i zvěři do ovčínů a obor. Sůl tvořila často také součást deputátního platu služebníků.^{101/} Vydání za ni se podílela značnou měrou na výši kuchyňských útrat - na jednotlivých panstvích se tento poměr pohyboval mezi 13 a 26 %. Její nákupy nebyly vůbec zaznamenány u paláce pánů z Hradce v Praze, kam byla každoročně, a to již od roku 1585, dodávána z hlubockého panství.^{102/}

Největší část finančních prostředků, vynakládaných ve druhé polovině 16. století na zámcích v Hluboké, Telči a Polné, ale i na hradě Žirovnici a tvrzi Protivíně za nákup potravin činila vydání za maso a sůl. Společně představovala 40 - 80 % všech kuchyňských výdajů. Nižší byly náklady za nákup vína, koření, drůbeže a ostatních potravin. Množství drůbeže, ovoce, bílého pečiva, koření, vína a někdy i soli bylo spotřebováno při návštěvách vrchnosti či jiných hostů nebo bylo po nákupu odesláno na jindřichohradecký zámek (od poloviny osmdesátých let i do pražského paláce pod Stupni).

Poznámky:

- 1/ Množství podnětů pro studium této problematiky přinesl sborník *Život na dvoře a v rezidenčních městech posledních Rožmberků*, *Opera historica* 3, 1993.
- 2/ Studie vychází z práce J. HRDLIČKY, *Dvůr pánů z Hradce ve druhé polovině 16. století a jeho jídelníček*, diplomová práce PF JU České Budějovice 1995. Tam je také uveden komentovaný přehled literatury, která se zabývá dějinami stravy.
- 3/ K vymezení pojmu rezidenční síť J. PÁNEK, *Život na šlechtickém sídle v předbělohorské době*, *Acta Universitatis Purkynianae, Studia historica* 1, 1992, s. 12nn.
- 4/ Na jindřichohradeckém zámku se ve druhé polovině 16. století nacházely dvě kuchyně. Jejich hospodaření bylo zapisováno společně do kuchyňských účtů. Také v důchodních účtech není hospodaření obou kuchyní odděleno, proto i v této studii jsou výdaje obou kuchyní počítány dohromady.
- 5/ O darech jako projevu klientelských vztahů V. BŮŽEK, *Mezi dvorem, rezidenčním městem a rytířskou tvrzí (Domácnosti rytířů, měšťanů a církevních hodnostářů v rožmberských službách)*, *Opera historica* 3, 1993, s. 289. Pro pány z Hradce jsou vedle účetních pramenů zmínky i v korespondenci. Srov. F. TEPLÝ, *Příspěvky k dějinám českého zemědělství*, Praha 1926, s. 6, 22, 67, 93, 188 a 208.
- 6/ SOA Třeboň, pracoviště Jindřichův Hradec, RA pánů z Hradce, inv.č. 410, sign. II N 6c, kart. 53 a 54. O dávkách obilí blíže obilní účty uložené tamtéž, fond Velkostatek Jindřichův Hradec, inv.č. 4572, sign. VI R 8, kart. 614-616.
- 7/ O zemědělské výrobě v 16. století blíže A. MÍKA, *Nástin vývoje zemědělské výroby v českých zemích v epoše feudalismu*, Praha 1960; J. PETRÁŇ, *Zemědělská výroba v Čechách ve druhé polovině 16. a počátkem 17. století*, Praha 1964.
- 8/ K poplužním dvorům na jindřichohradeckém panství F. TEPLÝ, *Dějiny panských dvorů na Hradecku*, rukopis uložen v SOA Třeboň, pracoviště Jindřichův Hradec, s. 1-180; J. VACEK, *Vrchnostenské hospodaření na panství jindřichohradeckém v letech 1563-6*, *Sborník Vyšší pedagogické školy v Plzni, marxismus-leninismus a dějepis-zeměpis* 2, 1959, s. 12-22; A. MÍKA, *Feudální velkostatek v jižních Čechách (14.-17. století)*, *SH* 1, 1953, s. 145-168.
- 9/ Přesné počty chovaných hospodářských zvířat jsou známy až z poloviny 17. století. V roce 1565 se u Holné chovalo 917 ovcí - SOA

- Třeboň, pracoviště Jindřichův Hradec, Velkostatek Jindřichův Hradec, inv.č. 4519, sign. VI Mb 10a, kart. 579; F. TEPLÝ, Dějiny panských dvorů, s. 13, 18nn., 31, 46nn., 107 a 169.
- 10/ SOA Třeboň, pracoviště Jindřichův Hradec, RA páni z Hradce, inv.č. 421, sign. II N 6c, kart. 50.
  - 11/ Do tohoto množství je započítán i dobytek dovezený z ostatních rodových panství - SOA Třeboň, pracoviště Jindřichův Hradec, RA páni z Hradce, inv.č. 421, sign. II N 6c, kart. 53.
  - 12/ V roce 1565 bylo koupeno "... od Gejsta bednáře toho nádobí ke dvoru Holenskému, když ovce počali dojiti : dva soudky k máslu vrtění ..., kád' širokou s víkem a na třech nohách, v který se sejry suší ..., též jeden velký škop, do kterého se mléko slévá ..." SOA Třeboň, pracoviště Jindřichův Hradec, Velkostatek Jindřichův Hradec, inv.č. 4586, sign. VI R 22, kart. 819.
  - 13/ V roce 1567 bylo z poplužních dvorů na hradeckém a žirovnickém panství prodáno 2 821 liber másla a 7 589 liber sýru.
  - 14/ A. MÍKA, Feudální velkostatek, s. 148; SOA Třeboň, pracoviště Jindřichův Hradec, Velkostatek Jindřichův Hradec, inv.č. 4585, sign. VI R 21, kart. 726 a 727. O pěstování rýže na statcích pánů z Hradce v okolí Prahy F. TEPLÝ, Příspěvky k dějinám českého zemědělství, s.180.
  - 15/ Pro druhou polovinu osmdesátých let si obilní produkce všímal J. VACEK, Vrchnostenské hospodaření, s. 14nn. Obilní účty citovány v poznámce č. 6.
  - 16/ O této specifické festivitě blíže A. SEDLÁČEK, Hrady, zámky a tvrze Království českého IV, Praha 1885, s. 64-67.
  - 17/ Důchodní účty hradeckého panství obsahují výdaje za nákup semen pro poplužní dvory i informace o námezdních pracujících, kteří pleli mrkev, cibuli a řepu nebo okopávali zelí - SOA Třeboň, pracoviště Jindřichův Hradec, Velkostatek Jindřichův Hradec, inv. č. 4585, sign. VI R 21, kart. 724-738.
  - 18/ O sv. Jiří 1583 bylo z Nového mlýna vydáno 8 vepřů - 3 do zámecké kuchyně, 4 byli rozdáni (panskému bednáři, sládkům, regentovi hradeckých statků a hradeckému hejtmanovi) a jeden byl dán do špitálu u sv. Jana Křtitele - SOA Třeboň; pracoviště Jindřichův Hradec, Velkostatek Jindřichův Hradec, inv.č. 4586, sign. VI R 22, kart. 821. O povinnosti odvádět ročně čtyři vykrmené vepře z panských mlýnů do špitálu u sv. Jana Křtitele F. TEPLÝ, Dějiny města Jindřichova Hradce I/2, Jindřichův Hradec 1927, s. 263.
  - 19/ O rybníkářství A. MÍKA, Feudální velkostatek, s. 129-137; F. TEPLÝ,

- Příspěvky k dějinám českého rybníkářství, Praha 1937; TÝŽ, Dějiny rybníků na Hradecku, Zvláštní otisk z časopisu Československý rybář, Vodňany 1925; D. KÁLALOVÁ, Nejstarší zprávy o některých jihočeských rybnících, JSH 50, 1981, s. 29-43. Rybní účty pánů z Hradce jsou uloženy v SOA Třeboň, pracoviště Jindřichův Hradec, Velkostatek Jindřichův Hradec, inv. č. 4580, sign. VI R 16, kart. 695 a 696. Patřily k tomu i rybníky, které se nacházely na panství Kardašova Řečice. Blíže K. TRÍSKA, Staré rybníční hospodářství u Kardašovy Řečice, JSH 26, 1957, s. 9-13 a 40-45.
- 20/ A. MÍKA, Feudální velkostatek, s. 133-135; F. Teplý, Příspěvky k dějinám českého rybníkářství, s. 63nn.
- 21/ F. TEPLÝ, Sádky panské, haltýře v Jindřichově Hradci, Československý rybář 12, 1932, s. 97-98. Množství vylovených kaprů se mezi léty 1564 a 1596 proměňovalo - stoupající tendenci mělo do poloviny sedmdesátých let, poté se pohybovalo mezi 40 000 a 60 000 kusy za rok. Počet štik kolísal ještě více, přičemž nejvyššího stavu dosáhl v první polovině osmdesátých let, kdy bylo vyloveno více než 5 000 štik za jeden rok.
- 22/ Jen v roce 1589-1590 bylo rozdáno 3 630 kaprů, tedy 8,08 % z celku, a 60 štik, což bylo z celkového množství 1,69 %.
- 23/ F. TEPLÝ, Dějiny města I/2, s. 221; F. GABRIEL, Pivovarnictví v bývalém Bechyňském kraji do počátku 18. století, JSH 40, 1971, s. 22.
- 24/ F. TEPLÝ, Dějiny města I/2, s. 346-348; TÝŽ, Domy města, s. 2-5; F. GABRIEL, Pivovarnictví, s. 24; A. MÍKA, Feudální velkostatek, s. 169-181. V roce 1589-1590 bylo na dvou pánvích vyvařeno za 52 týdnů 7 937 věder bílého piva, zatímco v roce 1574-1575 to bylo za stejné období, ale pouze na jedné pánvi 2 370 věder - SOA Třeboň, pracoviště Jindřichův Hradec, Velkostatek Jindřichův Hradec, inv. č. 4568, sign VI R 4, kart 603-607. O druzích piva J. JANÁČEK, Pivovarnictví v českých královských městech v 16. století, Praha 1959, s. 19.
- 25/ Každoročně bylo dáváno 52 věder piva, tedy jedno týdně, do špitálu u sv. Jana Křtitele. Blíže F. TEPLÝ, Dějiny města I/2, s. 263. Mimo toho se rozdávalo bílé pivo za sekání a vození dříví do pivovaru, za práce na rybnících nebo na ostatních panských podnicích a po roce 1594 i za vození kamenů, cihel a vápna pro stavbu jezuitské koleje.
- 26/ Skutečný počet zastřelené zvěřiny není známý, neboť cedule, ve kterých měl každý myslivec každoročně zapsaný počet zastřelené zvěřiny, se nedochovaly. Srov. J. ČABART, Vývoj české myslivosti,

- Praha 1958, s. 95.
- 27/ F. TEPLÝ, Dějiny města II/1, s. 220 a 224.
  - 28/ TÝŽ, Dějiny města I/2, s. 235 a 339.
  - 29/ O chovu daňků v Čechách J. ČABART, Vývoj, s. 61nn.; F. TEPLÝ, Dějiny města II/1, s. 223nn.
  - 30/ F. TEPLÝ, Dějiny města II/1, s. 167.
  - 31/ SOA Třeboň, pracoviště Jindřichův Hradec, Velkostatek Jindřichův Hradec, inv. č. 4435, sign. VI Ga 2, kart. 465.
  - 32/ O možnosti, že tyto stavby předcházely moderní skleníky J. KYBALOVÁ, Habánské fajánsové květináče na zámku v Jindřichově Hradci, Památky a příroda 1979, s. 129-132. Ve štěpnici stály také "komůrky", v nichž byly dočasně chovány slepice a kuřata, které nebyly spotřebovány v panské kuchyni. Aby tato drůbež neničila zahradníkovi úrodu, byl okolo nich postaven proutěný plot.
  - 33/ F. TEPLÝ, Dějiny města II/1, s. 354; TÝŽ, Dějiny panských dvorů, s. 183 a 191.
  - 34/ SOA Třeboň, pracoviště Jindřichův Hradec, Velkostatek Jindřichův Hradec, inv. č. 4520, sign. VI Mb 10b, kart. 579. F. TEPLÝ, Dějiny města II/1, s. 219; F. RULL, Monografie města Hradce Jindřichova, Jindřichův Hradec 1875, s. 59.
  - 35/ SOA Třeboň, pracoviště Jindřichův Hradec, RA pánů z Hradce, inv. č. 456, sign. III C 14, kart. 60-68.
  - 36/ SOA Třeboň, pracoviště Jindřichův Hradec, Velkostatek Jindřichův Hradec, inv. č. 4586, sign. VI R 22, kart. 822.
  - 37/ SOA Třeboň, pracoviště Jindřichův Hradec, RA pánů z Hradce, inv. č. 445, sign. III C 4b, kart. 57. Tamtéž, inv. č. 459, sign. III C 16, kart. 72.
  - 38/ SOA Třeboň, pracoviště Jindřichův Hradec, RA pánů z Hradce, inv. č. 469, sign. III D 2, kart. 84-88.
  - 39/ SOA Třeboň, pracoviště Jindřichův Hradec, RA pánů z Hradce, inv. č. 471, sign. III D 4, kart. 92. Tamtéž, inv. č. 474, sign. III D 7, kart. 95.
  - 40/ SOA Třeboň, pracoviště Jindřichův Hradec, RA pánů z Hradce, inv. č. 511, sign. III K 12, kart. 124 a 125.
  - 41/ SOA Třeboň, pracoviště Jindřichův Hradec; RA pánů z Hradce, inv. č. 513, sign. III K 14, kart. 128.
  - 42/ Pouze k sňatku Kateřiny z Hradce bylo odesláno několik kusů zvěřiny, dobytka, ale i vajec a ryb z poplužních dvorů, lesů a rybníků polenského panství - SOA Třeboň, pracoviště Jindřichův Hradec, RA pánů z Hradce, inv. č. 491, sign. III J 2, kart. 116 a 117. Tamtéž, inv.

- č. 493, sign. III J 4, kart. 119.
- 43/ SOA Třeboň, pracoviště Jindřichův Hradec, RA pánů z Hradce, inv. č. 478, sign. III F 1, kart. 101-106. Tamtéž, inv. č. 482, sign. III F 5, kart. 110.
- 44/ SOA Třeboň, pracoviště Jindřichův Hradec, RA pánů z Hradce, inv. č. 475, sign. III E 1, kart. 96.
- 45/ F. TEPLÝ, Příspěvky k dějinám českého zemědělství, s. 173.
- 46/ O vztahu rezidenčního města a vrchnosti pojednává studie, která vyjde v Jihočeském sborníku historickém 64, 1995.
- 47/ Byly využity důchodní účty jindřichohradeckého panství, uložené v SOA Třeboň, pracoviště Jindřichův Hradec, Velkostatek Jindřichův Hradec, inv.č. 4585, sign. VI R 21, kart. 724 až 737. Dále byly použity dobytčí účty téhož panství, které jsou pro léta 1592-1600 uloženy tamtéž, inv. č. VI R 9, kart. 655, a pro léta 1564-1591 tamtéž, Velkostatek Jindřichův Hradec, inv. č. 421, sign. II N 6c, kart. 50 až 53. Ve studii i v přílohách k ní jsou účetní roky počítány od sv. Havla do sv. Havla následujícího roku. Pojem "celkové výdaje" nebo "celkové důchodní výdaje" v sobě zahrnuje veškerá vydání zapsaná v důchodních účtech jednoho sídla. Jejich součástí byly i "kuchyňské výdaje".
- 48/ Součástí důchodních účtů jindřichohradeckého panství až do roku 1582 byly výdaje na splácení úvěrů a finančních půjček. Od roku 1582 nebyly do důchodních účtů zapisovány, proto klesla suma důchodních vydání a vzrostl poměr kuchyňských výdajů. Srov. přílohy 1, 2 a 3.
- 49/ F. TISCHER (ed.), Dopisy hejtmana Šťastného z Pleší ku panu Jáchymovi z Hradce (1553-1561), VKČSN, tř. fil.-hist.-jaz., 1903, Praha 1904, s. 44; V. LEDVINKA, Dům pánů z Hradce pod Stupni (Příspěvek k poznání geneze a funkcí renesančního šlechtického paláce v Praze), FHB 10, 1986, s. 285.
- 50/ O nárůstu cen a cenové revoluci v 16. století např. A. MÍKA, Nástin vývoje cen zemědělského zboží v Čechách v letech 1424 až 1547, ČsČH 7, 1959, s. 545-571; J. JANÁČEK, Rudolfínské drahotní řády, Praha 1957; J. PETRÁŇ, K problémům tzv. "cenové revoluce" ve střední Evropě, Numismatický sborník 8, 1964, s. 47-74; A. KOSTLÁN, "Cenová revoluce" a její odraz v hospodářském vývoji Čech, FHB 11, 1987, s. 161-212. Pro pány z Hradce si cen všiml A. SEDLÁČEK, Hrady IV, s.62.
- 51/ U dalších potravin - vína, pečiva, zeleniny, ovoce a koření - nebývá v pramenech uváděno zpravidla nakoupené množství, není možné

- určit přesně vývoj cen těchto potravin po celé vymezené období. O růstu evropských cen koření L. MÜLLER, K problematice zisku v obchodu s kořením v 16. a 17. století, ČsČH 37, 1989, s. 586.
- 52/ K. STLOUKAL, Konec rodu pánů z Hradce, JSH 33, 1964, s. 125. V září 1571 hostil Adam II. z Hradce na jindřichohradeckém zámku arciknížete Ferdinanda Habsburského. F. TEPLÝ, Dějiny města I/2, s. 323-326. Rok 1574 měl pro obraz kulturní úrovně hradeckého dvora větší vliv než rok 1568, kdy Adam II. převzal od své matky správu hradeckých statků.
- 53/ V. LEDVINKA, Dům, s. 282-289.
- 54/ O zásobování pražského paláce srov. V. LEDVINKA, Dům, s.297; TÝŽ, Rezidence feudálního velmože v předbělohorské Praze (Pražské sídlo pánů z Hradce ve 2. polovině 16. století), Documenta Pragensia 9, 1991, s. 123. Celkem bylo do Prahy v letech 1585-1596 z Jindřichova Hradce dovezeno koření, vína, masa, drůbeže, vajec, ryb a raků za více než 1 100 kop gr.č. O způsobech dopravy potravin z hlubockého panství do Prahy F. TEPLÝ, Příspěvky k dějinám českého zemědělství, s. 77nn. a 108nn.
- 55/ V. LEDVINKA, Úvěr a zadlužení feudálního velkostatku v předbělohorských Čechách (Finanční hospodaření pánů z Hradce 1560 až 1596), Praha 1985, zejm. s. 126-140. Zadlužení hradeckého rodu rostlo prudce až do roku 1577-1578, kdy se přiblížilo hranici 110 000 k.gr.č. Poté třináct let zůstávalo na stejné úrovni či mírně klesalo, zvýšilo se až v roce 1591. Výše kuchyňských vydání stoupala také do roku 1577-1578, na této či nižší úrovni vydržela pouze do roku 1585.
- 56/ Přesné rozdělení míst, odkud byly dodávány jednotlivé potraviny do zámecké kuchyně v Jindřichově Hradci, je možné poznat pouze pro léta 1564 - 1600, neboť jedině účetní prameny z tohoto období umožňují identifikovat jednotlivé dodavatele. Sumární účty z let 1559-1563 a 1601-1604 to neumožňují.
- 57/ "Prasátka" čili malá selata byla v důchodních účtech vedena ve skupině s drůbeží. V práci je dodržováno rozdělení, které vychází z dobového chápání a dělení.
- 58/ Crk je "pták od svého přirozeného hlasu tak zvaný. Jest menší než kvíčala." Chocholouš je "pták s chocholem, zvláště skřivan." J. JUNGMANN (ed. J. Petr), Slovník česko-německý, Praha 1989 až 1990, I. díl, s. 247 a 811.
- 59/ Jako "he:ynky" byli označováni sledi, "štokfiš" znamená tresku, platýs byl v účtech uváděn jako "plotejs".

- 60/ Z Prahy, kam přicházely slané a suché ryby z jihoněmecké oblasti, byly na hradecký zámek dováženy již od počátku sedmdesátých let. Nakupovali je tu panští služebníci z hlavní venkovské rezidence nebo hospodář pražského paláce, jenž je poté odeslal po poslech či formanech do Jindřichova Hradce. V Lanžhotu bylo v letech 1584, 1587 a 1596 nakoupeno od Mertla Bryknara a Honze Krauze velké množství herynků. J. JANÁČEK, Dějiny obchodu v předbělohorské Praze, Praha 1955, s. 163-166.
- 61/ SOA Třeboň, pracoviště Jindřichův Hradec, Velkostatek Jindřichův Hradec, inv. č. 4585, sign. VI R 21, kart. 730.
- 62/ O významu těchto trhů pro rožmberský dvůr V. BŮŽEK, Die Linzer Märkte und die Kultur am Hofe der letzten Rosenberger, Historisches Jahrbuch der Stadt Linz 1989, s. 11-44. O přínosu zahraničních trhů zejména pro jihočeskou šlechtu obecněji TÝŽ, Zahraniční trhy a kultura šlechtických dvorů v předbělohorských českých zemích, ČČH 89, 1991, s. 692-713.
- 63/ Cibeba je "sušený vinný hrozen." J. JUNGSMANN (ed. J. Petr), Slovník, I. díl, s. 231. Jako řecké víno byly označovány rozinky, pod pojmem konfekty se rozumí sladké bonbony. V roce 1578 byly v Linci koupeny také "pomerančové kůry zadělané s blýskavým cukrem".
- 64/ U koření za 1 254 kop 35 gr.č., nakoupeného v posledních letech 16. století, není z pramenů patrné, jestli pocházelo z rezidenčního města nebo z hornorakouských trhů. Protože ho do zámecké kuchyně dodali jindřichohradečtí obchodníci, bylo připočteno k vydáním za koření od měšťanů a ostatních obyvatel Jindřichova Hradce.
- 65/ O uherských trzích s dobyt看em Š. KAZIMÍR, Slovensko v medzinárodnom obchode s dobyt看om v 16. storočí, Historické štúdie 18, 1973, s. 175-208. O trzích v Hustopečích J. PETRÁŇ, Středoevropské zemědělství a obchod v 16. a na počátku 17. století. Úvahy o problémech a metodách, ČsČH 19, 1971, s. 368.
- 66/ Víno na tuzemské trhy jezdili nakupovat panští služebníci (bednář, klíčník), jména místních prodejců však z pramenů unikají - pouze v roce 1575 bylo ve Znojmě koupeno 10 věder vína od "kněze Jiříka" - SOA Třeboň, pracoviště Jindřichův Hradec, Velkostatek Jindřichův Hradec, inv. č. 4585, sign. VI R 21, kart. 727.
- 67/ Tyto výdaje jsou započítány k vydáním od měšťanů a ostatních obyvatel Jindřichova Hradce, protože tyto nákupy byly pořizeny v něm.
- 68/ J. NEDOMA, Drobnosti z archivu jindřichohradeckého, PaM 15, 1890-1892, s. 57.

- 69/ Podrobně příloha č. 10. Vsi na jednotlivých panstvích uvádí F. TEPLÝ, Dějiny města II/2, s. 237nn; A. SEDLÁČEK, Hrady IV, s. 55nn; TÝŽ, Hrady VII, s. 142.
- 70/ Výjimečně byly některé potraviny (především kuřata a jiná drůbež) kupovány i na nedalekých panstvích Rožmberků (panství třeboňské, strážské a choustnické), Krajířů z Krajku (panství novobystřické) a dalších. Tyto výdaje však nepřesáhly několik málo kop gr. č.
- 71/ Vyúčtování cest s nákupčími, obsahující i údaje o itineráři cesty a o nákupech, jsou uloženy v SOA Třeboň, pracoviště Jindřichův Hradec, Velkostatek Jindřichův Hradec, inv. č. 4586, sign. VI R 22, kart. 820 a 821.
- 72/ Ke vztahu jihočeského prostředí k hornorakouským trhům Z. ŠIMEČEK, Obchod jižních Čech s Rakousy v 2. polovině 15. a na počátku 16. století, ČsČH 19, 1971, s. 683-710. J. JANÁČEK, Česko-rakouské obchodní styky v 16. století, SH 17, 1970, s. 123-145; V. BŮŽEK, Die Linzer Märkte; TÝŽ, Zahraniční trhy.
- 73/ F. TISCHER (ed.), Dopisy, s. 35; F. TEPLÝ, Dějiny města I/2, s. 309.
- 74/ F. TEPLÝ, Dějiny města II/1, s. 200 se domnívá, že byl bratrem hradeckého obchodníka Melichara Hofmana.
- 75/ Cedule, ze kterých je patrný itinerář cesty i finanční náklady s ní spojené, jsou uloženy v SOA Třeboň, pracoviště Jindřichův Hradec, Velkostatek Jindřichův Hradec, inv. č. 4586, sign. VI R 22, kart. 821 a 823.
- 76/ SOA Třeboň, pracoviště Jindřichův Hradec, RA pánů z Hradce, inv.č. 411, sign. II M 5, kart. 44. Tamtéž, inv. č. 384, sign. II D 3, kart. 22.
- 77/ SOA Třeboň, pracoviště Jindřichův Hradec, Velkostatek Jindřichův Hradec, inv.č. 4586, sign. VI R 22, kart. 823. V důchodních účtech byla "sladká pítí" počítána mezi vydání za koření. K jejich bližšímu určení V. BŮŽEK, Zahraniční trhy, s. 698; J. JANÁČEK, Dějiny obchodu, s. 54.
- 78/ V roce 1569-1570 obchodoval na lineckých trzích hradecký kupec Jáchym Rieml (Röml) - SOA Třeboň, pracoviště Jindřichův Hradec, Velkostatek Jindřichův Hradec, inv. č. 4585, sign. VI R 21, kart. 726.
- 79/ J. JANÁČEK, Česko-rakouské obchodní styky, s. 129.
- 80/ SOA Třeboň, pracoviště Jindřichův Hradec, Velkostatek Jindřichův Hradec, inv.č. 4586, sign. VI R 22, kart. 820. J. JANÁČEK, Česko-rakouské obchodní styky, s. 131; TÝŽ, Dějiny obchodu, s. 89 a 94; V. BŮŽEK, Die Linzer Märkte.

- 81/ Cesta do Lince trvala dva nebo tři dny, do Cáhlova při rychlé jízdě pouze jeden den - SOA Třeboň, pracoviště Jindřichův Hradec, Velkostatek J. Hradec, inv. č. 4586, sign. VI R 22, kart 820.
- 82/ Pro Adama II. z Hradce blíže V. BŮŽEK, Zahraniční trhy, s. 705nn.; J. JANÁČEK, Česko-rakouské obchodní styky, s. 131.
- 83/ V. BŮŽEK, Die Linzer Märkte, s. 24; TÝŽ, Zahraniční trhy, s. 696.
- 84/ O dodávkách hovězího a ostatního dobytka i ovcí pro kuchyně v jednotlivých sídlech informují dobytčí účty těchto panství. Pro panství Hluboká SOA Třeboň, pracoviště Jindřichův Hradec, RA pánů z Hradce, inv. č. 445, sign. III S 4b, kart. 57. Pro hlubocké panství je možné využít i výkazy o stavu dobytka, tamtéž, inv. č. 459, sign. III C 16. Dobytčí účty panství Protivín tamtéž, inv. č. 471, sign. III D 4, kart 92. Pro pražské statky a jejich podíl na zásobování kuchyně v paláci pánů z Hradce pod zámeckými schody tamtéž, inv. č. 489, sign. III H 6, kart. 114. Pro panství Žirovnice tamtéž, inv. č. 482, sign. III F 5, kart. 110. Pro Kardašovu Řečici tamtéž, inv. č. 475, sign. III E 1, kart. 96. Pro panství Telč tamtéž, inv. č. 513, sign. III K 14, kart. 128. Pro panství Polná tamtéž, inv. č. 493, sign. III J 4, kart. 119.
- 85/ O naturálních dávkách od poddaných pro panství Hluboká k roku 1597 SOA Třeboň, pracoviště Jindřichův Hradec, RA pánů z Hradce, inv. č. 440, sign. II C 1a, kart 57. Urbář telčského panství z roku 1577 je uložen tamtéž, inv. č. 423, kniha č. 3. Srovn. také J. BERINGER - J. JANOUŠEK, Město a panství Telč, Telč 1891, s.46nn. Výkaz platů a naturálních dávek ze vsí, náležejících k úřadu nejvyššího purkrabství pražského cituje F. TEPLÝ, Příspěvky k dějinám českého zemědělství, s. 169nn.
- 86/ V. LEDVINKA, Dům, s.297. V pražském domě bylo za kuřata vydáno 93 kop 35 gr. (5,45 %), za vejce 25 kop 32 gr. (1,49 %), za ovoce 105 kop 19 gr. (6,13 %), za kuchyňské přísady 398 kop 3 gr. (23,18 %), za maso 119 kop 40 gr. (6,97 %), za víno 975 kop (56,78 %). Srov. přílohu č. 4.
- 87/ Srov. přílohu č. 5. Na Hluboké bylo za kuřata a drůbež vydáno 120 kop 23 gr. (1,67 %), za vejce 76 kop 44 gr. (1,07 %), za ryby a raky 52 kop 45 gr. (0,73 %), za pečivo 15 kop 33 gr. (0,22 %), za ovoce 8 kop 5 gr. (0,11 %), za pivo 101 kop 30 gr. (1,41 %), za kuchyňské přísady 53 kop 26 gr. (0,74 %), za koření 478 kop 18 gr. (6,64 %) za maso 4 348 kop 15 gr. (60,40 %), za víno 565 kop 37 gr. (7,86 %), za sůl 1 378 kop 35 gr. (19,15 %).
- 88/ Srov. přílohu č.6. V Protivíně bylo vydáno za kuřata a drůbež 124 kop 47 gr. (6,74 %), za vejce 21 kop (1,13 %), za ryby a raky 42 kop

39 gr. (2,30 %), za pečivo 5 kop 20 gr. (0,29 %), za ovoce 6 kop 29 gr. (0,35 %), za pivo 48 kop 48 gr. (2,64 %), za kuchyňské přísady 43 kop 24 gr. (2,35 %), za koření 89 kop 59 gr. (4,86 %), za maso 890 kop 33 gr. (48,12 %), za víno 115 kop 19 gr. (6,23 %), za sůl 462 kop 32 gr. (24,99 %).

- 89/ Srov. přílohu č.7. V Žirovnici bylo vydáno za kuřata a drůbež 80 kop 6 gr. (5,64 %), za vejce 20 kop 37 gr. (1,45 %), za pečivo 11 kop 34 gr. (0,82 %), za ovoce 3 kopy (0,21 %), za kuchyňské přísady 34 kop 48 gr. (2,45 %), za koření 4 kopy 32 gr. (0,32 %), za maso 825 kop 54 gr. (58,17 %), za víno 65 kop 42 gr. (4,63 %), za sůl 373 kop 34 gr. (26,31 %).
- 90/ V roce 1598 pobývali na Telči a na letohrádku Rozkoš brněnští jezuité, v srpnu 1599 a lednu 1600 navštívil Telč Petr Vok z Rožmberka, v březnu 1600 Jáchym Oldřich z Hradce. Pro návštěvy Petra Voka srov. V. BŘEZAN (ed. J. Pánek), Životy poledních Rožmberků, Praha 1985, s. 548nn. V roce 1597 se snížil počet stálého služebnictva telčského zámku na polovinu - dvůr opustil kuchyňský personál, myslivci a fišmistr se svými pomocníky. Zbylí členové se přestali stravovat v zámecké kuchyni a mimo služného jim byla vyplácena stálá finanční částka jako stravné.
- 91/ Srov. přílohu č. 8. V Telči bylo vydáno za kuřata a drůbež 123 kop 40 gr. (2,07 %), za ryby a raky 10 kop 32 gr. (0,18 %), za pečivo 15 kop 48 gr. (0,26 %), za ovoce 79 kop 30 gr. (1,33 %), za kuchyňské přísady 250 kop 58 gr. (4,20 %), za koření 337 kop 41 gr. (5,65 %), za maso 1 691 kop 21 gr. (28,28 %), za víno 2 691 kop 49 gr. (45,01 %), za sůl 778 kop 35 gr.č. (13,02 %).
- 92/ Srov. přílohu č. 9. V Polné bylo vydáno za kuřata a drůbež 31 kop 7 gr.č. (2,99 %), za vejce 35 kop 50 gr. (3,44 %), za pečivo. 2 kopy 18 gr. (0,22 %), za ovoce 1 kopa 20 gr. (0,13 %), za kuchyňské přísady 15 kop 14 gr. (1,46 %), za koření 78 kop 17 gr. (7,51 %), za maso 384 kop 8 gr. (36,87 %), za víno 317 kop 1 gr. (30,43 %), za sůl 176 kop 30 gr. (16,95 %).
- 93/ V roce 1571 bylo na Žirovnici vydáno "za jezevce živého do kuchyně 12 gr." - SOA Třeboň, pracoviště Jindřichův Hradec, RA pánů z Hradce, inv.č. 478, sign. III F 1, kart. 101. „
- 94/ Např. v důchodních účtech protivínského panství se někdy objevil název oddílu "za herynky v postě". Sledí byli pro čeládku pravidelně kupování k Štědrému dni nebo o velikonocích.
- 95/ Na tvrzi Protivín byl v roce 1566 koupen "slaný chléb ve Veliký pátek" a v roce 1577 "koláčky slaný pro čeled' k Velkému pátku" - SOA

Třeboň, pracoviště Jindřichův Hradec, inv.č. 496, sign. III D 2, kart. 84 a 85.

96/ SOA Třeboň, pracoviště Jindřichův Hradec, RA pánů z Hradce, inv.č. 478, sign. III F 1, kart. 101.

97/ Na Protivín byl chléb a žemle kupovány ve Vodňanech. Při návštěvách hradeckého pána na Hluboké se pečivo kupovalo v Českých Budějovicích.

98/ Jednalo se pravděpodobně o strouhanou kůru z citronu.

99/ V letech 1589-1600 bylo pro potřeby telčské zámecké kuchyně nakoupeno 2 711 žejdlíků medu. Z toho bylo 1724,5 žejdlíku odesláno do Prahy, 416 žejdlíků do Jindřichova Hradce a 75 žejdlíků do Hluboké nad Vltavou.

100/ Do Hluboké bylo koření nakupováno v Českých Budějovicích, Jindřichově Hradci a v Linci, kam pro něj na přelomu osmdesátých a devadesátých let jezdil českobudějovický kupec Nikodém Hartl. Podrobně rozepsané výdaje za koření se nacházely pouze v důchodních účtech polenského a žirovnického panství

101/ V roce 1590-1591 se na polenském panství ze 33 prostic soli spotřebovaly 2 prostice při návštěvě vrchnosti, služebníkům do zámku a čeledi do poplužních dvorů se dalo 8 prostic, 2 prostice byly určeny k nasolení zvěřiny a 14 k nasolení sýrů. Do ovčínů se dalo 7 prostic - SOA Třeboň, pracoviště Jindřichův Hradec, RA páni z Hradce, inv. č. 491, sign. III J 2, kart. 116. Na žirovnickém panství dostával sůl jako deputát hejtman panství (1,5 prostice ročně) a mlynář (4 prostičky ročně). O situaci na zámku Hluboká nad Vltavou F. TEPLÝ, Příspěvky k dějinám českého zemědělství, s. 69.

102/ Z Hluboké bylo do Prahy v letech 1585-1596 dovezeno soli za 133 kop 19 gr.č. - SOA Třeboň, pracoviště Jindřichův Hradec, RA páni z Hradce, inv. č. 456, sign. III C 14, kart. 64-68.

Příloha č. 1

Celkové finanční náklady na kuchyňské hospodaření pánů z Hradce na jindřichohradeckém zámku v letech 1559-1604 (v k.gr.č.)

Druh potravin	Vydání za potraviny		
	v l.1559-1604	Procenta	v l.1564-1600
Kuřata	497.12.0	0,98 %	404.30.0
Drůbež	364.56.0	0,72 %	223.31.0
Vejce	220.20.0	0,44 %	181.27.0
Ryby	535.41.0	1,06 %	512.13.0
Raci	104.01.0	0,21 %	90.41.0
Pečivo	718.39.0	1,42 %	551.07.0
Ovoce	264.13.0	0,52 %	204.53.0
Kuchyňské přísady	415.45.0	0,82 %	154.03.0
Staré pivo	4.31.0	0,01 %	4.14.0
Maso	13 791.03.0	27,31 %	11 462.02.0
Víno	18 575.27.0	36,78 %	13 584.46.0
Koření	13 611.36.0	26,95 %	11 268.28.0
Sůl	1 401.38.0	2,78 %	1 094.31.0
Celkem	50 505.02.0	100 %	39 736.26.0

Příloha č. 2

Finanční náklady na zámeckou kuchyni pánů z Hradce v Jindřichově Hradci v letech 1559-1604. (v k.gr.č.)

Rok	Kuchyňská vydání	Důchodní vydání	Procenta
1558/9 *	291.13.0	2072.46.0	14,05 %
1559/60*	96.13.0	1295.35.0	7,43 %
1563/4 *	681.11.0	8147.03.0	8,36 %
1564-5	603.43.0	9626.09.0	6,27 %
1565-6	484.58.0	6507.40.0	7,45 %
1566/7 *	220.55.0	5500.00.0	4,02 %
1567-8	666.57.0	12684.11.0	5,29 %
1568-9	952.55.0	5514.26.0	17,28 %
1569/70*	880.02.0	7729.22.0	11,39 %
1570-1	642.08.0	3978.40.0	16,14 %
1571/2 *	401.46.0	1382.35.0	29,01 %
1572/3 *	350.36.0	1823.11.0	19,23 %
1573/4 *	420.57.0	1949.56.0	21,59 %
1574-5	752.47.0	4642.33.0	16,21 %
1575-6	647.16.0	3869.18.0	16,73 %
1576-7	756.42.0	4121.58.0	18,36 %
1577-8	1737.52.0	12192.40.0	14,25 %
1578-9	1445.10.0	15728.32.0	9,19 %
1579/80*	1155.53.0	7490.34.0	15,43 %
1581-2	923.33.0	12982.38.0	7,11 %
1582-3	667.22.0	4432.21.0	15,06 %

1583-4	1127.14.0	5042.09.0	22,36 %
1584-5	1263.04.0	5497.28.0	22,97 %
1585-6	1903.53.0	5793.34.0	32,86 %
1586-7	1823.38.0	4580.01.0	39,82 %
1587-8	1180.22.0	4798.56.0	24,60 %
1588-9	1505.31.0	6686.31.0	22,52 %
1589-90	1586.13.0	5144.57.0	30,83 %
1590-1	1519.40.0	6501.11.0	23,37 %
1591-2	1645.50.0	6660.06.0	24,71 %
1592-3	1580.30.0	5594.13.0	28,25 %
1593-4	1424.31.0	5844.07.0	24,37 %
1594-5	1282.02.0	6399.38.0	20,03 %
1595-6	1335.25.0	5415.57.0	24,66 %
1596-7	1601.33.0	6613.18.0	24,22 %
1597-8	1315.26.0	6932.58.0	18,97 %
1598-9	1903.37.0	8796.40.0	21,64 %
1599/00*	1345.14.0	4695.12.0	28,65 %
1600-1	1813.07.0	9775.23.0	18,55 %
1601-2	3879.12.0	15900.31.0	24,40 %
1602-3	2959.47.0	12264.15.0	24,13 %
1603/4 *	1729.04.0	6344.35.0	27,25 %
Suma	50505.02.0	278953.48.0	18,11 %

* Vydání pouze za jeden účetní půlrok

Příloha č. 3

Vydání za potraviny na jednotlivých trzích v letech 1564- 1600 (v k.gr.č.)

Druh potravin	Zahraniční trhy	Vlastní panství	Čechy a Morava	Jindřichův Hradec
Kuřata	0.00.0	387.30.0	3.21.0	13.39.0
Drůbež	0.00.0	109.19.0	6.18.0	107.54.0
Vejce	0.00.0	180.17.0	0.00.0	1.10.0
Ryby	15.36.0	217.50.0	82.10.0	196.37.0
Raci	0.00.0	87.29.0	0.01.0	3.11.0
Pečivo	0.00.0	0.05.0	0.00.0	551.02.0
Ovoce	20.26.0	3.28.0	42.49.0	138.10.0
Kuchyňské přísady	0.26.0	2.46.0	3.20.0	147.31.0
Staré pivo	0.00.0	0.00.0	0.00.0	4.14.0
Maso	0.00.0	8 813.27.0	1 264.11.0	1 384.24.0
Víno	10 596.17.0	0.00.0	682.06.0	2 306.23.0
Koření	8 868.49.0	0.00.0	46.29.0	2 353.10.0
Sůl	0.00.0	0.00.0	470.27.0	310.32.0

Příloha č. 4

Finanční náklady na kuchyni pánů z Hradce v paláci pod Stupni v letech 1593-1596 (v k.gr.č.)

Rok	Kuchyňská vydání	Důchodní vydání	Procenta
1593/4 *	302.38.0	1748.42.0	17,31 %
1594-5	329.21.0	4830.07.0	6,82 %
1595-6	1085.10.0	5484.54.0	19,78 %
Suma	1717.09.0	12063.43.0	14,23 %

* Vydání pouze za jeden účetní půlrok

Příloha č. 5

Finanční náklady na kuchyni pánů z Hradce na zámku Hluboká nad Vltavou v letech 1563-1598 (v k.gr.č.)

Rok	Kuchyňská vydání	Důchodní vydání	Procenta
1563/4 *	91.13.0	2111.29.0	4,32 %
1564-5	126.30.0	3636.14.0	3,48 %
1565-6	273.58.0	2481.10.0	11,04 %
1566-7	241.23.0	2876.21.0	8,39 %
1567-8	198.15.0	3045.38.0	6,51 %
1571/2 *	84.00.0	1374.36.0	6,11 %
1572-3	411.17.0	5012.05.0	8,21 %
1573-4	233.19.0	3758.06.0	6,21 %
1574-5	244.44.0	3038.07.0	8,06 %
1575-6	283.36.0	2371.31.0	11,96 %
1576-7	246.35.0	4028.54.0	6,12 %
1577/8 *	53.48.0	3188.58.0	1,69 %
1578/9 *	58.51.0	862.43.0	6,82 %
1579/80*	177.11.0	3280.09.0	5,40 %
1580-1	270.34.0	4573.38.0	5,92 %
1581-2	173.45.0	4258.03.0	4,08 %
1582-3	175.26.0	5199.19.0	3,37 %
1583-4	239.49.0	4897.04.0	4,90 %
1584-5	296.31.0	5377.23.0	5,51 %
1585-6	285.32.0	4916.39.0	5,81 %
1586/7 *	157.51.0	1292. 3.0	12,22 %
1587-8	299.44.0	5336.53.0	5,62 %
1588-9	364.59.0	6093.56.0	5,99 %
1589-90	258.06.0	5505.22.0	4,69 %
1590/1 *	167.46.0	1287.45.0	13,03 %

Dokončení přílohy č. 5

Rok	Kuchyňská vydání	Důchodní vydání	Procenta
1591-2	277.02.0	5470.20.0	5,06 %
1592-3	293.26.0	5800.33.0	5,06 %
1593-4	399.48.0	6790.45.0	5,89 %
1594-5	290.18.0	7678.28.0	3,78 %
1595/6 *	144.01.0	6029.43.0	2,39 %
1596-7	255.47.0	8216.55.0	3,11 %
1597/8 *	124.06.0	2075.57.0	5,98 %
Suma	7199.11.0	131866.47.0	5,46 %

* Vydání pouze za jeden účetní půlrok

Příloha č. 6

Finanční náklady na kuchyni pánů z Hradce na tvrzi v Protivíně v letech 1563-1598 (v kgr.č.)

Rok	Kuchyňská vydání	Důchodní vydání	Procenta
1563/4 *	33.47.0	741.28.0	4,56 %
1564/5 *	20.23.0	691.10.0	2,95 %
1565-6	71.20.0	815.04.0	8,75 %
1567/8 *	38.55.0	1122.47.0	3,47 %
1568-9	53.31.0	960.26.0	5,57 %
1569-70	75.48.0	789.26.0	9,60 %
1570-1	101.28.0	962.36.0	10,54 %
1571-2	67.50.0	1370.20.0	4,95 %
1572-3	86.14.0	1104.22.0	7,81 %
1573-4	85.02.0	1672.01.0	5,09 %
1574-5	72.17.0	1547.02.0	4,67 %

Dokončení přílohy č. 6

Rok	Kuchyňská vydání	Důchodní vydání	Procenta
1575-6	75.17.0	1326.34.0	5,68 %
1576-7	51.07.0	819.22.0	6,24 %
1577-8	43.06.0	966.57.0	4,46 %
1578-9	37.45.0	1420.54.0	2,66 %
1579-80	51.12.0	1676.11.0	3,05 %
1580-1	87.03.0	1914.58.0	4,55 %
1581-2	67.57.0	2030.12.0	3,35 %
1583-4	31.00.0	1895.13.0	1,64 %
1584-5	55.24.0	1691.20.0	3,28 %
1586/7 *	18.39.0	922.07.0	2,02 %
1589-90	54.56.0	2072.04.0	2,65 %
1590-1	142.43.0	2485.03.0	5,74 %
1591-2	54.00.0	984.49.0	5,48 %
1592-3	67.17.0	1322.46.0	5,09 %
1593-4	67.04.0	1111.10.0	6,04 %
1594-5	63.52.0	991.11.0	6,44 %
1595-6	66.35.0	789.59.0	8,43 %
1596-7	72.06.0	1320.04.0	5,46 %
1597/8 *	37.12.0	391.08.0	9,51 %
Suma	1850.45.0	37908.44.0	4,88 %

Vydání pouze za jeden účetní půlrok

Příloha č. 7

Finanční náklady na kuchyni pánů z Hradce na hradě Žirovnici v letech 1559-1597 (v k.gr.č.)

Rok	Kuchyňská vydání	Důchodní vydání	Procenta
1559-60	41.48.8	1325.04.0	3,15 %
1563-4	36.45.0	587.06.0	6,26 %
1564/5 *	22.05.0	207.14.0	10,66 %
1565-6	34.07.0	296.12.0	11,52 %
1566-7	33.56.0	285.08.0	11,90 %
1567-8	51.13.0	440.52.0	11,62 %
1568-9	46.51.0	350.41.0	13,36 %
1569-70	40.37.0	297.14.0	13,66 %
1570-1	41.32.0	287.01.0	14,47 %
1571-2	130.15.0	400.48.0	32,50 %
1572-3	39.21.0	881.40.0	4,46 %
1573-4	49.29.0	636.19.0	7,78 %
1574-5	43.10.0	919.13.0	4,70 %
1575-6	44.51.0	1032.29.0	4,34 %
1576-7	39.44.0	1154.25.0	3,44 %
1577-8	38.11.0	1273.08.0	3,00 %
1578-9	37.25.0	1107.58.0	3,36 %
1579-80	38.32.0	1451.38.0	2,65 %
1580-1	43.18.0	1324.24.0	3,27 %
1582-3	34.00.0	886.54.0	3,83 %
1583-4	34.29.0	1190.29.0	2,90 %
1584-5	41.36.0	1523.41.0	2,73 %
1585-6	40.58.0	1216.41.0	3,37 %
1586-7	46.05.0	1831.28.0	2,52 %
1587-8	36.47.0	1858.25.0	1,98 %

Dokončení přílohy č. 7

Rok	Kuchyňská vydání	Důchodní vydání	Procenta
1588-9	36.29.0	2601.44.0	1,40 %
1589-90	40.43.0	2841.36.0	1,43 %
1590-1	40.47.0	1996.29.0	2,04 %
1591-2	32.01.0	2685.32.0	1,19 %
1592-3	41.53.0	315.48.0	13,26 %
1593-4	32.51.0	567.01.0	5,79 %
1594-5	35.08.0	613.41.0	5,72 %
1595-6	32.04.0	640.41.0	5,00 %
1596-7	40.46.0	916.14.0	4,45 %
Suma	1419.47.0	35944.48.0	3,95 %

* Vydání pouze za jeden účetní půlrok

Příloha č. 8

Finanční náklady na kuchyni pánů z Hradce na zámku v Telči v letech 1589-1600 (v k.gr.č.)

Rok	Kuchyňská vydání	Důchodní vydání	Procenta
1589/90*	108.53.0	4054.25.0	2,69 %
1590-1	1056.04.0	17107.05.0	6,17 %
1591-2	281.24.0	12685.25.0	2,19 %
1592-3	451.33.0	10112.35.0	4,47 %
1593-4	352.01.0	29222.00.0	1,20 %
1594-5	631.51.0	18529.45.0	3,41 %
1595-6	317.21.0	15928.55.0	1,99 %
1596-7	844.01.0	17186.55.0	4,92 %

Dokončení přílohy č. 8

Rok	Kuchyňská vydání	Důchodní vydání	Procenta
1597-8	617.12.0	61223.22.0	1,01 %
1598-9	738.40.0	12832.40.0	5,76 %
1599/00*	580.54.0	4412.30.0	13,16 %
Suma	5979.54.0	203295.37.0	2,94 %

* Vydání pouze za jeden účetní půlrok

Příloha č. 9

Finanční náklady na kuchyni pánů z Hradce na zámku v Polné v letech 1590-1597 (v k.gr.č.)

Rok	Kuchyňská vydání	Důchodní vydání	Procenta
1590-1	299.18.0	3505.55.0	8,54 %
1591-2	136.22.0	4350.36.0	3,13 %
1592-3	121.05.0	3226.21.0	3,75 %
1593-4	113.37.0	4493.34.0	2,53 %
1594-5	128.35.0	4962.49.0	2,59 %
1595-6	128.38.0	4444.23.0	2,89 %
1596-7	113.20.0	4223.12.0	2,68 %
Suma	1041.45.0	29206.58.0	3,57 %

Příloha č. 10

Vsi a městečka z dominia pánů z Hradce, které dodávaly potraviny na zámek v Jindřichově Hradci v letech 1564 - 1600

Lokality	Dobytěk a maso			Ku- řata	Drů- bež	Ryby	Raci	Vejce
	hov.	tel.	skop.					
Panství Jindřichův Hradec								
Bednárec	*	*	*	*	*	*	*	*
Bednářeček	*	*		*		*	*	*
Bejsnpach	*			*	*		*	*
Blažejov	*	*		*		*	*	*
Buk	*		*	*		*		*
Černovice	*	*		*				
Číměř	*	*		*	*	*	*	*
Člunek	*					*	*	
Děbolín	*	*	*	*		*		*
Deštná	*	*	*	*	*		*	*
Dvorce	*	*	*	*	*	*	*	
Hatín	*	*	*	*	*		*	*
Hostějovec			*	*		*	*	*
Hospříz	*	*	*	*		*	*	*
Jarošov	*	*	*	*	*	*	*	*
Jindřiš	*	*		*	*	*	*	*
Kačlehy	*	*		*				*
Krompachy	*		*	*	*		*	*
Kruplov		*				*	*	
Kunějov							*	

Pokračování přílohy č. 10

Lokality	Dobytěk a maso			Ku- řata	Drů- bež	Ryby	Raci	Vejce
	hov.	tel.	skop.					
Lásenice	*	*	*	*	*	*	*	*
Dolní Lhota	*	*	*	*	*	*	*	*
Horní Lhota	*	*	*	*	*	*	*	*
Lodhýřov	*	*	*	*		*	*	*
Kamenný, Český Malíkov	*	*		*	*	*	*	*
Německý Malíkov	*	*		*	*			
Matějovec	*							
Matná	*			*	*			*
Mutyněves	*	*		*		*	*	*
Nejdek	*		*	*				
Nekrasín		*	*	*		*	*	*
Oldřiš	*	*		*	*	*	*	*
Otín	*	*	*	*		*	*	*
Dolní Pěná	*		*	*	*			*
Horní Pěná	*	*	*	*				*
Políkno	*	*	*	*	*			*
Polště	*	*	*	*		*		*
Německá Radouň	*	*	*	*		*	*	*
Radouňka	*			*			*	*
Ratiboř	*	*	*	*	*	*	*	*
Ratmírov	*	*	*	*	*	*	*	*
Malý Ratmírov						*		*

Pokračování přílohy č. 10

Lokality	Dobytěk a maso			Ku- řata	Drů- bež	Ryby	Raci	Vejce
	hov.	tel.	skop.					
Rodvínov	*	*	*	*			*	*
Roseč	*	*	*	*	*	*	*	*
Rosička	*	*					*	*
Rudkov	*	*		*				*
Sedla	*	*	*	*	*	*	*	*
Senotín	*			*	*			*
Skrýchov	*		*	*			*	*
Stajka	*	*		*			*	*
Studnice	*	*	*	*	*	*		*
Dolní Žďár	*		*	*	*	*	*	*
Horní Žďár	*	*		*		*	*	*
Panství Kardašova Řečice								
Březina		*		*			*	*
Dráchov	*	*	*	*	*	*	*	*
Chotěmice			*	*			*	*
Klenová	*	*	*	*	*		*	*
Mnich	*	*	*	*				*
Nýtovice	*		*	*	*			*
Oujezdec			*	*	*			*
Plasná	*	*		*	*			*
Pleše	*	*	*	*	*			*
Pohoře	*	*	*	*				*

Dokončení přílohy č. 10

Lokality	Dobytěk a maso			Ku- řata	Drů- bež	Ryby	Raci	Vejce
	hov.	tel.	skop.					
Panství Hluboká nad Vltavou								
Lišov					*			
Panství Telč								
Strmilov				*				

* Tyto potraviny dodávala jednotlivá místa.

und auch die Bürger und andere Einwohner der Residenzstadt (Jindřichův Hradec - 18,92 %). Geringer war der Anteil der Märkte in Böhmen und Mähren (6,54 %). Die gleichen Lebensmittel, die auf dem Schloß Jindřichův Hradec gegessen wurden, kamen auch auf weiteren Sitzen vor. Die Ausgaben für sie unterschieden sich nach der Stellung des Sitzes in der Residenzstruktur der Herren von Neuhaus. Die höchsten Ausgaben waren im Prager Palais und in den Zentren der einzelnen Gutherrschaften (Hluboká nad Vltavou und Telč). Auf diesen Sitzen taten sie zwischen 100 und 500 Schock Groschen, auf anderen war es weniger als 100 Schock. Zu häufig eingekauften Lebensmittel gehörten hier Fleisch und Salz - zusammen war es 40-80 % von den Küchenausgaben.

Gabriela BEZECNÁ

LIDÉ KOLEM RYBNÍKŮ VE SVĚTLE HOSPODÁŘSKÝCH PRAMENŮ

Klasickým rybníkářským krajem se v 16. století stala rozsáhlá jihočeská oblast s výhodnými přírodními podmínkami. Bylo zde proto vybudováno několik rybníčních soustav, z nichž k nejvýznamnějším patřily rybníční soustavy třeboňská a hlubocká. Právě na Hlubocko byla zaměřena pozornost v tomto příspěvku. Kromě otázek týkajících se efektivnosti rybníčního hospodářství a prodeje ryb na panství Hluboká nad Vltavou byl zájem soustředěn k lidem, kteří v rybníčním hospodářství a v práci na rybnících nacházeli různé pracovní příležitosti a zajišťovali tím jejich každodenní provoz.

Ve starších pracích byly tyto otázky, týkající se rybníkářské každodennosti, zcela opomíjené. Autoři se při svém bádání zaměřovali na rybníkářství spíše všeobecně. Snažili se ho zařadit do rámce předbělohorského velkostatku, psali o slavných obdobích dějin rybníkářství, popisovali technickou stránku výstavby rybníků a věnovali pozornost způsobům chovu ryb. Pokud je zajímaly osudy lidí z rybníkářského prostředí, byly jimi pouze slavné postavy rybníkářů jako Jakub Krčín z Jelčan a Sedlčan, Štěpánek Netolický či Mikuláš Ruthard z Malešova. Prostí rybníkáři, řemeslníci i pomocní pracovníci, kteří stavěli a budovali tato pozoruhodná vodní díla, stáli mimo pozornost autorů, podobně jako lidé, kteří po vybudování zajišťovali jejich celoroční provoz. Mimo zájem zůstávali i překupníci, kteří se živili prodejem ryb. Pokud však chceme získat úplnější představu o rybníkářství, k němuž tito lidé bezesporu patří a jsou jeho samozřejmou součástí, je nutné tyto dosud téměř neznámé (a tedy i zdánlivě bezvýznamné) lidi vymanit z anonymity dějin.

Jedním z pramenů, který toto umožňuje, jsou rybní účty, které byly produktem vrchnostenské správy a sloužily k evidenci finančních

prostředků v rybničním hospodářství. Pořizovány byly buď jako doklad o činnosti na rybnících pro nadřízené úředníky, nebo sloužily k praktickým potřebám porybného písaře (zaznamenány jsou v nich např. útraty při výloveh). Rejstříky předkládané nadřízeným úředníkům jsou dvojího druhu. Jedny obsahují informace týkající se výlovů rybníků (uveden je v nich rok; název lovené plochy; druh a množství nasazených a vylovených ryb; jména kupců, kteří ryby kupovali a místa, odkud pocházeli; celkové množství prodaných ryb a peněz, které se prodejem ryb získalo). Ve druhých jsou pak zaznamenány příjmy a výdaje, jež se týkaly celého rybničního hospodářství. Tyto rejstříky jsou vedeny každoročně od sv. Havla jednoho roku do sv. Havla následujícího roku. Obsahují informace o výši příjmů a výdajů a také o tom, k jakým účelům se peníze získané prodejem ryb využívaly. Na konci rejstříku je příjem peněz konfrontován s výdaji a zapsána je výše zůstatku, která se převáděla do dalšího účetního období. Pozoruhodná je zejména ta část rejstříků zachycující jednotlivé druhy pracovních úkonů, které se v rybničním hospodářství prováděly. Zaznamenána jsou zde jména lidí, kteří tyto práce vykonávali, také místa, odkud pocházeli, stejně jako výše jejich výdělku.^{1/}

Druh prostudovaných pramenů (rybní rejstříky) nedovoluje, aby se tato skupina lidí žijících se prací na rybnících označila termínem sociální skupina, neboť se mi nepodařilo sociální vztahy mezi jejími členy z těchto pramenů jednoznačně určit. Jde spíše o skupiny lidí, které byly dány jejich ekonomickým vztahem k rybníku. A právě míru ekonomického zájmu na rybničním hospodářství a míru zainteresovanosti na pracích při rybnících považuji za hlavní kritérium klasifikace těchto skupin. Podle něho je možné všechny lidi, kteří v oblasti rybničního hospodářství pracovali, rozdělit do čtyř skupin. Do první skupiny jsem zařadila pracovníky, kteří zabezpečovali celoroční provoz rybníků a starali se o produkci ryb. Druhou skupinu představují pomocní pracovníci, kteří vykonávali sezónní práce při výloveh rybníků. Třetí skupinu tvoří řemeslníci, kteří byli podle potřeb najímáni na údržbu a různé opravy rybničních nádrží. Do čtvrté skupiny jsem zahrнула lidi, kteří vyráběli nebo zprostředkovávali nákup náradí, nástrojů a jiných rybničních potřeb.

Lidé zabezpečující celoroční provoz rybníků

První skupinu lidí, kteří zabezpečovali celoroční provoz rybníků na hlubockém panství pánů z Hradce, tvořila tzv. stálá rybní čeládka, pro níž se tato rybniční práce stala zároveň nejdůležitějším zdrojem příjmů. Řadili se k ní rybní úředníci (fišmistr a porybný písař) a rybní pomocníci - pěšáci a vazač. Práci porybného písaře vykonával ve sledovaném období (1583-

1598) Daniel Peregrinus,^{2/} jehož úkolem bylo nejen vést rybní účty, ale i odvážet Adamovi II. z Hradce peníze získané prodejem ryb či vymáhat dluhy u kupců. Za tyto služby dostával pololetně zapláceno 6 kop gr. míš., k tomu navíc osm loktů sukna na nové šaty a jedny lovecké boty.^{3/}

Nejvíce starostí a povinností příslušelo fišmistroví, který byl zároveň nejlépe placen (13 kopami gr. míš. za půl roku). Kromě peněz dostával fišmistr, kterým se stal roku 1586 Martin Lejtnar,^{4/} deputát - tři džbery kaprů, osm až dvanáct věder drobu, hrách, oves, seno, slámu pro jednoho koně, půl větele žita, čtvrt větele ječmene, dále osm loktů sukna na šaty a jedny lovecké boty ročně.^{5/} Jeho hlavními povinnostmi bylo dohlížet na to, aby rybníky nikdy nezůstaly bez vláhý a aby nenadálý příliv vody neprotrhl hráz. Dále se staral o včasný výtěr násadových ryb, o nasazení potěru do výtažných rybníků a o výživu ryb. Pravidelně musel obcházet všechny rybníky a sledovat, zda nepotřebuje některý z nich opravit. Opravy se většinou týkaly hráze, tarasu či splavu rybníka. Při výloveh organizoval veškeré práce, které začínaly přípravou rybníčního náčiní.^{6/}

V této práci mu pomáhali holomci, rybní čeledíni a pomocníci, kteří v době výlovů pracovali většinou jako pěšáci. Roztahovali sítě a prováděli zátah. Protože to byla práce namáhavá, přibírala se na její provedení řada výpomocných dělníků. Holomků bývalo na rybnících v osmdesátých a devadesátých letech 16. století zaměstnáno pět nebo šest.^{7/} Kromě stálého platu, který činil 6 kop gr. míš. za rok, dostávali holomci čtyři lokty sukna na šaty a byly jim půjčovány vysoké boty k lovení a houně k nočnímu hlídání rybníků.^{8/}

Lidé vykonávající pomocné práce při výloveh

I když práce stálé rybní čeládky byla rozložena do celého roku, jejím těžištěm, zvláště pak u holomků, byla doba výlovů, které probíhaly na podzim a v menší míře na jaře. Při nich se využívala práce pomocných lovců, kteří pocházeli z okolí lovených rybníků. Někteří pracovali při výloveh hlavních rybníků (tzv. rybníků na vejrost), na plodových rybnících, jiní pomáhali na sádkách, kam se část ryb po vylovení převážela. Ojediněle se v rybních účtech zapisovala i jména těchto naposledy zmiňovaných pomocníků. Na sádkách pomáhal v letech 1585-1597 Vaněk, na plodových rybnících Jakeš Volešnický, Michal Bílek, Michal od zámku či Kristl od hamru. Placeni byli všichni stejně (2 gr. míš. za jeden odpracovaný den). K těmto pomocníkům bylo nutné přiřadit i ženy "plachetnice", "plachtářky", které nosily ryby v plachtách z loviště do vozů. Jejich práce byla odměněna 3 gr. míš.^{9/}

Stejně příležitostná byla i práce formanů, kteří přepravovali ryby z vyloveného rybníka do sádek, odváželi je Adamovi II. z Hradce do Prahy či Jindřichova Hradce, přiváželi koupený plod, rozváželi trdníky z hlavních rybníků do plodových.^{10/}

Lidé zabývající se údržbou rybníků

Rybníky, to nebyla jen doba výlovů, ale především tvrdá celoroční práce, která spočívala v péči o ryby a neporušený stav rybníků. Dohlížet na stav rybníků bylo povinností porybného. Jejich potřebné opravy většinou dojednával hejtman na základě tzv. řezaných cedulí. To byly písemné smlouvy na rybníkářskou práci, ve kterých se uvádělo zadání požadované práce a příslušná odměna za její vykonání.^{11/} Na tyto opravy byli povoláváni vyučení řemeslníci a lidé, kteří jim buď měli pomáhat, nebo vykonávat jiné nekvalifikované práce.

Zásadní práce na opravách rybníků prováděli tesaři a kameníci. Podle množství práce, času potřebného na její vykonání a získaných peněz bylo možné u nemnohých z nich soudit, že práce na rybnících byla jejich hlavním zaměstnáním a zdrojem finančních příjmů. Protože na konci 16. století byla tesařská práce již specializovaná, účastnili se na opravách rybníků mostaři, kteří budovali a opravovali mosty, loďaři, kteří stavěli lodice, a rouraři, zvaní "rúraři" nebo trubaři, kteří dlabali dřevěné roury k vedení vody.^{12/} Ne všichni tesaři však vykonávali tuto specializovanou práci. Některým, ponejvíce tesařským tovaryšům, byla zadávána i méně náročná práce, kterou představovalo kácení stromů, rozřezávání kmenů či nasekání určitého množství dříví coby paliva k podzimnímu lovení. Právě o nich bylo možné podle výše vydělaných peněz říci, že byli k zajištění obživy nuceni hledat pracovní příležitosti i v jiných sférách, než bylo rybníkářství. Například Matoušovi z Dobřejovic byla v roce 1586 vyplacena 1 kopa 15 gr. míš. za nasekání padesáti sáhů dříví; v letech 1588-1589 Janovi z Velice 1 kopa 9 gr. míš. za rozřezání dvaceti tří kmenů dříví na podlahy, přičemž více příležitostí v uvedených letech nedostali.^{13/} U těchto tesařů nebylo v rybních účtech uvedeno ani jejich jméno. Předěšlé případy tvořily výjimku. Písař zapsal pouze druh požadované práce, dobu, která byla potřebná ke splnění úkolu, výši peněz vyplacených denně a jejich konečnou sumu po splnění zadaného úkolu. V těchto případech tak nebylo možné určit počet pracovníků, kteří se na vykonání práce podíleli, ani výši mzdy za jeden den.

Odbornou práci tesařů bylo možné rozdělit na dvě části. K té první patřily takové druhy práce, za kterou byli tesaři odměňováni denní mzdou,

ke druhé pak práce, která jim byla zadávána úkolově. Průměrná denní mzda tesařů se pohybovala v rozmezí od 6 do 8 gr. míš. a byla vyplácena za kladení a překládání trub - propustí rybníka (7 gr. míš. za den), opravu splavu (7 gr. míš. za den) a stavidel (6 gr. míš. za den), dělání lávek ke stavidlům (6 až 7 gr. míš. za den), opravu a předělávání mostu ve splavech (7 až 8 gr. míš. za den), dělání roubených plotů na haltýřích (8 gr. míš. za den), dělání bření (7 gr. míš. za den).^{14/} Úkolově byly placeny opravy bašt či stavění nových bašt (za postavení bašty na sádkách dostal tesař Bárta roku 1592-1593 11 kop gr. míš.), výroba nového čepu a lopaty, jejímž povytažením se vypouštěl rybník, stavění nových lodí (v roce 1590-1591 a 1592-1593 udělal tesař Morava čtyři lodě, v roce 1594-1595 tesař Kříha z Vitína dvě lodě, za které dostali zapláceno po 2 kopách gr. míš. za kus).^{15/}

Hlavním tesařem na hlubockých rybnících byl v osmdesátých a devadesátých letech 16. století tesař Bárta z Hůrek (ročně vydělal v průměru 15 kop 30 gr. míš.), který se pravděpodobně roku 1589 stal tesařským mistrem.^{16/} Spolu se svými tovaryši, jejichž počet nebylo možné z pramenů zjistit, vykonával hlavní tesařské práce na rybnících. Ty se podle momentálních potřeb prováděly během celého roku, nejvíce však brzy na jaře a v létě. K jejich zvládnutí se povolávali i další tesařští řemeslníci, jejichž jména však porybný písař vždy neuváděl. Většina těchto tesařů pracovala na rybnících nepravidelně, po dobu jednoho či dvou roků. V rybních rejstřících zahrnujících následující roky jejich jména již nenalezneme. To znamenalo, že je písař buď v dalších letech pod jménem neuváděl, nebo pro ně byla tato práce na rybnících pouze příležitostným zdrojem výdělku. Jako příklad bylo možné uvést šafáře z Hrdějovic a hajného z Dobřejovic, kteří si přivydělávali tak, že roku 1588 dostal šafář vypláceno 20 gr. míš. za vyrobení 160 kusů prken a hajný 20 gr. míš. za udělání dvou trub na rybník Nohavičku.^{17/}

Druhým důležitým úkonem, který se při opravách rybníků využíval, bylo lámání kamene. Lamači kamene kromě jeho přípravy na rozličné opravy prováděli i kladení kamenných tarasů, kterými se zpevňovala hráz rybníka. Placeni byli pouze úkolově. Lámání kamene bylo odměňováno 20 gr. míš. za sáh, samotné kladení pak 6 denáry za sáh.^{18/} U tesařů i u kameníků bylo možno vysledovat jen velice málo těch, kteří se na opravách rybníků podíleli pravidelně. Výjimku představoval Martin Karas z Novosedel, který na hlubockých rybnících pracoval v letech 1593-1598. Ročně vydělal za nalámání kamene v průměru 3 kopy gr. míš., za kladení tarasů 5 kop 40 gr. míš.^{19/} Podle výše průměrného ročního výdělku bylo možné i u lamačů kamene soudit, že tato kamenická práce byla výhodným

zdrojem příjmů, i když nestačila zcela pokrýt všechny životní potřeby těchto pracovníků a jejich rodin.^{20/}

Opravy rybníků byly vítanou pracovní příležitostí i pro celou řadu nádeníků, kteří prováděli různé pomocné práce. Placeni byli převážně denní mzdou, která se pohybovala od 4 do 5 gr. míš. Pět groši míšeňskými byla hodnocena pomoc při předělávání sádek (např. roku 1585 v Dívčicích), oprava starých nebo zhotovování nových plotů na sádkách, nakopání loučí, osazování hráze; čtyřmi groši míšeňskými pak nošení či svážení kamene, povyšování hráze, čištění loviště a stok, dobývání trouby, nasekání a naskládání chvojového tarasu, dobývání starých dubů a pomoc tesařům. K nádeníkům byli v registrech příjmů a vydání zapisováni i lidé, kterým byla svěřována i jiná než pomocná práce. Jednalo se například o Gabriela z Lišova, který v roce 1596-1597 podezdíval splav na Hůrecském rybníku (32 sáhů po 16 gr. míš.), o zedníka z Českých Budějovic, který v téže roce opravoval a předělával komín na bezdrevské baště (za 1 kopy gr. míš.), o Dobeše "lepiče", který v roce 1592-1593 "oblepoval" novou baštu na sádkách (za 4 kopy gr. míš.) a v roce 1593-1594 "polepoval" kamna na baště (za 2 kopy 30 gr. míš.), nebo o Šourka z Opatovic, jenž v roce 1592-1593 vyrobil pět nových oken na baštu na sádkách a udělal nový krb (za 1 kopy 20 gr. míš.). K nádeníkům byli v tomto pojetí počítáni i mlynáři, kteří si přivydělávali pomocnými tesařskými pracemi (rozřezáváním špalků na prkna či fošny).^{21/}

.Zvláštní podskupinu řemeslníků provádějících hlavní opravy rybníků a jejich údržbu tvořili zámečníci, šindeláři, kamnáři a sklenáři, jejichž práce nebyla sice tak rozsáhlá jako práce tesařů, kameníků a nádeníků, ale i ona pomáhala zabezpečit celkový chod rybníčního hospodářství. Většinu zámečnické práce odvedl ve sledovaných osmdesátých a devadesátých letech 16. století zámečník z Hůr, který zámky a klíče nejen zhotovoval, ale i opravoval. Tyto zámky sloužily přímo rybníčním potřebám (jako např. zámky k vratům na sádkách, k rybním sudům), nebo se používaly v kancelářích úředníků (např. porybného písaře). Tam zámečník zhotovoval nové visací zámky k truhličce (dřevěné pokladniče) na peníze získané prodejem rybího drobu přímo na hrázi rybníka, klíč k almaře, opravoval starý zámek na dveřích písařova pokoje. Odměna za opravu starých zámků k vratům se pohybovala od 2 do 4 gr. míš., za udělení nových od 6 do 8 gr. míš. Vyrobení nových zámků k rybním sudům stálo 6 gr. míš., k truhličce 10 gr. míš., udělení nového klíče pak 2 gr. míš. Ročně si zámečník za zhotovení všech zakázek vydělal od 4 gr. míš. do 1 kopy gr. míš.^{22/}

těchto pracích pro rybníční hospodářství ročně v průměru 4 kopy 25 gr. míš.^{29/} Zbytek zakázek zhotovovali Vít ze Ševětína, Vondra ze Zalužic, Vondra Ztracený z Češnovic a Karel "za mostem".^{30/}

Další rybníční potřebou byly plachty, ve kterých se nosily ryby z loviště na vozy. Jejich zhotovování bylo svěřováno ženám. V osmdesátých a devadesátých letech 16. století to byly hlavně paní Vovesná, Katryně Andrllová a Markyta Podlipská. Plachty byly šity ze silného, hrubého plátna a za jejich ušití dostávaly ženy 4 denáry. Mimo nich šily ještě pytlíky, do kterých se ukládaly peníze získané prodejem ryb. Tyto práce byly velmi nárazové, a proto nebylo možné určit výši průměrného ročního výdělku u žádné z výše jmenovaných žen.^{31/} Plátno na šití plachet a pytlíků dodávali Adam z Bavorovic, paní Šenčová z Českých Budějovic, Václav Netolický z Českých Budějovic, Simandl kovář, Vrabc z Opatovic a Znekl z Chlumce. Cena za jeden loket se pohybovala od 3 do 4 denárů.^{32/}

Kromě plátna se dále kupovaly lopaty (vějící po 2 gr. míš., okované či železné po 8 gr. míš., rýče a řešeta). Ta se získávala nejčastěji od Jíry Hlaváčka z hamru, který velká řešeta prodával po 10 gr. míš. a malá k přebírání ryb po 4 gr. míš.^{33/} Dalším druhem zboží nezbytným pro práci na rybnících byly "ouvršky", zadní díly sítě zvané vrš, jejichž výrobou si přivydělával v letech 1588-1598 rybák z Bavorovic.^{34/} Ročně prodal 6 až 15 ouvršků, za jeden účtoval 8 gr. míš.^{35/} Důležitou potřebou byl také tzv. hřeb šindelní, který se kupoval buď u Matěje kováře za 30 gr. míš. za tisíc kusů, nebo u Petra Kristendla z Českých Budějovic, jenž tisíc hřebů prodával za 32 gr. míš.^{36/}

Posledními, kteří byli do této skupiny zařazeni, byli lidé, jež se zabývali zhotovováním potřeb pro rybní čeládku. Byl to sedlář čili řemenář z Českých Budějovic, který prováděl opravy písařových koňských sedel,^{37/} a ševci, kteří šili a opravovali vysoké lovecké boty. Stálým ševcem těchto bot se stal v osmdesátých a devadesátých letech 16. století Kučera Šťastný z Týna nad Vltavou, který šil ročně podle potřeby čtyři až deset párů bot k zimnímu lovení (jeden pár za 1 kopy 15 gr. 6 den. míš.). Kromě toho opravoval i staré boty. Oprava jednoho páru, tzv. podšití, stála 20 gr. míš. Ročně si tak tento švec vydělal průměrně touto prací 15 kop 20 gr. míš. Roku 1597-1598 převzal jeho zakázky na šití nových bot Stanislav Poláček z Týna nad Vltavou. Menší úkoly byly svěřovány i dalším ševcům, kteří pocházeli z Munic, Olešníka a Dívčic. Ti boty nešili, pouze opravovali staré, za což byli odměňováni také 20 gr. míš. za pár. Jejich jméno již v pramenech uvedeno nebylo.^{38/} K ošetřování loveckých bot sloužilo sádlo, které k podobným účelům prodávali někdy samotní ševci (roku 1594-1595 tak učinil Kučera Šťastný), častěji však

řezníci jako byli řezník Kašpar z Hůr, Jan Švantler z Písku a Mouca z Hůr.^{39/}

Rybník soustředil kolem sebe různé skupiny lidí, které na něm byly ekonomicky závislé. Lišily se od sebe mírou této závislosti a mírou podílu na pracích v rybničním hospodářství. Vztahy mezi lidmi ve skupinách bylo možné z prostudovaných pramenů označit pouze za vztahy ekonomické. Ke zjištění sociálních vztahů bude nezbytné prostudovat i jiné druhy pramenů. Nejvíce ekonomicky závislá byla na pracích při rybnících skupina pracovníků, tzv. stálá rybní čeládka, která zajišťovala každodenní provoz rybníků hlubockého panství. Druhou skupinu v míře ekonomické závislosti tvořili řemeslníci starající se o údržbu rybníků - tesaři, kameníci, nádeníci, kteří v rybničním hospodářství nacházeli mnoho pracovních příležitostí, ale pro které nebyly rybníky jediným finančním zdrojem příjmů. Bez výhrad toto tvrzení platilo především pro zámečníky, šindeláře, kamnáře a sklenáře. Skupiny lidí vykonávající pomocné práce při výloveh a výrobci i prodejci rybničních potřeb byli na rybničním hospodářství závislí již méně. Práce lovců a formanů byla pouze sezónní. Pro formany se stávala robotní povinností.^{40/} Lidé vyrábějící a prodávající různé rybníční potřeby nacházeli odbytiště pro své zboží i mimo rybníkářství (bednáři, provazníci, řemnáři, ševci). Stálá rybní čeládka a většina pracovníků zabývající se údržbou rybníků (tesaři, nádeníci, lamači kamene) pocházela z nejbližšího okolí opravovaného rybníka. Žili přímo v místě, kde se rybník nacházel, nebo ve vzdálenosti pěti až patnácti kilometrů od něho.^{41/} Podobné vzdálenosti podstupovali i sezónní pracovníci - lovci a formani, kteří pomáhali při výloveh rybníků. Odlišná situace vznikla u výrobců a prodejců rybničních potřeb, které se používaly v hlubockém rybničním hospodářství. Ti pocházeli nejen z okolí hlubockých rybníků,^{42/} ale i z více vzdálených míst - Týna nad Vltavou (švec Šťastný Kučera, který šil lovecké boty), Lišova, Soběslavi (provazník Ambrož Vízner), Jindřichova Hradce (provazník Adam Žid).^{43/}

Poznámky:

- 1/ Srov. s rybními účty v SOA Třeboň, pracoviště Jindřichův Hradec, RA pánů z Hradce, sign. III C 17, kart. 75-76.
- 2/ F. TEPLÝ, Příspěvky k dějinám českého zemědělství, Praha 1926, s. 82 uvádí, že Daniel Peregrinus nastoupil do služby roku 1581 poté, co předcházející písař Pavel Heinz z Jindřichova Hradce zpronevěřil velkou částku peněz a utekl s ní do ciziny.

- 3/ SOA Třeboň, pracoviště Jindřichův Hradec, RA pánů z Hradce, sign. III C 17, kart. 75-76. Podle F. TEPLÉHO, Příspěvky k dějinám zemědělství, s. 96 vedl porybný písař kromě účtů za ryby i za obilí a dřevo.
- 4/ Pro předešlé roky není jeho jméno v účtech uvedeno; podle F. TEPLÉHO, Příspěvky k dějinám zemědělství, s. 79 jím byl Belfl z Dasného.
- 5/ SOA Třeboň, pracoviště Jindřichův Hradec, RA pánů z Hradce, sign. III C 17, kart. 75-76.
- 6/ J. DUBRAVIUS (ed. A. SCHMIDTOVÁ), O rybnících, Praha 1953, s. 55-56; F. TEPLÝ, Příspěvky k dějinám českého rybníkářství, Praha 1938, s. 50-52.
- 7/ Byli to v roce 1588-1589: Vovesný, Vaněk, Martínek, Michal, Juna; od roku 1589-1590 pak Vaněk, Martínek, Michal, Lukeš, Vondra, Jakeš (SOA Třeboň, pracoviště Jindřichův Hradec, RA pánů z Hradce, sign. III C 17, kart. 75-76).
- 8/ Tamtéž.
- 9/ SOA Třeboň, pracoviště Jindřichův Hradec, RA pánů z Hradce, sign. III C 17, kart. 75-76.
- 10/ Tamtéž.
- 11/ Těchto řezaných cedulí se v pramenech dochovalo poměrně málo, častější jsou zmínky o nich v registrech příjmů a vydání (SOA Třeboň, pracoviště Jindřichův Hradec, RA pánů z Hradce, sign. III C 17, kart. 75-76).
- 12/ M. JANOTKA - K. LINHART, Zapomenutá řemesla, Praha 1984, s. 105.
- 13/ SOA Třeboň, pracoviště Jindřichův Hradec, RA pánů z Hradce, sign. III C 17, kart. 75.
- 14/ Brlení je ohrádka kolem stavidel, která se stavěla z doubků či suchých jedliček a která při vypouštění rybníka zabraňovala rybám uplavat.
- 15/ SOA Třeboň, pracoviště Jindřichův Hradec, RA pánů z Hradce, sign. III C 17, kart. 75-76.
- 16/ SOA Třeboň, pracoviště Jindřichův Hradec, RA pánů z Hradce, sign. III C 17, kart. 75. V registrech příjmů a vydání pro rok 1589 je poprvé označen jako mistr Bárta.
- 17/ SOA Třeboň, pracoviště Jindřichův Hradec, RA pánů z Hradce, sign. III C 17, kart. 75, 76.
- 18/ Tamtéž.
- 19/ Tamtéž.

- 20/ Pro posouzení uvádím ceny některých potravin v díle E. NOHEJLOVÉ - PRÁTOVÉ, Krátký přehled českého mincovnictví a tabulky cen a mezd, Praha 1963, s. 57: slepice 5 gr. míš., husa 12 gr. míš., kopa vajec 16 gr. míš., korec žita 88-90 gr. míš., korec ječmene 64 gr. míš., sud zadního piva 18 gr. míš., sud bílého piva 24 gr. míš.
- 21/ SOA Třeboň, pracoviště Jindřichův Hradec, RA pánů z Hradce, sign. III C 17, kart. 75-76.
- 22/ Tamtéž.
- 23/ Tamtéž; v registrech příjmů a vydání pro uvedené roky.
- 24/ SOA Třeboň, pracoviště Jindřichův Hradec, RA pánů z Hradce, sign. III C 17, kart. 75.
- 25/ Tamtéž.
- 26/ Jednalo se o roky 1586, 1588-1589, 1590-1591, 1592-1593, 1594-1595, 1595-1596, 1596-1597, 1597-1598.
- 27/ SOA Třeboň, pracoviště Jindřichův Hradec, RA pánů z Hradce, sign. III C 17, kart. 75-76.
- 28/ Tamtéž.
- 29/ SOA Třeboň, pracoviště Jindřichův Hradec, RA pánů z Hradce, sign. III C 17, kart. 75.
- 30/ SOA Třeboň, pracoviště Jindřichův Hradec, RA pánů z Hradce, sign. III C 17, kart. 75-76.
- 31/ Tamtéž.
- 32/ Tamtéž.
- 33/ Tamtéž.
- 34/ Hlavním zaměstnáním rybáků byl lov a prodej ryb z řeky, jejíž část si pronajímali. Podrobněji Z. WINTER, Řemeslnictvo a živnosti XVI. věku, Praha 1909, s. 661-662.
- 35/ SOA Třeboň, pracoviště Jindřichův Hradec, RA pánů z Hradce, sign. III C 17, kart. 75-76.
- 36/ Tamtéž.
- 37/ Roku 1585 vyrobil novou ohlávku za 12 gr. míš., roku 1586 pak nový nástavek k uzdě za 20 gr. míš. a roku 1588-1589 nový popruh k sedlu za 15 gr. míš. V roce 1589-1590 ušili pro písaře nové sedlo v Protivíně za 1 kopy 51 gr. míš. - SOA Třeboň, pracoviště Jindřichův Hradec, RA pánů z Hradce, sign. III C 17, kart. 75.
- 38/ SOA Třeboň, pracoviště Jindřichův Hradec, RA pánů z Hradce, sign. III C 17, kart. 75-76.
- 39/ Tamtéž.
- 40/ B. DVOŘÁK, Rybníkářství, s. 27.

- 41/ Roku 1592-1593 pokládali kamenné tarasy na rybník Dlouhý Martínek a Soukup z Novosedel (překonávali vzdálenost 11 km); roku 1597-1598 pracovali na opravě bezdrevského splavu nádeníci z Chotýčan (překonávali vzdálenost 10 km), nádeníci z Bavorovic opravovali rybník Novosedlský (vzdálenost 14 km).
- 42/ Mám na mysli všechny rybníky hlubockého panství, tedy i rybníky na Protivínsku, které v osmdesátých a devadesátých letech 16. století k panství Hluboká nad Vltavou přináleželo.
- 43/ SOA Třeboň, pracoviště Jindřichův Hradec, RA pánů z Hradce, sign. III C 17, kart. 75-76.

Gabriela BEZECNÁ

Die Menschen im Umkreis der Teiche im Licht der wirtschaftlichen Quellen

Die Fischrechnungen, eine der Arten von wirtschaftlichen Quellen, stellen die Hauptquelle der Erkenntnisse für die Erforschung der Teichwirtschaft dar. Bisher wurden sie in der älteren Literatur zum Studium der finanziellen oder technischen Seite der Teichwirtschaft ausgenutzt. Diese Quellen tragen neben den die Art und Weise des Wirtschaftens auf den einzelnen Teichen betreffenden Hauptinformationen auch eine Reihe von Erkenntnissen über das Leben der Menschen, die in ihrer Umgebung lebten und hier viele Arbeitsgelegenheiten fanden. Aufgrund dieser Angaben ist es möglich, alle den alltäglichen Betrieb der Teiche sicherstellenden Menschen zu stratifizieren und in bestimmte Gruppen einzureihen. Als Hauptkriterium dieser Klassifizierung wurde das Maß ihres ökonomischen Interesses an der Teichwirtschaft gewählt. Am meisten ökonomisch abhängig von der Arbeit bei den Teichen war das sog. ständige Fischgesinde (der Fischschreiber, Fischmeister und die Knechte), das den alltäglichen Betrieb der Teiche sicherstellte. Die zweite Gruppe bildeten die sich um die Wartung der Teiche kümmernden Handwerker - Zimmerleute, Steinmetzen, Tagelöhner. Sie fanden in der Teichwirtschaft viele Arbeitsgelegenheiten. Die dritte und vierte Gruppe, die die Hilfsarbeiten beim Abfischen ausübenden Leute, die Hersteller und Verkäufer der Teichutensilien (die Binder, Sattler, Schuster, Seiler), waren von der Teichwirtschaft am wenigsten abhängig. Ihre Arbeit war nur eine Saisonarbeit. Diese aufgrund des Studiums der Fischrechnungen durchgeführte Stratifizierung der an der Teichwirtschaft ökonomisch interessierten Menschen ist nur der erste Schritt zum Studium des Alltagslebens der Teichgräber. Die Fischrechnungen, auch wenn sie interessante Angaben über die Lebensweise der Leute um die Teiche beinhalten, sind aber keine einzelne Quelle dafür. Beim weiteren Studium dieser Problematik wird es notwendig sein, auch andere Arten von Quellen (z. B. strafrechtlichen Charakters) auszunutzen.

Jan SCHREIB

K HUDEBNÍMU MECENÁTU POSLEDNÍCH ROŽMBERKŮ

Při studiu kulturních dějin předbělohorských Čech se postupně zájem historiografie dotkl také hudební kultury. V současné době máme poznatky o činnosti literátských bratrstev a jejich rukopisných zpěvnících. Pozornost byla rovněž věnována českým tištěným kancionálům tohoto období.^{1/} Jsme informováni o měšťanském hudebním životě v rudolfínské Praze^{2/} i o působení cizích skladatelů v renesančních Čechách.^{3/} Stranou nezůstal zájem o hudební aktivity některých šlechticů.^{4/} Největší pozornost historiků a muzikologů byla v posledních letech věnována zámeckému hudebnímu souboru Viléma z Rožmberka a posléze jeho bratra Petra Voka.^{5/} Studium bylo zaměřeno na podněty vedoucí k založení dvorní muziky, na osobní vztah těchto velmožů k hudbě či na praktickou činnost rožmberských muzikantů. Finanční nákladnost provozu hudebního tělesa zůstávala doposud na okraji zájmu. Předkládaný příspěvek se snaží zasadit hudební aktivity podporované posledními Rožmberky do každodenního provozu jejich dvora. Pramenem tohoto studia byly knihařské a pololetní účty rožmberské komory uložené ve Státním oblastním archivu Třeboň.^{6/}

Převzetí správy rožmberského dominia šestnáctiletým Vilémem z Rožmberka znamenalo postupnou obnovu prestiže tohoto předního rodu království^{7/} a také počátek pravidelného a bohatšího hudebního života na jihu Čech. Založením rožmberské dvorní muziky roku 1552 Vilém úspěšně navázal na domácí hudební tradice svého rezidenčního města, které byly přerušeny ve dvacátých letech 16. století důsledkem nástupnické krize a bojem o záchranu rožmberského dědictví.^{8/}

Finanční náročnost pěstování hudební kultury za posledních Rožmberků nelze po celou dobu provozování hudebních aktivit na jejich

dvoře rovnoměrně pozorovat. Souvislejší poznatky podávají prameny až od roku 1590. O finanční náročnosti hudební produkce předcházejícího období jsme informováni pouze mozaikovitě. Celkové náklady na hudební kulturu rožmberského dvora zahrnovaly výdaje na nákup, údržbu a opravy hudebních nástrojů; nákup hudebnin a jejich vazbu; školení nových muzikantů; platy a dary rožmberským pozounistům; platy a dary hudebníkům, kteří nepůsobili v rožmberských službách.

Podle instrukcí Viléma z Rožmberka pro zámecké muzikanty patřily všechny hudební nástroje českokrumlovskému vladaři.^{9/} Pozounistům byly půjčovány pouze k nácviu nově získaných skladeb nebo při plnění jejich služebních povinností. První nástroje pro svůj soubor zakoupil rožmberský vladař roku 1552. Bylo to v době založení zámeckého hudebního tělesa. Tehdy objednal u českobudějovického varhaníka Jáchyma několik instrumentů, z nichž dnes známe pouze regál v hodnotě 90 kop gr. míš.^{10/} Další zjištěný výdaj pochází až z roku 1590, kdy byl z Prahy dovezen cimbál za 334 kop 44 gr. míš. Roku 1592 bylo za hudební nástroje dovezené z Lince a Augšpurku zapláceno 45 kop 19 gr. 2 den. Od rožmberského varhaníka Martina Krause byl roku 1595 odkoupen klavichord za 12 kop a o dva roky později od trubače Jana dulcián za 7 kop gr. míš. V letech 1607-1608 se sbírka Vokových nástrojů rozrostla o jeden cink, dulcián a klavichord. Rožmberská komora vyplatila za tyto nástroje 21 kop 17 gr. 1 den. O dva roky později obdržela zámecká muzika dvoje housle a roku 1611 bylo za šest polních trub, tři pozouny a jeden cink Janu Eiserovi z Norimberka zapláceno 72 kop gr. míš.^{11/} Z rožmberských komorních účtů je patrné, že Petr Vok dbal též na to, aby nástroje jeho hudebního souboru byly co nejvíce schopny provozu. V letech 1590-1611 vydal na opravy hudebních nástrojů 75 kop a na nákup nových strun celkem 48 kop gr. míš.

Poslední Rožmberkové získávali hudební nástroje pro svůj instrumentální soubor několika způsoby. Pražským a českobudějovickým měšťanům zadávali objednávky na výrobu nových nástrojů. Některé instrumenty odkoupili od muzikantů svého dvora. Největší podíl na získávání hudebních nástrojů měl jejich nákup na domácích a zahraničních trzích. K těmto hlavním tržním centrům patřila Praha, Lince, Augšpurk a Norimberk. Známými dodavateli instrumentů byli Jan Fáber, Vilém Kaltenbrunn, Karel Widman a Jan Eiser. V letech 1590-1611 zakoupil Petr Vok na 25 hudebních nástrojů, jejichž hodnota byla 566 kop 20 gr. a 3 den.^{12/}

Obyčejné struny ke strunným nástrojům byly kupovány u českokrumlovských obchodníků. Mosazné struny se dovážely z lineckých

a řezenských trhů. Tento dovoz zajišťovali Wolf Prayner a Bartoloměj z Řezna. Největší pozornost věnoval Petr Vok opravám pozitivu ve své jídelně, na nějž pravděpodobně sám hrával.^{13/} Přestože měli rožmberští muzikanti k dispozici veliký soubor nástrojů,^{14/} nezbavovali se lehkovážně poškozených instrumentů a z několika nefunkčních se snažili udělat alespoň jeden provozuschopný hudební nástroj.

Převážná část hudebnin byla zakoupena na zahraničních trzích v Rakousích, Itálii a Římsko-německé říši.^{15/} Největší podíl na získávání nových hudebnin měl nákup od knihařů, kteří pravděpodobně nově zakoupená hudební díla rovnou svazovali. K nejvýznamnějším knihařům patřili Hans Kampf z Českého Krumlova; Claudio Marnius, knihař Menšího Města pražského; Dobiáš, knihař z Prahy; Bartoloměj, knihař z Lince; Jindřich Eder z Lince a dále pak magistr Simeon, kazatel Petra Voka. Kancionály získávali poslední Rožmberkové od literátských bratrstev. Ceny jednotlivých hudebnin se průměrně pohybovaly od několika desítek grošů po 2 až 3 kopy gr. míš.^{16/} Za posledních dvanáct let svého života nakoupil Petr Vok hudebniny v hodnotě 63 kop 34 gr. 5 den. a za jejich svázání zaplatil částku 53 kop 52 gr. a 6 den. Nejvíce účtů bylo proplaceno v letech 1608-1609, kdy bylo vyplaceno 68 kop 33 gr. míš.

Uměnilovný Vilém z Rožmberka se staral též o výchovu mladých muzikantů, budoucích členů zámeckého hudebního souboru. U Lukáše Zigotty, trubače dvorní kapely císaře Rudolfa II. (1582-1596), dal hudbě učít svých šest pacholat, která zaopatřoval potřebnými nástroji, šatstvem, stravou a obuví.^{17/} Mimo tato pacholata poslal Vilém z Rožmberka k Zigottovi ještě trubače Gregora mladšího a roku 1591 za něj zaplatil 92 kop 42 gr. a 6 den. Mimo Lukáše Zigotty byla muzikantská výchova budoucích rožmberských hudebníků svěřena císařskému varhaníkovi Hansovi. Roku 1592 mu bylo za učení jednoho pacholete vyplaceno 25 kop 42 gr. 6 den.^{18/}

Po Vilémově smrti převzal Petr Vok nejen českokrumlovskou dvorní muziku, ale též náklady na učení mladých hudebníků v Praze, kteří tam zůstali až do roku 1596. Roku 1593 je rožmberský vladař povolal i s učitelem Lukášem Zigottou do Českého Krumlova, aby se přesvědčil o jejich znalostech. Cestu jihočeský vladař sám uhradil částkou 35 kop gr.¹⁹ Celkem vyplatila rožmberská komora za školení pacholat v Praze mezi léty 1591-1596 sumu v hodnotě 3 949 kop 29 gr. 5 den. Z toho za ošacení a obuv bylo vydáno 426 kp 19 gr. 4 den. a na nákup a opravy hudebních nástrojů 428 kop 25 gr. míš. Roku 1593 bylo Lukáši Zigottovi zapláceno za výuku budoucích členů dvorní muziky 1 621 kop 28 gr. a 1 den. a roku 1596 1 123 kop.^{20/}

O získávání hudebního vzdělání mladých muzikantů se Petr Vok staral i v pozdějších letech. Některá pacholata posílal za hranice Českého království. Za Daniela Štrobla, kterého dal hudbě vyučit v Římsko-německé říši, zaplatil roku 1604 120 kop a o dva roky později 40 kop gr. Roku 1608-1609 bylo Michalovi Malému z Jindřichova Hradce vyplaceno 16 kop gr. za učení trubače Vávry. Na rozdíl od Vávry, který se od roku 1609 vyskytoval v seznamech rožmberského služebnictva, nemáme o působení Daniela Štrobla na českokrumlovském dvoře žádné doklady. Roku 1602 přijal Petr Vok do svých služeb diškantistu Vavřince Třeboňského, když se dozvěděl o jeho pěveckém působení u českokrumlovských jezuitů. O rok později přivedl rožmberský kapelník Jan Švestka ke dvoru dalšího diškantistu. Za to obdržel odměnu ve výši 1 kopy gr.^{21/}

I přes tíživou ekonomickou situaci v první polovině devadesátých let 16. století Petr Vok náklady na pobyt a výuku svých pacholat v Praze nijak nesnižoval. Prostřednictvím jejich učitelů mohl dobře udržovat kontakty s jednou z nejpřednějších dvorních kapel tehdejší střední Evropy a dávat tak u císařského dvora najevo svůj zájem o hudební produkci. Po ukončení pražského pobytu mladých adeptů hudebního umění dal rožmberský vladař školit nové muzikanty podle finančních možností u městských hudebníků, popřípadě u kapelníka své dvorní muziky.

Výše platu zámeckých hudebníků byla obsažena v instrukcích pro rožmberskou muziku, které Vilém z Rožmberka vydal roku 1561.^{22/} Zde se jihočeský velmož zavazoval vyplácet muzikantům půl kopy služného týdně. Za vladařství Petra Voka měli hudebníci své příjmy diferencovány. Dvorní kapelník Martin Kraus obdržel ročně plat ve výši 50 kop gr. míš. (po příchodu do služeb Henyka z Valdštejna roku 1603 ocenil nový pán jeho varhanní umění platem 120 kop gr. míš.).^{23/} Trubači Ondřej, Jan a cinkář Zíka dostávali po 30 kopách a trubač Řehoř 20 kop gr. míš.^{24/} Po přestěhování rožmberského dvora na třeboňský zámek byly příjmy hudebníků o něco nižší. Varhaník Melichar byl odměněn služným ve výši 40 kop, Jan Švestka 20 kopami a Jakub Mayer, Petr Koláček a Tobiáš Chrobolský platem 18 kop gr. ročně. V porovnání s ostatními službami na třeboňském dvoře je na místě připomenout, že například kuchaři měli roční plat kolem 20 kop, lokajové 15 až 17 kop a kočí 10 kop gr. míš.^{25/} Kromě mzdy odměňoval Petr Vok své muzikanty též prebendami.^{26/} Avšak hudebníků, kteří měli plat, stravu i šaty, bývalo ročně šest až sedm. Ostatní sloužili pouze za ošacení a stravu.^{27/}

Peněžní dary členům rožmberského hudebního souboru dával Petr Vok až v posledních letech svého života. Ne všichni byli obdarováni stejně.

Nejvíce odměn dostávali kapelník Jan Švestka a starý trubač Jan. Roku 1594 bylo dvěma trubačům na cestu do Vídně vyplaceno 6 kop gr., o rok později obdržel varhaník Martin Kraus za stejným účelem 20 kop a roku 1602 2 kopy gr. Roku 1610 obdaroval Petr Vok členy své dvorní muziky a třeboňské literáty 4 kopami gr. míš.^{28/} Na zámecké hudebníky nezapomněl poslední Rožmberk ani při sepisování závěti. Petru Koláčkovi a Tobiáši Chrobolskému odkázal 150 kop, Janu Švestkovi, Vavřinci Třeboňskému, Janu Lupikotovi, Janu starému (nemocnému) a Václavu Hrbáčkovi po 100 kopách grošů.^{29/}

V období let 1592-1611 bylo rožmberským muzikantům celkem vyplaceno 1 330 kop 12 gr. 3 den. Z toho na ošacení připadalo 189 kop 12 gr. 3 den. a na dary 30 kop. Přestože poslední Rožmberkové neoceňovali hudební umění svých muzikantů nijak vysokou částkou,^{30/} jejich plat byl srovnatelný s odměnami ostatních, jim na stejnou úroveň postavených služebníků dvora.

Za svého pobytu v Augšpurku roku 1555 odměnil Vilém z Rožmberka tamější hudce a tanečníky 10 kopami gr. míš. Při svatbě v Berlíně s druhou manželkou Žofií Braniborskou roku 1561 obdrželi muzikanti od Viléma 42 kop a trubači v Kolíně a Berlíně za přivítání 2 kopy gr. míš. Při oslavách čtvrtého sňatku s Polyxenou z Pernštejna v Praze roku 1587 odměnil hudebníky císařské kapely za jejich produkci 382 kopami a 36 gr. míš.^{31/} Také Petr Vok obdarovával četné muzikanty (hlavně pak hudebníky císařské kapely).^{32/} V letech 1592-1607 jim byla vyplacena částka v celkové hodnotě 182 kop gr. 6 den. Roku 1593 obdržel císařský varhaník Hans sumu 50 kop grošů, ale není známo, zda to bylo za učení mladých rožmberských hudebníků jako roku 1592, či se jednalo o projev štědrosti českokrumlovského vladaře. Téhož roku bylo kapelníkovi arciknížeti Matyáše vyplaceno 20 kop gr. míš.^{33/} Na českokrumlovské svatbě hraběte Jana Zrinského ze Serynu s Marií Magdalénou z Kolovrat vypomáhala místním hudebníkům židovská muzika z Prahy, kterou Petr Vok odměnil 126 kopami 48 gr.^{34/} Roku 1610 obdaroval jihočeský vladař třeboňské literáty 13 kopami a stejnou částku věnoval o rok později bratrstvu z Prachatic.^{35/}

V letech 1555-1611 činily finanční výdaje na platy a dary hudebníkům, kteří nepůsobili v rožmberských službách, 822 kop 54 gr. a 3 den. Menší sumu tvořily odměny muzikantům, jež dedikovali svá díla posledním Rožmberkům. Vilémovi z Rožmberka věnoval Camillo Zantoni, kapelník rudolfínské kapely, svá Madrigalia tam Italica quam Latina.^{36/} Německý hudebník Jan Freudiger mu dedikoval čtyřhlasou skladbu Ein Christliche Melodey o dvaceti sedmi slokách.^{37/} Od neznámých skladatelů pochází Smuteční píseň o skonu Žofie Rožmberské z Braniboru a píseň o pěti

slokách Innerlich Liebe birget sich nicht.^{38/} Petru Vokovi věnoval císařský trubač a zpěvák Gregor Turini Cantiones Italicae.^{39/} Roku 1602-1603 daroval Petr Vok varhaníkovi Jana Zrinského ze Serynu 5 kop gr. míš. za dedikaci moteta neznámého názvu^{40/} a 4 kopami byl za věnování svého díla třeboňskému vladaři obdarován Jan Sixt z Lerchenfelsu, zpěvák při dvorní kapli.^{41/} Po úmrtí Petra Voka složil Šimon Lomnický z Budče Pohřební píseň o smrti Petra Voka z Rožmberka.^{42/}

Hudební skladatelé brzy pochopili, že v posledních Rožmbercích najdou štědré mecenáše, a proto jim rádi připisovali svá díla. Dobře zapláceno dostávali muzikanti, kteří se aktivně účastnili renesančních slavností jihočeských velmožů. Aristokratické slavnosti představovaly velikou příležitost projevit dosaženou úroveň dvora. Rožmberská muzika se při nich uplatňovala plnou měrou. Umocňovala tím jejich radostný či naopak smuteční ráz.^{43/} Pokud její síly nestačily, byla doplňována o městské hudebníky nebo členy císařské kapely.^{44/}

Finančně nejnáročnější rožmberskou slavností z hlediska výdajů za hudební produkci byla pražská oslava čtvrtého sňatku Viléma z Rožmberka s Polyxenou z Pernštejna roku 1587, kdy pouze císařské kapele bylo za její produkci vyplaceno 382 kop 36 gr. míš.^{45/} Rudolfínští hudebníci se aktivně zúčastnili též smutečních oslav při pohřbu Viléma z Rožmberka roku 1592. Na rozdíl od svého staršího bratra ustoupil Petr Vok od účasti reprezentativní císařské kapely na rožmberských slavnostech a spokojil se s měšťanskou muzikou z Prahy. Snížil tak finanční náklady hudebních částí oslav o celé dvě třetiny.^{46/} Obdarovávaní nebyli pouze pražští hudebníci, ale také muzikanti sloužící u jiné šlechty. Drobnými sumami byli odměňováni městští trubači za vítání jihočeských velmožů intrádami z věžních ochozů.

Z období vlády Viléma z Rožmberka se zachovalo velmi málo účetních pramenů, které se týkaly "hudebních" výdajů. Většina jich pochází až z doby Petra Voka, což neumožnilo porovnání ekonomické náročnosti hudebního mecenátu obou bratrů. Významným krokem Viléma z Rožmberka bylo zařazení hudebníků zámeckého souboru mezi služebníky.^{47/} Tomu odpovídalo i jejich finanční zabezpečení.^{48/} Za rok 1585 činily příjmy Viléma z Rožmberka na potřeby jeho dvora 139 322 kop gr. míš. To bylo přibližně 40 % prostředků, jimiž na tyto účely disponoval císař Rudolf II.^{49/} Pozoruhodný rozsah rožmberských financí naznačuje možnosti skutečně velkorysého vztahu Viléma z Rožmberka a později Petra Voka k podpoře umělecké i jiné kulturní činnosti. Přestože měli oba Rožmberkové ke kultuře velmi blízko, byl jejich přístup k mecenátu vědy a umění poněkud odlišný.

Mecenát Viléma z Rožmberka byl usměrňován potřebami společenské a politické reprezentace. Jako nejpřednější velmož Českého království tak mohl vyjadřovat své dominantní postavení v předbělohorské stavovské společnosti. Nezbytným základem veškeré Vilémovy reprezentace byl jeho početný dvůr.^{50/} Jihočeská rezidence musela poskytovat nejen vysoký luxus a příjemné bydlení s estetickou působivostí, ale také měla vyjadřovat vladařovu urozenost, moc a bohatství. Tento renesanční životní styl dotvářela svou činností i rožmberská dvorní muzika. Na rozdíl od svého bratra Petra Voka nebyl Vilém nikdy zaníceným sběratelem uměleckých děl a kuriozit. Jeho vztah k těmto věcem byl více praktický. Podporoval ty oblasti kultury, od kterých očekával lepší informovanost či větší slávu rodu. Naopak mecenát Petra Voka byl ovlivněn sběratelskou vášní tohoto renesančního velmože. Za jeho vlády stoupl počet nově zakoupených hudebních nástrojů a hudebnin, které se staly součástí rozsahem obdivuhodné rožmberské knihovny.^{51/}

Nákupy rožmberského luxusního zboží dosáhly v letech 1590 až 1602 hodnoty 220 610 kop gr. míš. Peněžní výdaje na obdobné nákupy nebyly omezovány ani v období finanční krize rožmberského dominia v první polovině devadesátých let 16. století, kdy představovaly ročně zhruba 15 % z čistého výnosu všech velkostatků dominia.^{52/} Ve stejném údobí, tedy v letech 1590-1602, bylo na provoz rožmberského dvorního hudebního souboru a výchovu mladých muzikantů vydáno 4 833 kop 30 gr. míš.^{53/} (2,2 % z celkového vydání na nákup luxusního zboží).^{54/} Tato suma je srovnatelná s výdaji za obrazy, zahradní předměty, různé kuriozity či nákup textilu určeného k výbavě interiéru zámku.^{55/}

V oblasti hudebního mecenátu bylo nejvíce peněz použito na výchovu mladých muzikantů v Praze. Jejich výuka pohltila třikrát více finančních prostředků než platy a dary rožmberským pozounistům. Štědří byli oba Rožmberkové k hudebníkům, kteří nepůsobili v jejich službách. K nejvíce odměňovaným patřili členové císařské kapely Rudolfa II. Docházelo tak k prolínání rožmberského hudebního mecenátu s habsburským. Vilém z Rožmberka i Petr Vok nelitovali peněžní náklady do těch sfér hudebního mecenátu, ve kterých se mohli dobře reprezentovat jako přední šlechtici Českého království. Přestože podpora hudební produkce nikdy nepřesáhla ostatní odvětví kulturního mecenátu posledních Rožmberků, zprostředkovala hudební umění širší veřejnosti a přispěla tak k rozvoji všeobecné vzdělanosti a kultury v jižních Čechách.

Poznámky:

- 1/ A. RYBIČKA, O bývalých společnostech čili kúrech literátských, Památky archeologické 10, 1872, s. 719; H. GROSS, Některé zprávy o literátském bratrstvu v Českém Krumlově, Sborník historického kroužku 15, 1914, s. 83-92; J. HEJNIC, Českokrumlovská latinská škola v době rožmberské, Rozpravy ČSAV 82/2, Praha 1972; M. HORYNA, Hudba a hudební život v Českém Krumlově do poloviny 16. století, Miscellanea musicologica 31, 1984, s. 265-293; TÝŽ, Od husitství do Bílé hory, in: Jihočeská vlastivěda - Hudba, České Budějovice 1989, s. 24-38; TÝŽ, Hudební kultura jihočeských měst v 16. století, Opera historica 1, 1991, s. 90-99.
- 2/ J. PEŠEK, Z pražské hudební kultury měšťanského soukromí před Bílou horou, Hudební věda 20, 1983, s. 242-256.
- 3/ D. CVETKO, Jacobus Gallus, München 1972; R. LINDELL, Hudební život na dvoře Rudolfa II., Hudební věda 26, 1989, s. 99-108.
- 4/ J. PÁNEK, Renesanční velmož a utváření hudební kultury šlechtického dvora (K hudebnímu mecenátu Viléma z Rožmberka), Hudební věda 26, 1989, s. 4-17; TÝŽ, Poslední Rožmberkové - velmoži české renesance, Praha 1989; TÝŽ, Dva typy šlechtického mecenátu v době Rudolfa II., FHB 13, 1990, s. 159-186.
- 5/ J. PÁNEK, Aristokratické slavnosti české renesance, Opus musicum 19, 1987, s. 189-297; F. MAREŠ, Rožmberská kapela, Praha 1894. Dále srov. poznámku 4.
- 6/ SOA Třeboň, CR - registratura, z Rožmberka, sign. 20 a (knihařské účty); tamtéž, sign. 23 a, fasc. II-VII (pololetní komorní počty).
- 7/ O obnovení přednostního postavení rožmberského rodu v české stavovské obci pojednal J. PÁNEK, Zápas o vedení české stavovské obce v polovině 16. století (Knížata z Plavna a Vilém z Rožmberka 1547-1556), ČsČH 31, 1983, s. 855-884.
- 8/ Sporem o rožmberské dědictví se zabýval J. PÁNEK, Poslední Rožmberkové, s. 21-34; V. BŘEZAN (ed. J. Pánek), Životy posledních Rožmberků I-II, Praha 1985, s. 88-110; A. MÍKA, Osud slavného domu (Sláva a pád rožmberského dominia), České Budějovice 1970, s. 90-94. Ze starší literatury A. RYBIČKA, Poslední Rožmberkové a jejich dědictví, ČČM 54, 1880, s. 85-109, 218-248, 437-457; ČČM 55, 1881, s. 38-55, 187-202, 366-375; J. V. ŠIMÁK, Spor o dědictví Rožmberské 1523-1528, ČČM 70, 1896, s. 81-112, 308-322, 419-441.

- 9/ SOA Třeboň, CR-reg., z Rožmberka, sign. 20 a (instrukce Viléma z Rožmberka pro hudebníky).
- 10/ V. BŘEZAN (ed. J. Pánek), Životy, s. 69.
- 11/ SOA Třeboň, CR-reg., z Rožmberka, sign. 23 a, fasc. II-VII (pololetní komorní počty).
- 12/ Tamtéž.
- 13/ J. Pánek se domnívá, že dochovaná zmínka o "positivu páně" svědčí o aktivním postoji Petra Voka ke hře na tento hudební nástroj. Tuto domněnku podpírá údaj o zaplacení 60 kop gr. varhaníkovi Zachariášovi ze Slezska za opravu pozitivu a darování tohoto nástroje Janu Zrinskému ze Serynu krátce před smrtí posledního Rožmberka. Srov. J. PÁNEK, Renesanční velmož, s. 11; F. MAREŠ, Rožmberská kapela, s. 12 a 16.
- 14/ SOA Třeboň, CR-reg., z Rožmberka, sign. 20 a (inventář hudebních nástrojů).
- 15/ O nákupu zboží na zahraničních trzích posledními Rožmberky blíže V. BŮŽEK, Zahraniční trhy a kultura šlechtických dvorů v předbělohorských českých zemích, ČČH 89, 1991, s. 692-713.
- 16/ Pro názornost uvádím ceny některých hudebnin podle rožmberských knihařských účtů z let 1596-1609:

Autor	Název díla	Cena (v kopách gr. míš.)
Andreas Myller	Neue Deutsche Cantzonette	20 gr.
Nicolai Ammerbach	Orgel oder Instrument Tabulatur	30 gr.
Ondřej Pavernagius	Cantiones sacrae	1 k. 30 gr.
Hieronymus Praetorius	Magnificat octo vocum	1 k. 15 gr.
Hans Leo Hassler	Kirchengesäng	2 k. 15 gr.
	Nuovo Partes mit 8 Stimmen	3 k.

- 17/ F. MAREŠ, Rožmberská kapela, s. 9.
- 18/ SOA Třeboň, CR-reg., z Rožmberka, sign. 23 a, fasc. II-VII (pololetní komorní počty).
- 19/ Tamtéž.
- 20/ Tamtéž.
- 21/ Tamtéž.

- 22/ SOA Třeboň, CR-reg., z Rožmberka, sign. 20 a (instrukce Viléma z Rožmberka pro hudebníky).
- 23/ Z. WINTER, Řemeslnictvo XVI. věku v Čechách, Praha 1909, s. 707.
- 24/ SOA Třeboň, CR-reg., z Rožmberka, sign. 10, fasc. II (seznam rožmberského služebnictva z roku 1594).
- 25/ Tamtéž.
- 26/ Co se týče prebend rožmberských hudebníků, je v seznamu rožmberského služebnictva u jména Jana trubače uvedeno: Janovi trubači staršímu vaření každého dne i od masa z kuchyně zámecké. Chleba do téhodne 28 párů učiní, žita 4 strychy, piva bílého každý den dvě pinty a v páteční a v postní dny po kusu kapra a po kusu pečený ryby. Dále srov. SOA Třeboň, CR-reg., z Rožmberka, sign. 10, fasc. II (seznam rožmberského služebnictva).
- 27/ F. MAREŠ, Rožmberská kapela, s. 14.
- 28/ SOA Třeboň, CR-reg., z Rožmberka, sign. 23 a, fasc. II-VII (pololetní komorní počty).
- 29/ F. MAREŠ, Rožmberská kapela, s. 16.
- 30/ Z. WINTER, Řemeslnictvo, s. 708.
- 31/ F. MAREŠ, Rožmberská kapela, s. 16.
- 32/ K nejvíce obdarovávaným hudebníkům císařské kapely Rudolfa II. patřil tenorista a skladatel Francois Sales. Roku 1592-1593 mu bylo vyplaceno 10 kop a o čtyři roky později 4 kopy gr. míš. Roku 1593 obdrželi císařští skladatelé 30 kop. Roku 1594 dostal Erasmus de Sayev 33 kop gr. míš. Petr Vok hradil též císařským hudebníkům pobyt na Českém Krumlově. Za léta 1593-1597 dosáhly náklady za útraty těchto muzikantů 11 kop 18 gr. Srov. SOA Třeboň, CR-reg., z Rožmberka, sign. 23 a, fasc. II-VII (pololetní komorní počty).
- 33/ SOA Třeboň, CR-reg., z Rožmberka, sign. 23 a, fasc. II-VII (pololetní komorní počty).
- 34/ F. MAREŠ, Rožmberská kapela, s. 16. Dále V. BŘEZAN (ed. J. Pánek), Životy, s. 552.
- 35/ SOA Třeboň, CR-reg., z Rožmberka, sign. 23 a, fasc. II-VII (pololetní komorní počty).
- 36/ Zanottiho Madrigalia tam Italica quam Latina vyšla v Norimberku roku 1590. Srov. RISM, sv. IX., Kassel-Basel 1971-1981.
- 37/ SOA Třeboň, CR-reg., z Rožmberka, sign. 20 a. Srov. F. MAREŠ, Rožmberská kapela, s. 9.
- 38/ SOA Třeboň, CR-reg., z Rožmberka, sign. 27.

- 39/ SOA Třeboň, CR-reg., z Rožmberka, sign. 20 a. Srov. F. MAREŠ, Rožmberská kapela, s. 11. F. Mareš mylně Turiniho dedikaci připisuje Vilémovi z Rožmberka. Věnování však muselo patřit Petru Vokovi, neboť Turiniho *Cantiones Italicae* vyšly až roku 1597. Srov. RISM, sv. VIII., Kassel-Basel 1971-1981. Dále J. PÁNEK, Renesanční velmož, s. 8.
- 40/ SOA Třeboň, CR-reg., z Rožmberka, sign. 23 a, fasc. II-VII (pololetní komorní počty).
- 41/ F. MAREŠ, Rožmberská kapela, s. 15.
- 42/ Z. TICHÁ, *Cesta starší české literatury*, Praha 1984, s. 269.
- 43/ K nejvýznamnějším rožmberským slavnostem patřily pohřební obřady a svatební veselí. Blíže J. PÁNEK, *Aristokratické slavnosti*, s. 289; V. BŘEZAN (ed. J. Pánek), *Životy*, s. 364, 452, 552, 634-636.
- 44/ Srov. výše.
- 45/ F. MAREŠ, Rožmberská kapela, s. 6.
- 46/ SOA Třeboň, CR-reg., z Rožmberka, sign. 23 a, fasc. II-VII (pololetní komorní počty).
- 47/ Z. WINTER, ve své práci *Řemeslnictvo a životnosti XVI. věku v Čechách* na s. 706-707 uvádí: "Úlohou muzikantů bylo bavit lidi. Byl to obor za onoho času celkem ne hrubě vážený. Varhaníci považovali více štědrosti nežli jiní muzikáři. Umění ostatních muzikářů pokládal věk tehdejší za neužitečné." Srov. J. PÁNEK, *Renesanční velmož*, s. 7.
- 48/ SOA Třeboň, CR-reg., z Rožmberka, sign. 20 a (instrukce Viléma z Rožmberka pro hudebníky).
- 49/ J. PÁNEK, *Dva typy šlechtického mecenátu*, s. 163.
- 50/ Počet dvořanů a služebníků, kteří obklopovali Viléma z Rožmberka, se pohyboval kolem dvou set. Srov. J. PÁNEK, *Dva typy šlechtického mecenátu*, s. 163; TÝŽ, *Poslední Rožmberkové*, s. 250.
- 51/ O soukromém vztahu posledních Rožmberků k různým druhům umění blíže J. PÁNEK, *Poslední Rožmberkové*, s. 248 an., 296 an.; TÝŽ, *Renesanční velmož*, s. 4-15; TÝŽ, *Dva typy šlechtického mecenátu*, s. 159-186. Dále V. BŘEZAN (ed. J. Pánek), *Životy*, s. 647-662.
- 52/ V. BŮŽEK, *Zahraniční trhy a kultura šlechtických dvorů*, s. 696.
- 53/ SOA Třeboň, CR-reg., z Rožmberka, sign. 23 a, fasc. II-VII (pololetní komorní počty).
- 54/ Tamtéž.
- 55/ V. BŮŽEK, *Die Linzer Märkte und die Kultur am Hofe der letzten Rosenberger*, *Historisches Jahrbuch der Stadt Linz*, 1989, s. 40-41.

Jan SCHREIB

On the Musical Patronage of the Last Lords of Rožmberk

By establishing the Rožmberk court band in 1552, Vilém of Rožmberk managed to resume the local musical tradition and contributed to the enrichment of the musical life in the south of Bohemia. The Rožmberk court musical culture expenses included the expenses for purchase, maintenance and repairs of musical instruments, for the salaries and gifts to the Rožmberk trombonists and for the salaries and gifts to the musicians who were not in Rožmberks' employ. The last Rožmberks acquired the musical instruments for their band by placing orders for production of new instruments with burghers of Prague and České Budějovice. Some instruments were bought from their court musicians. The purchase at the domestic and foreign markets represented the biggest share in obtaining the musical instruments. Repairs of broken instruments were also part of Rožmberk musicians' working contents. The Rožmberks bought sheet-music at the markets in Austria, Italy and the Roman-German Empire. Hymn books were bought from the literal brotherhoods. Vilém of Rožmberk also cared for the education of future members of the castle musical ensemble. He arranged for the musical education of young musicians' with the famous musicians from the imperial band of Rudolf II. When Vilem died, Petr Vok took over the expenses for the education of young men servants, for he could keep contacts with the most distinguished court band in Europe of that time through the mediation of their teachers. When the young novices of musical art finished their stay in Prague, Petr Vok sent other musicians to be trained, according to resources, by town musicians. The castle musicians' salaries were not on a very high level. In spite of this, their salaries were on a par with the salaries of other court servants of the same standing. In addition to pays, the Rožmberk musicians were provided with food and clothing. In the last years of his life, Petr Vok was giving small financial rewards to his musicians, and he remembered them even during drawing up his will. Besides their own court musicians, Rožmberks also rewarded the musicians who took an active part in Renaissance celebrations of South-Bohemian magnates. These were mostly members of the imperial band and, during Petr Vok's reign, town musicians. Also trumpetists were rewarded with small amounts of money for welcoming Rožmberks by flourishes from tower galleries. Also prominent composers of the period were trying to gain Rožmberks personal favour by dedicating their works to these

South-Bohemian magnates. Different approaches of both Rožmberks to patronage showed up even in the field of musical culture. In spite of the fact that Rožmberks did not give to musical production as much money as to other fields of cultural patronage, they contributed to the development of musical culture in South Bohemia by supporting this kind of art.

Štěpánka KUTIŠOVÁ

**ZDENĚK VOJTĚCH POPEL Z LOBKOVIC
(Pokus o profil osobnosti)**

Vypovídací schopnost osobní korespondence je neobyčejně vysoká a přesahuje její osobní charakter. Vyhovuje moderním dějinným koncepcím výzkumu každodenního života a mentalit. Osobní korespondence se může stát vítaným a odpovídajícím prostředkem přiblížení se od anonymních lidí k reálnému člověku. Představuje jedinečnou příležitost nejbližší komunikace historika s objektem jeho zájmu. Příklon k dějinné individualizaci je stejně nutný jako návrat od zcela odosobněného principu k plně lidskému chápání dějin.

Výhradním pramenem biografického profilu osobnosti Zdeňka Popela z Lobkovic, nejvyššího českého kancléře v letech 1599-1628, byla právě osobní korespondence.^{1/} Soubor osobní korespondence Zdeňka Vojtěcha, kterou si vedl se svou ženou Polyxenou, poskytuje jednu z možností, jak nahlédnout do autentického života významné historické osobnosti přelomu 16. a 17. století.^{2/} Dochovaná korespondence zachycuje období let 1620-1628.^{3/} I když se jedná o řadu soukromých listů katolické dvojice Zdeňka a Polyxeny z Lobkovic, jejich vypovídací schopnost je mimořádně vysoká a hovoří o mnohém, co překračovalo úzce rodinný rámec. Obsah korespondence je nesmírně rozmanitý. Tento mimořádný soubor pramenů zachycuje Lobkovicovo myšlení, postoje, názory i jeho rodinné zázemí. Obsahuje řadu významných informací, které odrážejí každodenní život vídeňského dvora, politická a soukromá jednání - od veřejných audiencí až k zákulisním intrikám a klepům. Dopisy mají formu odpovědi na manželčiny dotazy, žádosti, instrukce a přímlyvy, které se mísí s vlastními postřehy, komentáři a poznámkami o aktuální činnosti kancléře a jeho momentálních starostech.

Kromě několika oblíbených italských úsloví, která Lobkovic vkládal do svých komentářů, je jediným užitým jazykem korespondence španělština. Pro případ, že by se listy dostaly do nepovolaných rukou, plnila funkci jakéhosi kódu srozumitelného hrstce lidí v habsburské monarchii. Volba španělštiny odpovídala nedůvěře, kterou manželský pár choval k tehdejšímu doručovatelskému systému. Jejich obavy zřejmě nebyly bezdůvodné, jak koneckonců dokazuje i faktická ztráta jednoho svazku osobních listů Lobkovic v květnu roku 1622, kdy vyděšenou manželku uklidňoval slovy: "Můj Živote, můžete si být jista, že je mohou číst všichni a že v nich není nic a navíc, že žádný než vy a já, mé dobro, jim neporozumí."^{4/}

Rozbor osobní korespondence může přinést odpověď na otázku, jaké místo v životě autorů korespondence jako taková zaujímal a jaký význam jí přiřkládali. Z osobní korespondence Zdeňka a Polyxeny z Lobkovic vyplývá, že hrála v jejich životech významnou roli. Lobkovic musel korespondencí vyplnit značnou část svých volných chvil, neboť při frekvenci až dvou dopisů denně, které manželce psal - a jeho dopisy často obsahovaly několik stran - se nejvyšší kancléř musel nutně svými osobními listy denně zabývat a věnovat jim mnoho času. Je přirozené, že při zastávání časově tak náročného úřadu, jakým byl úřad nejvyššího kancléře, se při psaní dopisů nezřídka dostával do časové tísně. Ani Lobkovicova aktivita ve dvorské kanceláři se občas neobešla bez dopisování osobních listů, aby je ještě téhož dne stihl odevzdat ve Vídni pravidelné poště, příležitostnému kurýrovi nebo prostředníkovi.^{5/}

Kancléř Lobkovic osobně několikrát poznamenal, že nedovolí odjet žádné pravidelné poště, ani že nevynechá sebemenší příležitost, aby manželce napsal.^{6/} A to bylo i tehdy, když dopisem vyjadřoval pouhý pozdrav a políbení ruky. Kromě zachování společenské etikety, nezávazné informovanosti a prosté komunikace tu však jsou další důvody, pro které Lobkovic a jeho žena tolik lpěli na včasných informacích a pravidelných zprávách. Zanedbání okamžité odpovědi Polyxena vyčítavě komentovala. Korespondence představovala pro kancléře a jeho ženu pevnou životní oporu, když museli postrádat svou fyzickou blízkost. Byla prakticky jedinou možností komunikace v dlouhodobém odloučení manželů. Zdeněk z Lobkovic mnohokrát doslovně vyjádřil svou radost, když dostal Polyxenin dopis a mohl ho číst a věnovat se odepisování. Byla-li z jakýchkoli důvodů ohrožena pravidelnost korespondence, ztrácel pevnou půdu pod nohama. Psal o strachu a obavách, že nepojede pošta. Psal o pocitu zděšení, když očekávaný dopis nepřicházel.^{7/}

I když jsou mnohá místa korespondence zaplněna vyznáními upřímné-

ho citu a modlitbami za setkání se ženou a synem a za překonání samoty, která kancléře Lobkovicetížila, byly tu i jiné důvody tak úzkého písemného styku. Polyxenina hospodářská aktivita byla předpokladem politické kariéry Zdeňka z Lobkovic ve Vídni, kde ke své reprezentaci nutně potřeboval pevné ekonomické zázemí. Správa panství patřila k hlavním důvodům, proč Polyxena nesdílela pohodlné místo po boku manžela ve Vídni. A právě prostřednictvím listů udílel nejvyšší kancléř své choti připomínky, rady, pokyny a povzbuzení v těžkých chvílích. Nicméně paní domu byla obratnou hospodyní. Vždyť měla desetiletou zkušenost ze samostatného hospodaření na Roudnici, kam se odebrala jako mladá vdova po smrti Viléma z Rožmberka roku 1592. Chtěla samostatně obchodovat a podnikat. Především na ní také spočívala tíha splácení dluhů, vyrovnávání účtů a správy panství. Přes hospodářské obtíže, které s sebou nesla třicetiletá válka, si Polyxena vedla velice dobře, o čemž svědčila i zmínka císařského výběrčího daní, že byl spokojen s paní "nejvyšší kancléřovou" a jejím manželem.^{8/} Polyxena byla vždy ochotna půjčkami panovníkovi a dary panovníci podpořit úslužnost svého manžela a kromě peněz a lahůdek zasílala Zdeňkovi Vojtěchovi do Vídně i pážata, koně a z věcí nejčastěji křížky.^{9/} Lobkovic jí oplátkou poslal prsteny, damašky a cenné relikvie. Polyxeniných hospodářských zkušeností neváhali využít i druzí šlechtici, jako například pan Trautensdorf, který Polyxenu prosil, aby obhlédla dům hraběte Šlika, ocenila ho a dala mu vědět, co by dělala, kdyby to byl její vlastní dům.^{10/}

Tato dáma ovšem dokázala i vystoupit z běžného životního rámce aristokratické hospodyně a úspěšně sehrála i náročnější role. Svědomitě předávala pozdravy, vzkazy, poděkování a dopisy jiným aristokratickým rodinám. Osobně psala pánům prosby nebo instrukce svého manžela. Nejvyšší kancléř jí posílal i řadu úředních listin a žádal ji, aby si je přečetla a vyjádřila své mínění. Ona je vracela zpátky do Vídně s příslušným komentářem pro manžela nebo je zapečetila a odeslala adresátovi. Lobkovic jí také ponechával na vůli, zda určitý dopis odešle. Polyxena měla volný přístup k veškeré korespondenci manžela a jeho jménem ji také mohla psát.^{11/} Její úloha spočívala i v tom, aby bedlivě sledovala dění v Čechách a podrobně svého manžela informovala. Prostřednictvím korespondence se stala jeho hlavním rádcem, s nímž kancléř Lobkovic zvažoval každý politický krok. Mimo jiné též sama aktivně zasahovala tam, kde svou ženskou taktikou dokázala víc než manžel z pozice svého vysokého úřadu. Pro čínorodou paní Polyxenu platila tato manželova slova: "Oni vidí, že ve vás není jen vůle a láska k Panovníkovi a k jeho úřadu, ale také skutky...".^{12/}

Spřízněné osoby z řad panstva a kléru při své cestě do Čech neopomněly předem naplánovat i zastávku u paní Polyxeny, aby jí při této příležitosti předaly manželovu korespondenci. V řadě případů si doručovatelé přinesli i písemné doporučení pána z Lobkovic ke zvláště starostlivé Polyxenině péči. Šlechtici, kteří se hlásili ke španělské katolické frakci a jimiž se Polyxena a Zdeněk z Lobkovic obklopovali, považovali občasné návštěvy u paní z Lobkovic za svou společenskou povinnost. V opačném případě to přinejmenším vneslo stín pochybnosti o loajalitě k lobkovické dvojici. Tak se Lobkovic v jednom dopise podivoval, že by Lichtenštejn byl tak blízko Roudnice a neobeslal Polyxenu, když byl "samé přátelství". Domníval, že chystá proti nim nějakou věc.^{13/} Tato setkání však pro Polyxenu byla i zdrojem informací. Pragmatické důvody nevyklučovaly kromě zvláštních posílů a pravidelné pošty ani doručovatele méně urozeného původu.^{14/}

Korespondence Zdeňka z Lobkovic potvrzuje jeho roli politika. Do ní dorostl díky své pilné a houževnaté úřednické činnosti v české dvorské kanceláři, kam nastoupil v září roku 1599.^{15/} V pozadí protireformačních zásahů, které z Lobkovicovy české kanceláře vycházely, stála řada reprezentantů prošpanělské a propapežské politiky, s nimiž se kancléř často stýkal: papežští nunciové, vysocí církevní hodnostáři, španělští vyslanci, italští kavalíři. Sňatkem s Polyxenou Rožmberskou z Pernštejna se Lobkovic dostal do řady příbuzenských vztahů s italskou a španělskou šlechtou. Tyto kruhy v Lobkovicovi podporovaly linii pevného a nesmiřitelného postupu vůči nekatolíkům. Zdeněk z Lobkovic však postrádal impulzivnost a ukvapenost svých jižních přátel a své politické tahy vždy pečlivě promýšlel. Svěřil se manželce, že on neumí chodit s jižní lehkomyšlností jako ostatní.^{16/} Vyjádřil se též, že je dobré uvážit každou věc dříve, než se začne.^{17/} Bytostný jižní temperament nahradil úpornou a houževnatou činností. Především se snažil o co nejpečlivější zvládnutí povinností, které mu ukládal jeho úřad a vysoké společenské postavení. Nešlo mu o originální nebo osobité politické koncepce. Katolicismus, loajalita šlechtice vůči svému panovníkovi a absolutistická moc byly pilíře, na nichž vystavěl svou politickou kariéru. A pro neústupnost v těchto záležitostech, kde podle jeho nejhlubšího přesvědčení nebylo možné podlehnout kompromisům, byl trnem v oku smířlivější části povětšinou evangelické české společnosti. Tak stanul v čele "jezuitských pacholátek" (Jáchym Ondřej Šlik) a dopracoval se na první místo "zpronevěřilých synů vlasti" (Pavel Skála ze Zhoře). Zdá se, že by se jeho vnitřní přesvědčení mělo za stavovského povstání dostat do rozporu s českým cítěním. Stojíce na habsburské straně, však Zdeněk z Lobkovic zdaleka neopustil zájmy

Čechů. Byl to muž reálné politiky a věřil, že spoluprací s Vídní je možné dosáhnout více než rebelií. Sám jeho úřad a společenské postavení měly význam pouze za existence silného Českého království. V Čechách a na Moravě ležela většina jeho panství, bez nichž se jako šlechtic nemohl obejít. A vojáci na nich, ať už patřili k jakékoli straně, znemožňovali hospodaření na pozemcích a znásobovali utrpení poddaných, které Lobkovic v korespondenci také litoval. Když mu roku 1625 Polyxena líčila, co je v Čechách vojáků, tvrdil jí, že to musí být také vojáci pro španělského krále a napsal, ať je pochválen Bůh a osvobodí je také od nich.^{18/}

V Čechách žila jeho rodina a Lobkovicové si ke konci života paradoxně uvědomovali, jak jsou přes svůj celoživotní styk s cizí šlechtou bytostně srostlí s českým prostředím. České stavovské povstání, které se mu přičilo pro neochvějně přesvědčení věčné loajality šlechtice k panovníkovi, musel plně odsoudit. Proto usiloval o spravedlivé potrestání viníků. Ale počínající nechuť dvora vůči všemu českému a uplatňování principu kolektivní viny za bělohorské události ho vyváděly z rovnováhy. Začal váhat a císařské kruhy si to vysvětlovaly ve zlém. Ačkoli se chod událostí začal rozcházet s jeho svědomím, ostří jeho neústupnosti se otupovalo, stárnul a rozhodování ponechával na boží vůli. Podepsal, co mu poslali a mlčel. Ve svém podpisu již nespatořoval věc svědomí, ale pouze nutnou poslušnost panovnické vůli: "Já neříkám nic, tak mi to dali písemně, nechal jsem to tedy napsat, mlčím, dnes jsem se vyzpovídal".^{19/} K další práci na Obnoveném zřízení zemském již nebyl přizván a konečná redakce byla zpracována bez jeho účasti. V červnu roku 1628 Zdeněk z Lobkovic podlehl hlubokému zklamání a vyčerpání.

Katolicismus a bezvýhradná podpora absolutní moci panovníka nebyly pouze vypočítavými prostředky k dosažení moci Zdeňka Vojtěcha Popela z Lobkovic. Právem bychom mohli tohoto muže podezírat z falešného pokrytectví. Vždyť moc a společenská prestiž celého lobkovického rodu v zemi se neopírala o silnou hospodářskou základnu, velký majetek a peníze či o velké rodové tradice, kterými by se mohli domáhat svého práva. Lobkovicové si své postavení vydobyli především vysoce mířícími ambicemi, dravostí, horlivostí a své konkurenty přemáhali houževnatostí a vytrvalým odporem. Svě možnosti spatořovali zejména v obsazení nejvyšších úřednických míst v zemi. Byli mezi prvními, kteří věřili ve slibnou budoucnost katolické víry a stávali se jejími vyznavači. Zdeněk Vojtěch se stal zářným příkladem úspěšnosti lobkovické strategie pevného a agilního postupu. Dokázal využít přechodného období, kdy z historické scény odcházela řada mocných staročeských rodin a situaci ještě neovládla nově příchozí šlechta z cizích zemí. A přesto na prvním místě

v žebříčku hodnot kancléře Lobkovic stála spása jeho duše.^{20/} Právě pro ni tak horlivě podporoval katolictví.

Dva měsíce před narozením Lobkovicova syna Václava Eusebia zemřela jeho slavná pološpanělská babička Maria Manrique de Lara. V tom Lobkovicové spatřovali skutečný boží zázrak, o který se zasloužili svou upřímnou a horlivou zbožností. Václav Eusebius se totiž narodil v době, kdy již přestali doufat v dědice.^{21/} A když později procházeli obtížným obdobím a ocenění celoživotních zásluh pro habsburskou monarchii stále nepřicházelo, Lobkovic psával ženě, že syn je ta jediná boží odměna, které se jim na tomto světě mělo dostat. Mají-li ho, pak nemohou prý čekat nic jiného, neboť on jim vše vynahrazuje.

I oddanost panovníkovi bral Lobkovic naprosto vážně a rozhořčeně manželce líčil, že panovník je příliš hodný a měl by jednoho dne otevřít oči a prohlédnout falešnou hru okolí. S nelibostí sledoval hrabivost některých šlechticů a podívoval se, jak pro sebe umí hospodařit, ale nikoli pro panovníka.^{22/} Moc světskou a církevní však Lobkovic nehodlal směřovat a napsal, že panovník nemůže udílet rozkazy mnichům.^{23/} V majetkovém ohledu stál vedle své ženy do konce života jako chudší příbuzný, neboť hromadění statků mu nepůsobilo obzvláštní radosti. Z rozsáhlých pobělohorských možností, které se nabízely levnými konfiskáty, se neobohatil ani jedním. Jeho postoj k vlastnictví zřejmě vysvětluje úsloví, které napsal paní Polyxeně, když ji zrazoval od koupě nějakého domu a pletek se Židy: "Ten, kdo má málo, má hodně, a kdo má hodně, má málo."^{24/} Úspěšným nákupům manželky však přál, pogrataloval jí například ke koupi Kosti od Magdalény Trčkové a popřál jí mnoho dobrých let.

Rozborem osobní korespondence je možné též velice dobře rozpoznat každodenní život korespondenta. Zdeňkovi Vojtěchovi byl čas drahý. Během dne musel úřadovat, psát dlouhé dopisy, účastnit se audiencí a sněmovních jednání, ale také obědval s pány, chodil na mše, na jezuitská představení a na maškarády. Pamatoval na obdarování jeptišek, splnění pokynů své ženy i zájmů katolické kliky. Bedlivě střežil pohyb každého příchozího na dvůr a žárlivě sledoval sebemenší projev přízně udílený panovníkem. Dopodrobna si vpisoval do paměti, kdo s kým seděl u stolu, kdo s kým tančil, kdo se před kým podepsal.

Zdeněk Vojtěch Popel z Lobkovic byl silnou osobností, nepostrádal pílí, houževnatost a organizační talent. Jedině tak mohl zvládnout časově náročný a proměnlivý denní program. S plným nasazením zastával úřad nejvyššího kancléře. Zasahoval však i tam, kde aktivitu mohl ponechat jiným.^{25/} Usiloval o vysokou reprezentaci šlechtice. Demonstroval svou

politickou příslušnost předního exponenta prošpanělského a katolického vládního směru. Snažil se i co nejlépe plnit roli manžela a otce. Vysoké cíle a náročné úkoly, které si kladl, občas vedly i ke stresu a časové tísní. Klidné chvíle byly Zdeňkovi z Lobkovic sváteční a zmínky o nich jsou v jeho korespondenci výjimečné. O příjemné duševní a časové pohodě například napsal po uherské korunovaci Ferdinanda III. roku 1625, kdy mohl strávit vánoční svátky v kruhu rodiny.^{26/} Svátky jako takové pro dvůr představovaly relativní zklidnění pracovního tempa. V jejich očekávání se kancléř vyhýbal předkládání závažnějších záležitostí panovníkovi a vyčkával jejich konce.^{27/} Svátky rovněž umožňovaly vybočení z denního rituálu v úřadě účastí na slavnostní mši či hostině, návštěvou divadelního představení, sledováním procesí, šlechtických her nebo tanců. Osobně se Lobkovic zasazoval o zdárný průběh katolických svátků.

Všední dny však Zdeněk Vojtěch z Lobkovic zaplnil celoživotním horečným usilováním. Nedopřával si dlouhých nocí. Vstával časně, ať ho již očekával den na cestách či všední den dvorského byrokrata. Velmi brzy vstával, chystal-li se na cesty. Prameny hovoří o čtvrté hodině ranní nebo o velmi časném vstávání před východem slunce. Podle Lobkovicových poznámek je možné soudit, že i ostatní páni i panovník, pokud se chystali na cesty, vstávali časně. Příčinou byla zřejmě zdlouhavá a pomalá jízda kočárem. Vypravoval-li se kancléř do úřadu, vstával okolo šesté hodiny ranní. Existuje však i zmínka, že vstal hodinu před svítáním, protože si chtěl udělat delší pracovní dobu.

Brzy ráno dostával poštu od paní Polyxeny a po mytí a oblékání se jí věnoval. Dobu snídaně či skladbu dopoledního jídla z dochované osobní korespondence nebylo možné přesně poznat. Z několika záznamů bylo zřejmé, že již při ranním stolování měl příležitost k nejrůznějším společenským setkáním. V korespondenci Zdeněk z Lobkovic nevěnoval pozornost úředním jednáním, práci v kanceláři či oficiálním schůzkám. Společnost a politika dvacátých let 17. století, kterou dopisy zobrazují, zaznamenala určité změny. Politika kancléře Lobkovice natrvalo směřovala z dvorského úřadu ven do společnosti. Co nejvíce se otevírala neformálním setkáním na panovnickém dvoře a v domech šlechticů; směřovala do kostelů i do zbožných procesí. Lobkovic opouštěl kancelář a k politickému jednání využíval uvolněného prostředí při stolování, během nejrůznějších hostin, banquetů a také intimnějších večeří ve dvou. Nedílnou součástí návštěv bylo zasednutí ke stolu, které dávalo prostor k nezávazné konverzaci, k volnému sdělování informací i k řešení aktuálních politických problémů.

Obědy Zdeněk z Lobkovic pojímal jako součást společenské reprezentace. Jeho večere měly intimnější charakter. Jejich výčet a zejména počet účastníků byl ve srovnání s obědy nepoměrně chudší. Ve zralém věku dával večer přednost méně okázalým večerím, psaní dopisů své ženě a odpočinku. Výjimečné jsou zmínky o jeho účasti na večerních bálech a maškarádách. V jednom takovém listě napsal, že se v osm hodin večer vydal do paláce, kde se chvíli díval na maškarádu a pak šel domů spát.^{28/} I jídlo bylo součástí Lobkovicovy reprezentace. Darem bažanta nebo lososa vyjadřoval Lobkovic svou oddanost panovnickému páru.^{29/} Lahůdky mu často posílala paní Polyxena. Ale i pan Zdeněk jí husou nebo jeseteřími paštičkami oplácel péči.^{30/} Cukrovím a ovocem pohostil dámy, když k němu přišly na návštěvu.^{31/} Hostinám kralovalo víno a kancléř Lobkovic ho měl velmi rád. Byl ochoten za něj vydat velké peníze a dobré rýnské víno hledal právě v Lobkovicově domě i Vilém Slavata.^{32/}

Součástí každodenních starostí kancléře Lobkovice byla péče o zdraví, které kladl ve svém žebříčku hodnot hned na druhé místo po spasení.^{33/} Bral projímadla a pouštěl si žilou.^{34/} Půsty, které pravidelně dodržoval, byly součástí církevních svátků. I svou ženu nabádal, aby dbala svého zdraví, protože každá zmínka o její nemoci ho velmi rmoutila a rozrušila. Polyxena trpěla bolestmi hlavy a propadala typické dobové nemoci - melancholii.^{35/} Projímadla se zřejmě stala osvědčenými léčebnými prostředky pána z Lobkovic, neboť je pravidelně doporučoval k užívání také své ženě. Když v březnu roku 1621 ošetřoval svého bratra, přistoupil k léčbě velice svérázně. Bratr zřejmě trpěl plicním katarem a pan Zdeněk nařídil lékárníkovi, aby mu dali klystýr. Od projímadel tentokrát upustil pro jeho nesmírnou slabost. Zdeněk Vojtěch trpěl zdravotními problémy především na cestách. Cestování mu znepříjemňovaly bolesti, které pravděpodobně pocházely od ledvinových kaménků. Proto užíval jakési prášky, které mu údajně dělaly dobře.^{36/}

Hrám, lovům a vyjížděním za město, které tvořily součást každodenního života šlechticů, Zdeněk z Lobkovic ve Vídni neholdoval. Nepochybně i on pociťoval nutnost relaxace či psychologického uvolnění. Je zřejmé, že k tomuto účelu místo her volil mši v kostele a také pouhý pobyt v chrámu. Obvykle chodil ráno či odpoledne do kostela svatého Michala nebo svatého Jeronýma.^{37/} I v klášterním prostředí šlechtici s mnichy stolovali a pan Zdeněk Vojtěch Popel dával těmto setkáním někdy přednost před veselím světských hostin. Takto jídával ve Vídni u kapucínů a jezuitů.^{38/}

Poznámky:

- 1/ Š. KUTIŠOVÁ, Zdeněk Vojtěch Popel z Lobkovic. Pokus o biografii, diplomová práce PF JU České Budějovice 1994.
- 2/ Osobní korespondence Zdeňka Vojtěcha Popela z Lobkovic a jeho ženy Polyxeny - Státní oblastní archiv Litoměřice, pobočka Žitenice, Rodinný archiv Roudnických Lobkoviců (LRRRA), sign. D 162, D 163.
- 3/ Přestože asi 45 listů není přesně datováno nebo se dopis nezachoval ve své úplnosti, za pomoci relativní chronologie bylo možné celý soubor zařadit do zmíněného údobí dvacátých let 17. století. Jedná se celkem o 107 dopisů o 388 stranách, které Lobkovic zasílal své ženě Polyxeně. Polyxeniny odpovědi, které se rovněž částečně zachovaly, nebyly předmětem dosavadního studia.
- 4/ "Mi Vida podeis estar segura que las puede leer todo el mundo no esta nada en ellos y tambien ningun otro las entenderia sino Vos mi bien y yo". LRRRA, sign. D 162, fol. 483, 31. 5. 1622.
- 5/ "No me alargo mas para que la posta no se vaya sin Ésta" (Nezdržuji se více, aby pošta neodjela bez tohoto). LRRRA, sign. D 163, fol. 696. Datace nevedena. Nelze určit ani relativní chronologii.
"No tengo que escribir otro de aqui aviendo esta mañana escrito por el pechler y a medio dia con el Primas de Clainsaiten..." (Nemám nic dalšího, co bych odtud napsal, protože jsem posílal jeden dopis ráno po Pechlerovi a další v poledne po primasovi z Malé Strany). LRRRA, sign. D 162, fol. 418, 2. 4. 1624.
- 6/ "...yo no he dejado ocasion sabiendo della de escriviros" (...a já nevynechám příležitost, když o ní vím, abych Vám napsal). LRRRA, sign. D 162, fol. 403, 1622. Bližší datace nevedena. Nelze určit ani relativní chronologii.
- 7/ "Temo no se vaya el ordinario" (Bojím se, že nepojede pravidelná pošta). LRRRA, sign. D 163, fol. 775, 19. 3. 1625. "...si el coreo no llegara antes del ordinario yo me espantara terriblemente..." (...kdyby zvláštní pošta nepřijela před pravidelnou, strašně bych se vyděsil...). LRRRA, sign. D 163, fol. 686. Datace nevedena. Nelze určit ani relativní chronologii.
- 8/ "Pero el Recebidor del Imperio Smid estava muy bien contento con la señora Gran Cancellera y su marido" (Ale císařský výběrčí Smid je velmi spokojen s paní nejvyšší kancléřovou a jejím manželem). LRRRA, sign. D 162, fol. 633. Datace nevedena. Nelze určit ani relativní chronologii.

- 9/ "Lo dela prestida hasedlo mi vida y prestad centeno o dinero lo que os parece yo lo dire al Amo" (S tou malou půjčkou, udělejte to, můj Živote, a půjčte žito nebo peníze, co se vám zdá. Řeknu to panovníkovi). LRRRA, sign. D 163, fol. 683. Datace neuvedena. Nelze určit ani relativní chronologii. "Mi Vida la Escofia de Bohemia embiadla quanto mas presto a la Emperatriz porque ha dicho al Maxmiliano de Walstein que le embie Una y yo querria que la Vuestra fuesse la primera" (Můj Živote, ten čepec z Čech, pošlete ho co nejdříve císařovně, protože řekla Maxmiliánovi z Valdštejna, aby jí poslal jeden a já bych chtěl, aby ten Váš byl první). LRRRA, sign. D 162, fol. 406, 25. 5. 1622.
- 10/ "Tocante la Casa de Slique pues sabeis que esta toda mynada y que en ella no ay otra cosa sino la plaza que os pide muy encarcidamente que mireis en ello (...) y tasar y quanto podria valer (...) y que le avieseis lo que os parece y lo que Vos hariades si fuesse Vuestra Casa propia" (Ohledně domu Slika, vždyť víte, že je celý pustý a že v něm není jiné věci nežli prostor; že Vás žádá velice snažně, abyste se na to podívala... a ocenila, kolik by mohl stát..., abyste mu dala vědět, co se Vám zdá a co byste učinila, kdyby to byl Váš vlastní dům). LRRRA, sign. D 163, fol. 691-692. Datace neuvedena. Nelze určit ani relativní chronologii.
- 11/ "Tambien mi Alma os embio una Carta blanca firmada y sellada para que podais si fuera menester mandar escribir un poder de mi parte..." (Také, má Duše, Vám posílám jeden bílý dopis, podepsaný a orazítkovaný, abyste mohla, kdyby to bylo nutné, nechat napsat nějakou moc z mé strany...). LRRRA, sign. D 162, fol. 546, 5. 5. 1623.
"Dadselo si os parece, si no no" (Dejte mu to, zdá-li se Vám, jestli ne, nedávejte). LRRRA, sign. D 162, fol. 549, 5. 5. 1623.
- 12/ "Y veen que en Vos no solo ay gran Voluntad y Amor al Amo y a su servitio seno tambien las obras". LRRRA, sign. D 162, fol. 440, 1624. Bližší datace neuvedena. Nelze určit ani relativní chronologii.
- 13/ "Me maravillo que la piedra este tan cerca y que no aya embiado de Vos haviendole Vos mis ojos hecho siempre toda la amistad. El havera hecho alguna cosa contra nosotros y piensa que lo sabemos Dios se lo perdone El tiempo descubrira todo" (Divím se, že by Lichtenštejn byl tak blízko a neposlal by k Vám. Vždyť byl vždy, mé oči, samé přátelství. Udělá nějakou věc proti nám a myslí si, že my to víme. Bůh mu odpusť. Čas to vše odhalí). LRRRA, sign. D 162, fol. 561. Datace neuvedena. Nelze určit ani relativní chronologii.

- 14/ Jako tomu bylo v případě jistého portugalského Žida, žijícího v Hamburku, který měl Polyxenu zasvětit do tajů tamějšího obchodu a možností uplatnění na hamburském trhu. Kromě toho měl Polyxeně vyprávět o setkání s dánským králem.
- 15/ O počátcích kancléřování Zdeňka z Lobkovic pojednává J. BOROVIČKA, Počátky kancléřování Zdeňka z Lobkovic. Diplomatický rozbor roudnických rukopisů, in: Sborník prací věnovaných prof. dr. Gustavu Friedrichovi k 60. narozeninám, Praha 1931, s.435-455.
- 16/ "Yo no se andar con estas liviandades Australes" (Já neumím chodit s touto jižní lehkomyšlností). LRRRA, sign. D 162, fol. 467, 28. 1. 1625.
- 17/ "Es bien considerar antes que un cosa comenzar" (Je třeba uvážit každou věc dříve, než se začne). LRRRA, sign. D 162, fol. 391, 3. 6. 1622.
- 18/ "En la del Correo me decis de muchos soldados que ay en Bohemia deuen deser los que an recebido el Poppenhaim y los demas para el Rey de España Dios bendito tambien nos librra dellos" (V té poště mi říkáte, že je v Čechách mnoho vojáků. Musejí to být ti, co sebral Poppenhaim, a ti ostatní pro španělského krále. Buď pochválen Bože a osvobod' nás také od nich). LRRRA, sign. D 163, fol. 772, 17. 3. 1625.
- 19/ "Yo no digo nada ansi melo an dado por escrito ansi lo mande escribir callo oy me e confessado". LRRRA, sign. D 162, fol. 621. Datace nevedena. Nelze určit ani relativní chronologií.
- 20/ "Mi Contento tened cuenta de Vos y procurad de purgaros que despues de la salvation no ay otro en este mundo que la salud" (Má Spokojenosti, dbejte na sebe a vynosnažte se brát projímadlo, protože po spasení není nic jiného na tomto světě než zdraví). LRRRA, sign. D 162, fol. 400, 25. 5. 1622.
- 21/ V roce 1609. J. JANÁČEK, Ženy české renesance, Praha 1976, s. 190.
- 22/ "Yo no entiendo esta gente para si sabe granjear pero no para el Amo. A la fin los conocera" (Já nechápu tyhle lidi, kteří pro sebe umí hospodařit, ale ne pro panovníka. Jednoho dne je pozná). LRRRA, sign. D 162, fol. 630. Datace nevedena. Nelze určit ani relativní chronologií.
- 23/ "Esto no puede ser porque el Amo no se pondra a poner erdenes entre los frailes" (Tohle nemůže být, protože panovník nebude udílet pokyny mezi mnichy). LRRRA, sign. D 163, fol. 671, 26. 4. 1625.
- 24/ "El que tiene poco mucho y el mucho poco". LRRRA, sign. D 163, fol. 692. Datace nevedena. Nelze určit ani relativní chronologií.

- 25/ "Agora y mas de mil veces me e acuerdado de Vos mi Reyna que me aveis dicho que yo siempre me quiero tomar por semejantes cosas y porque no las quiero averiguar a otros" (Nyní a více než tisíckrát vzpomínám na Vás, má královno, že jste mi řekla, že já se chci vždy brát za podobné věci, protože je nechám prověřovat druhými). LRRRA, sign. D 162, fol. 531-1532, 14. 12. 1625.
- 26/ "Y toda la Casa alli estuvimos con grande consuelo spiritual las fiestas y temporal tambien" (A byli jsme tam celá rodina a svátky jsme strávili ve velké duševní a také časové pohodě). LRRRA, sign. D 163, fol. 707, 1625. Bližší datace neuvedena. Nelze určit ani relativní chronologií.
- 27/ "Dije le que no querria tratar de negocios seno despues de Carnestollendas dijo que no era tiempo de negocios seno despues" (Řekl jsem mu, že nechci jednat o záležitostech, nýbrž až po Masopustě. Řekl, že není čas na jednání, až potom). LRRRA, sign. D 162, fol. 609, 18. 2. 1624.
- 28/ "Despues cavalleros y mascararas danzaron aviendo un rato mirado fuime a casa a dormir" (Potom páni a masky tančili, chvíli jsem se díval, potom jsem šel domů spát). LRRRA, sign. D 162, fol. 416, 18.2.1624.
- 29/ "Tambien ay sobre scrito que una Caja se envia debe de ser un salmon. Regalare el Amo y los principes con el pedazo del" (Také je připsáno, že to, co se v jedné krabici posílá, musí být losos. Podělím panovníka a knížata kouskem z něj). LRRRA, sign. D 163, fol. 695. Datace neuvedena. Nelze určit ani relativní chronologií.
- 30/ "Perdonadme el atrevimiento de embiarlos pasteles de Sturion. Os besolos pies por los salmones" (Odpustte mi tu smělost, že vám posílám jeseteří paštičky. Líbám vám nohy za lososy). LRRRA, sign. D 163, fol. 970. Datace neuvedena. Nelze určit ani relativní chronologií.
- 31/ "Mande traer algunos platos de Confitura y fruta" (Nechal jsem přinést několik talířů s cukrovím a ovocem). LRRRA, sign. D 163, fol. 690. Datace neuvedena. Nelze určit ani relativní chronologií.
- 32/ "Pedio que le embiasse del Vino de Rin y en Un gran flasco" (Žádal mne, abych mu poslal rýnského vína a ve velké láhvi). LRRRA, sign. D 162, fol. 559. Datace neuvedena. Nelze určit ani relativní chronologií.
- 33/ Srov. pozn. 20.

- 34/ "El domingo me e sangrado; era una sangre muy negra, pero no mala y el sabado tomare otra purga" (V neděli jsem si pustil žilou. Byla to krev velice tmavá, ale ne špatná, a v sobotu si vezmu další projímadlo). LRRRA, sign. D 162, fol. 743. Datace nevedena. Nelze určit ani relativní chronologií.
- 35/ "Que los medicos dicen ue es melanconia la Vuestra mi Reyna yo tan poco no puedo ni quiero estar sin Vos" (Že lékaři říkají, že to Vaše je melancholie. Má královno, já také nemohu ani nechci bez Vás být). LRRRA, sign. D 163, fol. 693. Datace nevedena. Nelze určit ani relativní chronologií.
- 36/ "Pues estos polovs que tomo por las arenas me hacen bien pienso podre ir" (Tyto prášky, které беру kvůli pískům, mi dělají dobře. Myslím, že budu moci jet). LRRRA, sign. D 162, fol. 548, 5. 5. 1623.
- 37/ "Voy de los Jesuitas o descalzos a san Jeronimo" (Chodím od jezuitů nebo bosých k svatému Jeronýmovi). LRRRA, sign. D 162, fol. 585, 5. 2. 1625; "...yo voy a San Miguel a oir missa..." (Chodím ke svatému Michalovi poslechnout si mši...). LRRRA, sign. D 162, fol. 585, 5. 2. 1625.
- 38/ "...que me adrezara la comida porque yo no quiero ir alla ansi mande que luego embiassen algo a los padres Capucinos y comi alla" (Aby mi poslal jídlo, protože já tam nechci jít, tak jsem nařídil, aby potom něco poslali otcům kapucínům, a jedl jsem tam). LRRRA, sign. D 162, fol. 554. Datace nevedena. Nelze určit ani relativní chronologií.

Štěpánka KUTIŠOVÁ

La correspondencia y su uso en el retrato de Zdeněk Vojtěch Popel de Lobkovic

La correspondencia personal pertenece a un grupo de fuentes históricas cuyas profundas capacidades de comunicación no han sido suficientemente explotadas. Sin embargo, hay que enmarcarla dentro de las nuevas tendencias de las investigaciones históricas actuales, que prefieren examinar la realidad a través de las variadísimas formas de lo cotidiano, de la mentalidad y de lo privado. Existe, además, una marcada tendencia a dejar a un lado los grandes proyectos de la historia general y universal así como de la historia colectiva para acercarse a formas más pequeñas mediante la realización de retratos individuales. El retrato de Zdeněk Vojtěch Popel de Lobkovic, un aristócrata checo de principios del siglo XVII, fue realizado también mediante la correspondencia personal que mantuvo con Polyxena de Pernestán, su esposa, en los años veinte del siglo mencionado. Zdeněk Vojtěch Popel de Lobkovic representaba al estrato menos favorecido de las familias nobles checas. Manifestó ostentadamente origen social y filiación política durante toda su vida, aunque los aprovechó sobre todo en su carrera política. Sus esfuerzos en este mundo se dirigían sobre todo a la salvación de su alma después de la muerte. Para hacerse merecedor de aquella fue un ferviente benefactor de la fé católica y desempeñó con sumo cuidado todos los deberes de la corte y de su oficio. Para desahogarse de la pesada atmósfera política y social que siguió a la derrota en la Montaña Blanca realizaba frecuentes visitas a las iglesias. Lobkovic era sobre todo un político que basaba su filosofía en el fiel servicio al amo. En la fé católica y en la orientación hacia España. Nunca abandonaba sus posturas como consecuencia de los cálculos realizados, sino por sincera convicción. Su carácter dominante, su orgullosa arrogancia de aristócrata provocaron temor y odio en las filas de sus enemigos. No obstante, su altanería quedaba muchas veces ensombrecida porque de hecho era bastante vulnerable. Estaba orientado hacia el mundo románico meridional y lo unían al mismo la convicción de que el sistema monárquico absolutista era indispensable, la fé católica y algunas relaciones de parentesco. Su vertiginosa carrera la debía a su esmerada educación, a su preparación política después de muchos viajes como diplomático que fortalecieron su capacidad lingüística, a su tenacidad, sus ambiciones y su obstinación. El hecho de que los Habsburgo no valorarán suficientemente los méritos

que acumuló durante su vida supuso para Lobkovic un serio revés del que no se recuperaría representó su papel con dignidad hasta el fin. Su apoyo a los Habsburgo no significaba que hubiera olvidado los intereses checos, pese a que se le acusaba de haberlo hecho. Su sentido de la realidad política lo impulsó a colaborar con los Habsburgo como forma fundamental de favorecer al Reino Checo. Incluso llegó a perder su popularidad en los círculos imperiales por su posición vacilante durante las represiones que siguieron al episodio de la Montaña Blanca, que superaron los límites del castigo individual se encontró en las filas de los derrotados por la desconfianza general de la corte hacia lo checo. Zdeněk Vojtěch Popel de Lobkovic acusó completamente la inquietud de su época. Sus contactos con los extranjeros, de carácter temperamental, favorecían en él una actitud no comprometida. Al final él mismo sucumbió a la agitación de la nueva época, de la que se sirvió para lograr una envidiable posición social y unas funciones de alto rango; se esforzó toda su vida en mantener una marcha rígidamente ordenada de los acontecimientos, a pesar de lo cual la dejó de gobernar y comprender. Sufrió las crisis internas de un intelectual manierista, calificación que le cuadra por su exaltada emotividad y por su deseo de firmeza a la marcha del mundo, si bien su devoción y ostentación le hacen parecer un caballero barroco.

Petr LUTTER

**POLITICKÝ A SPOLEČENSKÝ ŽIVOT NA DVOŘE FERDINANDA II.
BĚHEM DVACÁTÝCH LET 17. STOLETÍ VE SVĚTLE ŠPANĚLSKÉ
KORRESPONDENCE ZDEŇKA VOJTĚCHA POPELA Z LOBKOVIC
A JEHO MANŽELKY**

Španělská korespondence Zdeňka Vojtěcha Popela z Lobkovic s jeho ženou Polyxenou^{1/} není jen důležitým zdrojem poznání, odhalujícím životní osudy, myšlení a rodinné zázemí nejvyššího českého kancléře, ale obsahuje také řadu významných informací, zobrazujících složité poměry v habsburském soustátí a mezinárodně politickou situaci v Evropě během prvních let třicetileté války. Tato korespondence podkřívá každodenní život u vídeňského dvora. Faktografická a obsahová analýza této části Lobkovicovy korespondence se stala základem výzkumu, jehož cílem bylo charakterizovat politický a společenský život na císařském dvoře Ferdinanda II. ve dvacátých letech 17. století a sledovat sílu a intenzitu španělského vlivu v tomto prostředí. Zatímco pro studium problematiky česko-španělských vztahů se obsah kancléřových listů ukázal jako méně významný, potvrdilo se nezastupitelné místo tohoto pramene pro studium dějin každodennosti dvora. Vzhledem k mimořádnému postavení Zdeňka Vojtěcha Popela z Lobkovic u císařského dvora ve Vídni mají jeho výpovědi zásadní informativní význam, který by se jen velmi obtížně rekonstruoval z neosobních typů pramenů. Události, které poutaly kancléřovu pozornost, a zprávy o lidech, s nimiž se osobně stýkal, nebo o kterých měl informace pouze z doslechu, se staly prvořadým materiálem ke zpracování. Přihlédnuto bylo také k některým jeho soukromým názorům a komentářům, hodnotícím společenské a politické poměry v habsburské monarchii i v některých dalších evropských zemích.

Španělskou korespondenci nejvyššího českého kancléře, adresovanou jeho ženě Polyxeně z Lobkovic, tvoří celkem 107 dopisů o 388 stranách, datovaných v letech 1621-1627. Z hlediska formy a obsahu nebylo možné dopisy rozdělit podle určitých kritérií a usnadnit tak jejich zpracování a charakteristiku. Uměle vytvořená typologie by neměla své opodstatnění. Nicméně je možné vyčlenit menší počet dopisů (asi 25 listů), které se podobají krátkým a stručným vzkazům nebo doporučujícím listům. Jejich hlavním cílem je pouhý pozdrav, upozornění, dotaz, přání dobrého zdraví nebo žádost o poskytnutí blíže nespecifikované služby, případně jen malé almužny osobě, která dopis přivezla.

Zbylá korespondence je z obsahového hlediska daleko rozmanitější. Každý takový Lobkovicův dopis se vyznačuje jednotnou a opakovaně zachovávanou formou, v níž nechybí úvodní pozdrav a odevzdání se do rukou Polyxeny, včetně poděkování za dopisy, které obdržel, i závěrečné rozloučení, popsané slovy "tvůj věrný manžel a otrok". Za ním zpravidla následují jména blízkých osob, které pozdravuje, a občas upozornění, že odpoledne, večer nebo zítra napíše o určité záležitosti podrobněji.^{2/} V samotné hlavní části se prolínají odpovědi na Polyxeniny žádosti nebo přímluvy s jeho vlastními postřehy, pocity a komentáři o dění u dvora a v jeho bezprostředním okolí. V případě odpovědí na manželčiny dopisy je mnohdy velmi těžké určit podstatu záležitosti, která byla panu Zdeňkovi svěřena, protože vyjádření tvoří jedna stručná věta, zpravidla lakonicky oznamující, že věc pana Šlika, Pernštejna nebo někoho jiného má na paměti, je vyřízena nebo o ní zítra promluví s příslušným úředníkem.

Domnívám se, že po důkladném studiu Polyxeniných listů manželovi bychom mohli řadu těchto otázek objasnit. Přesto i tyto nekonkrétní poznámky dokazují značný vliv, který měla paní z Lobkovic na svého manžela a současně poukazují na její významné postavení v Čechách. Zde se na ni obraceli lidé v nouzi s žádostí o pomoc či přímluvu a jiní proto, aby se dozvěděli novinky o dění u dvora. Takové informace Polyxena získávala z manželových dopisů a přímo od doručitelů, mezi nimiž nechyběli významní politici a osobnosti veřejného života (např. Vilém Slavata, Volf Vřesovec, Zdeněk z Kolovrat, Maxmilián z Valdštejna, křížovníci s červenou hvězdou a další). Tyto zprávy byly zřejmě jediným důvěryhodným zdrojem o dění ve Vídni. Navíc přinášely i ne jeden "klípek" z tamního společenského života. Některé z nich byly svým obsahem velmi závažné. Referovaly o dosud neukončených jednáních nebo nezveřejněných rozhodnutích přijatých u dvora. Otevíraly tak značný prostor pro dohady a spekulace, případně mohly vnášet do života jisté napětí nebo falešné naděje. Ve snaze předejít podobným případům žádal Lobkovic

Polyxenu, aby si uvedené zprávy nechala pro sebe, dokud nepošle upřesnění nebo nedojde k jejich zveřejnění.^{3/}

Pro podrobnější studium politického života na dvoře císaře Ferdinanda II. slouží ovšem soukromá korespondence Zdeňka Vojtěch Popela z Lobkovic spíše ilustrativně, neboť nabízí jen jeden z mnoha pohledů na domácí i mezinárodní politickou situaci v pobělohorském období. V popředí zájmu českého kancléře stály události spjaté s děním v Čechách, na Moravě a ve Slezsku. Znepokojovala ho hospodářská vyčerpanost českých zemí, stále prohlubovaná přítomností císařského vojska, které svým postupem vyvolalo ne jeden konflikt s domácím obyvatelstvem. Sledoval jednání, týkající se konfiskací, a podával Polyxeně podrobné informace o statcích, o které ona nebo někdo známý projevil zájem. Nesouhlasil plně s obsahem Obnoveného zřízení zemského, ale již v sobě nenašel odvalu odmítnout podpis na tomto dokumentu, jako to učinil roku 1609 při vydání Rudolfova Majestátu.^{4/} Svou pozornost soustředil také na události v Osmanské říši, z nichž ho zaujalo především povstání janičářů proti sultánovi. Na jaře roku 1624 informoval o složitých mírových jednáních s Gáborem Bethlenem. O rok později, v průběhu první poloviny roku 1625, stálo v centru kancléřova zájmu formování haagské koalice i vzrůstající aktivita dánského krále a v létě 1627 pozorně sledoval úspěchy císařské armády v severních knížectvích Římsko-německé říše. Problémy sužující zbytek Evropy se zdály být pro Lobkovic nedůležité nebo přinejmenším příliš vzdálené a zdánlivě nezajímavé. Přesto nejvyšší kancléř udržoval stálé kontakty s Francií, Anglií i Španělskem. Význam takových zpráv ovšem nekladl na první místo.

Informace o politickém dění v Evropě, které Lobkovic uváděl ve svých dopisech, dokazovaly, že dvacátá léta 17. století byla nesena zcela jednoznačně ve znamení třicetileté války. Habsburská monarchie byla nucena čelit nebezpečí na východní i západní hranici. Výdaje na válku značně převyšovaly příjmy a vídeňská vláda musela hledat různé prostředky, jak peníze získat. Kromě vypsání daní a různých poplatků se panovník v případě nouze uchýloval k žádostem o půjčky od některých šlechticů. Tento postup ho ovšem zavazoval. Stával se dlužníkem a musel pamatovat na své věřitele. Jedním z prostředků, kterými je mohl uspokojit, se staly konfiskované statky v Čechách a na Moravě. Finanční problémy nepronásledovaly jen panovníka, ale většinu šlechticů a diplomatů, působících u císařského dvora. Zadlužení nebylo považováno za ostudné, ale za "zvyk velkých pánů".^{5/}

Navzdory veliké opatrnosti, s níž sděloval Lobkovic informace o politickém dění doma i ve světě, se v jeho listech objevily i zajímavé zprávy,

dokreslující zákulisní atmosféru císařského dvora a charakterizující vzájemné vztahy mezi dvořany. Vítězstvím na Bílé hoře a následným potrestáním vůdců a účastníků povstání pominulo v Čechách bezprostřední nebezpečí ze strany protestantů. Katolické panstvo, dosud jednotně vystupující proti společnému nepříteli, se začalo vnitřně diferencovat. Do popředí vystoupily osobní zájmy, motivované snahou získat u dvora co největší vliv. Tento proces významnou měrou ovlivnil také postup císaře Ferdinanda II., který začal udělovat českým šlechticům říšské tituly knížat, hrabat a baronů a oceňovat jejich zásluhy dalšími významnými poctami, z nichž k jednoznačně nejprestižnějším již dříve patřil řád Zlatého rouna. Tradiční hierarchie české šlechty se tímto zásahem zvenčí značně zkomplikovala a stala se pro mnoho jejich příslušníků nejasnou až nesrozumitelnou.^{6/}

Složitost vzájemných vztahů mezi šlechtici a celkovou atmosféru vídeňského dvora charakterizovaly některé výroky nejvyššího českého kancléře, mezi nimiž nechyběla velmi mnohoznačná a výmluvná španělská a italská přísloví: "jeden obviňuje druhého, tak to chodí";^{7/} "kolika nešiky je ovládán svět";^{8/} "věř více býčím rohům než očím";^{9/} "každá opice se lepí ke své opici".^{10/} Tyto výroky jen dokazují, že Zdeněk Vojtěch Popel z Lobkovic si dvorské prostředí neidealizoval. Bohaté zkušenosti mu to ani nedovolovaly.

Přimluvit se za někoho nebo dosáhnout přijetí určitého artikulu nebylo ničím novým a neobvyklým. Řada významných osobností, těšících se vlivu u dvora, včetně Lobkovic, vycházela prosbám o pomoc nebo přimluvu ochotně vstříc. Ve snaze prosadit a úspěšně vyřešit svěřenou záležitost se nejednou střetly zájmy několika šlechticů. V takových případech se zainteresované strany spoléhaly nejen na vlastní vliv, ale uchýlovaly se také k různým nečistým způsobům, které využívaly často kompromitující informace o minulosti šlechtice, jeho dávný přestupek nebo neuvážený krok.^{11/}

Nástrahám nemuseli čelit jen dvořané, ale nátlaku se musel bránit také císař. K němu směřovaly prosby, žádosti, přimluvy i pomluvy a lži, mající ho přesvědčit o kvalitách nebo nedostacích jemu poddaných šlechticů a úředníků. Taktika při jednání s panovníkem záležela zřejmě na vlivu a postavení šlechtice v dvorské hierarchii i na oblibě, kterou mu panovník prokazoval. Způsoby přesvědčování a naléhání byly různé. Od komplimentů, přes finanční půjčky, které císaře zavazovaly a nutily k ústupkům, až k formám přímého nátlaku v případě, že se jiný způsob neosvědčil.^{12/} Osobní zájmy, závist a touha po moci stály v pozadí většiny intrik, lží a špinavostí, o nichž Lobkovic informoval Polyxenu. Život každého vlivné-

ho politika si vynucoval stálou ostražitost a obezřetnost. Pomoc někte-
rému z pánů ještě neznamenal oddanost, vděčnost a loajalitu. Atmosfé-
ra císařského dvora se tak vyznačovala více než soudržností a spoluprací
spíše nedůvěrou, přetvářkou a závistí. Orientovat se v takovém prostředí
nebylo snadné a ne každý se v něm udržel tak dlouho jako nejvyšší český
kancléř.

Přesto nebylo možné chápat výše uvedené skutečnosti jako rozhodující
pro charakteristiku vzájemných vztahů mezi dvořany. Lobkovicova
korespondence přináší celou řadu dokladů, svědčících o přátelství, úctě,
respektu i snaze pomoci v nouzi. Příkladem může být chování samotného
kancléře, který vyhověl mnoha žádostem o přímluvu nebo finanční podpo-
ru, a také spolupráce a vzájemná pomoc šlechticů při dopravě dopisů,
různých vzkazů, písemností a hmotných předmětů do Čech. Využití
nabídky přítele, blízkého osobního druha, některého z dvořanů nebo jiné
důvěryhodné osoby, případně jejího posla, jedoucího do Čech, patřilo totiž
k nejčastějším způsobům dopravy dopisů z Vídně do Prahy. Dvořané si
navzájem vycházeli vstříc a upozorňovali jeden druhého, že existuje
možnost poslat poštu do Prahy nebo jiného města. Tento způsob dopravy
byl asi považován za nejspolehlivější, protože pokud Zdeněk Vojtěch
Popel posílal nějaké cenné předměty, volil především tuto cestu. Její
nevýhodou byla nízká rychlost. Proto v případě důležitých spěšných listů
dával přednost mimořádné poště, kurýrům, vezoucím spolu s informa-
cemi pro úředníky v Praze také soukromou korespondenci, nebo
poštovnímu spojení, jehož pravidelný příjezd a odjezd, vázaný vždy na
určitý den v týdnu, umožňoval připravit si potřebné dopisy a odpovědi
s předstihem.

Silnice, po nichž byly dopisy dopravovány, nebyly bezpečné ani kvalitní.
Stávalo se, že pošta přijela i s několikadenním zpožděním nebo z různých
příčin vůbec nedorazila.^{13/} Stížností na postilióny přibývalo. Ztráta každé-
ho odeslaného listu, obsahujícího mnoho závažných a do jisté míry
kompromitujících informací, vyvolávala z pochopitelných důvodů pocity
strachu a nejistoty z případného zneužití. Sílicí obavy z nedostatečné
bezpečnosti a z nedbalosti postiliónů i poštovních vozů musely nutně
vyvolat protiopatření, jejichž cílem bylo znesnadnit nepovolaným osobám
pochopení textu, a tím čelit možnosti jeho zneužití. V korespondenci
Zdeňka Vojtěcha Popela z Lobkovic plnila zřejmě funkci takového jazy-
kového kódu samotná španělština. Byla jazykem moderním a oblíbeným
především v dvorských kruzích, ale současně poměrně málo rozší-
řeným.^{14/} Vedle ochrany prostřednictvím jazyka byla srozumitelnost textu
patrně znesnadněna také používáním přezdívek pro jména často se

opakujících osobností nebo strohých lakonických komentářů k uváděným problémům.^{15/} Stručné shrnutí nejdůležitějších otázek, zodpovězených v předcházejícím dopise, plnilo do jisté míry podobnou funkci a navíc pomáhalo určit pořadí dopisů tak, jak byly postupně napsány. Vzájemné střídání jednotlivých forem dopravy korespondence, jejichž rychlost byla různá, způsobily, že některé dříve napsané listy předbíhaly svým obsahem ty, na něž navazovaly. Proto zmínky o době, kdy byl dopis napsán (ráno, odpoledne nebo v noci), i o obsahu předcházejícího listu, byly velmi důležité.

V Lobkovicově španělské korespondenci nenajdeme jediný dopis, v němž by chyběly zmínky o nějaké cestě, příjezdu nebo odjezdu. Zrychlující se tep doby, provázený postupující byrokratizací státního aparátu a umocněný událostmi třicetileté války, kladl zvýšené nároky na šlechtice, podléjící se na politické moci v zemi. Dnů strávených v úřadě nebo u dvora po boku panovníka přibývalo na úkor volných dnů. Bezstarostné chvíle, strávené v rodinném kruhu, se změnily v přepych, který si mohl vysoce postavený úředník dopřát jen několikrát do roka. Cestování se stalo nedílnou součástí života většiny dvořanů. Pokud chtěl šlechtic opustit svůj úřad a vrátit se domů, mohl tak učinit jen se souhlasem panovníka. Stejným způsobem musel žádat úředník v Lobkovicově kanceláři svého pána o povolení k odjezdu a udat příslušný důvod. Při odjezdu ode dvora bývalo někdy zvykem vyprovodit přítele nebo významného hosta a naopak v době předpokládaného příjezdu mu vyjet vstříc za město a přivítat ho. Výrazem úcty a oddanosti mohla být také krátká návštěva spojená s dodatečným rozloučením. Cesta kočárem z Vídně do Prahy netrvala ani týden a obvykle vedla přes Stockerau, Znojmo, Jihlavu, Havlíčkův Brod, Čáslav, Kolín a Český Brod.^{16/} Šlechtici jedli a nocovali nejčastěji v hostincích, případně mohli přijmout pozvání některého z pánů, kteří měli v blízkosti královské silnice své sídlo, nebo využít pohostinnosti církevních řádů a ubytovat se přímo v klášteře. V zimě, když napadlo větší množství sněhu, se cesta prodlužovala, a kočár proto býval posazen na sáně.^{17/}

Dny prožité na cestách si šlechtici snažili zkrátit na minimum. Čas se pro ně stával velmi vzácným. Cestování provázel zvýšený pocit únavy, způsobený nejen namáhavou jízdou na koni nebo v kočáře po nedbale udržovaných cestách, ale také nedostatkem spánku. Aby cestující překleuli příslušnou vzdálenost co nejrychleji a dopřáli si v průběhu dne čas na malý odpočinek, nezbytný zejména pro starší z nich, sužované různými nemocemi (Lobkovice trápily ledvinové kameny), prodlužovali své cesty do pozdních večerních hodin. Uléhali ke spánku mnohdy až po půlnoci

a druhý den vstávali velmi brzy, ještě před svítáním, aby vyjeli co možná nejdříve. Cestování ovšem neprovázely jen útrapy a strádání. Bylo také nenahraditelným zdrojem poznání.^{18/} Navíc náhodná setkání zpříjemňovala cestu a zprostředkovávala řadu nových informací, přibližujících poměry v tamním kraji.

Dynamika doby se projevila i ve formě, jakou byla vedena řada politických jednání. Muži, stojící v čele významných úřadů a plnící zároveň povinnosti dvořanů, se pokoušeli zpomalit rychle ubíhající čas. Snažili se také o zpříjemnění každého pracovního dne. Postupně se tak začínal projevovat význam neformálních setkání a rozhovorů, které měly nemalý podíl na úspěšně vedených politických jednáních. Zřejmě nejfrekventovanější společenskou událostí, která takové schůzky doprovázela, bylo společné setkání při jídle. Pozvání na oběd, večeři a dokonce i snídani přibývalo. Účel a cíle byly různé.

Poměrně častá a vzhledem k velké zaneprázdněnosti šlechticů téměř nezbytná, byla posezení s přáteli a známými, která se stala jakýmsi protipólem oficiálních jednání a napomáhala k uvolnění a odpočinku. Jistě se debatovalo také o politice, která byla neoddelitelnou součástí jejich života, ale předmětem a někdy také hlavním cílem návštěv bylo poděkování za prokázanou službu některému z dvořanů nebo důvěrné rozhovory o přátelství a vzájemných sympatiích.^{19/} K dalším průvodním jevům řady návštěv patřilo získání zajímavé nebo důležité informace. Pozvání směřovala k lidem, kteří se vrátili z Čech nebo z daleké ciziny a přiváželi nové zprávy z tamního společenského života nebo informace o příbuzných, rodinných příslušnících či známých.^{20/} Zvány byly ovšem také osoby, jejichž posláním u dvora obestírala rouška tajemství, dohady a spekulace, nebo lidé, kteří mohli hostiteli způsobit nejednou horkou chvíli a ohrozit jeho pověst.^{21/}

Takové snídane, obědy nebo večeře se stávaly společenskou událostí. Císař i šlechtici zvali do svého domu významné osobnosti, které přijely ke dvoru (vyslanci, říšská knížata). Pozvat takového člověka se považovalo za věc osobní cti a společenské prestiže, vybudované mnoha dlouholetými zásluhami a odpovídající zastávanému úřadu a postavení u dvora. Schůzka přinášela nejen uspokojení potřeby reprezentovat sebe i svůj dům, ale také nejednu důležitou informaci a mohla poskytovat poměrně široký prostor řešení soukromých i státních záležitostí. Přijaté pozvání znamenalo velký projev důvěry a přízně, prokazované pánovi domu, a mohlo vzbudit do jisté míry i slabou závist a rivalitu mezi šlechtici. V podobném případě bylo patrně respektováno pořadí, v jakém se pozvání dostavila. Jedinou výjimkou byla přednost panovníka,^{22/} který zval své významné hosty ke stolu obvykle hned po audienci. Pozvání se u nejdů-

ležitějších z nich mohlo opakovat i několikrát. Takových setkání se účastnili také ostatní dvořané. Slavnostní ráz umocňoval pevný zasedací pořádek, na němž si Lobkovic velmi zakládal. Ve svých dopisech neuváděl obsahy rozhovorů ani jídlo, které jedli, ale pouze to, jak seděli kolem stolu. Nejčestnější místo zaujal v čele stolu hostitel, nejvýznamnější host usedl po jeho pravici (někdy i po levici) a dále seděli ostatní pozvaní šlechtici podle postavení a autority, jaké se u vídeňského dvora a mezi dvořany těšili. Čestnější bylo vždy místo blíže k hostiteli,^{23/} který svým hostům, na jejichž počest byla podobná setkání pořádána, prokazoval různé pocty. Mnohá podobná posezení se nesla v přátelském duchu a o příjemnou náladu nebyla nouze. Slavnostní zdrženlivost ustupovala spolu s přibývajícím časem a měnila se v bujaré veselí.^{24/}

Usednutím ke společnému stolu vrcholila většina významných slavností, oslav i oficiálních návštěv za účasti panovníka. Bez oběda nebo večeře se neobešla svatba, sněm, korunovace ani kladení základního kamene jezuitského kostela nebo velké procesí. Intimita a soukromí, provázející čas strávený při jídle, byly při těchto příležitostech odsunuty do pozadí a důraz byl zcela kladen na úlohu společenskou a reprezentační. Popis a charakteristika těchto velkolepých oslav dokreslovala celkový obraz společenského života u vídeňského dvora tak, jak ho viděl a prožíval nejvyšší český kancléř.

Kromě náboženských oslav a svátků, z nichž se v Lobkovicových listech častěji vyskytují jen procesí a slavnostní mše u jezuitů, většinou za osobní účasti panovníka, patřily mezi významné slavnosti, zasahující nejen život u dvora, ale také nejširších vrstev obyvatelstva, korunovace nové hlavy státu. Velkolepá podívaná, založená na pevném postupu po staletí dodržovaných zvyků, symbolů a tradic, se neodehrávala každý rok. Uherské korunovací mladého arciknížete Ferdinanda, která se konala 8. prosince 1625, byl přítomen také Zdeněk Vojtěch Popel z Lobkovic a v dopise paní Polyxeně ji charakterizoval jako "akt velké milosti, autority a laskavosti."^{25/} Mezi významné slavnosti probíhající u dvora bylo možné zařadit také audience u panovníka, které sice byly poměrně časté, ale vždy provázené patřičnou mírou okázalosti a účastí nejvyšších představitelů pobývajících u dvora. Pro Lobkovic a ostatní dvořany nebyly audience ničím výjimečným, proto samotnému průběhu nebyla v korespondenci věnována takřka žádná pozornost. Nicméně všechny, které Lobkovic zmiňoval, probíhaly v dopoledních hodinách a součástí některé z nich bylo také pozvání ke společnému obědu nebo večeři. Oficiální a velkolepé oslavy nebyly jedinou součástí společenského života u vídeňského dvora. K jistě oblíbeným a očekávaným slavnostem patřila

například maškaráda (karneval).^{26/} Dvůr se bavil také zábavou zcela všední, v níž dominoval lov a hra v karty, jimž se panovník dokázal věnovat někdy i celý den.

Poklidnou hladinu zvědavého veřejného mínění občas rozvířil nějaký skandál nebo menší aféra. Lobkovic však ve své korespondenci uvádí jen ty, které se ho bezprostředně dotýkaly, nebo ho nepřímo oslovily svým obecným kontextem. Mezi takové patřily zprávy o krutých a hrůzných činech, odporujících soudobé morálce. Tak vyvolala pohoršení vražda novorozeněte, které usmrtila hned po porodu jeho matka,^{27/} nebo zpráva o únosu mladé dívky Kačenky. Podrobnější informace podával nejvyšší český kancléř o rodinných problémech a aférách. K takovým patřil souboj mladého Vratislava Eusebia z Pernštejna v létě 1623,^{28/} nebo nepřístojné chování mladého šlechtice a Lobkovicova chráněnce Jana Berky, který po zásnubách s dcerou pána z Meggau a po dohodě o věnu a "časových věcech" neustále oddaloval datum svatby. Pán z Meggau požádal z obavy, aby nebyla poškozena dosud neposkvrněná čest jeho rodu, kancléře o zrušení sňatku. Lobkovic jeho prosbu odmítl a pohrozil svému chráněnci, že jestli se nenapraví, potrestá ho panovník tím, že ho zbaví plnoletosti a uvrhne na několik let do kláštera, aby tam studoval a naučil se dobrým zvykům a mravům.^{29/} Společným jmenovatelem těchto soukromých skandálů bylo ohrožení osobní cti a pověsti lobkovického domu. Přesto nejvyšší český kancléř v jednom ze svých listů naznačil, že pokud se o kompromitující záležitosti nemluví, je možné tolerovat i poskvrnění cti. Ovšem stane-li se veřejným tajemstvím, je třeba ji rychle a rázně řešit.

Při každé významné události, oficiální nebo soukromé, hrál důležitou roli také oděv, ušitý zpravidla podle nejnovější módy. Sporadické pasáže věnované oblékání, obsažené v Lobkovicových listech, sice neumožnily přesný popis nebo podrobnější charakteristiku pánských či dámských šatů, ale zcela jednoznačně dokládaly, že ve dvacátých letech 17. století převládala u císařského dvora španělská móda, která podléhala poměrně rychlému vývoji. Móda doby Matyáše byla již za Ferdinanda II. poněkud staromódní a nepohodlná.^{30/}

V kancléřově korespondenci nenalzáme bohatý pramen pro podrobnější rozbor jídelníčku vídeňského dvora ve dvacátých letech 17. století. V mnoha pasážích věnovaných stolování hovořil výhradně o obsahu jednání nebo o zasedacím pořádku u stolu. O jídle jako takovém se zmínil, když děkoval Polyxeně za to, co mu poslala, případně ji žádal o něco, čeho byl ve Vídni nedostatek. Nejčastěji uváděl lososy, považované mezi dvořany za velmi oblíbenou a žádanou pochoutku.^{31/} Kromě lososů zasílal s jedním z dopisů Polyxeně také jeseteří paštičky, o které žádala, a v jiném

psal, že se na cestě do Prahy zastavil v Kolíně na oběd, kam za ním přijel Kašpar ze Žerotína, který s sebou přivezl velmi dobré ryby a udělal mu tím velkou radost. Na jaře roku 1624 si stěžoval, že mu z Holešova neposlali žádného jeřábka a ve Vídni nebyli k sehnání. Naopak v prosinci 1625 děkoval za šest bažantů, které dostal: "Dnes jsem jednoho poslal panovníci, toho nejtlustšího, druhého knížeti Eggenberkovi a třetího jsem snědl. Zbývají mi ještě tři."^{32/} Jídlo Lobkovic nejčastěji zapíjel vínem a byl v tomto směru velký odborník. Oblibu tohoto nápoje dokazovala i jeho snaha o nákup vína z Uher roku 1622.

Obsahová analýza Lobkovicovy španělsky psané korespondence s jeho ženou Polyxenou ukázala, že politický a společenský život u císařského dvora ve Vídni byl velmi úzce provázán. Rozmanitost a bohatost společenského života, stupňovaná vnitřní potřebou člověka vyhledávat nové seriózní i kompromitující informace, rozšířila hranice a možnosti strohých politických jednání. Časté návštěvy, různá setkání, zábavy a slavnosti neplnily zdaleka jen funkci reprezentační. Neustálý kontakt s panovníkem a dvořany byl nezbytný pro udržení vlivu a získání důležitých informací o situaci v monarchii i okolních zemích. Oficiální politická jednání nejednou pokračovala i v soukromí šlechtických paláců při neformálních rozhovorech u prostřeného stolu. Politický a společenský život se spojil v jeden celek, složený ze dvou vzájemně se doplňujících částí, které rozhodujícím způsobem ovlivňovaly život každého dvořana a panovníka.

Poznámky:

- 1/ Korespondence je uložena v SOA Litoměřice, pracoviště Žitenice, LRRÁ, sign. D 162-163.
- 2/ V této souvislosti je třeba poznamenat, že dopisy, které jsem měl k dispozici, netvoří souvislou řadu. Některé listy se pravděpodobně ztratily nebo nedochovaly a vyloučit není možné ani možnost, že korespondence mezi Zdeňkem a Polyxenou nebyla vedena jen španělsky, což potvrzuje i několik německých, latinských a jeden český dopis mezi Polyxeninými listy v signatuře D 165.
- 3/ "Hoy el amo se ha resuelto de querer hacer la dieta mismo y que entre algunos meses la quiere hacer y venir a Bohemia. Dios queriendo no decid nada hasta que ella se escriba." (Dnes panovník rozhodl, že uspořádá sněm a v kterých měsících ho chce svolat a přijet do Čech. Milujíc Boha, neříkejte nic, dokud se sněm nevyhlásí). SOA Litoměřice, pracoviště Žitenice. LRRÁ, sign. D 162, fol. 430

(Vídeň, 12. 4. 1624).

- 4/ "El Sanieta me muestró el libro de las leyes, muy lindamente encuadernado, para presentároslo. Creedme, mi angel, como Dios hizo milagro del privilegio Maesterbrif de la religión para los herejes que los que se huelgaban y gozaban del que con estas leyes también muchos se hallarán corridos y arepentidos." (Sanieta mi ukázal knihu zákonů, velmi hezky svázanou, abych Vám ji předložil. Věř mi, můj anděli, jak Bůh udělal zázrak s privilegiem Majestátu o náboženství pro kacíře, tak ti, kteří se z něho těšili a radovali, že budou mnozí z nich těmito zákony zahanbeni a kající). Ibidem, sign. D 162, fol. 474-475 (Vídeň, 26. 6. 1627).
- 5/ "Yo soy del Vuestro parecer que al buen cardinal Ursino no sobra. Es costumbre de grandes señores." (Souhlasím s Vámi, že dobrému kardinálovi Ursinimu nepřebývá. Je to zvyk velkých pánů). Ibidem, sign. D 162, fol. 625 (nedatováno, ani za pomoci relativní chronologie se list nepodařilo datovat).
- 6/ Na uherském sněmu v Šoproni roku 1625 došlo v souvislosti s volbou a korunovací nového uherského krále Ferdinanda III. k polemice o postavení nositelů řádu Zlatého rouna, pro které neměla být přistavena lavice v katedrále přesto, "že již dříve v časech Matyáše a tohoto panovníka měli vždy nositelé řádu Zlatého rouna svou lavici." Lobkovic, jako nositel řádu, tak musel řešit závažný problém, kam se posadit - zda do lavice pro knížata nebo jinam. Řád mu zajišťoval v dvorské hierarchii vyšší postavení než titul knížete a setrváním s nimi v jedné lavici během tak významného obřadu by mohl poškodit jméno a autoritu řádu. Po složitých jednáních s hrabětem z Meggau, knížetem z Eggenberku a Ferdinandem II., který dokonce psal kvůli tomuto problému do Španělska, aby rozhodl sám Filip IV., si Lobkovic sedl "do lavice s Karlem z Harrachu a Trautensdorfem, který tam byl blízko vyslanců." Ve snaze předejít v budoucnu podobným problémům, rozhodl císař hned po korunovaci, "že se nepřistaví více lavice pro knížata a že se odstraní všechny." Ibidem, sign. D 162, fol. 524, 525 (Šoproň, 8. 12. 1625).
- 7/ "Uno echa la culpa al otro. Ansí va." Ibidem, sign. D 162, fol. 399 (Eggenburg, 25. 5. 1625).
- 8/ "Con quanto ceruelo se gobierna el mundo." Ibidem, sign. D 162, fol. 581 (Vídeň, 5. 2. 1625).
- 9/ "Creed cuernos tauros an los ojos." Ibidem, sign. D 162, fol. 478 (Vídeň, 26. 6. 1627).

- 10/ "Cada simia se pega a su simia." Ibidem, sign. D 163, fol. 747 (Eggenburg, 14. 6. 1622).
- 11/ Takto motivovanému tlaku byl nucen čelit v březnu 1627 Fridrich z Talmberka na Vlašimi, kterému "činili příkoří kvůli 11 000 tolarů, říkajíc, že je vzal z Kutné Hory, když byl prezidentem... Opravdu to udělal předtím, když začínala rebelie." Téhož roku byl v úřadě nejvyššího sudího nahrazen Jindřichem Libštejnským z Kolovrat. Podobné kompromitující informace měl také Lobkovic proti Lichtenštejnovi, ale odmítl je použít. Mlčel a věřil v boží spravedlnost: "Máte pravdu, že by Lichtenštejn udělal lépe, kdyby řekl pravdu o tom, co bylo příčinou války a aby měl peníze, že půjčoval peníze a koupil si knížectví. Bůh dobře ví, jak to je a co je. Neoklamou ho." Ibidem, sign. D 162, fol. 491-492 (Vídeň, 27. 3. 1627); sign. D 163, fol. 652 (Vídeň, 26. 12., rok se nepodařilo určit ani za pomoci relativní chronologie).
- 12/ Tento krajní prostředek zvolil také jistý muž, přezdívaný Lobkovicem "Largo", který předal panovníkovi memoriál, v jehož závěru vyslovil následující varování: "Jestli by ho panovník neuspokojil, bylo by nemožné pokračovat v úřadech a službách, aniž by bránil vlastní pověst panovníka." ("...y conluye si no le contestaba el amo, era imposible de continuar en los oficios y servicios sin defender la reputación propia del amo."). Ibidem, sign. D 162, fol. 586 (Vídeň, 5.2. 1625).
- 13/ "Vuestra carta he recibido antayer. La tardanza fue que el postillón de Slavonicz los soldados han matado y hallose el cuerpo muerto y la maleta y cartas. El caballo se perdió. Las cartas no han abierto sino el pliego de Noihaus. Si ellos supieran del doblón que me habéis enviado en la carta, no dejarán de abrilla y no me decis mi vida nada de aquel doblón..." (Váš dopis jsem dostal předevcírem. Příčinou zpoždění bylo to, že postilión ze Slavonic byl zabit vojáky nebo bandity a našlo se mrtvé tělo a kufr a dopisy. Kůň se ztratil. Dopisy nebyly otevřené až na svazek z Neuhaus. Kdyby věděli o dublonu, který jste mi v dopise poslala, otevřeli by ho. A o tom dublonu mi nic neříkáte...). Ibidem, sign. D 162, fol. 437 (Vídeň, 26. 1. 1624).
- 14/ Mandáisme os escriba claramente lo que estába escrito en las cartas que se perdieron. Mi vida podéis estar segura que las puede leer todo el mundo, no está nada en ellas y también ningún otro las entendería sino Vos, mi bien, y yo." (Přikazujete mi, abych Vám jasně napsal, co stálo v dopisech, které se ztratily. Můj živote, můžete si být jista, že je mohou číst všichni, že v nich není nic. A navíc, nikdo

jiný než Vy, mé dobro, jim neporozumí). Ibidem, sign. D 162, fol. 483 (Eggenburg, 31. 5. 1622).

- 15/ V této souvislosti je třeba upozornit, že se nepodařilo identifikovat všechny přezdívky, ale s určitostí je možné říci, že jako negrillo (černoušek) byl označován Vilém Slavata, jako prima honrada (ctěná sestřenice) Marie Magdaléna Trčková z Lípy a jako piedra (kámen) Karel z Lichtenštejna. Předpokládám, že taba bylo označení pro Fridricha z Talmberka na Vlašimi a rodo pro Albrechta z Valdštejna.
- 16/ "...me parece que no he hecho poco porque partí de Viena el lunes a las cuatro y llegué a Stockerau, el martes a Znam, el miércoles a Iglavia. 9 leguas terribles. Jueves a Hobern. Viernes, que es hoy, a Bemisbrod, sábado, Dios queriendo, a Praga antes de la una o de las dos..." (Myslím, že jsem neujel málo, protože jsem odjel z Vídně v pondělí ve čtyři a přijel do Stockerau, v úterý do Znojma, ve středu do Jihlavy. Devět strašných mil. Ve čtvrtek do Hobern. V pátek, tedy dnes, do Českého Brodu a v sobotu, dá-li Bůh, do Prahy před jednou nebo druhou hodinou). Ibidem, D 162, fol. 460 (Český Brod, 25.12. 1626).
- 17/ "Aquí hemos hallado más nieve que cerca de Praga, ansí mañana habrémos de ir a Teisen Brod en trineos grandes, sobre los cuales ponemos los carros y ansí se pasará mejor." (Tady je více sněhu než v Praze, takže zítra až pojedeme do Havlíčkova Brodu, dáme kočáry na velké sáně a tak se nám pojede lépe). Ibidem, sign. D 163, fol. 735 (Siaki, 14. 2. 1624).
- 18/ Zdeněk Vojtěch Popel z Lobkovic v několika svých dopisech adresovaných Polyxeně (z jara 1625) se zmiňuje o přípravách a zabezpečení cesty jejich syna Václava Eusebia do Itálie. Hledá spolu s manželkou vhodného hofmistra-katolíka, radí se s ní o doporučujících listech, přemýšlí o plánu cesty, v němž zdůrazňuje Řím a Neapol a slibuje Polyxenině sestře, že bude-li to možné, přijedete také do Španělska, aby se s ním potěšila. Cesta by podle Lobkovic završila synova studia a udělala z něho muže a "potom, až se vrátí, uvidíme, kde bychom ho nechali oženit, s božím požehnáním. Nyní je mu 16 let a 3 měsíce. Předtím než odjede, prožije dalších 5 měsíců a bude mu téměř 17. Trochu pobude venku a až se sem vrátí, bude mu 18 a potom mu půjde na 19 a začne nosit vousy, mohl by se oženit." (Después vuelto verémos donde le pudieramos casar con la gracia y bendiciar de Dios. Él tiene ahora 16 años y 3 meses, antes se vaya pasará unos 5 meses y toma casi 17 años. Quedando un poco fuera, volverando 18 años y después yendo para 19 años y empezará poner barbas se podrá casar). Ibidem, sign. D 163, fol.

667-668 (Vídeň, 26. 4. 1625).

- 19/ "Esta mañana he comido conmigo el marques de Brandenburg, el negrilla y otros. No creo que quedan mucho acá. Es mi gran amigo. Quiso que le acetase por hijo. El domingo cuando comió conmigo yo no quise sino por hermano. No quiso sino por padre. Ansí es mi hijo." (Dnes ráno se mnou jedl markýz Brandenburg, Slavata a další. Nevěřím, že se tady dlouho zdrží. Je to můj velký přítel. Chtěl, abych ho přijal za syna. V neděli, když se mnou jedl, jsem ho chtěl přijmout za bratra, ale to on nechtěl, nýbrž za syna. Tak je můj syn). Ibidem, sign. D 162, fol. 530 (Eggenburg, 14. 12. 1625).
- 20/ "Hoy ha estado conmigo a comer el Lebel, mozo que volvió de España. Me ha dicho que ha visitó a mi señora, la duquesa, grás a Dios buena, pero que había estado muy mala." (Dnes se mnou obědval Lebel, chlapec, co se vrátil ze Španělska. Řekl mi, že viděl mou paní vévodkyni. Byla díky Bohu v pořádku, ale prý byla velmi nemocná). Ibidem, sign. D 166, fol. 668 (Vídeň, 26. 4. 1625).
- 21/ "El marido de la Petrsbalski estuvo aquí. Le hizo quedar a comer conmigo. Partió muy contento. Ansí cuando vendrá entre otros a quienes se debe en Moravia, haranos buen nombre y otras tanto de mejor gana nos aguardarán." (Manžel paní Petřvaldské byl tady. Nechal jsem ho se mnou poobědvat. Odjel velmi spokojen, takže až přijede mezi ostatní, kterým na Moravě dlužíme, udělá nám dobré jméno a ostatní nám o to spíše počkají). Ibidem, sign. D 163, fol. 645-646 (Vídeň, 26. 12., rok se nepodařilo určit ani za pomoci relativní chronologie).
- 22/ "Del banquete de los transilvanos, yo como ellos después de la audiencia del amo, luego vinieron a hablarme. Los combidé, no sabiendo qué darles de comer. Me prometieron luego y de buena gana. Después salió del emperador el mariscial. Dijo que SMd había mandado que los combidasen a palacio el día siguiente. Ellos dijeron, desculpándose, que habían prometido a mí. El mariscial me pidió que yo fuese contento y viniese mismo también a comer con ellos en palacio. Respondí que la orden del amo iba adelante y que estaba contento pero que ellos el día siguiente, el martes, comiesen conmigo." (O banketu Transylvánců. Byl jsem jako oni na audienci u panovníka a oni poté přišli, aby si popovídali se mnou. Pozval jsem je, aniž bych věděl, co jim dám k jídlu. Přijali to. Potom, a bylo to dobré, vyšel od císaře marichial a řekl, že Jeho Milost přikázala, aby je pozvali do paláce na druhý den. Odpověděli s omluvou, že to slíbili mě. Marichial mě požádal, abych se s tím smířil a sám také přišel jíst

s nimi do paláce. Odpověděl jsem, že pánův rozkaz je přednější a že jsem s tím smířen, ale že oni se mnou budou jíst následující den, v úterý). Ibidem, sign. D 162, fol. 552-553 (nedatováno, ani za pomoci relativní chronologie se list nepodařilo datovat).

- 23/ "Esta mañana he comido con el palatino de Naiburg, el cual os besa las manos y se os encomienda. Estuvieron allá el cardenal de Diterstein, sentado a la cabecera sólo. Yo a la mano derecha a la mesa por lo largo y enfrente come había de sentarse el palatino. No dejó sentar en su lugar el de Meggau, después se sentó él y luego el Trautenstorf, conde Chevenhiler, conde Swarcenburg, Sdenco de Colobrat. Cerca de mí el conde Wratislao, después el trincante, el Slavata y el Michna abajo de la mesa sólo." (Dnes ráno jsem jedl s palatinem z Naiburgu, který Vám líbá ruce a odevzdává se Vám. Byli tam kardinál Ditrichštejn, který seděl v čele stolu sám, já jsem seděl na podélné straně po jeho pravici a proti si musel sednout Palatino, proto nenechal sednout na své místo pána z Meggau. Ten si sedl vedle něho. Dále Trautensdorf, hrabě Khevenhüller, hrabě Schwarzenberg, Zdeněk Kolovrat. Vedle mě seděl hrabě Vratislav, potom Trincante a Slavata; Michna seděl sám na dolní straně stolu). Ibidem, sign. D 162, fol. 497 (Vídeň, 26. 3. 1627).
- 24/ "El martes han comido conmigo y me parece que podrían vivir la tractación. Todos estaba alegres... pero estoy seguro que no he hecho desorden como bebía más que vino agua. Grás a Dios que todo terminó bien." (V úterý se mnou jedli a zdá se mi, že mohli zažít trachtaci. Všichni byli veselí..., ale jsem si jist, že jsem neudělal nepořádek, protože jsem pil více vođu než víno. Díky Bohu, že všechno dobře dopadlo). Ibidem, sign. D 162, fol. 552-553 (nedatováno, ani za pomoci relativní chronologie se list nepodařilo datovat).
- 25/ Přesný popis průběhu korunovace, tak jak se zachoval v jednom z lobkovicových listů, cituje blíže P. LUTTER, Evropa, Španělsko a Čechy ve světle španělské korespondence Zdeňka Vojtěcha Popela z Lobkovic s Polyxenou z Lobkovic, diplomová práce PF JU České Budějovice (uložena na katedře historie), s. 66 a v poznámce 255.
- 26/ Maškaráda, pořádaná v únoru 1624, začínala po osmé hodině večer v císařském paláci úvodním zahájením, sestaveným "z 8 satyrů a Amora-dítěte, kteří předvedli vstup satyrů. Ty následovalo 8 pánů v modrém taftu se stříbrnými proužky a 8 vesničanek v červené. Předvedli dobrý vstup a tanec." Dříve než se rozproudila zábava, otevřela celou slavnost svým vystoupením císařská rodina: "Na

začátku tančili panovník s císařovnou sami, potom také sami arcivévoda Ferdinand se svou starší sestrou... Třetí tanec španělský vyslanec s nejstarší princeznou, císař s mladší princeznou a arcivévoda s císařovnou. I ostatní tančili. Potom tančili rytíři a maškary." ("Al principio el amo bailó con la emperatriz sólo. Después el archiduque Fernando con su hermana mayor sólo y sus 4 caballeros de la cámara danzaron adelante con las hachas. El tercer baile el embajador de España con la princesa mayor y el archiduque Fernando con la emperatriz y otros danzaron. Después caballeros y máscaras danzaron"). Ibidem, sign. D 162, fol. 416, 611 (Vídeň, 18. 2. 1624).

- 27/ Tento hrůzný čin komentoval Lobkovic slovy: "Je špatné, že porodila, horší, že byla oplodněna a nejhorší, že zabila ubohé dítě." ("Es malo que ha parado, peor que fue fecundada y lo peor que ha matado pobre hijo que murió sin ser bautizado"). Ibidem, sign. D 163, fol. 687 (Frankfurt, 12.1. 1621).
- 28/ Přesná citace z Lobkovicovy korespondence, týkající se tohoto souboje, je uvedena v již zmiňované diplomové práci v poznámce 270.
- 29/ Ibidem, poznámka 272.
- 30/ "Como Vos mi reyna queriades que yo me vestiese a tiempo de Matías y yo temía de volver a casa sin jubón y calzas." (Je to jako když Vy chcete, má královno, abych se oblékal jako za časů Matyáše a já mám strach, abych se nevrátil domů bez kazajky a nohavic). LRRRA, sign. D 162, fol. 410 (Vídeň, 19. 7. 1623).
- 31/ "Omnipotente el marques de Montenegro me ha pedido os bese las manos de su parte y os le encomiende y diga que si no le enviáis salmones para que pueda regalar a su dama que os hará con los soldados daño en las haciendas con espada y juego." (Všemocný markýz Montenegro mě žádal, abych Vás od něho pozdravoval a řekl Vám, že jestli mu nepošlete lososy, aby je mohl věnovat své dámě, že Vám svým vojskem udělá škodu na statcích násilím a hrou). Ibidem, sign. D 163, fol. 761 (Vídeň, 19. 3., rok se nepodařilo určit ani za pomoci relativní chronologie).
- 32/ "Seis faisanes me han traído los días pasados. Hoy he enviado uno a la ama, el más gordo, otro al príncipe de Egenberg. El tercer he comido. Me quedan tres." Ibidem, sign. D 162, fol. 506 (Šoproň, 8.12. 1625).

Petr LUTTER

Vida política y social en la corte de Fernando II. a la luz de la correspondencia española que mantenía Zdenko Adalberto de Lobkowitz con su esposa Polyxena en los años veinte del siglo XVII

Correspondencia privada que mantenía Zdenko Adalberto de Lobkowitz con su esposa Polyxena no contiene solo informaciones de carácter íntimo, que descubren la vida familiar de gran canciller de Reino de Bohemia, sino también noticias y comentarios de varios acontecimientos que habían pasado en la corte. Los nobles, que residían en Viena, fueron sobre todo políticos que con gran interés observaban la situación política tanto en la monarquía como en el resto de Europa. Todo lo que Lobkowitz relaciona en sus cartas hay que considerar como opiniones subjetivas, influidas en primer lugar por su filiación a los Estados de Bohemia y por su cargo de gran canciller de Reino de Bohemia. Lo que le preocupaba mucho a Zdenko Adalberto de Lobkowitz, y con él evidentemente también a los demás políticos de su época, fueron acontecimientos de la guerra de los treinta años y defensa de las fronteras de monarquía de los Habsburgos. No obstante el interés de Polyxena y de todos que la rodeaban en Praga, atraían también noticias que describían la vida social en la corte de Viena. Además de las ceremonias oficiales, de las cuales se mencionan en cartas de Lobkowitz varias audiencias, procesiones de jesuitas y coronación de Fernando II, nuevo rey de Hungría, en 1625, los cortesanos se divertían con placeres comunes, como era caza o juego a cartas. A veces algún escándalo pequeño indignó la opinión pública sosegada. Visitas privadas y varios encuentros de políticos, diplomáticos y amigos, que muchas veces pasaban comiendo a mesa servida, tuvieron gran importancia. Desayunos, almuerzos y cenas así perdieron su carácter de entrevistas privadas convirtiéndose en tratamientos políticos importantes. Invitación y su recibo se consideraron como gran honor para el invitado igualmente que para el dueño de casa. En sus cartas Lobkowitz no habla mucho del contenido de tratamientos políticos, de la comida o vestido de los invitados, sino subraya quién participaba y dónde estaba sentado a la mesa. Uno de los rasgos más característicos de la vida de los nobles fue el viaje. La mayoría de las cartas de gran canciller incluye una o más noticias o apuntes relacionados con algún viaje, salida o llegada. Dinamismo de la época, apresurado por el proceso avanzado de burocratismo a la vez por acontecimientos de la guerra de los treinta años, no influyó sólo la vida privada de los nobles, sino también la forma

de llevar tratamientos políticos. Durante la primera mitad del siglo XVII, la vida política y social de la corte fue uniéndose poco a poco en un sólo conjunto.

Josef GRULICH

OBYVATELSTVO CHÝNOVSKÉHO PANSTVÍ PO TŘICETILETÉ VÁLCE

Nezbytným východiskem studia demografické struktury obyvatelstva v pobělohorském období jsou prameny vzniklé z činnosti státní a církevní administrativy. V dané době měly především stát a církev zájem a současně i prostředky na zjišťování některých údajů týkajících se tehdejší populace. Zmíněná evidence však nebyla samoučelná. Zatímco stát ji potřeboval z důvodů daňových a vojenských, církve měla zájem na evidenci obyvatelstva, které podléhalo její duchovní správě.

Oblast Čech byla dlouholetou válkou hospodářsky rozvrácena a navíc se snížil i počet jejích obyvatel. Nastala situace, kdy nebylo jasné, kolik lidí a v jaké výši bude schopno platit berně. Proto zemský sněm již roku 1651 souhlasil s pořízením soupisu všech poddanských hospodářství, který by obsahoval údaje o rozloze a využití jednotlivých polí, počtu a druzích chovaného dobytka včetně informací o provozování řemesel. V letech 1653 až 1656 vznikl první pobělohorský katastr - berní rula.^{1/} Pro zájemce o studium struktury obyvatelstva po třicetileté válce je tento pramen zajímavý tím, že podává přehled počtu jednotlivých hospodářů spolu s informacemi o jejich hospodářském zázemí. Hospodáři, rozdělení podle rozloh svých polí na rolníky, chalupníky a zahradníky, jsou však jedinou skupinou osob evidovaných v rámci tohoto pramene. To znamená, že ostatní členové rodin, případně domácností, pod jejichž jménem nemohlo být hospodářství zapsáno, zůstali zcela mimo zmíněnou evidenci. Ti však mohli být uvedeni v jiných, s berní rulou korespondujících pramenech.

Mezi takové písemnosti patří i soupis obyvatelstva Čech podle víry z roku 1651, jehož sestavení bylo motivováno především rekatolizačními snahami.^{2/} V době, kdy území Čech opustilo švédské vojsko, stal se

podnětem jeho vzniku patent královských místodržících, původně datovaný 16. listopadu 1650. V tomto patentu, který byl vyhlášen teprve 4. února 1651, se připomínalo, že dosavadní nařízení týkající se vyhledávání nekatolických osob byla naplněna jen částečně. Jejich evidence nebyla úplná a chyběly v ní údaje o vlastním počtu nekatolíků, způsobu jejich obživy, ale i o naději na jejich obrácení ke katolické víře. Proto se následně rozkazovalo, aby krajští hejtmané dohlédli na sepsání nového soupisu všech poddaných lidí obojího pohlaví.

Souписy pro jednotlivá panství a města vyhotovovaly vrchnostenské, případně městské kanceláře na základě informací, které jim sdělovali přivolaní obecní rychtáři a konšelé. Veškeré takto získané údaje o obyvatelstvu byly prostřednictvím krajských hejtmanů zasílány místodržícím do Prahy. Aby byla zachována jednotná forma soupisů na všech panstvích, byl výše zmiňovaný patent rozšiřován spolu s "notulí" - předlohou, podle které se formuláře určené k evidenci obyvatelstva připravovaly. K jejich vyplnění a zaslání na místodržitelství byla stanovena lhůta čtyř neděl, později prodloužená ještě o dva týdny. Dříve, než mohla být soupisová akce dovedena do konce, bylo nařízeno, aby se upustilo od podrobné formy zápisů a podával se jen sumární výkaz nekatolíků. Některé soupisy proto zůstaly ve vrchnostenských registraturách, zatímco jiné nebyly sestaveny vůbec.

Souпис obyvatelstva Čech podle víry z roku 1651 evidoval veškeré usedlé obyvatelstvo kromě vrchnosti, kněží, vojska, tuláků a podobně, u nichž se místo pobytu měnilo. U každé osoby se uvádělo její jméno, sociální postavení, rodinný stav, povolání, věk a náboženská charakteristika. V případě, že se kromě katolíků objevili i nekatolíci, muselo se u nich poznamenat, zda je či není naděje na jejich získání pro katolickou víru. Čeleď, tovaryši, učni a někde i podruzi byli zapisováni společně s rodinou hospodáře. Osoba v čele domácnosti byla oproti všem jejím ostatním členům uváděna téměř vždy jménem i příjmením.

Význam soupisu obyvatelstva z roku 1651 je umocněn tím, že vznikl téměř shodně s prvním českým katastrem - berní rulou. Komparativní studium rodin jednotlivých hospodářů, uvedených v berní rule, na základě soupisu z roku 1651 však ztěžují některé jeho nedostatky. Na většině panství nebyly děti evidovány od narození, ale teprve až po vykonání první zpovědi a přijímání. K ní obvykle docházelo až mezi desátým a dvanáctým rokem dítěte. Z tohoto důvodu není mnohdy uváděná rodina kompletní. Navíc není možná ani přesnější identifikace jednotlivých členů domácnosti, neboť čeleď, učni, tovaryši a často i podruzi a podruhyně byli zapisováni pouze křestním jménem.^{3/} Běžné bylo rovněž zaokrouhlování

věku. Dokonce ani údaje o náboženském vyznání jednotlivých osob nebyly vždy pravdivé. Vrchnost z pochopitelných důvodů udávala obvykle větší počet katolíků. V případě, že se zapisovali nekatolíci, byla jim dáována větší naděje na jejich obrácení ke katolické víře. Zatvrzelých nekatolíků byl uváděn jen malý počet, často doprovázený nápaditými poznámkami. Celkový popis situace na jednotlivých panstvích dokreslovaly závěrečné zprávy k soupisu obyvatelstva. Ty obsahovaly především informace o stavu kostelů a zádušním majetku v jednotlivých lokalitách. U far bylo zmiňováno i jejich personální obsazení. Nechyběly v nich ani údaje o výši dávek ve prospěch církve. V souvislosti s některými místy byla na dokreslení celkové situace připomínána též míra jejich zpusťování vojenskými událostmi třicetileté války. Jelikož pramen obsahuje také zmínky o založení kostelů, je vhodný i pro církevní a uměleckou topografii. Soupis je velice zajímavým i po jazykové stránce, neboť je v něm uvedeno množství osobních, místních i pomístních jmen.

V rámci jihočeské oblasti se jedná o opomíjený pramen, obsahující množství informací, které mohou přispět k osvětlení sociální skladby společnosti v polovině 17. století.^{4/} Vzhledem k množství údajů, které může tento poměrně jednoduchý soupis poskytnout, se na příkladu chýnovského panství ukázalo vhodné použít k jeho vyhodnocení počítače. Stalo se tak v rámci česko-rakouského kooperačního projektu pod názvem Sociální struktury v Čechách v 16. - 19. století (Soziale Strukturen in Böhmen im 16. - 19. Jahrhundert).^{5/}

Chýnovské panství, na kterém byl v roce 1651 také sestavován soupis obyvatelstva podle víry, se rozkládalo v kopcovité krajině severovýchodně od Tábora. Roku 1623 se stalo součástí eggenberské rodové domény, která se postupně utvářela na základě majetku zkonfiskovaného příslušníkům odbojných stavů.^{6/} Samotné panství však bylo v následujících letech ještě rozšiřováno nákupem několika menších okolních panství a statků.^{7/} V soupisu obyvatelstva, který byl na Chýnovsku sestavován k 10. červenci 1651, uváděl hejtmanem Ondřej Jindřich Loubský ze Stráže jednotlivé údaje nejprve pro chýnovský zámek a pak i pro 5 panských dvorů, 9 mlýnů, ovčín, 2 městečka (Chýnov a Ratibořské Hory) a 32 vesnic.^{8/} Jednotlivé vsi byly navíc ještě uspořádány podle příslušenství k jedné ze sedmi místních rychet (lažanské, obrataňské, velmovické, mašovické, starovožické, hlasivské a vřesecké).^{9/} Celé panství však tehdy netvořilo jednotný celek, neboť bylo rozděleno na čtyři samostatné enklávy, ohraničené sousedními statky a panstvími. U několika míst byla situace navíc zkomplikována ještě jejich dalším členěním na díly patřící různým vrchnostem. Zmíněné skutečnosti jsou typické pro

pobělohorské období, kdy v důsledku majetkových přesunů většina panství netvořila územně jednotný celek.

Střediskem panství bylo městečko Chýnov, jehož správa byla v rukou šestičlenného sboru konšelů v čele s primátorem. Celkový význam této lokality v rámci Čech však v souvislosti se zrušením chýnovské župy roku 1358 neustále upadal.^{10/} Ve druhé polovině 17. století byl jen poddanským městečkem s právem konat čtyři výroční a osm týdenních trhů, jehož obyvatelé byli vázáni poddanskými povinnostmi vůči vrchnosti. V rámci jejich plnění poddaní čistili stoku vedoucí od Brutického rybníka u Kašovic až k Návoskému rybníku. Od tohoto rybníka museli ještě dále pokládat vodovodní trubky, které sloužily k zásobování místního zámku, pivovaru a panského dvora vodou. Pro pivovar rovnali místní lidé dříví určené jako topivo do hranice a pracovali na panské chmelnici. Nejvíce práce však měli během žní. Tehdy sedlák posílal dva a chalupník jednoho sekáče na pole po dobu dvou dnů pod pokutou jedné kopy grošů míšeňských. Dále však museli být k dispozici ještě lidé za účelem stavění mandelů na polích a skládání obilí do stodol. Vedle pomoci při ukládání sena a otavy na půdu existovala též povinnost vypravovat krajské nebo vojenské příprěže - fúry a vykonávat spěšné posílky. Podruzi měli být dále nápomocni při zpracování panského lnu a konopí.

Městečko Ratibořské Hory mělo svůj statut teprve od roku 1652, kdy v něm bylo povoleno konat dva výroční a čtyři týdenní trhy. V roce 1654 získalo kromě znaku i vlastní pečeť a dostávalo se na vrchol své slávy.^{11/} Bylo známé především těžbou stříbrné rudy, povolenu roku 1520 králem Ludvíkem Jagellonským na základě privilegia uděleného bratřím Měděncům z Ratibořic. Ratibořské Hory vznikly původně jako Nové Ratibořice nedaleko Starých Ratibořic, kde již byla ložiska stříbrné rudy slabá a vytěžená. Zdejšími obyvateli byli především havíři, kteří požívali homických svobod, nemuseli robotovat a díky svým výdělkům se řadili k finančně nejlépe situované části zdejšího obyvatelstva. Kromě nich se zde stejně jako v Chýnově nacházeli řemeslníci, v některých případech i s určitým zemědělským zázemím. V menší míře pak zde žili lidé orientující se pouze na zemědělskou produkci a nechyběla ani málo početná místní chudina tvořená především žebráky. V případě Chýnova i Ratibořských Hor se vlastně jednalo o jakási řemeslnicko-rolnická střediska panství. V důsledku těžby stříbra převažoval význam Ratibořských Hor nad Chýnovem, který měl spíše zemědělské zázemí.^{12/}

Většina obyvatel chýnovského panství však byla soustředěna ve 32 vsích. Jejich obyvatelé, kteří drželi půdu hlavně střední kvality, se živili především pěstováním zemědělských plodin a chovem dobytka. Aktivně

však obdělávali pouze část polí, neboť většina země, jak vyplývá z berní ruly sestavené roku 1654, ležela úhorem nebo ji zaplňovaly porostliny (pole zarostlá křovinami). Na zdejší půdě se tehdy pěstovalo především žito a v menší míře též pšenice. Bereme-li v úvahu větší počet tkalců mezi řemeslníky, je prokazatelné pěstování lnu. V přehledu poddanských povinností je navíc potvrzeno i pěstování chmelu a konopí. V druhé polovině 17. století je možné předpokládat i pěstování ječmene, ovsa a hrachu. Počet řemeslníků ve vsích byl minimální a omezil se pouze na hmčáře, kováře, kožešníky, šindeláře, ševce a tkalce. Ve vsi Dobronice u Chýnova stály navíc ještě hutě, které zpracovávaly stříbrnou rudu z Ratibořských Hor. I přes tyto skutečnosti většina obyvatel vesnic i celého panství spatřovala hlavní zdroj obživy v zemědělství.^{13/}

Soupisem obyvatelstva podle víry bylo na chýnovském panství roku 1651 evidováno celkem 1 605 osob.^{14/} Uvedený počet lidí byl v rámci chýnovského panství rozložen následovně: 32 vsí - 1 132 osob, 2 městečka - 367 osob, 5 panských dvorů a ovčín - 40 osob, 9 mlýnů - 36 osob, chýnovský zámek - 30 osob. V souvislosti s těmito údaji se nabízí základní otázka, zda vrchnostenské kanceláře měly možnost a současně i zájem získat přesné a úplné informace o obyvatelstvu celého panství. Na Chýnovsku byly z evidence vypuštěny děti tzv. předzповědního věku, které mohly být pokřtěny, ale ještě nevykonaly svou první zповěď a přijímání. V soupisu se sice výjimečně objevilo několik jedinců ve stáří od šesti let, ale z celkového přehledu zapsaných osob vyplývá, že děti ke zповědi a přijímání poprvé přistupovaly ve větším počtu teprve ve stáří deseti až dvanácti let. Celý soupis bylo možné považovat na chýnovském panství pouze jako přehled "usedlého" obyvatelstva staršího 10 - 12 let. Pravděpodobně v něm kromě mladších dětí chybí i část tzv. "neusedlého" obyvatelstva, které pobývalo na panství jen dočasně. Některé osoby patřící především do skupiny čeledi, podruhů, žebráků, tuláků, o kterých se pořádně ani nevědělo, nemusely být soupisem zmiňovány.

Vycházíme-li z uvedených skutečností a navíc i z odhadu O. Plachta, který vypočítal, že děti mladší 10 let tvořily obvykle 28 % populace, můžeme předpokládat, že na chýnovském panství žily v polovině 17. století 2 000 osob.^{15/} Navíc je možné na základě uvedených, i když neúplných počtů obyvatel odhadovat, že v Chýnově (272 evidovaných) a Ratibořských Horách (201 evidovaný) žilo 30 % místní populace, zatímco její většina byla soustředěna ve vsích (70 %). Z nich byly, co do počtu evidovaných osob, nejvýznamnější: Obrataň (112), Stará Vožice (80), Nová Ves (55), Dobrá Voda (49), Věžná (46), Kladruby (44), Pohnánek (43), Ratibořice (42) a Sudkův Důl (41). Uvedené počty obyvatel musely

být nižší oproti předválečnému stavu, neboť jak vyplynulo z berní ruly, na panství tehdy existovalo množství pustých usedlostí.

V rámci evidovaného usedlého obyvatelstva staršího 10 - 12 let bylo na chýnovském panství roku 1651 zaznamenáno 776 mužů (48,3 %) a 828 žen (51,6 %). Ve srovnání se situací na jiných panstvích po třicetileté válce nebyla uváděná převaha dospělých žen oproti mužům tak vysoká. Ženy byly ze 60 % zastoupeny v rámci místního obyvatelstva pouze na území městeček, což je možné považovat za důsledek větší koncentrace služebního personálu ženského pohlaví ve městech. Chýnovské panství nemohly za třicetileté války postihnout velké odvody mužů do armády, které by se větší měrou projevíly v nevyrovnaném poměru obou pohlaví. Přesto se však určitý důsledek války na populaci potvrdil při studiu věkové struktury místního obyvatelstva. Ukázalo se totiž, že chybí část těch populačních ročníků, které byly v průběhu třicetileté války v produktivním věku.

Na základě údajů o stáří jednotlivých osob uvedených v soupisu obyvatelstva podle víry bylo možné zjistit věkovou strukturu populace starší deseti let. Při jejím posuzování byla brána v úvahu tehdy všeobecně rozšířená neznalost skutečného stáří. Navíc bylo nutné si uvědomit, že jednotlivé osoby nebyly na svůj věk dotazovány přímo, nýbrž o něm vrchnostenskou kancelář informovaly přivolané "důvěryhodné osoby" - rychtáři a konšelé. Ti prokazatelně nemohli mít přehled o věku všech uváděných lidí. Ostatně hlavním účelem soupisu nebyla evidence věku obyvatelstva, ale spočíval v poznamenání náboženské orientace lidí.

S výjimkou dvou případů byl věk uveden u 1603 osob. Kompletní ročníky narozených osob začínaly u 10 - 12 letých (ročníky 1641 - 1639) a končily u nejstaršího člověka, který se měl dožít 70 let (ročník 1581). V rozmezí let 1591 - 1641 se jako populačně nadprůměrné jevíly ročníky 1611, 1621, 1626, 1631 a 1633. Během uvedených pěti let se mělo narodit 534 osob. To představovalo populaci, která zde žila v roce 1651. Při posuzování zmíněných skutečností bylo nutné brát v úvahu zaokrouhlování věku osob na počty končící číslovkou 0 nebo 5. Zvláště patrná je tato skutečnost u ročníků 1631, 1621 a 1611, kdy mělo být uvedeným osobám 20, 30 a 40 let. I přes zmíněné zkreslení bylo však možné konstatovat, že většina obyvatel byla ve věku 20 - 40 let (962 osob; 69 % ze všech). V rámci této vyčleněné skupiny však převažovali ještě lidé s uvedeným stářím 20 - 30 let (671 osob; 42 % ze všech). V daném případě šlo o populační ročníky 1621-1631. Tato skutečnost potvrzuje převahu mladé populace, ale i absenci určité části těch populačních ročníků, které byly nejvíce produktivní v období třicetileté války, takže se mohly stát jejími

oběťmi.

Protože nebyly k dispozici údaje o dětech mladších 10 - 12 let, nebylo možné na základě tohoto soupisu zrekonstruovat jednotlivé rodiny a celé domácnosti.^{16/} Uvedený pramen však podává vcelku kompletní výčet osob, které stály v čele jednotlivých domácností a to i tehdy, kdy šlo o jejich rozšířenou nebo složenou variantu. Pak bylo možné navíc kromě přednosti rodinného jádra určit i hlavu podnájemní vůči té první podřízené rodině. V uvedeném případě se většinou jednalo o rodiny podruhů, jejichž příslušníci žili a současně pracovali na určitém gruntu, který byl ale v držení někoho jiného. Ovšem i zde bylo možné v určitých případech sledovat příbuzenské vztahy mezi oběma rodinami, hlavní i nájemní.

Na celém panství bylo v roce 1651 evidováno 457 osob (28,5 % ze všech) v čele samostatných, případně hlavních rodin. Dalších 90 osob (5,5 %) tvořilo hlavu nájemním rodinám. Za členy samostatné rodiny bylo možné pokládat 1 409 osob (88 %), zatímco k nájemním rodinám patřilo pouze 196 lidí (22 %). Samotnou rodinu tvořili obvykle manželé spolu se svými dětmi a služebným personálem mužského nebo ženského pohlaví. Navíc byli kromě nich v některých případech dále zmiňováni též rodiče, sourozenci a další příbuzní manželů. U 33 % rodin s uváděnými staršími (svobodnými) dětmi až do věku 24, případně 39 let chyběl jeden z rodičů. I na tomto příkladu bylo možné spatřovat důsledek zhoršených životních podmínek v období třicetileté války.

Na chýnovském panství bylo evidováno v roce 1651 celkem 984 osob (56 % ze všech) v manželském stavu, z čehož vyplývá existence 442 manželských párů. V polovině 17. století se ženy nejčastěji vdávaly ve věku 20 - 24 let, zatímco muži vstupovali do manželství teprve ve věku 25 - 29 let. Tato skutečnost se následně odrazila ve věkovém nepoměru drtivé většiny partnerů.^{17/} Jejich věk byl shodný pouze ve 24 případech (5 %). U 308 manželství (70 %) byl muž o 1 - 10 let starší než jeho žena. Na druhé straně však pouze ve 43 manželských párech (9,5 %) byla žena o 1 - 10 let starší než její manžel. Dále byly sledovány i případy, ve kterých byl věkový rozdíl mezi partnery vyšší než 10 let. Především muži si brali za své manželky mnohem mladší ženy. V 52 zaznamenaných případech (12 %) byl muž o 11 - 20 let starší než jeho žena. U devíti dalších manželství (2 %) byl věk muže dokonce vyšší o 20 - 40 let. Tato skutečnost byla dána tím, že vdovci vyhledávali nové partnerky především mezi mladšími ženami, u kterých se předpokládalo, že budou vést domácnost a pečovat o děti z prvního manželství. Ve většině manželství (84 %) existujících na chýnovském panství v polovině 17. století byl muž starší než jeho žena.

Důvodem uzavírání věkově nevyrovnaných manželství byla též ekonomická nutnost ze strany vdov. Mohlo se tudíž stát, že manželka byla oproti svému druhému, případně i dalšímu manželovi starší o 11 - 32 let. Takových případů však bylo na Chýnovsku zjištěno pouze šest, což potvrzuje i jejich výjimečnost. V těchto případech byla evidentní snaha ovdovělých žen získat nového partnera, který by zaručil především chod zemědělské usedlosti nebo zavedené živnosti. Vdovy byly oproti vdovcům ve složitější situaci, neboť perspektiva jejich nového sňatku byla nepatrná v případě, že nedisponovaly určitým majetkem. Tuto skutečnost potvrzovalo i mnohem větší procento osob ženského pohlaví ve vdovské kategorii než u mužů. U 96 osob (6 % ze všech evidovaných) byl nebo se předpokládal vdovský stav. V daném případě se jednalo o 21 mužů a 75 žen. Tento údaj potvrzoval vyšší procento sňatečnosti vdovců než vdov. Vyšší úmrtnost mužů oproti ženám je málo pravděpodobná.

V soupisu obyvatelstva z roku 1651 byly uvedeny informace o profesi jednotlivých osob. Ovšem dost často bylo v této kategorii zapisováno i rodinné postavení (např. manželka, syn, dcera aj.). Celkově bylo možné v případě chýnovského panství hovořit o 449 osobách, tedy 28 % ze všech zapsaných lidí, které měly uvedenou určitou profesi. Nabízí se však otázka, zda mohla být při již výše vzpomínaném způsobu shromažďování informací podchycena skutečně všechna tehdejší zaměstnání. Pravděpodobně ani zde nebude přehled všech profesí a jejich provozovatelů kompletní.

Všechna uvedená zaměstnání bylo možné rozdělit do následujících skupin: řemeslníci (75 osob), služební personál u vrchnosti (22 osob), venkovský služební personál (301 osoba) a osoby s určitým postavením v rámci místní správy aj. (46 osob). Vzhledem k převaze zemědělského charakteru panství byl v dané kategorii nejpočetnější služební personál, který pracoval přímo u jednotlivých hospodářů ve vsích. Na venkově bylo tehdy uváděno 85 děveček, 64 pacholků a 23 pohůnků, jejichž věk se pohyboval ze 75 % mezi 10 - 20 lety. V souvislosti s jednotlivými grunty nebo obcemi byla uváděna též skupina 54 podruhů a 56 podruhyní, kteří buď sami nebo s celou rodinou pracovali na pronajaté půdě. Dále k zemědělskému personálu ovšem ve vrchnostenských nebo obecních službách patřilo i 10 šafářů a 9 pastýřů.

Většina řemesel byla provozována na území městeček. Mezi řemeslníky, jejich vykonavateli, tvořili nejpočetnější skupinu havíři v Ratibořských Horách (18 osob), jejichž ženy byly navíc známy výrobou krajek. Dalšími početně zastoupenými profesemi byli mlynáři (9), kováři (6), řezníci (6),

pekaři (4), šenkýři (4), ševci (4), tkalci (3), bednáři (2), hrnčiči (2), kožešníci (2), písaři (2) a ručníkáři (2). Pouze jednou osobou v rámci celého panství byly provozovány následující profese: fišmistr, koželuh, krejčí, muzikant, nožíř, punčochář, šichtmistr, štajgř, vodák, kolář a řezáč. Kromě představitelů konkrétních řemesel byly spolu s nimi uváděny i obecné termíny jako mistr (1) nebo tovaryš (11).

Služebný personál ve vrchnostenských službách představovaly osoby s následujícím označením: chůva (1), kuchař (3), myslivec (3), rajtknecht (1), slouha (12), štolba (1) a vrátný (1). Dále se na panství vyskytli i lidé, kteří sice mohli vykonávat určité řemeslo, ale v soupisu obyvatelstva podle víry bylo zvýrazněno spíše jejich postavení v rámci systému místní správy. V daném případě se jednalo o osoby s označením konšel (22) nebo primas (1) v městečkách a rychtář (8) ve vsích. Na druhé straně byli z okrajových složek tehdejší společnosti ve vzpomínané kategorii uvedeni dokonce i dva žebráci.

Oproti řemeslníkům, služebnému a nájemnému personálu početně převažovali jednotliví majitelé gruntů - hospodáři. Tuto skupinu v rámci tehdejší populace bylo možné blíže specifikovat na základě uváděného sociálního postavení jednotlivých osob. Celkem jich bylo tímto způsobem evidováno 319, tj. 20 % z celkové populace. Uvedenou skupinu osob tvořilo 262 sedláků, 42 sousedů - měšťanů a 15 chalupníků.^{18/} Uvedené počty jednotlivých hospodářů jednoznačně převažovaly nad řemeslníky a pod-trhovaly tak zemědělský charakter panství.

Z celkového počtu 1 605 osob evidovaných na chýnovském panství roku 1651 bylo 1 359 ve skupině poddaných lidí (84,7 %). Sem patřili všichni ti, kteří přímo podléhali vrchnosti. Další, i když méně početnou složku místního obyvatelstva, tvořila skupina 70 nepoddaných osob (4,4 %) a 175 svobodníků (10,9 %), kteří byli na své vrchnosti prakticky nezávislí.^{19/} Do této skupiny lidí patřili především havíři, mlynáři, podruzi nebo podruhyně a také někteří řemeslníci hlavně z Ratibořských Hor. V souvislosti s posledně uváděnou skupinou bylo zjištěno, že roku 1675 při provádění revizitace berní ruly již nebyli na Chýnovsku uváděni žádní svobodníci. Důvodem této skutečnosti byla snaha vrchnosti dostat původně svobodné osoby do určité závislosti. Hlavním cílem zmíněného procesu byla snaha získat maximální počet poddaných, kteří by byli schopni robotovat a odvádět patřičné berně.

Na základě jmen zapsaných osob bylo možné vytvořit přehled těch nejužívanějších. Z mužských se nejčastěji objevoval Jan (151), Václav (87), Jiří (83), Matěj (81) Jakub (66), Martin (57) a Pavel (55). U žen

převládala Anna (165), Dorota (139), Kateřina (131), Mariana (78), Alžběta (58), Markyta (48) a Mandelina (42). Z většiny příjmení lze usuzovat na převážně český charakter sledované oblasti. Pouze v okolí Ratibořských Hor byla ve větší míře shledána německá příjmení jako pozůstatek po předcích havířů pocházejících z německých oblastí, kteří si kromě nich přinesli do nové vlasti i původní protestantskou víru. Příjmení byla v soupisu uváděna pouze u osob stojících v čele jednotlivých rodin. Ani ženy po smrti svého manžela nebyly kromě vlastního jména uváděny příjmením, ale byly pouze označovány jako vdovy.

Při studiu soupisu obyvatelstva podle víry z roku 1651 nebylo možné opomíjet skutečnost, že jeho cílem nebyla populační statistika, ale přehled o rezistenci nekatolického náboženství. Již komentované údaje o věku, profesi, či o rodinném a sociálním postavení osob měly pouze dokreslit celkovou charakteristiku obyvatelstva. Náboženské vyznání bylo s výjimkou 8 osob uvedeno u všech obyvatel. Podle očekávání převažovala u většiny katolická víra. Celkem se k ní hlásilo 984 osob (61,3 %). Překvapivý však byl i poměrně vysoký počet nekatolíků, kterých bylo zjištěno celkem 613 (38,2 %). Většině z nich byla dána naděje na přestup ke katolictví (535 osob; 33,3 %). Za zcela beznadějně bylo označeno 77 osob (4,8 %). Kromě katolických rodin se často vyskytovaly i takové, kde byla zastoupena obě dvě vyznání. V takovém případě z původně nekatolických rodin konvertoval jejich přednosta ke katolictví, zatímco jeho manželka zůstala při původní víře. Děti byly obvykle zapisovány jako katolické, ale při jejich větším počtu docházelo i k takové situaci, kdy byly v jedné rodině uváděny společně děti katolické i nekatolické. Zarputilými nekatolíky "bez naděje" byli nazýváni staří lidé, kteří sami o sobě už nemohli nic ztratit. Kromě nich byli v této skupině evidováni i mladí lidé bez závazků.

Uvedená obecná zjištění bylo možné doložit ještě dalšími fakty, neboť byl proveden pokus o bližší určení skupiny nekatolíků na základě společenského stavu, sociálního postavení, pozice v rámci rodiny a věkové struktury. V rámci nekatolického obyvatelstva bylo evidováno celkem 34 % poddaných osob. V uvedeném počtu bylo 19 % sedláků, 0,5 % měšťanů, 26 % chalupníků a 51 % podruhů. Nekatolickou víru dále vyznávalo 59 % nepoddaných a 50 % svobodných lidí, kteří byli vcelku nezávislí. Celkem 23 % osob v čele hlavní domácnosti představovali nekatolíci. Stejným procentuálním počtem bylo možné vyjádřit v rámci celého panství i nekatolické manželky. Tato skutečnost ovšem neznamenal, že každý manželský pár byl po stránce víry jednotný.

Z hlediska věkové struktury obyvatelstva bylo 77 % nekatolíků ze vsí

ve věku 10 - 29 let. S tímto údajem souvisí skutečnost, že podstatnou část služebného personálu na venkově tvořili mladí lidé nekatolického vyznání. U pacholků a pohůnků to bylo 57 % a u děveček 51 % z jejich celkového počtu. V rámci Chýnova bylo věkové rozložení nekatolického obyvatelstva vyrovnané, zatímco v Ratibořských Horách byla tato skupina charakterizována ze 45 % lidmi ve věku 30 - 44 let. Tak byla současně stářím limitována skupina havířů, kteří tvořili jádro místních nekatolíků.

Z uvedených zjištění vyplynula nezanedbatelná převaha nekatolického obyvatelstva na Chýnovsku před třicetiletou válkou. Největší jeho část byla soustředěna v ratibořickém horním revíru (Hlasivo, Pohnánek, Pohnání, Ratibořské Hory a Stará Vožice) a ve východní enklávě chýnovského panství (Brná, Sudkův Důl, Šimpach a Vintřív). Ovšem nadpoloviční většinu nekatolického obyvatelstva vykazovaly i některé další vesnice, a to dokonce v blízkosti sídla panství - Chýnova (Bítov, Kladruby, Lažany, Nová Ves a Sahostice). Jádro početné skupiny nekatolíků tvořili havíři z Ratibořských Hor, kteří se zabývali těžbou. V daném případě se jednalo o potomky havířů povolovaných do místních dolů z německých protestantských oblastí. Vzhledem k významu dolů v rámci eggenberského dominia a jejich plynulé činnosti nebyla vůči nim ani žádným jiným nekatolíkům na panství chystána radikální opatření.

Rekatolizace na Chýnovsku byla prováděna mírnou cestou, bez násilí, prostřednictvím hejtmana Loubského ze Stráže, farářů z Chýnova (Václav Hubatius), Nové Vožice (Vít Ludvík), Choustníka (Tobiáš Sigmund Korantius) a prosečského pána Rudolfa Malovce z Malovic. O jejím výsledku vypovídá zповědňi seznam z roku 1653.^{20/} Jednotlivé obce panství v něm byly rozčleněny do následujících farností: chýnovské (chýnovský zámek, 5 panských dvorů, 4 ovčiny, 9 mlýnů, šmelcovna, městečko Chýnov a 11 vesnic), věženské (8 vesnic), ratibořické (7 vesnic včetně Ratibořských Hor), hrobské (4 vesnice), staroustecké (1 ves), mladovožické (1 ves), křečské (2 vesnice) a pošenské (1 ves). V následujících rubrikách byl pro jednotlivá místa uveden přehled katolíků, kteří byli dále rozlišováni na příslušníky církve "od starodávna" a "na víru nově obrácené". Vedle nich byl dále prostor i pro přehled nekatolíků a osob zběhlých.

Tentokrát bylo popsáním způsobem evidováno celkem 1 810 osob starších dvanácti let. Z uvedeného počtu bylo 1 046 osob příslušníky katolické církve "od starodávna", zatímco "nově obrácení lidé na víru" byli charakterizováni počtem 749. I zde, stejně jako v soupisu z roku 1651, se jednalo o čísla přibližná a nepostihující celou populaci. V rubrice vyhrazené pro nekatolíky nebyla ani jedna osoba, zatímco zběhlých bylo jen

15. Posledně zmíněné skutečnosti při srovnání s údaji z roku 1651 potvrdily, že průběh rekatolizace na Chýnovsku musel být vcelku nenásilný. Zatímco na Frýdlantsku a Liberecku po vyhlášení patentů proti jinověrcům v letech 1649 - 1650 nekatoličtí poddaní hromadně utíkali, na Chýnovsku byl počet zběhlých pro víru zanedbatelný.

Soupis obyvatelstva podle víry z roku 1651 patří do skupiny nejvýznamnějších pramenů poloviny 17. století. Podává vcelku věrohodný obraz o poměrech v zemi bezprostředně po třicetileté válce. I když jeho hlavním cílem bylo zjištění náboženské příslušnosti obyvatelstva na území Čech v rámci prováděné rekatolizace, dokládá poměrně přehledně i dobovou strukturu populace. Ta sice v důsledku chybějících dětí není kompletní, ale přesto počínaje osobami od 10 - 12 let pokrývá její větší část. Existuje množství dalších pramenů, které mohou soupis obyvatelstva účelně doplnit. Kromě berní ruly, která obsahuje informace především hospodářského rázu, se dochovaly spolu se soupisem obyvatelstva a zpovědními seznamy i další prameny evidující z různých důvodů obyvatelstvo. Mezi ně patří především křestní, oddací a úmrtní matriky, s nimiž jsou dále srovnatelné poddanské seznamy a sirotčí knihy. K poznání mechanické migrace obyvatelstva přispívá studium povolení k manželství a výhostních listů. Majetkové zázemí jednotlivých rodin osvětlují gruntovní a městské knihy. Urbáře podávají přehled pravidelných robotních povinností, naturálních dávek a peněžních platů, které poddaní odváděli svým vrchnostem. Soupis obyvatelstva podle víry z roku 1651 je jedním z množství pramenů, které mohou za předpokladu cílevědomého a systematického výzkumu podat detailní obraz tehdejší populace i celkových společenských poměrů po třicetileté válce.

Poznámky:

- 1/ Okolnosti vzniku berní ruly včetně podrobné charakteristiky pramene byly blíže uvedeny v pracích: J. PEKAŘE, České katastry 1654 - 1789, Praha 1932; F. A. SLAVÍKA, O popisu Čech po třicetileté válce. Zprávy zemského archívu Království českého 3, Praha 1910, s. 17-114. Množství informací k danému tématu poskytují i první dvě svazky edice berní ruly: K edici berní ruly (Úvodní pojednání), Praha 1950; K. DOSKOČIL, Popis Čech r. 1654, I, Praha 1953. Kroky ke zpřístupnění berní ruly ve formě edice byly podnikány již od konce čtyřicátých let tohoto století. Její vydávání v letech 1949 - 1954 však nebylo ukončeno. Nevydán zůstal i svazek pro Bechyňský kraj, na jehož území se nacházelo i chýnovské panství. V daném případě

- bylo nutné vycházet přímo z pramenů: fáse berní ruly z roku 1654 (SÚA Praha, Berní rula, inv. č. 2, fol. 363 - 391; tamtéž, inv. č. 3, fol. 1241 - 1242; tamtéž, inv. č. 4, fol. 1367, 1396 - 1397, 1407, 1458, 1814, 1826); fáse revizitace berní ruly z roku 1675 (SÚA Praha, Berní rula, inv. č. 27, fol. 162 - 193, 528); opis revizitace berní ruly z roku 1675 (SOA Třeboň, Velkostatek Chýnov, inv. č. IV. R: Nr. 4).
- 2/ Soupis obyvatelstva podle víry z roku 1651 je v originálu uložen v SÚA Praha, Stará manipulace (SM), sign. R 109/45. SÚA Praha již podnikl kroky k jeho zpřístupnění ve formě edice (ed. E. ČÁNOVÁ), ale během posledních dvou let zatím vyšly pouze svazky týkající se Loketska a Boleslavska. Přehled všech lokalit, pro které soupis z roku 1651 existuje, byl publikován v práci L. MATUŠÍKOVÉ - A. PAZDEROVÉ, Alterszusammensetzung der Kinder im "Verzeichnis der Untertanen nach dem Glauben vom Jahre 1651", Historická demografie 17, 1993, s. 53-63. Zhodnocením pramene se zabývala především E. ČÁNOVÁ, Status libri animarum pražské arcidiecéze z roku 1651, SAP 29, 1979, s. 20-55; TÁŽ, Soupis poddaných podle víry, Paginae Historiae, Sborník SÚA v Praze, 1992, s. 69-81.
  - 3/ Křestní jméno bylo původně výchozím pro označení určité osoby. Příjmení se začala z rozlišovacích důvodů objevovat nejprve u vyšších společenských vrstev a nejpozději u chudiny, dříve u mužů než u žen. U žen se ve větší míře začala užívat teprve až od druhé poloviny 17. století. Tuto skutečnost potvrzuje i soupis obyvatelstva pro chýnovské panství z roku 1651.
  - 4/ Na základě soupisů obyvatelstva podle víry z roku 1651 vznikly některé studie: G. HOFMANN, Populace Čech na sklonku 17. století, SAP 41, 1991, s. 417 - 446; E. MAUR, Problémy demografické struktury Čech v polovině 17. století, ČsČH 19, 1971, s. 839 - 870; TÝŽ, Populační vývoj českých komorních panství po válce třicetileté, AUC, Philosophica et historica 3, 1972, s. 9-80. Pro oblast jižních Čech existuje pouze několik studií, které na základě soupisu z roku 1651 zhodnocovaly dobovou situaci na místních panstvích: F. J. ČAPEK, Soupis obyvatel na panství Hluboká nad Vltavou z roku 1651, Výběr z prací členů Historického klubu při Jihočeském muzeu v Českých Budějovicích 16, 1979, s. 10 - 15; J. HORSKÝ - M. SLÁDEK, Rodinné, sociální a demografické poměry v poddanských vsích na panství Třeboň v letech 1586 a 1651, Historická demografie 17, 1993, s. 71 - 110; F. KROUPA, Tábor v době pobělohorské, JSH 1, 1928, s. 59-68, 96-108, 124-129.

- 5/ Celý projekt se realizuje již od roku 1991. Jeho iniciátorem byl Institut für Wirtschafts- und Sozialgeschichte Universität Wien vedený prof. dr. Michaellem Mitterauerem. Na české straně se do čela projektu postavil doc. dr. Eduard Maur, ředitel Ústavu českých dějin Filozofické fakulty Karlovy univerzity v Praze. Vedle pracovníků SÚA v Praze se na něm podílejí i pracovníci a studenti Jihočeské univerzity v Českých Budějovicích a Univerzity Jana Evangelisty Purkyně v Ústí nad Labem. V rámci projektu jsou vybrané evidenční prameny (katastry a soupis obyvatelstva podle víry z roku 1651) přepisovány do počítače a následně ukládány do výpočetního střediska vídeňské univerzity, kde se nachází databanka k evropským dějinám rodiny (Vienna Data Base for European Family History). Takto uložená data je možné následně s pomocí počítače vyhodnocovat za účelem lepšího poznání sociálních a hospodářských struktur v 17. a 18. století. Tím dochází v naší historiografii poprvé k širšímu využití výpočetní techniky při zpracování dobových pramenů s rozsáhlejšími číselnými údaji. Do prosince 1994, kdy byla uzavřena první fáze projektu, byly do počítače přepsány a částečně i vyhodnoceny jednotlivé katastry spolu se soupisem obyvatelstva z roku 1651 pro panství Děčín, Frýdlant, Chýnov, Liberec a Poděbrady.
- 6/ Eggenberkové představovali původně měšťanskou rodinu a posléze knížecí rod. Pocházeli ze Štýrska. Jejich příchod do jižních Čech souvisel s následky porážky českého stavovského povstání na počátku třicetileté války. Prvním Eggenberkem usazeným v Čechách byl Jan Oldřich (1568-1634), zakladatel a budovatel rozsáhlé rodové državy. Jako politik a diplomat sehrál významnou úlohu na dvoře císaře Ferdinanda II. Jan Oldřich využil všech svých schopností a celkové tehdejší situace ve prospěch císařské politiky, za což byl odměněn rychlým postupem na žebříčku dvorských funkcí. V roce 1620 mu byl udělen řád Zlatého rouna a v roce 1623 byl povýšen do stavu dědičných říšských knížat. Dne 23. 12. 1622 obdržel od císaře Ferdinanda II. panství Český Krumlov s přivtělenými panstvími Prachatice a Netolice. V následujících letech prováděl další nákupy panství (1623 - Orlík, Zvíkov; 1628 - Drslavice, 1630 - Vimperk), statků, dvorů a jiných nemovitostí.
- 7/ Chýnovské panství získalo svoji základní podobu díky Janu Oldřichovi z Eggenberka, který je koupil 30.6.1623 za 80 000 kop grošů míšeňských jako konfiskát po Zikmundu Matěji Venclíkovi z Vrchovišť. Po bratřích Janu a Vilémovi Voračických z Paběnic získal 4.11.1623 stejným způsobem za 6 092 kop grošů míšeňských též

statek Blanici se Starou Vožicí. Další rozsáhlé nákupy uskutečnil v roce 1627, kdy si kromě ratibořického panství s horním městečkem Ratibořské Hory obstaral i ves Vřesce - to vše za 27 000 kop grošů míšeňských. Na základě kupní smlouvy z 27. 10. 1627 získal za 3 068 kop grošů míšeňských statek Dobrá Voda s vesnicemi Sudkúv Důl, Střítež a Zlatenka. V obou případech šlo o konfiskáty majetku již zmíněného Matěje Venclíka z Vrchovišť. Dále Jan Oldřich ještě koupil 15.3. 1630 po Boleslavovi Dvořeckém z Olbramovic za 3 000 kop grošů míšeňských statek Smyslov. Jan Kristián z Eggenberka pak ještě 1. 12. 1666 od Marie Alžběty Odkolkové získal za 15 428 kop grošů míšeňských statek Dub. Panství se však ještě dále rozšiřovalo i v první polovině 18. století. Veškeré kupní smlouvy související z rozšiřováním chýnovského panství jsou uloženy v SOA Třeboň, pobočka Český Krumlov, Vrchní úřad Chýnov, sign. IIE 1A alfa, č. 1-11; SOA Třeboň, Velkostatek Chýnov, sign. I A alfa a Velkostatek Orlík, sign. I A alfa.

- 8/ Soupis obyvatelstva podle víry z roku 1651 se pro chýnovské panství dochoval v originálu v SÚA Praha, SM, sign. R 109/45, kart. Bech. 22`nebo v opisu v SOA Třeboň, Velkostatek Chýnov, sign. II 4E1. Poprvé byl zveřejněn v práci A. L. KREJČÍKA, Protireformace na panství Chýnovském v letech 1624 - 1653, Věstník Královské české společnosti nauk, třída filosoficko-jazykozpytná 1911, Praha 1912. Vycházel z něj i populárně laděný článek V. BULANTA, Chýnovsko v době protireformace, Kraj kalicha 3, 1926, s. 51-52.
- 9/ V jednotlivých rychtách se nacházely vesnice v následujícím pořadí (v textu této studie jsou užívány pouze současné názvy jednotlivých lokalit, zatímco následující přehled obsahuje v závorkách i jejich původní varianty):
- hlasivská: Hlasivo (Hlasiva);
  - lažanská: Bítov, Kladruby (Kladeruby), Kozmice, Lažany, Nuzbely (Nuzble), Nová Ves u Chýnova (Nová Ves), Záhostice (Sahostice);
  - mašovická: Blanička, Chotčiny u Chýnova (Chotčiny), Mašovice, Pohnánec, Pohnání;
  - obrataňská: Brná (Brnej), Důl (Sudkúv Důl), Dvořiště, Obrataň (Vobrataň), Střítež u Černovic (Střítež), Šimpach, Věžná (Vežnej), Vintřív, Dobrá Voda, Zlatenka;
  - starovožická: Stará Vožice;
  - velmovická: Dobronice u Chýnova (Dobronice), Kloužovice, Smyslov, Velmovice;
  - vřesecká: Malenín, Podolí, Ratibořice, Vřesce.

- 10/ K dějinám Chýnova srov. L. DOMEČKA, O založení města Chýnova, JSH 9, 1936, s. 48-53; V. KŮSTKA, Z pamětí města Chýnova, Tábor 1905; A. L. KREJČÍK, Hospodářský stav panství chýnovského ku konci XIV. století, Chýnov 1912; J. LINTNER, Rychtářská instrukce a rychty v polovině XVII. stol. na panství chýnovském, JSH 16, 1947, s. 10-13; A. SEDLÁČEK, Hrady, zámky a tvrze Království českého, IV, Praha 1885, s. 282 - 293; J. SCHALLER, Topographie von Böhmen, XIII (Taborer Kreis), Prag und Wien 1789, s. 36 - 42.
- 11/ Privilegia udělená městečku Ratibořské Hory se dochovala v SOkA Tábor, Archiv města Ratibořských Hor (1652-1945/1952), spisy - inv. č. 61; SOA Třeboň, Velkostatek Chýnov, sign. V AS.
- 12/ K Ratibořským Horám srov. F. BALLING, Zur Geschichte des Silberbergbaues bei Bergstadt Ratiboržitz und Alt Woschitz unweit Tabor, Österreichische Zeitschrift für Berg- und Hüttenwesen von Hingenau, Wien 1854, s. 394-397; R. CIKHART, Rodová jména v Horách Ratibořských v 17. a 18. století, JSH 6, 1933, s. 160-163; TÝŽ, Z minulosti Ratibořských Hor, Český jih 56, 26. 5. 1928, s. 1; J. GRIMM, Der Ratiboržitzer, Alt- und Jung Woschitzer Bergbaubezirk. Berg- und Hüttenmänn, Jahrbuch der k. k. Montan-Lehranstalten zu Leoben und Prizibram 20, 1872, s. 185; Historische Skizze des Taborer Silberbergbaues. K. k. privilegierte Prager Zeitung 164, 1856; J. LINTNER, Poznámky k dějinám obyvatelstva v Horách Ratibořských, Časopis rodopisné společnosti československé v Praze 9-10, 1937-1938, s. 8-13; J.F. SCHMIDT VON GERGENHOLD, Uebersichtliche Geschichte des Bergbau- und Hüttenwesens im Königreiche Böhmen, Prag 1873, s. 201-203; Über den Bergbau in Südböhmen (Jung- Woschitz, Bergstadt etc.) von Schrol. Annalen der Berg- und Hüttenkunde von K. E. MOLL, I/2, Salzburg 1802, s. 204.
- 13/ Hospodářství na Chýnovsku ve světle berní ruly a její revizitace v druhé polovině 17. století bylo popsáno v práci J. GRULICHA, Hospodáři na Chýnovsku v druhé polovině 17. století, JSH 63, 1994, s. 44 - 54.
- 14/ Uvedené počty obyvatel jsou nižší než uvádí ve své práci A. L. KREJČÍK, Protireformace na panství Chýnovském, neboť nebyly přebírány z pramene, kde jsou jejich součty chybné, ale vyhodnocoval je počítač.
- 15/ O. Placht uvedl, že na děti mladší deseti let připadalo 28 % všeho obyvatelstva (O. PLACHT, Lidnatost a společenská skladba českého státu v 16. - 18. století, Praha 1957, s. 308). Již před ním však J.

V. Šimák navrhoval pro dobu bezprostředně po třicetileté válce přidávat na děti $1/5 - 1/4$ z celkového počtu populace (J. V. ŠIMÁK, Zpovědní seznamy arcidiecéze pražské z r. 1678-1725, Úvod, Praha 1909, s. 10).

- 16/ E. ČÁŇOVÁ, Složení domácností v Čechách v roce 1651, Historická demografie 16, 1992, s. 63-66; TÁŽ, Studium historické rodiny, Demografie 34, 1992, s. 131-136.
- 17/ G. HOFMANN, Populace Čech na sklonku 17. století, SAP 41, 1991, s. 417-446; E. MAUR, Problémy demografické struktury Čech v polovině 17. století, ČsČH 19, 1971, s. 8390-870.
- 18/ Ve smyslu berní ruly byl za sedláka pokládán ten, kdo vlastnil rozsáhlé pozemky - ve vsi 15-150 strychů (1 strych = 2 877,3 m²), ve městě 10-90 strychů, a to vše spolu s tažnými nebo chovnými zvířaty. Chalupníky byli nazýváni ti, kteří disponovali poli o rozloze 7-30 strychů. Za nejmenší hospodáře byli pokládáni zahradníci, kteří vlastnili maximálně 8 strychů polí. Mnozí z nich však neměli půdu vůbec žádnou. Ovšem chalupníci i zahradníci obvykle chovali určitý počet dobytka. Zatímco berní rula z roku 1654 uváděla na Chýnovsku všechny tři skupiny hospodářů, soupis obyvatelstva z roku 1651 se zmiňoval jen o sedlácích a chalupnících. Tato skutečnost souvisela s tím, že přesné rozlišení hospodářů bylo nutné až v souvislosti s berní rulou, kde zařazení do určité kategorie rozhodovalo o tom, jak vysoké berně budou platit.
- 19/ R. CIKHART, Svobodnické rody na Táborsku v 18. století. JSH 3, 1930, s. 48-6; TÝŽ, Mlynářské rody na Táborsku, JSH 17, 1948, s. 100-106.
- 20/ E. ČÁŇOVÁ, K problematice studia zpovědních seznamů arcibiskupství pražského jako pramene pro demografickou statistiku, Historická demografie 5, 1971, s. 47-60; TÁŽ, Nejstarší zpovědní seznamy arcidiecéze pražské jako pramen pro demografickou statistiku, Historická demografie 6, 1972, s. 59-77; TÁŽ, Prameny pro demografickou statistiku v archivu pražského arcibiskupství, Historická demografie 4, 1970, s. 19-32; TÁŽ, Seznamy obyvatel vzniklé při rekatolizační činnosti jako prameny pro demografickou statistiku, Historická demografie 8, 1983, s. 61-71.

Die Bewohner der Herrschaft Chýnov nach dem Dreissigjährigen Krieg

Der Dreißigjährige Krieg zusammen mit dem Sieg der Habsburger über die ständische Opposition in Böhmen an seinem Anfang brachte eine Reihe von Veränderungen in der politischen, wirtschaftlichen und sozialen Sphäre mit sich. Das Land wurde durch den langjährigen Krieg wirtschaftlich zerrüttet und dazu sank noch die Zahl seiner Einwohner. Deshalb stimmte der Landtag schon im Jahre 1651 dem Aufnehmen eines Verzeichnisses aller Untertanenwirtschaften zu, das Angaben über das Ausmaß und die Ausnutzung der einzelnen Felder, über die Anzahl und Arten des gezüchteten Viehes, sowie eine Erwähnung über die Ausübung der Handwerke enthalten würde. In den Jahren 1653-1656 entstand der erste Kataster der Zeit nach der Schlacht am Weißen Berge - berní rula (Steuerrolle). Während die Steuerrolle Informationen wirtschaftlichen Charakters sammelte, wurde die damalige Population zum Mittelpunkt des Interesses im Verzeichnis der Bewohner Böhmens nach dem Glauben aus dem Jahre 1651. Seine Erstellung wurde auf Grund des Patents der königlichen Statthalter vom 16. 11. 1651 verkündet. Motiviert war es vor allem durch Rekatholisierungsbemühungen. So wurde die gesamte eingesessene Bevölkerung evidiert. Bei jeder Person trug man Namen, soziale Stellung, Familienstand, Beruf, Alter und Glaubensbekenntnis ein. Im Falle, daß neben den Katholiken auch Nichtkatholiken erschienen, mußte man bei ihnen eine Bemerkung machen, ob es Hoffnung auf ihre Gewinnung für den katholischen Glauben gibt oder nicht. Mit dem Verzeichnis aus dem Jahre 1651 sind für manche Herrschaften die Beichtlisten vergleichbar. Im Rahmen des tschechisch-österreichischen Kooperationsprojektes Sociální struktury v Čechách v 16. - 19. století (Soziale Strukturen in Böhmen im 16. - 19. Jahrhundert) wurde zur Auswertung der erwähnten Quelle ein Computer verwendet. So war es unter anderem am Beispiel der Herrschaft Chýnov, nordöstlich von Tábor gelegen. Ihre Besitzer waren seit dem Jahre 1623 die Eggenberger. Auf dieser Herrschaft lebten in der Mitte des 17. Jahrhunderts 2 000 Einwohner. Dieser Stand war dem Vorkriegsstand gegenüber niedriger, denn ein Teil der Populationsjahrgänge, die Opfer des Dreißigjährigen Krieges wurden, fehlte. Die meisten evidierten Personen waren im Alter von 20 - 40 Jahren (962 Personen, 69 % von allen),

Lenka MATUŠÍKOVÁ

"KRATKA WŠAK DOSTATEČNA SPRAWA NEB NAUČENÍ

„Kterak by se jeden každý před nynějším, okolo pomezích slezských grassirujícím vojenským nakažením zachovati, i také jaké by prostředky, kdyby kdo touž nemocí obtížen byl užívati a sobě zase pomoci mohl, zemi a obecnému dobrému na světlo vydaná. V městě Wratislavi v tisku Braumovských dědiců Jan Janke factor.“

Výše citovaný opis pro tisk připravované instrukce o prostředcích prevence, ochrany a zásadách chování v době moru a epidemii horečnatých onemocnění je uložen ve sbírce Stará manipulace v I. oddělení Státního ústředního archivu v Praze^{1/} spolu s návrhem infekčního řádu pro Čechy, který byl vypracován při ohrožení země morem, rozšiřujícím se v roce 1680 z Uher přes Vídeň.^{2/}

Vojáci, kteří se svými oddíly hledali v zimě útočiště v malých poddanských městech a vesnicích na pomezí země, přinášeli do domů svých nedobrovolných hostitelů často různé nemoci a nezřídka i smrt. Ve snaze zabránit rychlému šíření epidemických chorob, z nichž mor byl hrozbou nejděsivější, podporovala česká komora přípravu písemného návodu, jakým způsobem tyto nemoci rozpoznat a jak se jim úspěšně bránit. Do čtyř dílů rozvržený text byl určen především těm, kteří nemohli bez obtíží vyhledat pomoc a radu lékaře, apatykáře či lazebníka a byli odkázáni pouze na sdělené zkušenosti jiných a na vůli bojovat o zachování života všemi dostupnými prostředky.^{3/}

Důraz byl kladen také na prevenci, a proto se instrukce obracela nejprve ke zdravým, kteří se nemohli styku s nemocnými z různých příčin vyvarovat. Vedle nezbytné každodenní očisty celého těla a pečlivého provětrání šatstva se doporučovalo i užívání doma připravené pálenky, hořkého vína nebo piva pro zachování "otevřeného života". Medicína 17.

a 18. století přičítala vznik epidemických onemocnění a jejich rychlé šíření mimo jiné nestřídmosti a špatné stravě. Za takovou byl například považován hrách, kyselé zelí, uhrované maso, měkké a uzené ryby, stará vejce, plesnivý chléb, řepa, mléko, některé sýry a houby. Proto byl kladen takový důraz na udržení zdravého a čistého žaludku.

Přísady určené k výrobě "páleného" se měnily podle toho, v čem byly namáčeny. Pro žitnou či vinnou pálenku instrukce doporučovala aloe, agarriku, myrhu, hořec, cicvárový kořen, angeliku, kořen pupavy, listy senny a theriak.^{4/} Po 24 hodinách louhování na teplém místě byla příprava preventivního prostředku dokončena. Ve víně bylo třeba máčet zeměžluč, pelyněk, "Cardo Benedict", angeliku, ománkový kořen, pomerančovou kůru, zrnka jalovce a kořen bedrníku. V pivu byla pomerančová kůra nahrazena kůrou citronovou.^{5/} Poslední v této řadě receptů se týkal přípravy octa, ve kterém se máčela routa, vodní česnek, bezový květ, kořen libečku a kůra z jednoho citronu. Vzniklý roztok se měl užívat pouze po lžičkách. V případě neklidného spaní byl doplněn o theriakum či "červenou letkvař - diascordium".^{6/} Posledně jmenované látky bylo možno používat i samostatně v malých dávkách a případně je úspěšně nahradit jinak (výtažkem z černého bezu).

Zpovědníci, lékaři a opatrovníci nemocných stejně jako ostatní, kteří častěji navštěvovali postižená místa, měli mít vždy u sebe kořínek angeliky, kousek citronové kůry, cicváru nebo ománkového kořene, který bylo možné kdykoli pozřít. Po návratu z takové nebezpečné návštěvy bylo třeba zevrubně očistit nejprve oděv namočením do octa nebo alespoň důkladným provětráním a poté celé tělo. Instrukce doporučovala také omýt obličej a důkladně vytrít nosní dírky roztokem octa připraveným podle předchozího receptu. Osvědčené bylo rovněž vykuřování předmětů a místností, které se provádělo jalovcem, bobkovým listem, rozmarýnou, pelyňkem, myrhou či tabákem.^{7/} Závěrem se text znovu obracel ke všem zdravým, aby se napříště vyvarovali velkých duševních pohnutí, byli střídmí v jídle i pití, dbali na čistotu svého oděvu a příbytku.

Ne všichni však měli štěstí a setkání s horečkami či morem přečkali bez úhony. Navzdory vyhlášeným ochranným prostředkům a opatrnosti se epidemie obvykle rychle rozšířila a často úplně ochromila život v obcích. Ve snaze zabránit panice včasným rozpoznáním nebezpečí charakterizuje instrukce jednotlivé příznaky choroby: střídání pocitu tepla a zimy, horkost, slabý puls, bolesti hlavy a zad, trhání v ramenou, třas v údech, spavost, závratě a mrákoty, znění v uších, velké mdloby, naběhlý jazyk a dávení. V další fázi onemocnění už pacient nemohl vstát. Na těle se začaly objevovat barevné skvrny, dostavilo se chrlení krve a v některých

případech za ušima naskočily boule.

Na tomto místě instrukce uklidňovala čtenáře tvrzením, že všechny příznaky se neobjevují najednou. Záleželo především na každém jedinci, jak rychle chorobu rozpoznal a začal s léčením. Někdy pomohlo pouštění žilou, klid na lůžku a tělo nemocného se samo zklidnilo častým pocením a spánkem, aby nejhoršímu náporu posléze odolalo. Naproti tomu zlým znamením byl zrychlený puls, velká žízeň, horkost, průjem a mdloby, zhoršení sluchu hned na počátku onemocnění, postupné "zapadání řeči" a křeče v údech. Na těle nemocného se objevily červeně zbarvené skvrny, které postupně měnily barvu přes žlutou až k tragické černi. V takových případech už pomoci nebylo a instrukce doporučovala postupovat takto: "Když tehdy ten poslední způsob těch zlých znamení se ukazuje, žádná příležitost se zameškati nemá, nýbrž k spěšnému zaopatření, jak duchovních tak tělesných prostředkův pilnou bedlivost míti má."^{8/}

Posledními věcmi člověka však text nekončil. Naopak díl třetí dával naději i těm, kteří onemocněli, avšak nemohli hledat pomoc a radu u lékaře, apatykáře, lazebníka ani u chirurga. V takových případech radil text instrukce pacientovi, který na sobě pozoroval některý ze zmíněných příznaků, okamžitě ulehnout a pozřít špetku thoriaku nebo červeného léku proti otravě (totiž diascordia). Obě látky vyvolávaly pocení, což mělo být opakováno alespoň dvakrát denně, aby všechny škodliviny opustily tělo. Podobné účinky měl i jalovcový nebo bezový "sulc", případně již popisovaný ocet. Po oschnutí potu a uklidnění měl pacient dostat silnou polévku na posílení organismu a nápoj připravený svařením ječmene, pilovaného jeleního rohu, skořicového kořene a salitru ve vodě. Došlo-li k poruchám trávení, doporučoval text přidání thamarindy při zácpě a nahrazení skořice kořenem šťovíku v případě opačném.^{9/} Pro uklidnění a lepší spánek nemocného se do vývaru přidávalo makové semínko, případně rozinky nebo sladké dřevo pro zjemnění chuti nápoje. Při velkých bolestech hlavy měly pomoci obklady připravené ze šťávy netřesku, octa a salitru.^{10/} Když však nemocný mnoho spal a ve spánku fantazíroval, bylo třeba přivolat bradýře nebo lazebníka, aby mu předepsaným způsobem pod jazykem pustil žilou. K vyplachování úst byly připravovány roztoky z růžové vody, květu a sirupu z černého bezu, medu, salitrové soli a případně šalvěje.^{11/}

Důležité pro léčení bylo i včasné rozpoznání počínajícího průjmu, který pro jednoho pacienta mohl znamenat úlevu, pro druhého ovšem značné vyčerpání organismu. V případě druhém bylo vhodné připravit lék z kdoule, žluči a růžového cukru.^{12/} Mezi doporučovanými prostředky léčby bylo možné nalézt i klystýr z mléka se žloutkem a kouskem kozího loje, dryáky

proti častým mdlobám a žízni, podle nichž bylo možné k léčbě a na obkládání žaludku využít i odvarů z muškátového oříšku, růžových listů, balšánu a pelyňku.^{13/} Při bolestech žaludku často postačila suchá chlebová kůrka, posypaná kořením a namočená v upraveném octě, která se za tepla přikládala na tělo. Pokud se však přece jen objevily barevné skvrny, bylo třeba je potírat bezovým, levandulovým nebo routovým octem.

V závěru třetího dílu instrukce se pamatovalo i na výživu nemocného. Zdůrazněna byla opět střídmost, mimo dobré hovězí, slepičí či kapounové polévky byly doporučovány také ovesné a šlemové polévky, vařené švestky a višně, čerstvé vejce naměkko, žemličková kaše, "zadělávaný citraun". Při ústupu nemoci a zlepšení chuti bylo možné předložit pacientovi lehká jídla jako slepičky, telecí maso a podobně, k pití pak vedle již doporučených nápojů lehké pšeničné pivo a později i víno.

Čtvrtý a poslední díl instrukce byl poučením pro apatykáře, chirurgy a lazebníky v těch místech, kde se nenacházel lékař. Ti totiž přebírali v případě výskytu moru či horečnatých onemocnění odpovědnost za prevenci i léčení. Instrukce znovu důrazně připomínala, jak je důležité zvážit všechny příznaky, které pacient popisoval, stanovit postup léčby a zvolit vhodné prostředky. Oblíbené pouštění žilou se omezovalo jen na počáteční stadium nemoci a jen u některých pacientů. Přednost měla být dána pocení, pročištění zažívacího traktu, spánku a celkovému zklidnění pacienta. Všichni zmínění byli povinni řádně se vybavit potřebnými léky, což jim měly ulehčit připojené recepty k přípravě projímadel, prášků, cukru či nápojů k dávení a pocení, k posílení srdce a k celkové prevenci.

Význam citované instrukce v době, kdy v okolních zemích již obávaná nemoc řádila plnou silou, byl jistě nesporný především proto, že usiloval o rozšíření všech dosavadních poznatků mezi širší veřejnost a zdůrazňoval odpovědnost každého jednotlivce. Tato skutečnost byla zvláště patrná při srovnání s návrhem infekčního řádu a pozdějšími zprávami o počtu mrtvých v jednotlivých obcích. Podrobné studium obou citovaných textů (instrukce a infekčního řádu) však umožnilo nahlédnout i do všedního života těch, kterých se bezprostředně týkaly. Bylo by např. zapotřebí apelovat na zachovávání osobní hygieny a čistoty domů i ulic, kdyby byla běžně dodržována? Výčet všeho, co bylo zakázáno vyhazovat v době hrozící nákazy na ulice a zakopávat v blízkosti obydlí, ukazuje, jak obtížné muselo být prosazení základních zásad prevence. Podobně narážely předpisy a doporučení na skutečnost všedního dne tam, kde se v instrukci hovoří o střídmosti v jídle i pití, o nevhodné stravě a o prostředcích léčby. Čtenář získal přehled o tom, co všechno sloužilo jako potraviny, avšak

zároveň musel pochybovat, zda města či vrchnost byla schopna svým nemocným obstarat dietní a přitom vydatnou stravu předepisovanou instrukcí. Jak bylo např. zajišťováno zásobování pomeranči a citrony, jejichž kůra byla součástí mnoha předpisů na léky proti moru? Pro úředníky a přední církevní i zemské hodnostáře je dováželi pražští Židé (velmi často jako povinnou dávku na vlastní náklady), ale jak tomu bylo v malých městech a panstvích? Pomeranče, citrony a další méně dostupné látky byly pravděpodobně něčím nahrazovány nebo vynechávány. Instrukce v některých případech uváděla možné varianty. Její význam však spočíval především ve shrnutí poznatků o účinnosti známých a v lékařské praxi využívaných rostlin a ostatních přírodnin a ve zveřejnění receptur uvádějících i poměr a požadované množství přísad pro každý příznak a typ onemocnění zvlášť.

Pod signaturou E 2/4-8 byly ve sbírce Stará manipulace shromážděny vedle citované "Krátké zprávy" i další texty vztahující se k epidemii moru v roce 1680. Jednalo se např. o již zmíněný návrh infekčního řádu a jeho vídeňskou předlohu, zprávy o počtu zemřelých z krajů a jednotlivých panství a o zápisy o likvidaci pražského morového špitálu v roce 1681. Zájemci o studium dějin lékařství tu najdou staré receptury, seznamy užívaných nástrojů a inventář špitálu. Historikům se otevírá možnost srovnání s obdobnou situací a přístupy k jejímu řešení v okolních zemích. Písemnosti Staré a Nové manipulace zůstávají často nepovšimnuty, ačkoli jsou pramenem pro poznání všedního života obyvatel Království českého ve všech jeho projevech.

"A s tím zprávu naši zavíráme, Nejsvrchovanějšího skroušeným srdcem prosíme, aby on naši milou vlast před morem, hladem a vojnou zachovati, taky trestajícimu andělovi aby se on od dalšího trestu zdržel, poručiti ráčil".

Poznámky:

- 1/ SÚA Praha, Stará manipulace, sign. E 2/4, fol. 75 - 88.
- 2/ SÚA Praha, Stará manipulace, sign. E 2/4, fol. 101-148. Podrobněji o morových epidemiích v Čechách a o moru v roce 1680 Z. WINTER, Kulturní obraz českých měst. Život veřejný v XV. a XVI. věku, II, Praha 1892, kapitola VIII: O zdravotnictví a morech, s.197 nn.; F. MAREŠ, Veliký mor v letech 1679 a 1680, Sborník historický 1, 1883; V. SCHULZ, Příspěvky k dějinám moru v zemích českých z let 1531-1746, Praha 1901.
- 3/ I. O preservaci a bezpečnosti. II. O předchazejícím znamení též nemoci. III. O hojení též nemoci. IV. Instrukci pro apatykáře, chirurgy

a lazebníky v těch místech, kdež žádné doktoři, jenž jich místo zastávají mají, se nenacházejí.

- 4/ Aloe - sukulentní rostlina z čeledi asfodelovitých, šťáva z listů užívána jako lék; agarrika - lupenatá houba, v lékařství využívána jako projímadlo a proti nočním potům sušená dřev (Agaricus albus) choroše léčebného; myrha - klejoprskyřice, jedna z nejstarších drog, získávána z kmene některých druhů rodu myrhovník; hořec - lidově encián, rostlina z čeledi hořcovitých, pro léčení užívány oddenky a kořeny některých druhů (Gentiana lutea); cicvár, cicvárové semínko - semena pelyňku cicvárového, obsahují hořkou látku santorin užívanou k vypuzování hlístů a přípravě žaludečních léků; angelika - andělka, rostlina z čeledi miříkovitých, v lékařství používán kořen andělky lékařské (Archangelica officinalis); pupava - rostlina z čeledi hvězdicovitých; jako mírné dráždidlo byl využíván aromatický kořen (Carlina caulescens); senna - sušené listy nebo lusky některých druhů rodu Cassia, v nálevech jako projímadlo; theriak - dryák, směs na prach utřených bylin, užívaná jako prostředek proti jedu a uštknutí.
- 5/ Zeměžluč - rostlina z čeledi hořcovitých, léčivá nať užívána v lékařství pro posílení žaludku; cardo benedictum - carduus benedictus - cnicus - čubet benedikt - přímětník vlaský - složnokvětá rostlina z čeledi bodlákovitých, listy (Herba cardui benedicti) obsahují hořkou látku cnicin, sušené se využívaly při léčbě nemocí jaterních a prsních; oman - ománek, litvor, rostlina z čeledi hvězdicovitých, kořen omanu pravého (Inula helenium) užíván jako droga pro antiseptické vlastnosti, při chorobách dýchacích cest a chronických katarrech zažívacího traktu; bedrník - rostlina z čeledi miříkovitých, kořen bedrníku obecného (Pimpinella saxifraga) užíván jako účinný prostředek na žaludeční katary a vodnatelnost a jako lék k odchrlování; jalovec - jehličnatá dřevina z čeledi cypřišovitých, v lékařství využívány plody.
- 6/ Rouda - rostlina z čeledi routovitých, listy roudy vonné (Ruta graveolens) používány k vyplachování úst, louhovány ve víně nebo octě proti nastuzení; bez - rostlina z čeledi zimolezovitých, čaj z květů bezu černého (Sambucus nigra) užíván jako prostředek pro pocení, sirup z plodů jako projímadlo; libeček - rostlina z čeledi miříkovitých, kořen libečku lékařského (Levisticum officinale) obsahuje silice, nať užívána ve farmakologii a jako koření; diascordium - červený lektvar - blíže neurčeno.

- 7/ Bobkový list - sušené listy vavřínu, rostliny z čeledi vavřínovitých, užíván jako koření; rozmarýna - rostlina z čeledi hluchavkovitých, rozmarýna lékařská (*Rosmarinus officinalis*) poskytuje silici využívanou v lékařství.
- 8/ Fol. 81 citovaného textu.
- 9/ Skořice - očištěná sušená mladá vnitřní kůra druhů rodu skořicovník (*Cinamonum*); salitr - salnitrová sůl; thamarinda - tamarind, rostlina z čeledi sapanovitých, pulpa z lusků tamarindu indického (*Tamarindus indica*), konzervovaná cukrem sloužila k přípravě projímadel; šťovík - rostlina z čeledi rdesnovitých, kořen pro velký obsah tříslovin využíván v lékařství.
- 10/ Netřesk - *Sempervivum*, rostlina z čeledi tlusticovitých, šťáva z listů používána na rány, bradavice a na obklady; salitr - správně salnytr - dusičnan draselný, ve větších dávkách způsobuje otravu.
- 11/ Růžová voda - vedlejší produkt při výrobě růžové silice; šalvěj - rostlina z čeledi hluchavkovitých, listy šalvěje lékařské (*Salvia officinalis*) využívány v lékařství pro velký obsah silic.
- 12/ Kdoule - plod kdouloně, rostliny z čeledi růžovitých, v obalu semen obsažen bassorin užívaný v lékařství spolu s "kdoulovým chlebem" z plodů jako uklidňující prostředek; růžový cukr - připravován ze sirupu vařeného z lístků růží.
- 13/ Balšán - obecné jméno užívané pro mátu, rostlinu z čeledi hluchavkovitých, listy máty peprné (*Mantha piperita*) obsahují silici s mentholem, užívána pro zmírnění bolesti.

"Kratka wšak dostatečna sprawa neb naučení..."

In der Sammlung Stará manipulace (Alte Manipulation) in der I. Abteilung des Staatlichen Zentralarchivs in Prag wird eine Instruktion über die Vorbeugungsmaßnahmen und Schutzmittel und über die Grundsätze des Verhaltens in der Zeit der Pestseuche und der fieberhaften Erkrankungen vom Jahre 1680 aufbewahrt. Soldaten, die im Winter in kleinen Untertanenstädten und Dörfern im Landesgrenzbgebiet Zuflucht suchten, brachten in die Häuser ihrer Gastgeber verschiedene Krankheiten und oftmals auch Tod mit. In der Bemühung, der epidemischen Verbreitung der ansteckenden Krankheiten vorzubeugen, unterstützte die Böhmisches Kammer die Vorbereitung einer schriftlichen Anweisung, wie diese Erkrankungen zu erkennen sind und wie man sich vor ihnen erfolgreich schützen kann. Der Text war vor allem für jene bestimmt, die die Hilfe und Rat eines Arztes, Apothekers oder Baders nicht ohne Schwierigkeiten aufsuchen konnten, und daher auf solche Beratung angewiesen waren. Das Ziel war vor allen die Vorbeugung. Die Instruktion wandte sich zuerst an die Gesunden, die den Verkehr mit den Kranken aus verschiedenen Gründen nicht vermeiden konnten. Neben der nötigen alltäglichen Reinigung des Körpers und der sorgfältigen Durchlüftung der Bekleidung empfahl man auch den Gebrauch vom heimgebrannten Schnaps, Bitterwein oder Bier und Essig zur Erhaltung eines "gesunden Magens". Im weiteren Textabschnitt charakterisiert man einzelne Erscheinungen der Krankheit mit der Anleitung zu deren Feststellung und zum Gebrauch der angegebenen Arzneimittel. Letztlich waren es auch Rezepte für Zubereitung von Abfuhr-, Brech- und schweißtreibenden Mitteln, sowie von herzkärkenden und allgemein vorbeugenden Mitteln angeschlossen, für die Apotheker, Bader und Chirurgen bestimmt, die in kleinen Städten und Gemeinden die Ärzte vertraten. In der Sammlung Stará manipulace werden auch andere Texte aufbewahrt, die sich auf die Pestseuche des Jahres 1680 beziehen, z. B. der Entwurf einer Infektionsordnung und ihre Wiener Vorlage, Berichte über die Zahl der Verstorbenen und ein Protokoll über die Liquidierung des Prager Pestspitals. Die Bedeutung der obgenannten Instruktion bestand vor allem darin, daß sie die Kenntnisse über die Wirkung der bekannten Heilpflanzen, sowie der anderen Naturprodukte bei der Behandlung der fieberhaften Erkrankungen und der Pestseuche zusammenfasste und veröffentlichte.

Pavel HIML

MYŠLENÍ VENKOVSKÝCH PODDANÝCH V RANĚ NOVOVĚKÝCH JIŽNÍCH ČECHÁCH POHLEDEM TRESTNĚ PRÁVNÍCH PRAMENŮ

Historický zájem o myšlení příslušníků určité společenské skupiny naráží především na metodické problémy. Rekonstrukce myšlení z různých dochovaných a více či méně zprostředkovaných duševních projevů by neměla končit u parafráze pramenné informace. V jistém smyslu je mentalita v dějepisném zkoumání pojmem završujícím. Usiluje dát odpovědi na otázky po příčinách a podnětech jednání člověka v minulosti, zároveň může představovat klíč k rozšifrování často jen zdánlivě pochopitelných pramenů. Výzkum mentality respektuje na jedné straně důsledný historismus, který vykládá fakta a události z doby samé, na druhé straně se vždy vztahuje k myšlení současníka a hledá shodné a odlišné stránky.

Studium mentality je založeno na poznání kolektivních názorů a postojů k základním situacím a proměnám života jedince a společnosti.^{1/} Odtud abstrahuje standardní, dobově a společensky specifické myšlenkové procesy, schémata a ustálené způsoby uvažování. Úroveň takového studia významně závisí na pramenech, jež mají většinou individuální charakter. Spíše než kvantita rozhoduje o reprezentativnosti výzkumu kvalita analyzované pramenné výpovědi. Její využitelnost závisí na tom, do jaké míry jsou v myšlení jednotlivce zastoupeny rysy platné pro celou společenskou skupinu.^{2/}

Prostředí českého pobělohorského venkova, jímž se tato studie zabývá, nebylo v 17. a v první polovině 18. století bohaté na vlastní písemnosti. Větší váha zde byla stále přikládána ústně tradované informaci a gramotnost se rozšiřovala jen postupně hlavně ve vyšších vesnických vrstvách.^{3/} Přesto od 16. století přibývají prameny cizí provenience, které

mají k poddanskému světu poměrně blízko. Souvisejí s rozvíjejícím se procesem sociálního usměrňování ("Sozialdisziplinierung"), s častějšími zásahy státu, šlechty a církve do relativně autonomního poddanského světa.^{4/} Na rozdíl od dřívějšího převážně ekonomického vztahu se raně novověká vrchnost snažila podchytit populační vývoj, náboženskou situaci, každodenní jednání a kulturu venkovské společnosti. Byrokratizující se správní aparát produkoval množství majetkové, demografické, církevně správní a trestně právní agendy.

Posledně jmenovaná skupina pramenů dokládá v první řadě konflikty člověka s dobovou normou. Vedle poznání vlastní trestné činnosti otevírá také pohled na její společenské a kulturní pozadí a umožňuje porovnat vrchnostenské a poddanské představy o životních normách. Vyšetřování přečinů poměrně zřetelně odkazuje ke každodenní, obvyklé a tedy nezaznamenávané skutečnosti. Kodifikované vymezení kriminálního jednání se až do 18. století uplatňovalo jen zčásti a právní kvalifikace do značné míry závisela na výkladu vrchnosti, resp. vyšetřujícího a soudního orgánu. Život venkovského obyvatelstva se tak často pohyboval na pomezí mezi normou a kriminalitou.^{5/}

Prezentovaný výzkum vychází z raně novověkých trestně právních pramenů jihočeského panství Orlick nad Vltavou a je doplněn poznatky z panství Protivín a Třeboň.^{6/} Písemnosti vznikly z činnosti vrchnostenských kancelářů a městských hrdelních soudů. Ačkoliv soud v poddanských Mirovicích, totožný s městskou radou, představoval na orlickém dominiu rozhodující kriminální instanci, nevyvíjel z vlastní iniciativy téměř žádnou činnost a v oznamování a vyhledávání delikvence závisel na hejtmanovi a vesnické samosprávě. Do pravomoci tribunálu zasahoval kromě eggenberské a později schwarzenberské vrchnosti od konce 17. století pražský apelační soud a v případě cikánského pronásledování v první třetině 18. století i krajský hejtman. Procesní nejednotnost a nejasné kompetence byly zřetelné při vyšetřování přečinů proti náboženství, do něhož vstupovali místní farář, vikář, vyslychající městská rada, hejtman panství a nakonec apelační soud.^{7/} Nízká právní kvalifikace mirovických radních zřejmě zapříčinila, že v některých případech orlický hejtman výslechy prováděl osobně nebo určoval jejich obsah. Znalost základních právních kodexů, spisu Pavla Kristiána z Koldína z roku 1579, josefínského hrdelního řádu z počátku 18. století a tereziánského hrdelního řádu z roku 1769 nelze v poddanském prostředí přeceňovat. Až do centralizace hrdelního soudnictví po polovině 18. století^{8/} bylo hodnocení trestné činnosti v zásadě záležitostí pozemkových vrchností a jejich úřednického aparátu. V právní praxi a při koncipování písemností se

nejspíš silně uplatňovala tradice a dobový úzus, podporovaný i vzájemným kontaktem soudních orgánů.

Studované výslechy z poslední třetiny 17. a valné části 18. století mají responsoriální formu. Otázky, na něž podezřelý nebo svědek odpovídal, se netýkaly jen vyšetřovaného přečinu (ad specialia), měly zjistit i základní údaje o obviněném a jeho životě (ad generalia). Zvláště obecné dotazy se stereotypně opakovaly a při jejich kladení mohl působit zvyk. Pokud se výpovědi obviněného a svědků lišily, bylo přikročeno ke konfrontaci, která byla i s případným komentářem o chování osob zapsána.

Výslechy přinášejí odpovědi poddaných v podobě zprostředkované písařem. Nelze ale tvrdit, že by se míra zkreslení zásadně lišila od jiných pramenů.^{9/} S největší pravděpodobností nešlo v žádném případě o útrpný výslech^{10/} a možné snaze soudců dosáhnout usvědčení odpovídalo stejné úsilí poddaných podezření od sebe odvrátit. O hodnotě výslechů rozhoduje spíše věrnost, s jakou byla výpověď zaznamenána, než její vztah k realitě. Při studiu mentality mají význam i ta tvrzení, která se později ukázala jako nepravdivá nebo ovlivněná strachem ("vymyšlená"). Pro značnou autenticitu výpovědí hovoří množství deiktických zájmen, příznačných pro projevy mluvené.^{11/} Ke změně formální stránky výslechů, kdy ustupuje doslovný záznam na úkor neosobních fakt, dochází po reformě trestního soudnictví v sedmdesátých letech 18. století.

Ve zkoumaném vzorku byly přibližně stejným dílem zastoupeny písemnosti české a německé. Tato skutečnost však nikterak nevypovídá o jazykové situaci na daném panství. Paralelní výskyt, mluvnické znaky a doslovné přejímání českých výroků a frází (pojmenování a nadávek) svědčí o tom, že přinejmenším výslechy byly až posléze pro potřeby správy překládány do němčiny.

Výslechy, které se neliší od obdobných vydaných pramenů,^{12/} jsou doprovázeny druhotnou kriminální agendou, dopisy úředníků, přiznáními a přísahami provinilců, seznamy ukradeného majetku a velmi zřídka vlastními písemnostmi poddaných. Prameny jsou včetně přizpůsobených latinských výrazů psány českým novogotickým písmem vesměs na složité dvojlisty papíru, které v případě dopisů sloužily zároveň jako obálka.^{13/}

Rozboru bylo podrobena 120 výslechů podezřelých osob a svědků ze tří zmíněných jihočeských panství z let 1687-1772. Spolu s ostatní trestně právní agendou se vztahují k 60 vyšetřovaným případům (zahrnuta jsou i řízení na základě lživého obvinění a ta, která nevyústila v rozsudek). Ve vzorku, který z 90 % pochází z orlického panství, odpovídá podíl jednotlivých typů přečinů, jak jej přináší tabulka č. 1, jejich obecnému zastoupení

v patrimoniálních písemnostech.^{14/}

Tabulka č. 1

Podíl jednotlivých typů přečinů na panství Orlík nad Vltavou, Protivín a Třeboň z let 1687-1772

Typ trestné činnosti a jeho charakteristika	Zastoupení ve zkoumaném souboru
1. ČINY PROTI MRAVNOSTI otěhotnění svobodných žen, incest, bigamie, sodomie	40 %
2. ČINY PROTI MAJETKU krádež, žhářství, pytláctví	26 %
3. ČINY PROTI NÁBOŽENSKO- CÍRKEVNÍMU POŘÁDKU kacířství, rouhání, čaroděj- nictví, kouzla, pověry	20 %
4. ČINY PROTI ŽIVOTU A ZDRAVÍ vražda, infanticidium, sebe- vražda, travičství, ublížení na zdraví	1 %
5. ČINY PROTI VEŘEJNÉMU ŘÁDU A POŘÁDKU manželské sváry, veřejné násilí, výtržnosti, hádky, cikánská potulka	13 %

Naznačená klasifikace nepokrývá zcela a jednoznačně veškerou trestnou činnost na panstvích. U deliktů pytláctví a potulky postrádám vědomé protivrchnostenské zaměření, a proto skupinu činů proti vrchnosti nevyčleňuji.

Trestně právní prameny dávají i částečnou odpověď na otázku, zda osoby v nich zachycené mohou reprezentovat raně novověkou venkovskou společnost. Někteří provinilci byli sice vyslýcháni opakovaně, přesto v celém uměle vytvořeném souboru vystupuje v rozmezí 85 let přibližně 110 různých osob. Dvě třetiny z nich byli podezřelí, zbývající část tvořili svědci, postižení a lidé, jejichž jednání nemělo ráz kriminálního deliktu. Výsledky mnohdy nedovolují rozlišit mezi podezřelým a skutečně provinilým. Ve sporných případech nebylo řízení ani dovedeno do konce. Jako jednoznačně kriminální nelze chápat také činy proti nábožensko-církevnímu pořádku, poněvadž většina z nich nespočívala v omezování práv jiných osob.

V sociálním složení osob, obviněných z některých jasně definovatelných deliktů, se objevuje jistá pravidelnost. Předmanželského otěhotnění se dopouštěly většinou děvečky, tedy ženy v závislém postavení, s muži stejné společenské skupiny, pacholky a čeledíny, nebo se svými hospodáři. Podobně úzce je svázán přečin potulky se sociální (nikoliv etnickou) skupinou Cikánů, nenáležejících pod konkrétní pozemkovou vrchnost. Mezi osobami vyšetřovanými pro podezření z kacířství, držení nekatolických knih, rouhání nebo pověry se vyskytují především usedlí obyvatelé vesnic a poddanských měst, řemeslníci, ale také dva mlynáři a kantor. V těchto i v dalších případech nebyla velká část trestné činnosti společensky determinována a měla příležitostný, ačkoliv mnohdy opakující se charakter.^{15/}

Poddaní z jihočeských panství i neusedlí obyvatelé, kteří přišli do jakéhokoliv kontaktu s raně novověkou spravedlností (a jsou podkladem této práce), nepředstavovali ostře oddělenou a stejnorodou společenskou skupinu. Konflikt s životními normami se nezdá být pro její vymezení rozhodující a nespojuje ji žádný další typický znak. Pomineme-li početné svědky, jsou mezi podezřelými (nikoliv odsouzenými) zastoupeny všechny společenské vrstvy venkova v 17. a 18. století s výjimkou duchovenstva a šlechty.^{16/} Při použití doplňujících pramenů může tento soubor v omezené míře sloužit ke studiu myšlení venkovského obyvatelstva.

Samotný pojem mentalita vyžaduje přesnější obsahové vymezení. Z výsledku lze zjistit znalosti, názory a myšlenkové postupy poddaných. Hovořím-li o mentalitě společenské skupiny, mám na mysli jak soubor

všech myšlenkových projevů jejich členů, tak především nejčastěji se vyskytující a prokazatelné znaky. Při hodnocení představ, úvah a znalostí venkovského člověka je žádoucí od sebe odlišit jevy nahodilé, vzniklé v neobvyklé situaci, a opakující se jevy zásadní povahy, jež je možno ověřit i v jiných pramenech. Vydělovat však venkovský poddaný lid pouze na podkladě mentality není příliš schůdné. Nejedná se v tomto případě o kolektivního nositele myšlení. Zároveň jsem upustil od mikrohistorické metody, od rekonstrukce dlouhých individuálních a rodinných osudů. Mentalita jako celek, sledovaná pohledem zvolených kategorií, se v této podobě v dějinách nevyskytovala. Objektové klasifikační kritérium se zaměřuje na pojímání duchovní i hmotné reality v myšlení poddaných a postihuje odlišné způsoby uvažování a komunikace v tomto prostředí v 17. a 18. století.^{17/} I ta tvrzení svědků (např. o rouhání a nadávání), která soud nakonec nedokázal, jsou přínosná z hlediska jejich pouhé přítomnosti (ať v jakémkoliv podání) ve venkovské společnosti.

Vzhledem k individuálnosti myšlení není základním kritériem tohoto výzkumu jedinečný myšlenkový obsah, ale kategorie psychologické, sociální a kulturní.^{18/} Myšlení člověka do sebe pojímá totální historickou skutečnost, přeměňuje ji, ale do jisté míry novou skutečnost i vytváří (tradované epické příběhy, pověsti, legendy a pověry). Mentalita poddaných tvoří osнову jejich každodenní kultury, na niž měly vliv samozřejmě i celospolečenské zásahy a trendy politické, hospodářské a náboženské. Zároveň je každodenní kultura tím místem, kde se myšlení poddaných projevuje v praktickém jednání. Jedním z cílů práce je i ukázat, jakým způsobem bylo poddanské myšlení podřízené požadavkům praktického života ve vsi a na panství.

Jako základní metoda byla použita sémantická analýza výslechnů, které jsem pojímal jako narativní prameny. Jeden výslechn často poskytuje informace k různým kategoriím myšlení. Na jednotlivých úrovních struktury mentality byly tyto výpovědi, zasazené do kontextu celého pramene, porovnány a stanoveny obecné znaky celé skupiny a typické výjimky. Nedostatek práce spočívá v malém využití již vydaných výslechnů z jiných teritorií.^{19/} Potřebné by také bylo srovnat zjištěné rysy mentality s obrazem poddaného v barokní literatuře.

Při vymezení kategorií myšlení poddaných byla uplatněna dvě hlediska. Myšlenkové procesy byly nejprve definovány na základě jejich předmětu. Obraz světa v poddanském uvažování se rozpadá na stránku subjektivní a objektivní. Do skupiny A - člověk (jedinec) v uvažování poddaných zahrnuji následující pracovní kategorie:

1. vlastní identita a identifikace (jméno, věk, rodina, původ, příslušnost k panství), pojmání vlastního života;
2. biologické a psychické stavy (zdraví, nemoc, sexualita, těhotenství, stavy způsobené požitím alkoholu, city, nálady, sny);
3. morální hodnoty, autority, normy, působení moci (strach, radost, smutek, individuální náboženské představy, víra, zbožnost, hřích, rouhání).

Do myšlení poddaných pronikala také venkovská společnost, jejímiž byli členy, ale odrážely se tam i znalosti vzdálenějších horizontů.^{20/} Uvnitř této skupiny myšlenkových projevů - B (společnost a okolní svět v názorech poddaných) vyčleňuji tyto kategorie:

1. čas a jeho určování, prostor a pohyb v něm (mobilita), prostorové znalosti;
2. sociální skupiny (rodina, manželství, sousedství, vesnice, farnost, panství), Cikáni jako zvláštní sociální skupina, mezilidské a širší sociální vztahy, jejich výraz v soukromé a veřejné komunikaci a jednání (násilí jako forma jednání), ritualizace sociálních vztahů;
3. institucionální rámec venkovského života (vrchnostenská a církevní správa, vztah k vrchnosti);
4. každodenní hmotná kultura.

Kromě obsahového hlediska bylo při zkoumání myšlenkových projevů uplatněno i kritérium formální a sémantické. Do skupiny A náleží stanovení myšlenkových paradigmat, ustálených způsobů uvažování ve standardních situacích (A 4). Zkoumán je i jazyk jako kód a symbol vyjadřování (A 5). Zaměřil jsem se hlavně na lexikálně-sémantický jazykový plán, na nadávky, vulgarismy, kletby, přirovnání, frazeologismy a posuny významu.^{21/}

Ve skupině B nebyla uvedena duchovní kultura poddaných. V této práci se jedná do určité míry o zvláštní, završující kategorii. K poznání myšlení poddanské společnosti výrazně napomáhá studium mluvené kultury, tradování epických látek a pověr, důležitá jsou i zjištění o přetváření a změnách informací a semiliterárních textů při venkovské komunikaci.^{22/} Při předávání a komentování informací na venkově dochází mentalita této společenské skupiny svého nejzřetelnějšího výrazu. V rozsahu, daném dosavadní heuristikou, zmíním toto téma v závěru článku.

Rozčlenění tak svébytného celku, jako je myšlení člověka, do kategorií má svá omezení. Některé mentální jevy se vymykají zařazení, jiné stojí na rozhraní nebo náležejí do několika skupin. Jazyk (A 5) byl používán jako prostředek komunikace (B 2), častým místem sociálních kontaktů

(B 2) se stávaly hospody (B 3). Individuální víra a zbožnost (A 3) úzce souvisí s oficiální činností katolické církve (B 3), náboženské představy nacházely místo v rozporuplném a různorodém duchovním světě pobělohorských venkovanů. Naznačené kategorie proto nemohou být předmětem výlučně kvantitativního zkoumání. Jde spíše o různé úhly pohledu na myšlení jihočeských poddaných v raném novověku. Reprezentativnost studia je určena zasazením projevů mentality do sociálního a obecně kulturního pozadí české vesnice mezi Bílou horou a josefínskými reformami.

A 1 Vlastní identita a identifikace poddaných, pojmání vlastního života

Vlastní jméno, znalost původu (rodičů), místní a vrchnostenská příslušnost a věk patřily i ve venkovském prostředí 17. a 18. století k základním osobním charakterizačním znakům. Nejstabilnější složkou totožnosti poddaného bylo jeho křestní jméno.^{23/} Používání příjmení zřejmě teprve nabývalo na obvyklosti. V pramenech lze však těžko rozlišit, kdy se jednalo o skutečné příjmení a kdy o přízvisko osoby podle vykonávaného řemesla, současné činnosti či stavu. Pouze jedním jménem byli označováni lidé v závislém postavení - čeledíni, děvečky, děti, sirotci a také většina žen. Identifikováni byli podle manžela, otce nebo hospodáře, aniž by ovšem přejímali jeho příjmení.^{24/} Ani jméno hospodáře nebývalo zcela stálé. Vzhledem ke kontinuitě pohledávek vázaných na usedlosti a možná i k venkovské tradici přejímal nový majitel jméno předcházejícího držitele ("jméno po chalupě"). V některých případech se ale po období dočasného dvojmení prosadilo hospodářovo vlastní jméno. O bližším určení osoby neznámé někdy rozhodoval vnější znak nebo momentálně vykonávaná činnost.^{25/}

Znalost vlastního věku nehrála zřejmě v životě poddaných významnější roli. Ve většině případů udávali vyslýchaní pouze odhadovaný věk ("asi 20 let", "asi 23 neb 24 leta mám", "asi 33 leta").^{26/} Ojedinele se vyskytli poddaní, kteří vlastní věk neznali. Většina však získala alespoň přibližnou informaci od svých rodičů nebo jiných příbuzných.^{27/}

Příslušnost poddaného k panství, vrchnosti a k určité vsi nepředstavovala jen skutečnost právní, ale i důležitý sebeidentifikační znak. I u osob, které sloužily na jiných panstvích nebo se jako vojáci, čeledí či tuláci dostaly na vzdálená místa v Čechách i v cizině, přetrvávalo zřetelné povědomí o vlastní pozemkové vrchnosti.^{28/} Stejně tak znali vesničané zřejmě rozdíl mezi svobodným a poddaným rolníkem i způsoby, jak se z poddanství dostat nebo jak změnit vrchnost.^{29/} Poddanství jedince úzce souviselo s jeho původem, osobní závislostí rodičů, resp. otce. Také vlastní

rodina a děti zaujímaly vedle narození, křtu, vyznání, vykonávané práce, obživy a příslušnosti důležité místo v chápání vlastního života. Důraz na zásadní právní vztahy, osobně prožité události a praktické skutečnosti je typický pro myšlení poddaných jako celek.^{30/}

A 2 Biologické a psychické stavy

Vyslýchané osoby hovořily o svém biologickém stavu v souvislosti s jeho změnou. V jejich uvažování představovaly nemoci s neznámými příčinami větší nebezpečí než tělesná zranění. Tato onemocnění vyražovala poddaného nejen z hospodářského, ale často i ze společenského života.^{31/} Pozornost budily především vnější známky nemoci, zatímco vnitřní příznaky, hlavně bolesti, byly zdrojem strachu a úzkosti. Pokud příčina nemoci nebyla zjevná, obracelo se podezření proti člověku, který měl postiženému čarami uškodit.^{32/} Jednoznačnými názvy pojmenovávali poddaní nemoci jen výjimečně (zimnice, "Krankheit des heyl. Valentini"). Doložená tělesná zranění měla svůj jasný původ většinou ve rvačkách. Jejich závažnost byla vyjadřována líčením rozsáhlých krvavých následků, popřípadě ztrátou smyslu.^{33/}

Do skupiny biologických stavů náleží i těhotenství, jež je předmětem celé jedné skupiny výslechů. Vědomosti o něm byly opět praktického rázu a ženy je zjišťovaly až v průběhu gravidity. Nad elementární neznalostí převažují primitivní domněnky o ochraně před početím a výjimečně se objevuje znalost podstaty pohlavního styku.^{34/} Biologické stavy a procesy byly však převážně posuzovány podle svých vnějších projevů.^{35/}

Příčinou mnohých přečinů proti veřejnému pořádku byla opilost, kterou se poddaní snažili uvádět jako polehčující okolnost. Různé stupně opilosti lze jen těžko rozlišit, zmiňovány jsou především ty stavy, které vedly k tělesným obtížím, duševním preludům a nepředloženým představám.^{36/}

V situacích, kdy poddaní překračovali normy venkovského života, se nejvíce projevovaly psychické stavy strachu, úzkosti a lítosti, doprovázené někdy vnějšími gesty a pláčem.^{37/} Pod označení lítost byly zařazovány i další silné citové projevy, které na venkově nebyly řídké, přesto však v myslích tamních obyvatel platily za něco výjimečného.^{38/} Strach byl vyvolán bezprostředním ohrožením ze strany vyšší moci, vrchnosti, nebo měl příčinu v nemoci, trestném činu či hospodářském neúspěchu.^{39/} Četné spory a hádky na venkově doprovázelo samozřejmě emocionální jednání. Většinou směřovalo k ovlivnění jiného člověka, proto mu bude věnována pozornost v kapitole o sociálních vztazích.

A 3 Morální hodnoty, autority, normy, působení moci

Soubor autorit a hodnot, které poddaný přijímal jako své životní normy, byl různorodý, proměnlivý a zčásti i příležitostně výhodný. Přestože vrchnost pojišťovala své postavení pravidelnými zásahy (odvody platů, výroční soudy, působení úředníků), bylo vědomí o její nadřazenosti jedním ze základních rysů uvažování poddaných a udržovalo se spíše kolektivní tradicí. Vzdálená pozemková vrchnost, kterou na panství představoval hejtman, vystupovala jako autorita a ochranná instituce v poddanských sporech.^{40/} V obtížném postavení se ocitali příslušníci venkovské samosprávy. Jelikož vyhledávali a pronásledovali přestupky norem vesnického života, byli často nuceni stíhat své známé a sousedy. Vážnost rychtáře a konšelů jistě souvisela s autoritou, zásahy a vzdáleností vrchnosti.

Srovnat postavení světské a církevní vrchnosti na panství není snadné. Světský pán disponoval většími a účinnějšími pravomocemi, klérus byl nositelem univerzálního dogmatu a také kulturně společenských aktivit. Zatímco nejméně do třicátých let 18. století není ve sledovaném regionu doložen odpor proti vrchnosti světské, dostalo se mnoho rolníků do konfliktu s mocí církevní. Pomineme-li zjevné kacířství, jednalo se o osobní spory s duchovními.^{41/} Několik dochovaných případů rouhání znamenalo oproti tomu veřejnou a někdy až vulgární urážku náboženských dogmat. Většinou se jich však dopustily osoby v podnapilém stavu a v tíživé osobní situaci. Není proto odůvodněné dávat těmto projevům výlučně proticírkevní charakter.^{42/} Ačkoliv většinu rouhavých řečí známe pouze ze svědeckých výpovědí, jejich reálný výskyt v poddanském prostředí a jejich obsah dokládají pestrou lidovou obrazotvornost, založenou na protikladech (Bůh-čert, země-peklo, spravedlivost-nespravedlivost).

Podobně expresivní prostředky se objevují i v projevech osobní zbožnosti. V pramenech bývá takový projev spojen s předcházejícím vnějším podnětem, křikem, rouháním, společenským tlakem. Jednoduché úkony zbožnosti (křížování se, krátké modlitby) však poddaný prováděl po celý den.^{43/} Ustálené obraty a obrazy zbožného vyjadřování se z prostředí kostela a církevních slavností dostávaly do chování věřících. S předkládanou vírou se tak šířily formy jejího vyznávání, které není možno chápat jako formální v dnešním slova smyslu.^{44/}

Jméno Boží jako výrazná autorita se také často dostávalo do přísah, které byli poddaní ochotni složit na potvrzení své výpovědi. K dalším hodnotám, jež vyslychaní stavěli přísahou na nejvyšší místo, patřilo svědomí, vlastní duše, zdraví a život, Boží trest, ale také zpověď, svaté

přijímání a zdraví budoucího dítěte a utrpení při porodu v případě těhotných žen.^{45/} Mezi abstraktní pojmy pronikaly praktické představy bližší venkovskému prostředí.

Ani jednotlivé typy provedených trestných činů neposuzovali sami jejich pachatelé stejně. Poměr k přečinu zřejmě úzce souvisel s tresty, které za něj obvykle následovaly. Drobné krádeže ani předmanželské otěhotnění nevzbudily, i vzhledem k jejich četnosti, větší obavy. Největší strach měli obyvatelé venkova z pouhého podezření z pověr a čarování, ze žhářství a z pokusu zabránit početí nebo vyvolat potrat. Nelze zjistit, zda zde působilo vědomí společenské závažnosti činu nebo hrozba obvyklého kapitálního trestu.^{46/} I v jiných případech byl však strach vyvolán možnými hmatatelnými důsledky jednání (požár, vpád vojáků, strach ženy před manželem).

A 4 Typy a způsoby myšlení

Obviněný člověk byl nucen před hrdelním soudem nebo hejtmanem vyvracet vznesená podezření a často se v přímé konfrontaci vyrovnat s odlišným tvrzením svědků. Veden snahou ujít potrestání, zapíral mnohdy ty přečiny, které nebyly posud jasně dokázány, aby posléze pod tlakem důkazu měnil každou chvíli svou výpověď. Chování vyslychaných před tribunálem bylo v převážné míře opět praktického rázu a mělo ovlivnit soud a zmenšit možnou újmu.^{47/} Této snaze odpovídalo i uvádění důkazů vlastní nevinu (předmětů, alibi, svědectví sousedů), někdy i v případech, kdy podezření bylo zcela oprávněné.^{48/} Hranice mezi pravdou a lží byla ve vědomí poddaných, co se týče každodenního jednání, nepevná a oba pojmy byly podle situace a výhodnosti naplňovány různým konkrétním obsahem.^{49/} Zdá se, že i ostatní abstraktní a teoretická vyjádření měla svůj obsah odvozený z denní praxe a určitá neměnná hodnota byla až druhotná (samotný přečin tak někteří poddaní nepovažovali za špatný, když se o něm nikdo nedozvěděl a čin nezanechal následky).^{50/}

Větší váhu než dodržování požadavků ideální mravnosti měla u rolníků jejich pověst ve venkovském kolektivu. Jedním z argumentů, ospravedlňujících lidské konání, byl vzor ostatních nebo místní zvyk. Pravdivost nebo pravděpodobnost jisté události nedokazovali poddaní logickou analýzou, ale uvedením stejných nebo podobných předcházejících skutků.^{51/}

Některé příklady ukazují, že myšlení poddaných se při líčení přečinů nebo jiných dějů nedrželo přísně kauzální posloupnosti. Jako příčiny a následky byly někdy zjednodušeně spojovány zjevné a pochopitelné skutečnosti a příčinnost byla nahrazena časovou následností.^{52/} Tato domněnka však může být zpochybněna prostou neznalostí poddaných

nebo jejich záměrem podstatné příčiny zamlčet. Dvojaké chování (nevědomost, vychytralost) se nemuselo v konkrétních případech vylučovat. Posléze se stalo i základem dvou nejrozšířenějších typů ztvárnění rolníka v barokní literatuře, "sedláka-hňupa" a "sedláka-šelmy".^{53/} Pokud poddaní líčili nějakou událost, podávali ji jako příběh a zaměřili se především na epické složky v časovém sledu.^{54/}

A 5 Jazyk jako kód a symbol vyjadřování

Otázka věrohodnosti výslechů a druhotných kriminálních pramenů byla již zmíněna v úvodu studie. I když připustíme zásahy písaře nebo vyslychajících osob do obsahu výpovědi, po jazykové stránce zůstala zřejmě vyznání delikventů v původní podobě.^{55/} Písemná stylizace mohla způsobit změny v rovině syntaktické, rovinu lexikální a frazeologickou ve větším měřítku nezasáhla, což dokládají i ponechané vulgarismy.^{56/} Jazyk poddaných v kriminálních pramenech nás bude zajímat z hlediska významových posunů (přirovnání) a z hlediska společenského hodnocení slov (nadávky, urážky).

Frekvence jazykových jevů nepřekračuje v žádném případě počet deset. Existence a srozumitelnost výrazů a obrátů v jazyce však není dána jenom jejich procentuálním zastoupením v souboru pramenů.

Účelem frazeologismů v řeči bylo krátké, výstižné a někdy i citově zabarvené vyjádření složitých vztahů nebo abstraktních pojmů. Ustálené obraty se uchovávaly mezilidskými kontakty, složitější obrazná pojmenování mohla být převzata z literatury. Expresivní pasáže se odtrhly od původního kontextu a v aktualizované podobě mohly nabýt nových významů.^{57/} Zkoumané prameny obsahují přirovnání, zdůrazňující nejvyšší možnou míru vlastnosti ("a čist od toho jako nejčistší kolečko ve vokně", "ani za nehet žádného másla míti nemohu", "ich habe nichts einem hellerwerths, villweniger 20 fl. entfrembdet", "jak živ ani rybího voka aniž co jinšího", bránil se poddaný, obviněný z krádeže ryb, podobně jiný obviněný neukradl "jak živ nic víc, ani jeden špendlík", "já jsem ani jednou nohou na faře nebyl", "aby moje duše k spasení nepřišla, jestliže sem zlámaný halíř od něho dostala").^{58/} Užití přirovnání mělo přesvědčit posluchače svou expresivitou o pravdivosti výpovědi.^{59/} Další ustálené slovní obraty jsou použity jako výraz svéhlavosti, odmítání a nadřazenosti a hraničí až s kletbou. Jejich součástí bývá slovo čert nebo kat.^{60/}

Významové posuny oproti současnému jazyku jsou zřetelné zejména v oblasti citově zabarvených a hodnotících výrazů-nadávek.^{61/} Nejčastěji je zastoupen výraz šelma/Schelm (9) v pejorativním významu následován nadávkami kluk/Spitzbub(e), Hundsfutt/Hundwut, Sakrament a Petrov-

ský, v ženské podobě čarodějnice (nejde jen o označení činnosti dané osoby), kurva a baba.^{62/} Ze sémantických změn slov citově neutrálních uvedu pouze oslovení bratře a kmotře, které neoznačovalo jenom příbuzného, ale i dobrého souseda.^{63/}

Negativní společenské hodnocení vulgarismů se v psané formě projevilo poznámkou S.V. (sit venia - budiž milost) před daným slovem. Někteří vyslýchání takto omlouvali výrazy pro spodní polovinu těla (Füëß, přirození) a pro procesy a předměty s ní související (punčochy, Schuech, lejno, dávit). Šlo ale nejspíš o záležitost individuálního úzu, protože v celém souboru pramenů panuje v tomto ohledu nejednotnost. Přesto i rozdílný vztah k týmž slovům svědčí o tom, že poddaní nechápali jazyk jen jako pouhý prostředek dorozumění, ale viděli v něm i způsob přímého ovlivnění lidského chování (kletby, nadávky, frazeologismy).^{64/}

B 1 Čas a jeho určování, prostor a mobilita

Při určování času se venkovští poddaní orientovali především podle církevního kalendáře, podle pevných i pohyblivých svátků.^{65/} Převážná část obyvatel vesnice byla závislá na zemědělské činnosti. Časové rozložení jednotlivých pracovních úkonů v roce se téměř neměnilo, a proto sloužily k datování i jednotlivé druhy agrárních prací. Poddaný navíc nechápal čas jako neutrální veličinu, ale ztotožňoval ho s prováděnou činností nebo s událostmi vlastního života. Takto naplněný a konkretizovaný čas odpovídal silnému vědomí lineární posloupnosti a souvislosti.^{66/} Zhmotňování času umožňovalo poddaným také jeho přesnější určování. Nejobvyklejší jednotkou pro datování vzdálenějších událostí byl týden. začínají se však objevovat i podrobnější časové údaje, dělení dne na hodiny (s orientačními body v poledne a v půlnoci) a dokonce označení dne datem a rokem letopočtem.^{67/} Na druhé straně přežívalo určování částí dne podle pohybu slunce a orientace v noční době podle rozsvícených světél. Z praktického důvodu byla noc nejpříhodnějším časem pro skrytí zločinu, přinášela ale i ztrátu orientace a byla spojena s tajným, zakázaným a pověrečným jednáním.^{68/}

Geografické znalosti poddaných byly individuální a závisely na mobilitě a zkušenostech jednotlivce. Hranice panství překračovali na delších cestách hlavně příslušníci pohyblivých sociálních skupin - čeledí, žebráci a tuláci, vltavští voraři, vysloužilí vojáci a Cikáni, kteří však nenáleželi pod žádnou pozemkovou vrchnost. Poslední dvě skupiny neomezovaly svůj pohyb jen na české země a dostávaly se také na rakouská a německá území.^{69/}

I ti poddaní, kteří odešli na větší vzdálenost, si udržovali povědomí

o přináležitosti k určitému panství. Všichni pak důvěrně znali nejužší prostor svého každodenního života - vesnici, její polnost a širší okolí.^{70/} Četný drobný pohyb nevyžadovaly na poddaných jen zemědělské práce. Vzdálenější horizonty barokní krajiny poznávali jako účastníci mší ve farním kostele a církevních poutí a procesí.^{71/} Pro celé prostředí raně novověkého venkova je běžné překonávání poměrně dlouhých vzdáleností pouze pěšky. V tomto drobném pracovním a společenském kontaktu neznamenal hranice panství nepřekonatelnou bariéru. Vrchnostenská omezení se vztahovala na zásadní a trvalejší právní poměry. Jenom ojediněle se v pramenech objevilo odjinud známé rozlišení prostoru na veřejný a soukromý, vymezený hranicemi usedlosti, resp. domu.^{72/}

B 2 Sociální skupiny a vztahy uvnitř venkovské společnosti

Základní sociální skupinou na pobělohorském venkově byla rodina. Její stabilita závisela především na majetkové úrovni. Velká část manželství vznikala jako ekonomický svazek, který měl zajistit obživu jeho členům. Případy, kdy poddaní uzavírali sňatek pouze z lásky, nebyly v 17. a 18. věku příliš časté.^{73/}

Hospodářsky determinován byl i celý další život rodiny. Rodiče představovali pro děti bezpochyby autoritu. Vztah se ale obracel, když se starý hospodář stal na vlastním statku výminkářem nebo podruhem. Proto nebyla uvnitř rodiny ani mezi manželi nouze o pře, hádky a tělesné násilí. K nejužšímu kolektivu náležely svým způsobem všechny osoby žijící v usedlosti, podruzi a především čeled', které však nebyly do pojmu rodina zahrnovány. Vzhledem k vysoké plodnosti žen a přes vysokou dětskou úmrtnost se na venkově vytvářela složitá síť pokrevních příbuzenských vztahů, které přesahovaly hranice vesnice i panství.^{74/}

Příbuzenství bylo jedním z pout, které pojilo vyšší sociální skupinu - sousedství. Jeho základem byly dále kontakty ekonomické (sousedící pole, pracovní výpomoc), obchodní (prodeje a směny gruntů) a společný život ve vsi. Obsah susedství nelze zúžit jen na místně topografický význam (tj. sused je ten, kdo bydlí v nejbližší usedlosti). Prameny sice nedokládají vědomí kolektivní sounáležitosti, mínění ostatních "bratří" a "kmotrů" a pověst u nich představovaly pro rolníka nicméně důležitou normu a korektiv. I ze společenského hlediska bylo nutné s ostatními susedy vyjít a neztratit u nich vážnost.^{75/}

Většina událostí probíhala ve venkovském prostředí na veřejnosti a získala svou ustálenou podobu, přecházející někdy až v rituál. Základní formou susedského styku bylo scházení se (v domech rolníků, v hostin-

cích, ve mlýnech), besedování a společné popíjení. Odmítl-li rolník pozvání ke džbánku, když mu jeho soused připil, závažně se tím provinil. Poněvadž se však konzumoval alkohol, je pochopitelné, že se poddaní nerozcházelí vždy v takové pohodě, v jaké schůzka začala.^{76/}

Vrchnost nemohla svými zásahy regulovat život na venkově soustavně. Pokud došlo k narušení společenských vztahů mezi rolníky, nezřídka mělo řešení násilnou podobu. Častý výskyt sporů a rvaček souvisí i s tradicí a rozšířením vnějších, zřetelných forem jednání na venkově. Citově vzrušená slova doprovázel mluvčí gesty nebo pláčem, aby jim dodal váhu.^{77/} Stejným argumentem mohly být i rány, které nepadaly jenom mezi nepřáteli, ale i mezi manželi.^{78/}

Přijmeme-li za jeden ze znaků sociální skupiny vědomí příslušnosti k ní u jejích členů, na vyšší úrovni se poddaní ztotožňovali až se svým panstvím. Jde však již o skupinu formální, v níž jsou oboustranné společenské vztahy postaveny především na právním základě.

Venkovská společnost se sama oddělovala od skupin, které se od ní lišily způsobem života. Tuláci, žebráci, vojáci a voraři z ní přinejmenším pocházeli, nepřekročitelný rozdíl však ležel mezi ní a Cikány a Židy. Jedni neměli trvalé usedlosti a stálou vrchnost, k životu druhých nesloužila zemědělská práce či řemeslo, ale překupnictví a finanční transakce na úkor ostatních. Přes ohrožení, kterému byli Židé vystaveni, jejich živnosti prosperovaly jako místa směny hotových peněz.^{79/} V době zvýšené proticikánské perzekuce zasahovala proti skupinám Romů hlavně státní moc. Krádeže, kterých se Cikáni dopouštěli na místním obyvatelstvu, jim jistě na oblíbenosti nepřidaly, ale i vzhledem k obecné rozšířenosti tohoto přečinu se proti nim jako proti etniku hněv venkovanů neobracel.^{80/} Svou roli zde možná sehrálo nízké zastoupení teoretických pojmů v uvažování rolníků.

B 3 Institucionální rámec venkovského života

Začlenění venkova do raně novověké české společnosti se odráželo i v myšlení jeho obyvatel. Vedle kulturního vlivu církve byl venkov spojen s vrchnostenskými a státními úřady především hospodářskými a finančními vztahy. Různé formy zemědělské práce neuspokojovaly jenom životní potřeby rolníků, musely pokrýt i celou soustavu odvodů a berní. Vrchnost sice nařizovala plnění robotních a berních povinností, nevymáhala je však bezohledně, protože si byla vědoma důležitosti relativní poddanské prosperity pro stabilitu vlastního panství. Opakující se finanční a pracovní požadavky jistě znamenaly zatížení pro usedlost. I poddaní však rozlišovali obvyklou, po mnoho desetiletí neměnnou výši robot a poplatků

a mimořádné výdaje, související hlavně s vydržováním vojska. Nezaplacení dávek nebo odmítání roboty nemělo příčinu v úmyslném odporu proti vrchnosti a společenskému systému, ale v hospodářské nesoběstačnosti některých rolníků. Někdy musela vrchnost doplatit kontribuci ze svých zdrojů a ne vždy se dočkala vyrovnání tohoto dluhu.^{81/}

Práce sice pravidelně zabírala velkou část dne poddaného, se stejnou pravidelností však přicházely svátky církevního roku. Již samotné mše a náboženské slavnosti znamenaly soustředění velkého počtu lidí, kteří se většinou nerozcházelí hned po závěrečném požehnání. Nejfrekventovanějším místem setkávání poddaných, navazování známostí, uzavírání obchodů, ale i dějištěm hádek, rouhání a rvaček byly venkovské hospody. Schůzkám a popíjení byl však otevřen i leckterý venkovský dům. Nejméně jedna hospoda se nacházela téměř v každé vsi na panství. Nesloužila jenom jako místo noclehu četným pěším pocestným, ale konaly se v ní pouťové zábavy s doprovodem hudby, venkovské svatby a ani mimo svátek nebyla prázdná. Ačkoliv venkovští poddaní nežili izolovaně, byla přítomnost v hospodě projevem jejich účasti na veřejném dění v obci.^{82/} Podobnou funkci mlýnů zkoumané prameny nedokládají.

B 4 Každodenní hmotná kultura

Systematické studium hmotné kultury pobělohorských venkovanů kriminální prameny neumožňují. Zmínky o oděvech, stravě, knihách, penězích na hotovosti či mobiliáři se v nich nevyskytují osamoceně a pouze některé protokoly o krádežích dokumentují větší celky movitého majetku rolníků. V následující části se proto dotknu jen několika oblastí hmotné kultury.

Úvodem je třeba uvést, že trestně právní prameny popisují majetek rolníků poměrně podrobně. Hmotné vlastnictví se v nich totiž vyskytuje jako důkaz trestného činu nebo je určitý předmět dotčen zcela mimochodem. Chybí tu rozlišovací kritérium ceny nebo dostupnosti předmětu, které se uplatňovalo při sepisování majetku v pozemkových knihách. V nich uváděné hmotné zázemí poddaného není nikdy úplné a je omezeno hlavně hospodářským zřetelem. Ke komplexnímu studiu hmotné kultury je proto nezbytná kombinace pramenů.

Zmínky ve výšejších a sekundárních pramenech především neodpovídají obecné představě o nízké životní úrovni na vesnici v 17. a 18. století. Majetkové rozvrstvení hospodářů sahalo i na orlickém panství od bohatých lichvářů,^{83/} sedláků a řemeslníků až k neusedlému obyvatelstvu a okrajovým skupinám. Poměrně vysoký životní standard určitých venkovských vrstev bylo možné v obecné rovině doložit u oblečení. Oděv

se diferencoval podle užití a zaznamenány byly ty části, které se nosily ke svátečním příležitostem (mezulánové sukně, fěrtuchy, kabátek, kožichy a kožené čepice). Zmiňovány jsou i další části, z nichž sestával oděv poddaných: od spodního prádla (spodky, košile určené ke spaní, punčochy) přes sukně, šněrovačky, kabáty a kalhoty až po doplňky jako vyšíváné šátky, klobouk, čepce, roušky a zásoby látek.^{84/}

V závislosti na sociální diferenciaci se na venkově nacházely také peníze na hotovosti a knihy. Peníze, nezbytné pro placení vrchnostenských dávek, kontribucí a k transakcím s poddanskými grunty, byly na venkově v raném novověku poměrně běžným jevem. Pokud poddaní uzavírali dvoustranný naturální obchod, nespočívala příčina jenom v nemajetnosti, ale také v možnosti rychleji a prakticky využít získané produkty. Vlastnictví knih záleželo vedle finančních možností jednotlivce také zčásti na jeho gramotnosti. Čilá výměna knih na panství a výskyt modlitebních knih a kancionálů v některých rodinách nasvědčují tomu, že osoby schopné čtení nebyly ve venkovském prostředí v 18. století výjimkou.^{85/}

B 5 Duchovní kultura venkovského prostředí

Po cestách, kterými se k poddanému člověku dostávala kniha (vlastní pohyb, mobilní společenské skupiny, místa sociálního kontaktu), se na vesnici šířily i znalosti a informace různého rozsahu. Povaha těchto informací byla ovlivněna jejich ústním podáním a vázaností na osobu interpreta. Vedle textů ryze literárních, pro panství z této doby nedochovaných, je možné sem zařadit místní pověsti, sdělení s náboženským obsahem (zprávy o zázracích, z poutních míst) a ustálené jednání a jazykové projevy, jež měly působit na člověka, dobytek nebo vyšší moc - pověry.^{86/} Jejich spektrum sahalo od jednotlivých úkonů až ke složitým procedurám spojeným se zařikáváním. Společný jim nebyl jen praktický účel, ale i rychlé přejímání ve venkovském kolektivu. Na udržování pověr se podobně jako u náboženského učení podílelo rodinné tradování. Důvodem oblíbenosti a dlouhé životnosti pověr byl vedle hospodářské prospěšnosti zřejmě i anonymní, s venkovským kolektivem ztotožněný nositel. Autorita jím uchovávané zprávy byla stejně jako v případě lidské pověsti vysoká.^{87/}

Vyšetřované případy pověry spočívaly především v konkrétním jednání a manipulaci s předměty denní potřeby i s těmi, jimž byla připisována nadpřirozená moc.^{88/} Souběžně šířené magické písemnosti a zaklínadla ukazují, že synkretické lidové uvažování spojilo v pověře několik různých zdrojů (křesťanskou katolickou věrouku, kabalou, archetypální představy

a přírodní myšlení).^{89/} Pověra existovala dále nezávisle na těchto zdrojích často v deformovaných interpretacích. Nemůžeme sledovat proměny, kterými tento druh textu prošel, jeho faktickou přítomnost ve venkovském prostředí je možné také chápat jako konkrétní způsob komunikace, jímž se poddaní snažili vyrovnat s neovlivnitelnými silami.^{90/}

Pověrečné jednání je jenom jedním z rysů duševního světa zkoumané venkovské společnosti. Přijetí náboženské a společenské autority katolické církve neodstranilo svérázné a individuální náboženské představy. Trestně právní prameny nedovolují vždy přesně odlišit žádoucí stylizaci před soudem a skutečné chování rolníků. U jednotlivých kategorií však lze ve vesnickém prostředí nalézt jejich meze. Na panství žili poddaní s omezenými vědomostmi o vlastní osobě, ale také ti, které služba zanesla na vzdálená místa a do jiných společenských vrstev, a tím se rozšířily jejich znalosti o světě. Vedle lidí povrchně a pragmaticky přijímajících katolickou víru se církevních obřadů zúčastňovali skutečně hluboce věřící křesťané (mírou víry zde není znalost teologického učení).^{91/} Před hrdelní tribunál nepředstupovali jen vychytralí sedláci, kteří měnili svou výpověď podle okamžité výhodnosti, ale i kající provinilci. Pro toho, kdo uměl číst, představoval tištěný text praktickou pomůcku při úkonech osobní zbožnosti, ale i zdroj izolovaných, neměnných a působivých vyjadřovacích forem. Hranice mezi uvedenými mezemi byla pohyblivá i u jednotlivců a často závisela na stupni poznání nebo okamžité situaci. Tato nestálost venkovských poddaných se stala i jedním ze znaků jejich literárního zobrazování.^{92/}

Cílem dosavadního výzkumu mentality poddaných na jihočeských panstvích neměla být pouhá ilustrace historických kategorií. Přesto se však shrnutí nejtypičtějších rysů myšlení venkovanů vzhledem k velikosti pramenného souboru neobejde bez analogií a zobecňování.

Neměnný rámeček myšlení pobělohorských poddaných byl dán jejich společenským a konfesijním postavením. Trvalou složkou osobní identity všech obyvatel venkova (s výjimkou Cikánů) bylo vědomí přínalžitosti ke konkrétní vrchnosti. Působení katolické církve posilovalo vnitřní normy a hodnoty náboženského charakteru (Bůh, zpověď, osobní zbožnost). Dlouhodobé svázání rolníka s životem jedné vesnice se odrazilo v autoritě venkovského společenství - sousedství, do něhož byl člověk zapojen ekonomickou vázaností, kontakty příbuzenskými a obchodními, ale i způsobem trávení větší části dne na veřejných prostranstvích (zemědělské práce, pobožnosti). K respektovaným hodnotám patřilo i zdraví a život. Vztah ke všem nadosobním normám našel výraz ve strachu z jistých přečinů (vražda, infanticidium, žhárství, kacífství, pověra).

Na tomto pozadí se odvíjelo každodenní jednání venkovanů. Jeho tlak pronikal do myšlení, které mělo mnohdy konkrétně předmětný a praktický ráz a v němž většinou chyběly teoretické znalosti, které se neopíraly o zkušenost a prožitek (výjimku tvoří např. gramotní lidé). To je patrné v případě prostorových vědomostí, závisejících na mobilitě sociální skupiny. Podobnou souvislost s konkrétními událostmi nebo činnostmi můžeme objevit i v pojmání času. Svátky tradičního církevního kalendáře svým způsobem také odkazují k minulým dějům. Lineární posloupnost a časová následnost překrývala někdy v myšlení skutečné kauzální vztahy. V uvažování na sebe navazovaly skutečnosti zjevné a hmatatelné.

Sociální jednání bylo gesty, emocemi a rituály orientováno výrazně navenek. Expresivita mu měla dodat na věrohodnosti a měla ovlivnit jiného člověka. S tímto záměrem byl používán i jazyk, jehož výrazy si podržovaly nezávislou hodnotu. Pro individuální charakter komunikace hovoří i absence oficiálního jednotného a vyučovaného jazyka ve venkovském prostředí.

Další stránkou chování poddaných byla jeho pragmatičnost. Výhodné a příležitostné jednání bylo často motivováno okamžitou situací a základním měřítkem vztahu k němu byly jeho možné následky. Akcentování jevové roviny je příznačné pro celý venkovský život. K jednání s vnějším dopadem náležejí i pověrečné praktiky, nejvíce se však uplatňovalo v běžných vztazích uvnitř sociálních skupin.

Základní kolektiv tvořila rodina, převážně chápaná jako ekonomický svazek. Ta byla začleněna do vyššího společenství - do vesnického sousedství, které rolník nemohl libovolně měnit a s nímž se musel vyrovnat. Způsobem života se z něj vymykaly skupiny Cikánů a Židů, jejichž hodnocení nemělo na venkově v 17. a 18. století etnický podtext.^{93/} Nikdo však nebyl vyloučen ze sítě, která ve vesnickém prostředí sloužila k předávání prostých informací i ucelenějších látek. Svou vnější formu nepostrádaly jak vztahy utužující daná společenství (scházení se v hospodě, připíjení), tak případné konflikty (násilí jako způsob jednání), které však nepramenily jenom z hospodářské a sociální předurčenosti.

Na základě výzkumu mentality bylo možné blíže osvětlit život české pobělohorské venkovské společnosti. Realizoval se především v konkrétním jednání, v zemědělské a řemeslné práci, potažmo v obživě.^{94/} Potřeby sociální, náboženské a kulturní proto ale nelze bagatelizovat. Svět venkovského poddaného nebyl takto "oborově" rozdělen. Všechny jeho složky můžeme včlenit do pojmu kultura, nerozumíme-li mu jen v úzce uměleckém smyslu. Pak se otázky jednosměrného kulturního

ovlivňování jeví jako bezpředmětné. Když naopak poznáme místo, které v životě poddaného zaujímaly abstraktní pojmy a autority, a čím bylo motivováno jeho jednání, můžeme se dobrat příčin postavení venkovanů v očích české společnosti 17. a 18. století.

Poznámky:

- 1/ Tuto definici podává H. WUNDER, Kulturgeschichte, Mentalitätengeschichte, Historische Anthropologie; in: R. VAN DÜLMEN (hg.), Fischer Lexikon Geschichte, Frankfurt am Main 1990, s. 72.
- 2/ Tamtéž, s. 76.
- 3/ Ke gramotnosti a vzdělání lidu v německých zemích R. VAN DÜLMEN, Kultur und Alltag in der Frühen Neuzeit, III, Religion, Magie, Aufklärung 16. - 18. Jahrhundert, München 1994, s. 152-167.
- 4/ Srov. T. WINKELBAUER, Sozialdisziplinierung und Konfessionalisierung durch Grundherren in den österreichischen und böhmischen Ländern im 16. und 17. Jahrhundert, Zeitschrift für historische Forschung 19, 1992, s. 317-339.
- 5/ K tomu J. PÁNEK (ed.), Smolná kniha městečka Divišova z let 1671-1751, Praha 1977, s. 6.
- 6/ Ve fondech velkostatků v SOA Třeboň jsou tyto prameny většinou uloženy v aktové části pod signaturami V (Jurisdictionalia a Judicialia) a VI (Criminalia).
- 7/ Poddanské kriminalitě na orlickém panství a jejímu postihu je věnována část diplomové práce P. HIMLA, Myšlenkový svět venkovské společnosti na jihu Čech v 17. a 18. století (Studie z dějin mentality), České Budějovice 1994, s. 37-47. Práce je uložena na katedře historie PF JU České Budějovice.
- 8/ B. ROUČKA, Poznámky k mapě hrdelních soudů v Čechách v první a ve druhé polovině 18. století, PHS 3, 1957, s. 115-135.
- 9/ Skeptický postoj k trestně právním pramenům zaujímá J. PÁNEK (ed.), Smolná kniha, s. 52-53.
- 10/ Svědčí o tom výhrůžky vyslýchaným např. v případě Václava Železníka (1708): "Raději se po dobrým přiznej a příčinu nedávej, aby se s tebou vstře pokračovati mělo"; výslech děvečky Anny z Oslova (31. 10. 1714): "...bekhenne daher die Wahrheit mit guetter Manier, sonstn dörfte es dir Ubl ergehen", SOA Třeboň, Vs Orlík, sign. V AU 22, kart. 182.
- 11/ Výslech Mandalény Nezbedové ze Sobědraže (25. 8. 1697): "... ten hrneček převrhla a to místo popelem zasypala..."; výpověď Matouše Nezbedy, otázka vyslýchajícího: "Proč a z jaké příčiny tvoje žena ten

- hrneček s tou smetanou do pece dala?", tamtéž, sign, VI C alfa 2/1, kart. 244.
- 12/ Z poslední doby srov. např. J. MÁLEK, Ke vztahům českého a cikánského etnika v 1. polovině 18. století, ČL 68, 1981, s. 10-15; J. BARTOŠÍKOVÁ, Krevní kniha městečka Morkovic, Studie Muzea Kroměřížska 1991, s. 115-148.
  - 13/ Pro citace archívních pramenů jsem zvolil transkripční přístup. V původním tvaru jsem ponechal ty hláskové skupiny, kde psaná forma mohla ovlivnit výslovnost nebo kde ji napodobovala (např. Paně Mariji Sebekovské, řicti, dyž, voheň, sýct). Kromě individuálních odchylek v psaní í/y ve shodě podmětu s přísudkem a v psaní velkých písmen jsem ostatní mluvnické tvary upravil podle současného úzu. Autentickou podobu včetně zdvojených souhlásek jsem zachoval při přepisu německých pramenů. Datace jednotlivých citací v závorkách odkazuje s nejvyšší možnou přesností na čas provedení výslechu.
  - 14/ K zastoupení a charakteristice trestně činnosti v raně novověké společnosti J. PÁNEK, Městské hrdelní soudnictví v pozdně feudálních Čechách (Výsledky, problémy a perspektivy studia), ČsČH 32, 1984, s. 714-717; R. VAN DÜLMEN, Kultur und Alltag in der Frühen Neuzeit, II, Dorf und Stadt 16. - 18. Jahrhundert, München 1992, s. 247-269.
  - 15/ Život části venkovské populace na pomezí společenských norem zmiňuje také R. VAN DÜLMEN, Kultur und Alltag in der Frühen Neuzeit, II, s. 50.
  - 16/ Venkovské duchovenstvo a nižší šlechtu trvale usazenou na vesnici nelze samozřejmě do venkovské společnosti řadit z hlediska politického a ekonomického.
  - 17/ O komunikaci v poddanském prostředí a s poddanými R. SCHENDA, Orale und literarische Kommunikationsformen im Bereich von Analphabeten und Gebildeten im 17. Jahrhundert, in: W. BRÜCKNER u. a., (hg.), Literatur und Volk im 17. Jahrhundert. Probleme populärer Kultur in Deutschland, Wiesbaden 1985, s. 449-454.
  - 18/ Pro období raného a vrcholného středověku srov. A. J. GUREVIČ, Kategorie středověké kultury, Praha 1978. Dále P. BURKE, Stärken und Schwächen der Mentalitätsgeschichte, in: U. RAULFF (hg.), Mentalitäten-Geschichte. Zur historischen Rekonstruktion geistiger Prozesse, Berlin 1987, s. 127, 137-141.
  - 19/ Např. J. MÁLEK, Případ cikánských děvčat potrestaných v Náchodě

- roku 1726, SPVA 6, 1986, s. 265-282; TÝŽ, Ke vztahům českého a cikánského etnika; A. FLESAR - M. KOVÁŘ, Examina podezřelých z kacířství v letech 1732-1734 v Dobrušce, SHK 6, 1897, s. 114-123; J. VOLF, Výslech kacíře V. Bláhy r. 1720, Reformační sborník 4, 1931, s. 105-111.
- 20/ Srov. F. KUTNAR, Sociálně myšlenková tvářnost obrozenského lidu, Praha 1948, s. 91-150.
- 21/ V naší literatuře k problematice slovního významu v dějinách podnětně J. MACEK, Historická sémantika, ČČH 89, 1991, s. 1-30.
- 22/ K tomu nejnověji R. SCHENDA, Vom Mund zu Ohr. Bausteine zu einer Kulturgeschichte volkstümlichen Erzählens in Europa, Göttingen 1993, s. 217-238.
- 23/ Znalost křestního jména byla zcela běžná, zajímavý je jen případ cikánského chlapce Jana Zelenky (29. 11. 1729): "Já jsem se dal na S^{tí} Hoře biřmovat, dali mi tam jméno Jan, vo Přímení sám nevím, v Soběslavi mi dali Přímení Zelenka." SOA Třeboň, Vs Orlík, sign. VI C alfa 2/3, kart. 244.
- 24/ Např. "pacholek Ondřej, syn Václava foršta ze vsi Chrástu", děvečka "Anna, dcera neb. Kryštofa Housky ze Žebrákova", "Rozina, dcera Ondřeje domažlického z Podolí", "Maryana, dcera Víta Pecky, podruha z Branic", "Jan, syn Pavla Vdovina z Kalenic, Paní Anny Ježovskej do Kalenice Poddaný, který taky u kováře voslovského za pacholka sloužil", dále "Examen Markyty, ženy Jiřího Šebka a podruhyne Nezbedový v Sobědraži", "Kterak ti říkají? Lída, a po otci Capitánka", SOA Třeboň, Vs Orlík, sign. V AU 26/1 a VI C alfa 2/1, 3, kart. 185, 244. Psaní velkých písmen je v pramenech libovolné a nerozhoduje o příjmení či přízvisku.
- 25/ "Já se jmenuju Jakub Šálek a Podle mých bílejších vlasů Šedivej", SOkA Písek, AM Mirovice, sign. III. - I. - 1., kart. 30, (26. 4. 1735); "Ménem jemu pastejři říkají Vondra a je šilhovej na jedno voko, přímení nevím, jaké má", "Když sem se ho ptal, odkud jest, Pravil, že je od Kladna, byl člověk v letech prostředních, maje kabát zelený a punčochy modrý", SOA Třeboň, Vs Orlík, sign. V AU 22 a 26/1, kart. 182 a 185.
- 26/ SOA Třeboň, Vs Orlík, sign. V AU 26/1, kart. 185. Neznalost přesného věku dosvědčuje i výslech Jakuba Šálka z Životic (26. 4. 1735): "...a nevím, ani sám Pán Bůh ví, kolik mně je let. Snad více než 63.", SOkA Písek, AM Mirovice, sign. III. - I. - 1., kart. 30. Dále srov. výslech cikánského chlapce Jana Zelenky (29. 11. 1729): "Já Páni věru nevím, kolik je mi let, asi 17", SOA Třeboň, Vs Orlík, sign. VI C

- alfa 2/3, kart. 244; výslech Žida Eliase (10. 9. 1687): "Ich heiß[e] Elias, bin bey 22 Jahr alt, jedoch kann ich mein Alter ni[ch]t wissen", tamtéž, sign. IV L alfa 2/7, kart. 106; výslech Jiřího Kozelky ze Sytin (2.1. 1737): "Jiří Kozelka jse jmenuji, jak se domnívam, že je mně 17 let...", tamtéž, sign. V AU 25, kart. 184. Pokud matriky dovolují srovnání, odhadovaný údaj se od skutečného věku příliš nelišil. Odhadování věku též ve výpovědi syna Jana Černého z Mirovic (15. 5. 1695): "Starý-li byl ten člověk? Nezdál se mně hrubě starý býti a nevelké postavy člověk", tamtéž, sign. V AU 22, kart. 182.
- 27/ Neznalost věku srov. ve výslechu děvečky Alžběty z Těchařovic (11. 7. 1695): "Ja nevím, jak stará jsem...", tamtéž, sign. V AU 26/1, kart. 185; výslech vysloužilého vojáka Mathiase Korandy (24. 12. 1699): "...ich weiß selbst ni[ch]t, wie alt ich bin", tamtéž, sign. V AU 22, kart. 182. Též výpověď syna Jana Černého (15. 5. 1695): "Tak, jaká povědomost mých rodičů jest, 16 1/2 let starý jsem", tamtéž.
- 28/ Srov. výslech Jana Hrudky z Kožlů (15. 8. 1740): "Jsem poddanej jeho W. O. K. Mylosti ze Schwarzenbergu (t. p.), patřím dědičně k panství Vorlickému" - formulace s obměnami typická pro většinu výslechů, tamtéž, sign. III P 6/1, kart. 49. Dále srov. odpověď vysloužilého vojáka Georga Šimka na otázku, kde se narodil (17. 8. 1705): "Aus dem dorf kleinen Rohozetz dem herrn Graffen Defur zur Herrschaft groß Rohozetz gehörig, bin ich gebürtig", tamtéž, sign. V AU 22, kart. 182; dále výslech pacholka Vavřiny z Cíčenic (listopad 1722): "Vavřina, po neb. Prokopovi, bejvalým podruhu ve vsi Žabobřeskách, náležící poddaný k panství krumlovskému, okolo 25 let starý jsem...", SOA Třeboň, Vs Protivín, sign. V BC 7c, kart. 234. Tamtéž, "Ja se každy rok do Krumlova k sirotčímu řízení dostavoval."
- 29/ Výpověď Matěje Měchury, hostinského žijícího nedaleko od Prahy (3. 6. 1694): "Skrze mou manželku, byvši já za sládka v Mirovicích, skrze ni sem se do poddanosti dal a vyjednán byl.", SOA Třeboň, Vs Orlík, sign. V AU 22, kart. 182.
- 30/ Z několika dochovaných líčení vlastního života uvedu výpověď Václava Hájka z Mirovic z 26. 9. 1725: "Můj otec však, kde rodilej, povědomo mně nejní, toliko že v Mirovicích až do své smrti se zdržoval. Počal sem se učit truhlářství, však sem se nedoučil, nic méně Předce vždy tím řemeslem a někdy Musicou na basu hrávaje, jsem se obíral, též mezi tím za mejch mladejch Leth u jednoho kaprála skrze tři léta za Junka sem sloužil a jak sem se z vojny domů navrátil, hned sem se voženil, Neb. Jana Preta souseda zdejšího

dceru sem si vzal a dyž mi ta umřela, zase druhou zdejší dcerku za manželku jsem si pojal a dle církevního Řádu s obouma Copulírován byl, s kterémažto dvouma manželkama 10 dítek sem splodil, které dosaváde při živobytí ostávají, a jak můj otec v poddanosti zavázán byl, též já také až dosaváde J. W. O. Kniž. Mil. (:titul:) Poddaný jsem, vždy od tý doby, co sem z vojny přišel, obytným zdejším zůstávám.", SOA Třeboň, Vs Orlík, sign. IV L alfa 2/6, kart. 105. Srov. výpověď Cikána Michaela Seydlingera (15. 9. 1753): "Ich heiß[e] Michael Seydlinger, alt 49 Jahr, gebohren in dem Marckht hermonsedt, Cathl., Verhey Rath bien ich, von ehrlichem geschlecht, mein Vater ist ein weber gewes[en]", SOkA Písek, AM Mirovice, sign. III. - I. - 1., kart. 30.

- 31/ Svědectví Ludmily Proškové ze Sobědraže o zdravotním stavu jejího manžela (16. 4. 1696): "Nevím nic, však vám na místě dvě léta ležel, nikam nemohl", SOA Třeboň, Vs Orlík, sign. V AU 22, kart. 182; dále výpověď hajného Pavla Štuksy (1. 9. 1699): "Kde bych smutnej odešel, dyť sem nezdravej na nohu a na ruku, co sem měl svázané...", tamtéž, sign. V AU 26/2, kart. 185; dále výpověď v případě sebevraždy Georga Borovičky (16. 2. 1699): "... und lhme S. V. beede Füëß[e] geschwollen, ...da sich seiner alle Leüth[e] gewudert haben..., da er so schlecht aussehe, fragend, wo seine vohrige Farb[e] hinkhomben...", tamtéž, sign. VI C alfa 13, kart. 245.
- 32/ Srov. rozsáhle doložený případ údajných čar Kateřiny Prokopky z let 1732-1734, jimiž měla uškodit svým sousedům. Svědectví Jakuba Smetánky: "...z ničehož nic tak se mne veliké trhání a lámání dalo nejprve do předního Prstu u ruky a po nějakéj malej chvíli sem to po celým těle cejtíl, až sem ouzkostí nevěděl, co mám počít." Na radu několika potulných vojáků a žebráků léčili Smetánkovi "zlou nemoc" pomocí lázní z koření a dřeva, práškem a kořalkou a sezením za kamny a požíváním pouhého chleba. Od potíží jim však pomohla až sama Kateřina Prokopka, která je zařikávala, "vodu pro toho větrného hada mně dělala" a "natrhala po cestě vostřice s hnisem na bahně a niti s uhlím k tomu dala a věchet ze střezu a s tím zase nám vodu dělala, s toho sme pili a se myli.", SOA Třeboň, Vs Orlík, sign. VI C alfa 2/5, kart. 244.
- 33/ Výpověď Martina Bezrukého z Chrásta (1736): "...a mě napolo mrtvého ležet nechali, že sem za dobrou chvíli k sobě přijít nemohl, ...a já sem sám o sobě pro mdloby a bolesti nevěděl", tamtéž, sign. V AU 25, kart. 184; výslech Jiřího Kozelky (2. 1. 1737): "...on mě uhodil za ucho a přes palec tak, že mě tou ranou omráčil, až sem

k zemi připadl, Palec pak a celej nehet krví zalitej byl a v Arrestu se mně podebral a pod nehem provalil, jakž posaváde viděti jest. Když sem se zase upamatoval, nevěda bolestí Palce a hlavy co činit, z té velké bolesti střelil sem po něm...; Byla to rána silná, od který sem v pravdě klesnul, ...byl by mě jistě tou Ranou zabil...", tamtéž.

- 34/ Výslech Doroty ze Stehlovic (30. 10. 1691): "To já věděti nemohu, kdy jsem zůstala těhotná, toto teprva 3 tejdén cítím"; výslech Salomeny Rejlikové (26. 5. 1700): "na dvě neděle před velkou nocí cítím". Naproti tomu srov. výslech Alžběty Blažkové (11. 7. 1695): "nepověděla, já jsem tomu nerozuměla, až právě lidé na mně poznali". Domněnky o antikoncepci ve výslechu Ludmily Šindelářky (31. 12. 1688): "...on mně pravil, abych se nic nebála, že je již starej...", ve výslechu Václava Kasouna z Hrejkovic (29. 12. 1693): "když jest dycky za mnou chodila, řka, že jí nic nebude", ve výslechu Jakuba Lyčlera z Mirovic (listopad 1695): "Ona mě sama k tomu přivedla, slibující mně, že jí nic nebude a že dobře vopravena jest v Praze...", ve výslechu Kateřiny Kozelkové ze Břehů (28. 7. 1693): "...že sem já ho v ničemž neujistila, nýbrž on mě, že mně nic nebude, že ví dobře jak to má dělati..." Znalost podstaty početí srov. ve výslechu potulného muzikanta Ferdinanda Ledvinky (18. 7. 1698): "...neb nikdá s ní skutek jak náleží sem neučinil..., Já sem s tebou měl 5kráté činiti, však nevypustil sem semena a tím nejsem vinen..." Všechny výslechy v SOA Třeboň, sign. V AU 26/1, kart. 185. Z řídkých zmínek v pramenech však nelze jednoznačně vyvozovat úroveň znalostí o pohlavním styku. Toto téma nebylo ve výsleších běžné a objevovalo se jen v dokazování při konfrontaci a u zvláště těžkých přečinů. Srov. J. BARTOŠÍKOVÁ, c. d., s. 129-143, proces s Jiříkem Šmukařem pro sodomii, výslechy z 23. 1. a 1. 7. 1704. Ženy se velice obávaly také obvinění z pokusu o násilné přerušování těhotenství. Uvedená jména žen jsem upravil podle příjmení otců.
- 35/ Stalo se tak v případě pacholka Vavřiny v Čičenicích (listopad 1722), zřejmě nespravedlivě obviněného ze sodomie. Srov. svědeckou výpověď Matouše Vrábka: "Přirození, které jsem viděl, stálo jemu zhůru, a on sám se na to své přirození podíval, kdy stál při klysně, slyšel sem dejchání od něho." Proti tomu obviněný Vavřina několikrát opakoval: "Přirození bylo plný, myšlení nebylo k ničemu zlému, v noci kolikrátě takové se mně vyvedlo.", SOA Třeboň, Vs Protivín, sign. V BC 7c, kart. 234.
- 36/ Srov. výslech Bartlina Říhy (1729): "...welches ich aus beräuschter weiß weillen wir mit dem schenker 11 Pinth ausgetrunken gethan

- haben", SOA Třeboň, Vs Orlík, sign. V AU 25, kart. 184. Různé stupně opilosti uvedl Jan Hrudka z Kožlí (15. 8. 1740): "Rád se napíju, ale rozumu přece neztratím. Někdy mám a měl sem Rauš jmenovitě na den S. Jana Nepom.", tamtéž, sign. III P 6/1, kart. 49. Dále výslech Martina Zajíčka (28. 7. 1714): "Wür seyndt alle aus Prag rauschig gegangen...", tamtéž, sign. V AU 23/1, kart. 182. Fyzické a duševní následky opilosti ve výslechu Jiřího Hájka z Mezimostí (23. 7. 1726): "...a ponevadž se mne S. V. dávit chtělo, tam jsem se vyprázdnil, nebo jsem opilý byl a po stěnách šmatal...", "...Ponevadž mně něco hlavu zatočilo a v srdce vzalo, když jsem u kamen ležel...", "Opilý sem byl kořalkou, nic se nepa[ma]tuji, nebo sem měl všechnu hlavu otevřenou, někdy studenou a někdy horkou...", "tak mně ta fantazy do hlavy přišla...", SOA Třeboň, Vs Třeboň, sign. IB 5 BP 1c; dále výslech hamerského mlynáře Řežábka (1729): "Já byl v zármutku strany tovaryše, který mě okradl a na to sem se opil...", tamtéž.
- 37/ Svědecká výpověď v případě Jiřího Hájka z Mezimostí (23. 7. 1726): "...což jeho manželka slyšela a jí nadto Posledně Pravidl, Ponevadž Plakala: Však více Plakati nebudeš, když pro mě večer čerti Přijdou...", tamtéž; dále výpověď Mariany Borovičkové, matky sebevraha (16. 2. 1699): "Ich armbes Wieb, hehend die händt auf, weiß nicht", výpověď sebevrahova bratra: "...also ich armbes Mann, nichts zu sagen weiß.", SOA Třeboň, Vs Orlík, sign. VI C alfa 13, kart. 245.
- 38/ Výslech Jakuba Smetánky v záležitosti čarování Kateřiny Prokopky (22. 6. 1734): "žena na to z lítosti se na ni rozhněvala a vezmouce jí za tvář, ji jest uškrábla, až jí krev tekla.", tamtéž, sign. VI C alfa 2/5, kart. 244; svědecká výpověď Jana Samce (16. 12. 1737): "...já jsem se ale na to dáleji lítosti nemohl dívati... a Kozelku uhodil...", tamtéž, sign. V AU 25, kart. 184; výslech Jakuba Šálka ze Životic poté, co podpálil stavení (26. 4. 1735): "...Čehož sem se já ulekl a bylo mně, Přisahám Bohu, líto...", SOkA Písek, AM Mirovice, sign. III. - I.- 1., kart. 30. Dále výslech Václava Železníka z Vladyčína (1708): "Já to nemohu pamatovati, abych to měl řícti, leda bych to z nějakého hoře řekl.", SOA Třeboň, Vs Orlík, sign. V AU 22, kart. 182.
- 39/ Svědecká výpověď Ludmily Proškové v případě krádeže, spáchané jejím manželem (16. 4. 1696): "...já mu hned lála, aby potom mu z toho nic nepošlo...", "...Zarmoucená žena sama potom sem zůstala, chleba si žebrati musím, Prosím Vás pro Boha, Puzte nám ho domů", tamtéž.
- 40/ Výslech plyšovického pastýře (15. 5. 1696): "Chtěli dycky abych tam

šel, a já sem nechtěl, že nesmím bez dovolení mýho Pana hejtmana...", tamtéž; výslech děvečky Anny, dcery kováře z Oslova, nespravedlivě obviněné z krádeže v Praze (30. 10. 1714): "...und wann ich hette gewüst, das es also mit mir ergehen solle, so hette ich lieber alles das meinige bey Ihnen verlassen, undt es auf eine andere weys, undt zwar mittels meiner herrschafft gesuecht.", tamtéž, sign. V AU 23/1, kart. 182; výslech Kateřiny Kozelkové, obviněné z nelegálního těhotenství s obročním písařem (28. 7. 1693): "Vašnosti Pane hejtmane, nejni pravda, račte si pomyslit, co bych já směla k takovému Pánu k posteli jíti...", tamtéž, sign. V AU 26/1, kart. 185.

41/ K osobnímu podílu duchovních na náboženských konfliktech srov. P. HIML, "Ta kniha falešná a nespravedlivá jest". Příspěvek k rekatolizační praxi na orlickém panství v první třetině 18. století, JSH 62, 1993, s. 125-126. Dále anonymní dopis kovářovskému faráři z r. 1705: "Poněvadž jste křeni nespravedliví, co jen na koho víte, to hned na kázání mluvíte a s ním se vadíte a tak právě ste Antikristové a holomci čertoví, nebo vy ho za živa do pekla odsuzujete...", SOA Třeboň, Vs Orlík, sign. IV L alfa 2/6, kart. 105; dále rouhavé řeči Jiřího Hájka podle svědectví Evy Skočdopolové (23. 6. 1726): "...ten kněz plechatej mě na kázání zatracuje, on sam zatracený býti musí...", SOA Třeboň, Vs Třeboň, sign. I B 5 BP 1c.

42/ Např. rouhavé řeči Jiřího Hájka z Mezimostí (1725/6) jsou doloženy pouze svědky, obviněné osoby přiznaly takovéto provinění jenom s odkazem na svou opilost. Svědectví Vavřince Carhana: "Přiď Čerte z Pekla a vem mě a co pak ty bože vo mně nevíš, že pro mě čerta nepošleš, aby mě vzal, nebo ty snad bože nevíš, jestli jest Čert v Pekle nebo na zemi, že ho sem nepošleš, aby mě tu hned vzal..., bože, co činiš, že necháš spravedlivého padnouti a nespravedlivého obstáti", svědectví Evy Skočdopolové: "Sakramentský Bože, tobě sloužit nechci, tebe se zdaluji, který si mě stvořil, Podte všichni z horoucího Pekla, Vám sloužit budu...", tamtéž. Dále svědectví hamerského kantora o rouhání tamního mlynáře Řežábka: "Kde jste všichni čerti a co děláte, že nejdete..., Zvednouce prst proti nebi, Pravit: hled' bože, ty musíš bejti nespravedlivý, že ty jinším pomáháš,... hled' bože, já bych tě z trůnu shodil.", tamtéž; rouhání a nadávání se měl v hospodě v Lomnici dopustit i jistý Šabatka: "...Sakramentský Bože, připíjím ti a hundwute připíjím ti, všichni čerti, vemte mě. Já jsem ztracenej a v pekle již dávno.", tamtéž.

43/ Srov. chování pekařského učně Georga Borovičky, který později

- spáchal sebevraždu. Svědectví učně Frantze Jelínka (16. 2. 1699): "Er hat kniend beym Fenster, wie sonst alle Tag in Brauch gehabt, gebett[en], ist hernach gantz traurig gewesen...", SOA Třeboň, Vs Orlík, sign. VI C alfa 13, kart. 245.
- 44/ Svědectví Evy Skočdopolové v případě rouhání Jiřího Hájka (23. 6. 1726): "...z čehož jsem jeho trestala a jemu Pět ran Krista Pána, které pro nás trpěti ráčil, předstírala...", "Jsem volná přísahati a poslední pro Boha krůpěj vylíti", SOA Třeboň, Vs Třeboň, sign. I B 5 BP 1c. Mariánský kult se odrazil v pokání Jiřího Hájka (23. 9. 1726): "I šel sem na Svatou Horu a tam sem byl u správy boží a oni mně tam tou sukní Panny Marie hlavu Potřeli, na to mně ihned lépe bylo, jsem poznal. Odtud jsem šel do Klokot a tam jsem se modlil k Panně Marii, aby mě ráčila uzdraviti, jestli mně to od zlých lidí do hlavy přišlo. Odtud jsem šel do Moravy k Holomouci na Svatý Kopeček a tam jsem zase u správy boží byl...", tamtéž. Pohnutky náboženské konverze Žida Eliase byly společenské, ale i ryze osobní (10. 9. 1687): "...weillen ich alle Zeit gehöret, daß der Jüdische glauben nicht recht ist und da die Juden nicht Seelig werden können, hingegen die Christliche Catholische glaub allein seelig machet..., in deme mir in Schlaf vielmal vorkommen, daß ich ein Christ werden sollte...", SOA Třeboň, Vs Orlík, sign. IV L alfa 2/7, kart. 106. Zřetelné rysy barokního kultu a uměleckého zobrazení nese i ojedinělá halucinační vize Jana Hrudky z Kožlí (15. 8. 1740), jemuž se údajně zjevila Panna Maria: "...a poněvadž tma bylo, nevěděl sem, kde sem..., Prosil sem Panny Marie Sebekovské, aby mě neopouštěla. Ale v tom vzala se tu jakás jasnost na půl honu ode mě a v malé chvíli u mě, a v tom na 10 krokův ode mě Spatřil Sem Panu Mariji Sebekovskou, kterak šla proti mně a já proti ní po kolenou blátem sem lezl a sešli sme se spolu u jednoho kamene, kdež tu když jsem já chtěl Paně Mariji roucho políbíti, ona do toho kamene vešla a ten kamen po sobě jasný zanechala...", tamtéž, sign. III P 6/1, kart. 49; dále výpověď kolářského tovaryše z Mirovic (25. 10. 1713): "...Poněvadž jsem jak živ takových věcí neslyšel, jestliže Rosarium nic by nebylo platný, co pak Panna Maria jako v Klatovech a v Přešticích takový čerstvý příklady a zázraky máme", tamtéž, sign. IV L alfa 2/6, kart. 105.
- 45/ Výslech Václava Železníka z Vladyčína (1708): "aby mě Pán Bůh trestal, já jej neznám", tamtéž, sign. V AU 22, kart. 182; výslech Jana Švarce mladšího z Mirovic (15. 5. 1696): "Vašnosti pane hejtmane, jsem nemocný, chci na to směle umřítí, že toho jistého neznám", tamtéž; výslech Doroty Dručové ze Starého Sedla (12. 6. 1693):

- "...mohu se na to spovídati, že jest se mne ani jak živ nedotekl, ...abych ve zdraví toho dítěte poroditi nemohla, jináč řícti nemohu...", tamtéž, sign. V AU 26/1, kart. 185; výslech Alžběty Blažkové z Těchařovic (11. 7. 1695): "abych se tu propadla, nejni žádný jinší vinen nežli on, nevím, co na mě bůh do večera dopustí", tamtéž; výslech Mariany Říhové z Protivína (12. 5. 1719): "nebo mohla bych Pána Boha na to přijímati, že nic jinšího neb zlýho s tím činiti sem nechtěla", SOA Třeboň, Vs Protivín, sign. V BP 2a, kart. 234.
- 46/ Výslech Lydmily Šindelářky z Pukňova (31. 12. 1688): "žádnej, abych umřít měla, mně neradil, já jsem prv žádného takového koření nikdy neužívala", SOA Třeboň, Vs Orlík, sign. V AU 26/1, kart. 185; výslech Mandaleny Nezbedové ze Sobedraže, stíhané pro čarování (25. 8. 1697): "Jak jsem živa, ani nejmenšího a v ničemž sem neužívala, až toto ponejprv z návodu Pastejře a do mý nejdelší smrti nic užívat nechci", tamtéž, sign. VI C alfa 2/1, kart. 244; výslech Jakuba Šálka ze Životic (26. 4. 1735): "...a jemu ten chlívec zapáliti chtěl, aby jej tím dříve uhasiti mohl", SOKA Písek, AM Mirovice, sign. III. - I. - 1., kart. 30; výslech heřmaňského kantora Martina Pelikána (květen 1728): "Nevím dokonce nic víceji a nevěřil sem také jak živ žádným pověrám", SOA Třeboň, Vs Protivín, sign. V BP 2a, kart. 234.
- 47/ Srov. výslech Šálka ze Životic, obviněného ze žhářství (26. 4. 1735): "hledte, jak živ sem vám žádnému neublížil a ještě sem raději lidem pomáhal, když jim někdy dobytek stonal..., Prosím vás, aby mně to z rukou sundali, já rači půjdu domu...", SOKA Písek, AM Mirovice, sign. III. - I. - 1., kart. 30.
- 48/ Případ přepadení Martina Bezrukého z Chrástu (listopad 1736): "Klacky, kterýma mě tak mordýřsky zohavili, sou až posavád na důkaz před rukama. Já jsem jim dokonce žádné příčiny nedal a mám na to hodnověrné lidi, který to dokážou...", SOA Třeboň, Vs Orlík, sign. V AU 25, kart. 184; výslech Matěje Měchury pro krádež (3. 6. 1694): "doložice (:Salvo honore:) Sakrament, dyť sem známej, snad sem ho neukradl", tamtéž, sign. V AU 22, kart. 182; výslech Doroty Barsové pro podezření z čarování (28. 7. 1772): "Wie nach kan dieselbe mir es dar zeigen, da ich etwas dem Vieh geschadet, da ich weder bey dem Vieh gewesen, viel weniger etwas gleiches weiß", tamtéž, sign. VI C alfa 2/9, kart. 244.
- 49/ Výslech Mariany Peckové z Braníc pro obtěžkání (27. 5. 1698): "že jsem ale nejprve Pravdu nepověděla, jest všeho ta baba Příčinou, která mě navedla, abych pravdy nepovídala, že bych neobstála", tamtéž, sign. V AU 26/1, kart. 185; konfrontace Máří Magdaleny

- Klinkové z Nerestec s Petrem Márou z Myslína a její výslech (28. 8. 1724): "Proč nejčkon na mě mluvíš, a víš, že jsem se tě jakživ nešlechtně nedotekl? Inu jest pravda, že je mně to můj pán udělal, což mám dělat, dyž musím pravdu povědět", na otázku, proč obvinila Petra Máru a zda ho očišťuje, odpověděla: "Jáť sem myslila, že on se k tomu přizná... Očišťuji, dyž mi toho nikdá neudělal a nejni nic vinen", SOkA Písek, AM Mirovice, sign. III. - I. - 1., kart. 30.
- 50/ Když byl osmnáctiletý Jiří Ptáček, podezřelý z obtěžkání děvečky (11. 7. 1695), dotázán, co znamená duše a dobré svědomí, odpověděl: "duše je v těle a svědomí je křivý", aniž by dokázal obsah pojmů: "Co pak to vše v sobě obsahuje?" vysvětlit. Praktická představa zřejmě vycházela z asociace duše-duch-dech a z ustáleného slovního spojení křivé svědomí, SOA Třeboň, Vs Orlík, sign. V AU 26/1, kart. 185; výslech Jiřího Halady z Královy Lhoty pro krádež (23.9. 1693): "...já pak jemu odpověděl, že co by matka neb otec k tomu řekli, kdybychom byli zastiženi, on Pak zase Řekl blázne, jak se nedoví žádnéj, ty jen na mě čekej", tamtéž, sign. V AU 22, kart. 182.
- 51/ Výslech Pavla Proška ze Sobědraže (16. 4. 1696): "Obecního rybníka našeho, z něhožto jsme předešle vždycky ryby prodávaly...", tamtéž; výslech Jana Moravce ze Stražiště (9. 11. 1703): "k bečváři... přes krchov... chodil, an tudy i jinší lidé chodí", tamtéž; výslech Kateřiny Kozelkové, obtěžkané orlickým obročním písařem (28. 7. 1693): "on je si pan hejtman varvažovský jeho děvečku, když její tak udělal, sobě vzíti musel, on rovněž nejni stavu panského", tamtéž, sign. V AU 26/1, kart. 185; svědectví Jakuba Smetánky (22. 6. 1734): "v tom se ty ženy mezi sebou pohádaly a moje jí nadala čarodějnic, že oni všude mluvěj, že je čarodějnice...", tamtéž, sign. VI C alfa 2/5, kart. 244.
- 52/ Výpověď plyšovického pastýře v záležitosti krádeže dobytka (15. 5. 1696): "...a Poněvadž ste jemu Příklad, aby o nich nic žádnému neřekl, skrze což vyplývá, že ten ovčí dobytek podezřelý a kradený býti musel...", tamtéž, sign. V AU 22, kart. 182; výslech Martina Suchomela podezřelého z krádeže (24. 12. 1691): "dokonce nic nevím, kdyby byla děvečka za námi vrata zavřela, snad by se ta ztráta byla nestala", tamtéž; zmíněný způsob argumentace se objevuje i u vlastníků podezřelých knih, srov. výslech Václava Hájka z Mirovic (23. 11. 1725): "...Poněvadž sem sám nevěděl, dyž neměla zpředu ani zadu žádných listů..., ty knihy sem taky za nějaký podezřelý neměl, nebo sem ve dni sváteční často v nich čítával",

a výslech Jana Jílka (23. 11. 1725): "...aniž řícti nemohu, zdali je byla zapovězená, Poněvadž předních listův neměla", oba výslechy tamtéž, sign. IV L alfa 2/6, kart. 105; dále lživé vysvětlení děvečky Máří Magdaleny Klinkové, jak ji Petr Mára obtěžkal: "Přišel za mnou do chlíva, ležel se mnou a mně to udělal", SOkA Písek, AM Mirovice, sign. III. - I. - 1., kart. 30.

- 53/ Srov. J. MIKULEC, *Obraz venkovského poddaného obyvatelstva v české barokní homiletice*, in: *Poceta Josefu Petráňovi*, Praha 1991, s. 367-384.
- 54/ Např. svědecká výpověď Václava Dudaře z Podskalí (9. 6. 1698): "on si ji namluvil, že si ji vezme, zavřel se s ní ve světnici a leželi tam spolu sami přes noc a Plavci v druhý světnici. Na ráno sobě vyčítaly a Švagru jeden druhému nadávaly, on se taky k tomu skutku dobrovolně znal, toliko prosil, aby na něho ženě nepověděly a dyž do těchanic k němu přišly, dal jim mísu ryb přistrojiti a plavci dyž ryby snědly, přece na něj ženě pověděly a jeho žena mu ten šátek vzala", SOA Třeboň, Vs Orlík, sign. V AU 26/1, kart. 185. Dále výpověď Jakuba Smetánky (22. 6. 1734), odpověď na otázku, proč hledal pomoc ve zdravotních potížích u mladějovického pastýře: "...Poněvadž nám jistá vojačka žebrem jdoucí povídala, že on již mnoha lidem v takových přiběžích pomohl", tamtéž, sign. VI C alfa 2/5, kart. 244.
- 55/ Dosvědčuje to mj. trojstupňový útrpný výslech Doroty Amchové z roku 1729, který obsahuje i doslovné projevy boletší obviněné, SOkA Benešov, AM Čechtice, inv. č. 74.
- 56/ Jazykové stránce trestně právních pramenů věnoval pozornost F. OBERPFALCER v analytické práci *Jazyk knih černých jinak smolných*, Praha 1935, v níž se však zaměřil na nižší jazykové plány, hláskosloví, tvarosloví a skladbu.
- 57/ O takovém užití citátu z biblického Zjevení sv. Jana P. HIML, "Ta kniha falešná a nespravedlivá jest", s. 125.
- 58/ SOA Třeboň, Vs Orlík, sign. V AU 22 a 26/1, kart. 182-185.
- 59/ Orlický obroční písař, obviněný z obtěžkání děvečky, vypověděl (28.7. 1693): "že prý sama dobrovolně... k jeho posteli přišla, jemu příležitost k hřešení dávala a tím voheň při slámě ležíc rožnouti se musel", tamtéž, sign. V AU 26/1, kart. 185.
- 60/ Vyšetřování Kateřiny Prokopky pro čáry (22. 6. 1734): "aby ji všichni čerti vzali, že nám nebude pomáhati", tamtéž, sign. VI C alfa 2/5, kart. 244; dále srov. pozn. 42. Výslech Jiřího Halady z Královky Lhoty (23. 9. 1693): "Chceš lízat smetanu, já pak pravil, já bych ji katu dal, což je cezená...", výslech Jakuba Fialy (24. 12. 1691): "...a nic se

- toho nebojím, žádnéj na mě ani katem nedokáže", výslechy v SOA Třeboň, Vs Orlík, sign. V AU 22, kart. 182. Srov. též J. HRABÁK (ed.), F. V. Kocmánek, Sedm interludií, Praha 1953, O selské ženě hladem stonající, "aby je kat vzal i s chasou...", "Kat-liž ji ví, nač si stejská...", s. 72, 74.
- 61/ Podobnou jazykovou vrstvou (přezdívkami) se zabývá N. SCHINDLER v práci Widerspenstige Leute. Studien zur Volkskultur in der frühen Neuzeit, Frankfurt am Main 1992, s. 78-120.
- 62/ Bohatý na nadávky je zejména případ ve rvačce zbitého Bartlina Říhy (1729), SOA Třeboň, Vs Orlík, sign. V AU 25, kart. 184; výpověď Matouše Vrábka v případě podezření ze sodomie (listopad 1722), SOA Třeboň, Vs Protivín, sign. V BC 7a, kart. 234 a zmíněné případy rouhání.
- 63/ Výslech Bartlina Říhy (1729), tamtéž: "sein wūr alle Zeit gutte brüder gewest", "sagte, bruder, gehe mit mir hinein" a další.
- 64/ Pro jazyk vrchnostenských úředníků na konci 17. a v první polovině 18. století je typické pronikání latinismů nejen do právní terminologie (zejména sloves, např. reperieren, practiciieren, communicirovat aj.).
- 65/ Datování podle církevního kalendáře je ve výsleších obecně rozšířené, srov. např. výslech Kateřiny Kozelkové ze Břehů (23. 6. 1693): "byla sem u něho půldruhého léta a stalo se hned v adventu, dvě neděle před svátky", SOA Třeboň, Vs Orlík, sign. V AU 26/1, kart. 185; výslech Jakuba Malého-Frecha (3. 8. 1697): "Přijdouce v pátek po Božím vstoupení...domů...", tamtéž, sign. V AU 22, kart. 182.
- 66/ Výslech Alžběty Blaškové z Těchařovic (11. 7. 1695): "Bylo to přede všemi svatými, když řípu kopali"; výslech Roziny Řezníkové (29. 11. 1693): "tři nebo čtyři neděle před svatým duchem"; výslech Ondřeje z Chrástu (27. 1. 1698): "Ponejprv tenkrát, když sekáči vovsy sýct začali...", všechny výslechy tamtéž, sign. V AU 26/1, kart. 185. Dále výpověď Frantze Jelýnka (16. 2. 1699): "Zweymahl, das erste mahl, daß vor des Slawoniover Alt Knechts hochzeit nach haus khomben und andermahls etwa vor Zwey Wochen", tamtéž, sign. VI C alfa 13, kart. 245; výslech Jiřího Halady (23. 9. 1693): "dnes tejden, když jsme spolu zasívali žito na našem poli...", tamtéž, sign. V AU 22, kart. 182.
- 67/ Uvedu např. výslech Bartlina Říhy (1729): "...da ich aber dahin khomben ohngefehr um 3 Uhr Nachmittag, ...welchen umgefehr umb 2 Uhr nach mitternacht wahre", výslech Jakuba Procházky: "...ist es so spät gewesen, sond[ern] etwas 4 Stund[en] auf die nacht", tamtéž, sign. V AU 25, kart. 184. Přesné určení času srov. ve výslechu Pavla

- Uhra z Voltýřova (12. 3. 1715): "Gleich in dem 1714 Jahr den anderen Tag nach dem neuen Jahr bin ich aufgefunden worde[n]", tamtéž; výslech Matouše Vrábka z Čičenic (listopad 1722): "to se stalo ve čtvrtek včera 2 neděle, totiž dne 29. octobris", SOA Třeboň, Vs Protivín, sign. V BC 7c, kart. 234.
- 68/ Výslech Jakuba Malého-Frecha (3. 8. 1697): "Přijel jsem tam, když Sluníčko k hoře šlo", SOA Třeboň, Vs Orlík, sign. V AU 22, kart. 182; výslech Jakuba Šálka ze Životic (26. 4. 1735): "Snad to bylo ve čtvrtek, ani sám nevím, jakej den byl..., ještě bylo sluníčko povejš...", "tam sem se na kameni Posadil, do Soumraku čekal, aby mě žádnéj neviděl...", SOkA Písek, AM Mirovice, sign. III. - I. - 1., kart. 30. Výslech Judity Šatavové z Protivína pro pověrečné sbírání rosy v noci (12. 5. 1719): "...ja sem také nevěděla, poněvadž v noci bylo, že jest to pana faráře pole", SOA Třeboň, Vs Protivín, sign. V BC 2a, kart. 234.
- 69/ Ve výpovědi Cikána Michaela Seydlingera (15. 9. 1753) se vyskytují místa pobytu Leopoldschlag a Hagerau v Rakousích a Rožmberk a České Budějovice v Čechách, SOkA Písek, AM Mirovice, sign. III. - I. - 1., kart. 30. Cikánka Lída Kapitánka (16. 12. 1729) pobývala v Prachaticích, Kasovicích, Netolicích, Prčici, okolo Počátek, Tábora, Milevska a Volyně. Cikánský chlapec Jan Zelenka (29. 11. 1729) vypověděl: "...dyž sme přišli nás 5 osob s jednou slepou babou do Němec k Prachaticům prosit lenu...", SOA Třeboň, Vs Orlík, sign. IV C alfa 2/3, kart. 244. Dále výslech Jana Moravce ze Stražiště (9.11. 1703): "...vono se stratilo, dyž sme byli lonského roku v Niemcích, nebo je hospodář počítal, dyž sme z Němec přijeli...", tamtéž, sign. V AU 22, kart. 182.
- 70/ O prostoru vesnice blíže H. WUNDER, Das Dorf um 1600 - der primäre Lebenszusammenhang der ländlichen Gesellschaft, in: W. BRÜCKNER (hg.), Literatur und Volk, s. 71-78. Dále srov. znalost nejbližšího okolí ve výslechu Jiřího Halady z Králový Lhoty (23. 9. 1693): "Von hned ráno Pravil, že půjdeme v tu stranu k Rakovicům, Čimelicům aneb Krsicům, a když sme za vsi na vršek vyšli, tak sme pořád po drahách šli k loukám krsickým, a když sme od rakovský cesty se dávali na ty stezky, ptal jsem se ho, kde pak půjdeme, zdaliž do Čimelic", SOA Třeboň, Vs Orlík, sign. V AU 22, kart. 182.
- 71/ Výslech Martina Hadáčka z Mirovic (23. 11. 1725): "Já chodívám do Březnice a na Svatou Horu, tam sem byl na boží stoupení u s[va]jté spovědi...", tamtéž, sign. IV L alfa 2/6, kart. 105.
- 72/ Výslech Bartlina Říhy (1729): "...sagte, schau, Sacra, ich bin ein

würth dieses haus[es], auf der Straßen habe ich dich nicht schlagen dürffen, ietzo kan[n] ich mit dir machen, was ich will", tamtéž, sign. V AU 25, kart. 184.

- 73/ Výslech Václava Hynka z Chrástu (26. 5. 1700): "Nevím, kdyby mně tak moji přátelé pomohli, já bych si ji vzal, sám nic nemám", výpověď již ženatého Jakuba Procházky, obviněného z obtěžkání vdovy Alžběty kovářky (30. 6. 1693): "Já jsem chudý člověk, nemám nic, ona měla vždy dáti na sebe pozor a k tomu nesvoliti, abych jí na penězích něco dáti měl, ...naposledy, abych menší hřích měl, 3 kopy abych se vydlužiti měl, dáti připovídám"; oproti tomu srov. výpověď Ondřeje foršta z Chrástu (obtěžkání, 27. 1. 1698): "Ja prosím pěkně, abych k tomu nebyl nucen, dyž nemám k ní žádný lásky...", všechny výslechy tamtéž, sign. V AU 26/1, kart. 185.
- 74/ Výslech Pavla Štuksy ze Zalužan (1. 9. 1699): "Bárta hřidel je bratr mý ženy a Hybrant je taky bratr mý ženy a Havlíčková šenkýřka letovská je moje sestra, Alžběta Jouzová je sestra mý ženy... a zastavila se včera u mě, abych jí zaplatil, co sem dlužen", tamtéž.
- 75/ O sociálních strukturách na venkově R. VAN DÜLMEN, Kultur und Alltag in der Frühen Neuzeit II, s. 45-58 a H. WUNDER, Das Dorf, s. 77-80. Srov. výslech Bartlina Říhy (1729): "Ja, was wir einander kennen, sein wür alle Zeit gutte brüder gewest", SOA Třeboň, Vs Orlík, sign. V AU 25, kart. 184; dále odpověď Jana Hrudky z Kožlí na otázku, zda již byl někdy trestán (15. 8. 1740): "Nikdá, to dobře ví milostivá vrchnost i susedi", tamtéž, sign. III P 6/1, kart. 49. Dále srov. zajímavý dopis, kterým Pavel Vlha z Kotejřiny žádal o pomoc svého suseda Jiřího Havlice z Mašova (1717): "...nebo Práví, že nepozná přítele spíš jako v čas soužení, jestli se k tobě obrátí a tebe navštíví, měj ho za dobrého Přítele...", tamtéž, sign. IV L alfa 2/6, kart. 105. Pro susedství jako venkovskou autoritu srov. výslech Jiřího Kozelky (2. 1. 1737): "...neb by mně hamba bylo, abych se dal od Sedláků v Revíru bít"; výslech Martina Bezrukého z Chrásta (listopad 1736): "...která mě žádala, abych ho v tom nepronesl, že se mně s tím svěřil, že by ani se susedy neobstál..., v hromadě při společnosti všech susedův u konšela kupce...", tamtéž, sign. V AU 25, kart. 184. Dále výslech pacholka Vavřiny z Čičenic (listopad 1722): "Tolikož by byl takový hřích, on mě mezi lidma v řeč postavil a já na nic zlého nemyslel", SOA Třeboň, Vs Protivín, sign. V BC 7c, kart. 234.
- 76/ Rituál připíjení např. ve výpovědi Jiřího Hájka z Mezimostí (23. 9. 1726): "tam jsem se zastavil a byli tam Páni radní, nebo tenkrát

Pivní džbánky šenkýřům vizitýrovali a oni mně připili, tak sem tam potom zůstal a trunk piva udělal a tam sem se taky opil", SOA Třeboň, Vs Třeboň, sign. I B 5 BP 1c, výslech Bartla Braniše (17. 8. 1705): "Wir sein mit dem schenken undt noch einen frembten Mann bis Mitternacht aufgeblieben, miteinander geredet undt haben uns ein trunckh bier gekauft", SOA Třeboň, Vs Orlík, sign. V AU 22, kart. 182; výslech Václava Hájka z Mirovic (23. 11. 1725): "...že jsme někdy při truňku i u něho spolu byly, však o víře nikdy nejednaly, toliko jen vo našich ouzkostech, dyť sou tam taky jinší susedi s námi bývaly...", tamtéž, sign. IV L alfa 2/6, kart. 105.

77/ Výslech Jakuba Smetánky (22. 6. 1734): "...na to všichni sme se dali do pláče, ona taky dělala, jako by plakala", tamtéž, sign. VI C alfa 2/5, kart. 244; výslech Jiřího Keclýka (srpen 1697): "Nezbedová ...s velkým pláčem a naříkáním, zakládajíce ruce za hlavu, ke mně jest přišla", tamtéž.

78/ Obraz nesvárů v manželství přináší i V. B. JESTŘÁBSKÝ (ed. M. Kopecký), Vidění rozličná sedláčka sprostného, Uherský Brod 1973, s. 136: "...manželé se vadili, proklínali, ďáblům, čertům a peklu poroučeli, žádného znamení lásky k sobě neukazovali, potom jakožto ztřeštěný furiák, manželku pohlavkoval, kyjem bil, nohami šlapal a kolenami na ni naskakoval, aby duši z ní vytlačil." Ze zkoumaných pramenů jako příklad výslech Pavla Štuksy ze Zalužan (1. 9. 1699): "von mně nadal kluků, zlodějů a šelem,... bil mě rukou do týla, až sem po každéj ráně k zemi kles a uhodil mě asi 5krát... a zběhly se skoro z celý vesnice u tej chalupě mej...", SOA Třeboň, Vs Orlík, sign. V AU 26/1, kart. 185; výslech Jakuba Šálka ze Životic (26. 4. 1735): "On je na mě klekl..., ještě mě za mé Šedivé vlasy obouma Rukama popadl a k zemi hoditi chtěl. Já sem se na to vyhněval a k němu prořekl, že skrze to někdy ke škodě musí přijít...", SOkA Písek, AM Mirovice, sign. III. - I. - 1., kart. 30. Podobných líčení rvaček a násilí je ve výsleších podstatně více.

79/ Výslech Václava Řezníka z Vladyčína (1708): "...on žid dal mně... pálenyho za jeden pečetní prsten, však je tenkrát jedna žena břešťálka tam u žida byla a chtěla mít jeden Peníz, mlynářka zahrádecká taky jeden Peníz židu ukazovala a žid jí jej zaň dal...", SOA Třeboň, Vs Orlík, sign. V AU 22, kart. 182; výslech Štěpána Štěcha z Malčic (28. 6. 1707): "...nebo sou Židi jako Cikáni, ona za mnou asi třikrát přiběhla do hospody, v hospodě sem jí je měnil", v tomto případě vypovídali všichni Židé "mimo samého žida drhovelského, který se obávaje, jsouc v samotě, by jeho nezapálil neb neza-

mordoval...", tamtéž.

- 80/ K podobným závěrům došel J. MÁLEK, Ke vztahům českého a cikánského etnika, s. 10-16. Srov. výpověď cikánského chlapce Jana Zelenky (29. 11. 1729): "já sem šel se svým Paksem k Panu purkmistru, on dyž jej přečetl, pravil, abysme se s Pánem bohem živili, jen abysme lidskýho nechali..."; výslech Cikánky Ludmily Kapiťanky (16. 12. 1729): "mě tam odtud v dobrým propustili, jen abych se polepšila..., Já sem nekradla, jen že sem s nima v lese byla, ...mezi dobrýma lidma sem sobě kus chleba prosila...", SOA Třeboň, Vs Orlík, sign. VI C alfa 2/3, kart. 244. Dále výpověď orlického mušketýra Adama Müllera (22. 3. 1715): "...undt weilen in dennen dobrichern Wäldtem das Zigainer und anderes Raubgesindtl, wie zu hören gewesen ist, sich hat sehen lassen, so habe darumben zu besserer sicherheit die flinten mitgenohmben.", tamtéž, sign. V AU 25, kart. 184.
- 81/ K robotním povinnostem srov. výslech zahořanského rychtáře Martina Bezrukého (listopad 1736): "...jsem tam v Klučenicích podle obyčeje konšelům vesním oznámil a poroučel, co který podle robotního a jiného vrchnostenského nařízení vykonati jmá", slova jednoho rolníka poté, co byl Martin Bezruký zbit: "Pane bratře, tentokráte bude svoboda, nepojedem na robotu, nemáme rychtáře", tamtéž, sign. V AU 25, kart. 184; výslech zámeckého mušketýra Adama Müllera z Orlíku (22. 3. 1715): "Ich bin den 7[en] september mit 1215 fl. contribution und anderen geldtem nacher Prag ... geschickt worden...", "...alda bey dennen Robothleuten, so gersten zusamben gebundten zu sehen wissen...", tamtéž. K finančnímu zatížení srov. výslech Bartlina Říhy (1729): "...auch auff die Soldaten viel auszugeben hette...", tamtéž; otázka položená Štěpánu Štěchovi, obviněnému z krádeže (28. 6. 1707): "...Pročež si loňského roku na Contributy, které jsi okolo 30 kop (nečitelné), abys ji [a]zpon Půl Zaplatil, pár Posledních volů Prodal a Pravils, že nemáš odkud jinud vzíti...", tamtéž. Zásahy vrchnosti do držby nemovitostí dokládá výslech Jiřího Kozelky (2. 1. 1737): "...a prosil jsem, abych nebyl z tý chalupy vyhnán, že chci mý malý bratry při sobě mít a je živit, přitom na panskej les pozor dát...", tamtéž. O poměrně mírném postupu vrchnosti v berních otázkách J. TOMAN, Vývoj berní osedlosti a kontribuční praxe na panství orlicko-zvíkovském do r. 1654, JSH 39, 1970, s. 1-14.
- 82/ K funkci hospod výslech Martina Bezrukého z Chrástu (listopad 1736): "...Matěj Kortan ze vsi Voltýřova a jistý Švejda tkadlec z lcko-

vic... tam do hospody přišli a šenkýře žádali, by jim dovolil tam vesela býti, který jim také povolil a sobě vymluvil, by žádné zlé vůle nezačínali... Když nějakou dobrou chvíli potancovali a šenkýř viděl, že z toho nic nevyjde, tak poručil a zapověděl, že již toho křiku dosti je, aby přestali a spát šli...", tamtéž, sign. V AU 25, kart. 184; výslech Roziny Pšeničné (1693): "... nebo on často v Starým Sedle s musikou bejval, a když musika odešla, při mně zůstal", tamtéž, sign. V AU 26/1, kart. 185. Dále výslech čeledína Jana Moravce ze Stražiště (9.11. 1703): "...já nemám žádných Peněz ani do hospody nechodím, neb sem od svatého Václava jen jeden svátek doma, a to na dušičky, byl. Nechodím do žádných hospod, protože se motám...", tamtéž, sign. V AU 22, kart. 182.

- 83/ Majetek poddaných rodin lze určit na základě pozemkových knih. K bohatým rodinám patřili na Zvíkovsku a Orlicku v 1. polovině 17. století např. Kazymourové ze Saníku (vlastnili dva grunty a mlýny v ceně 875 kop grošů míšeňských) a Ptáčkové z Těchařovic (grunt v ceně 729 kop 6 grošů míšeňských, pohledávky vůči dlužníkům ve výši 273 kop 21 grošů míšeňských), SOA Třeboň, Vs Orlík, sign. V AU 7/3, pozemková kniha z let 1625-1656, kniha č. 62.
- 84/ Srov. zejm. výslechy Matyáše Korandy (29. 12. 1699), Cikánů Jana Zelenky a Ludmily Kapitánky (29. 11. a 16. 12. 1729) a zalužanského hajného Pavla Štuksy (1. 9. 1699) pro krádeže, SOA Třeboň, Vs Orlík, sign. V AU 22 a VI C alfa 2/3, kart. 182 a 244.
- 85/ K oběhu knih na venkově srov. článek M. - E. DUCREUX, Způsob čtení a vztah ke knihám u podezřelých z kacířství v Čechách 18. století, AUC-Historia Universitatis Carolinae Pragensis 32, 1992, s. 51-80. Dále srov. výslech Jana Hrudky z Kožlív (15. 8. 1740): "Umíte číst? Neumím, ale děti umí.", SOA Třeboň, Vs Orlík, sign. II P 6/1, kart. 49.
- 86/ Srov. starší práci O. NAHODIL - A. ROBEK, České lidové pověry, Praha 1959.
- 87/ Výslech Jakuba Šálka ze Životic (26. 4. 1735): "Já jsem podle lidského slyšení chtěl z odpuštění lejno neb neřád dostati a do čapouchu neb komínu dáti. Já sem myslil, jak od lidí slýchávám, že by tudy ta kobyla uschla a zhynula. ... ani také nic nevím. Ale sem o tom slejchával, že nějaká slouhovává... v ten čas po několik let starýmu tomkovi dobytku škodit měla...", SOkA Písek, AM Mirovice, sign. III. - I. - 1., kart. 30; výslech Mariany Říhové z Protivína (12. 5. 1719): "když sem v neděli před S[va]jtým Philipem a Jakubem s ní před domem seděla, pravila sem jí, že moje neb. matka říkávala, že

- taková voda není s penězi zaplacená, když ji v domě má...", výslech heřmaňského kantora Martina Pelikána (1728): "... a když sme stran Povětří smluvili, tehdy on mně odpověď dal, jestli nic proti povětří nevím, že on mně jistou cedulku, abych si z ní vejpis vzal,... kteréžto jsem také, nerozumíce, jakej by nápis na takovejch byl, jsem učinil. ...že dobré proti zlému a škodlivému povětří býti mají", výslech Judity Šatavové (12. 5. 1719): "... a co více lidé a žebráci mně radili, jsem dělala...", všechny výslechy v SOA Třeboň, Vs Protivín, sign. V BP 2a, kart. 234.
- 88/ Výslech Mathiase Korandy (29. 12. 1699): "...da ich kheine schlangen wurtzl, sondern Kalmus, das Klee Blatl ist gut, wann solches fündt vor ein Spaß und glickh zum Spüllen...", SOA Třeboň, Vs Orlík, sign. V AU 22, kart. 182.
- 89/ Srov. případ heřmaňského kantora Martina Pelikána (1728). Na lístcích, které opisoval a rozšiřoval, stálo na jedné straně zaklínadlo, na druhé straně magické obrazce, jméno Boží a andělovo a kabalistická formule AGLA. "Zaklínám vás zlý škodnice, kroupy a povětrná bouře skrze pět ran Krista Pána a tři hřeby jeho Probíjený ruce, nohy a kopí, jenž bok jeho prohnán, aby s[t]e se odnesly na lesy, hory a vody, pustá místa, kde se neseje, voře, žádné ovotce užitku nenese, skrze čtyry Evangelisty S[vatý], k tomu mi dopomáhej trojice S[vatá]", SOA Třeboň, Vs Protivín, sign. V BP 2a/1, kart. 234. Dále případ Doroty Petříkové (1737), která na lidi a dobytek údajně posílala hada a ovlivňovala ho těmito zaklínadly: "Stůj ďáble proklatej, jak mně neujdeš, jak přijdeš na člověka neb hovado. Pojď ďáble proklatej, jak si hory dosti trápil, jdi, odkud jsi přišel.", SOA Třeboň, Vs Orlík, sign. VI C 2/6, kart. 244. Vymezení pověry srov. V. VONDRÁČEK - F. HOLUB, *Fantastické a magické z hlediska psychiatrie*, Bratislava 1993³, s. 89-90. Za konzultaci v tomto oboru děkuji prof. dr. M. Nakonečnému.
- 90/ Ve většině uvedených případů poddaní vlastní pověrečné jednání nepopírali, bránili se však explicitnímu nařčení, že někdy nějakých pověr užívali.
- 91/ O potížích při rozlišování kacířství M. E. DUCREUX, c. d.
- 92/ H. J. CH. VON GRIMMELSHAUSEN, *Dobrodružný Simplicius Simplicissimus*, Praha 1976, s. 41: "Jeden (voják - pozn. aut.) odvedl pátého sedláka, který nebyl lízán, stranou a řekl mu: Chceš-li zapřít Boha a všechny jeho svaté, pustím tě, kam budeš chtít. Sedlák odpověděl, že co živ na svaté nic nedal a že dodnes neměl nic s Bohem, načež slavnostně přísahal, že Boha nezná a netouží mít

nějaký podíl v jeho říši." Dále srov. J. MIKULEC, Poddanská otázka, s. 70-89.

- 93/ Srov. E. PROCHÁZKOVÁ, Perzekuce romských kočovníků v českých zemích v 18. století (Na základě rozboru manuálů pražského apelačního soudu), SAP 42, 1992, s. 319.
- 94/ K charakteristice lidu v 17. století blíže J. PETRÁŇ, Lid a národ v pobělohorském labyrintu, in: F. GRAUS (ed.), Naše živá a mrtvá minulost, Praha 1969, s. 96-97.

Das Denken der ländlichen Untertanen im frühneuzeitlichen Südböhmen aus der Sicht der Halsgerichtsbarkeitsquellen

Der Mentalitätsuntersuchung der ländlichen Gesellschaft in Südböhmen liegen die Justizschriftlichkeiten der Herrschaften Orlík nad Vltavou, Protivín und Třeboň zugrunde. Die Untertanenkenntnisse über sich selbst und über die sie umgebende Welt und ihre Denkweisen lassen sich am besten den Verhören entnehmen. Es wurden 120 Verhöre der Verdächtigen, der Zeugen und der betroffenen Personen aus dem Zeitraum 1687-1772 analysiert. Sie beziehen sich auf 60 untersuchte Vorfälle, wobei hier insgesamt rund 110 Personen auftreten. Mit der Mentalität einer gesellschaftlichen Gruppe sind sowohl der Komplex aller Gedankenaussäuerungen ihrer Mitglieder, als auch die am häufigsten auftretenden und beweisbaren Züge des Denkens gemeint. Angesichts der Individualität des Denkens wurde zum Grundkriterium der Forschung kein einmaliger Gedankeninhalt, sondern die allgemeinen psychologischen, sozialen und kulturellen Kategorien. Die Gedankenprozesse wurden aufgrund ihres Objektes in zwei Gruppen geteilt: A - der Mensch als das Individuum und B - die Gesellschaft und die ihn umgebende Welt im Untertanendenken. In beiden Gruppen wurde auch das formale, semantische Kriterium zur Anwendung gebracht. Der unveränderliche Rahmen des Denkens der südböhmischen Untertanen in der Zeit nach der Schlacht am Weißen Berg (1620) wurde durch ihre gesellschaftliche und konfessionelle Stellung vorgegeben. Den ständigen Bestandteil der persönlichen Identität aller ländlichen Einwohner (mit der Ausnahme der Zigeuner) stellte das Bewußtsein der Angehörigkeit zu einer konkreten Obrigkeit dar. Die Wirkung der katholischen Kirche stärkte die inneren Normen und Werte des religiösen Charakters (Gott, Beichte, die persönliche Frömmigkeit). Die langfristige Verbindung der Bauern mit dem Leben eines Dorfes spiegelte sich in der Autorität der ländlichen Gemeinschaft, nämlich der Nachbarschaft, in die man durch ökonomische Gebundenheit, durch Verwandtschafts- und Handelskontakte, aber auch durch das Verbringen des meisten Tagesteiles auf öffentlichen Plätzen (landwirtschaftliche Arbeiten, Andachten, Wirtshäuser) eingeschlossen wurde. Zu den anerkannten Werten gehörten auch die Gesundheit und das Leben und die Beziehung zu allen überindividuellen Normen fand ihren Ausdruck auch in der Furcht vor den bestimmten Delikten (Mord, Infantizidium, Brandstiftung, Ketzerei, Aberglaube). Vor

diesem Hintergrund spielte sich das alltägliche Handeln der Landbewohner ab. Sein Druck drang ins Denken durch, das manchmal einen konkretgegenständlichen und praktischen Charakter hatte und in dem am meisten die theoretischen Kenntnisse, die sich auf keine Erfahrung und kein Erlebnis stützten, fehlten (eine Ausnahme bildeten die lesens- und schreibenskundigen Menschen). Dies wird deutlich an den Raumkenntnissen, die von der Mobilität der jeweiligen sozialen Gruppe abhingen. Einen ähnlichen Zusammenhang mit den konkreten Ereignissen kann man auch aus der Zeitauffassung und -bestimmung erschliessen. Die Feste des traditionellen kirchlichen Kalenders weisen in ihrer Art auch auf die vergangenen Ereignisse hin. Die wirklichen logischen Beziehungen wurden manchmal von der linearen Reihen- und Zeitfolge überdeckt. Im Nachdenken wurden vor allem die klaren und greifbaren Gegebenheiten miteinander verbunden. Das soziale Handeln wurde durch Gesten, Emotionen und Rituale deutlich nach außen orientiert. Die Expresivität sollte dem Handeln die Glaubwürdigkeit hinzufügen und andere Menschen beeinflussen. Mit dieser Absicht wurde auch die Sprache benutzt, deren Ausdrücke einen unabhängigen Wert behielten. Für den individuellen Charakter der Kommunikation spricht auch das Fehlen einer einheitlichen und unterrichteten Sprache im ländlichen Milieu. Eine andere Seite des Untertanenhandelns kann man als die Pragmatizität bezeichnen. Vorteilhaftes und gelegentliches Handeln wurde oft durch die momentane Situation motiviert und den Grundmaßstab der Beziehung zu ihm stellten seine möglichen Folgen dar. Die Betonung der Erscheinungsebene ist kennzeichnend für das ganze ländliche Leben. Zum Handeln mit den äußeren Folgen gehören auch die Aberglaubenspraktiken. Am meisten fand dieses Handeln seine Geltung in den alltäglichen Situationen innerhalb sozialer Gruppen. Das Grundkollektiv bildete die Familie, welche überwiegend als eine ökonomische Verbindung begriffen wurde. Sie wurde in eine höhere Gemeinschaft eingegliedert, in die ländliche Nachbarschaft. Diese konnte der Bauer nicht beliebig wechseln und mußte sich mit ihr auseinandersetzen. Durch die Lebensweise entzogen sich der Nachbarschaft die Gruppen von Zigeunern und Juden, deren Bewertung auf dem Lande im 17. und 18. Jahrhundert keinen ethnischen Untertan besaß. Niemand wurde aber aus dem "Netz" ausgeschlossen, das im ländlichen Milieu der Überlieferung von den einfachen Auskünften und komplexen Stoffen diente. Die äußere Form vermißten weder die Beziehungen, die die gegebenen Gemeinschaften festigten (das Zusammentreffen im Wirtshaus, das Wohltrinken), noch die eventuellen Konflikte (die Gewalt als

Handlungsweise), die aber nicht nur aus der ökonomischen und sozialen Vorbestimmung grollen. Aufgrund der Mentalitätsforschung kann man das Leben der ländlichen Gesellschaft in Böhmen in der Zeit nach der Schlacht am Weißen Berg näher erklären. Es spielte sich vor allem im konkreten Handeln, in der landwirtschaftlichen und handwerklichen Arbeit, bzw. in der Ernährungsverschaffung ab. Doch die sozialen, religiösen und kulturellen Bedürfnisse dürfen nicht vereinfacht werden. Solcherweise wurde die Welt des ländlichen Untertanen nicht geteilt. Alle ihren Komponente können wir in den Begriff "Kultur" eingliedern, falls wir sie nicht nur im engen künstlerischen Sinne verstehen. Wenn wir die Stellung, die im Leben der Untertanen die abstrakten Begriffe und Autoritäten einnahmen, und das, womit sein Handeln motiviert wurde, kennenlernen, können wir die Gründe der Stellung der Landleute in den Augen der böhmischen Barockgesellschaft erforschen.

Miroslav NOVOTNÝ

NIŽŠÍ ŠKOLY NA TŘEBOŇSKÉM PANSTVÍ VE SVĚTLE ŠKOLNÍCH FASÍ DRUHÉ POLOVINY 18. STOLETÍ

Druhá polovina 18. století představovala v dějinách českých zemí období bouřlivého kvasu ve všech sférách života společnosti. Nedílnou - a významnou - součástí celého procesu zásadních proměn společenských, politických i kulturních tvořily změny v oblasti školství. To v uvedeném období vstoupilo do zcela nové etapy svého vývoje. Školská problematika totiž již od konce padesátých let 18. století zaujímala v reformních programech Marie Terezie a Josefa II. stále významnější místo. Proměna, resp. rozšíření celkové vzdělanosti se stalo jednou z důležitých podmínek úspěšné realizace i ostatních reformních projektů. Školy všech druhů a typů se dostávaly do sféry zájmu státu, který je stále výrazněji přizpůsoboval svým potřebám v oblasti výroby, administrativy, vojenství i služeb. Z hlediska rozšíření gramotnosti a pozvednutí celkové úrovně širokých vrstev obyvatelstva představoval významný mezník rok 1774, resp. 1775. Přestože se vzhledem k ekonomickým i sociálním poměrům nepodařilo plně realizovat všechny zásady, z nichž tereziánská reforma školy vycházela (zejména úplné prosazení povinné školní docházky pro všechny děti od šesti do dvanácti let věku), znamenalo vydání všeobecného školského zákona skutečný počátek postupného formování moderních vzdělávacích struktur. Dosavadní neuspořádanost školské soustavy zákon sjednotil zřízením tří typů škol v oblasti nižšího školství - tj. ustanovením tzv. škol normálních (v hlavních městech zemí), škol hlavních (v krajských městech, popř. i v dalších větších městech) a škol triviálních (tj. farních škol městských i vesnických, resp. škol filiálních či lokálních na venkově). V tomto směru však mohl osvícenský stát navazovat na poměrně solidní školskou síť z předchozího období.^{1/}

Pramenná základna pro studium školství ve sledované době je dosti

široká a bohatá vzhledem k tomu, že se na uvádění školské reformy do života podílely vedle státu (tj. guberniálních a krajských úřadů) i církevní (příslušní vikáři a místní faráři) a vrchnostenské úřady spolu s jednotlivými obcemi. V písemnostech, vzniklých z jejich činnosti, je pak možno studovat nejen otázky hmotného zajištění škol i učitelů či přípravy a ustanovování učitelů k jednotlivým školám, ale i problematiku školní docházky školou povinných dětí či úroveň samotného vyučovacího procesu.

Jedinečným, úředně ověřeným a vcelku spolehlivým pramenem pro poznání rozvoje nižšího školství od sedmdesátých let 18. století až do poloviny století devatenáctého jsou čtyři řady guberniálních školních fasí.^{2/} Hlášení z jednotlivých řad se liší svým obsahem i rozsahem, v němž se dochovaly. Největší část celého fondu představuje nejmladší čtvrtá řada, pocházející ve své většině z let 1810-1869. Jejich více jak osmdesát kرتونů obsahuje přehledné výkazy o stavu škol, počtu dětí a tříd, o školním vyučování i vyučovací řeči, jež jsou řazeny podle okresů a krajů. Dále zde nalezneme rozsáhlý soubor hlášení z jednotlivých škol, který je uspořádán podle jmen obcí. Nezastupitelným pramenem pro poznání celkového stavu školství v Čechách před a po zahájení vlastních reform ve druhé polovině 18. století jsou první dvě řady školních fasí. Zprávy zahrnuté do první řady pocházejí sice z let 1772 až 1788, avšak pouze jejich nejstarší část se dochovala v úplnosti pro všechny české kraje. Tato hlášení zachycují stav českého školství na počátku reformního období, tj. obsahují soupis tehdy existujících škol, jména příslušných učitelů i výčet jejich příjmů. Hlášení jsou uspořádána podle krajů a podle dominií. Naproti tomu druhá řada školních fasí, pocházející z let 1789 až 1798, je dochována v úplnosti ve dvou řadách. Základem je vázaná knižní řada uvádějící celkový přehled škol v daném kraji, jejich druh, jméno patrona školy, počty školou povinných dětí (v některých případech je uveden i jejich jmenný seznam), věk a náboženské vyznání žáků, délku a pravidelnost školní docházky. Dále jsou zde zachyceny i údaje o sociálních poměrech žáků (placení školného), rozpis příjmů školy a platy učitelů. Nechybí zde ani informace o zavedení nové vyučovací metody ve škole. Hospodářské a finanční záležitosti školy zachycují rovněž opisy příslušných hlášení z knižní řady, uspořádané taktéž podle krajů a dominií - tentokrát však v kartonech.^{3/} Srovnání údajů obou prvních řad školních fasí dovoluje vcelku spolehlivě postihnout dynamiku rozvoje nižšího školství v poslední čtvrtině 18. století v celozemském měřítku i v rámci jednotlivých krajů či panství.

Rozvoj školství v Čechách ovlivňovaly v uvedeném období vedle státní školské politiky i další faktory. Byly to zejména geografické a ekonomické

podmínky jednotlivých oblastí, postoj vrchností a místních církevních představitelů k této otázce a v neposlední řadě i vztah samotného obyvatelstva ke škole a ke vzdělání. Z těchto skutečností pak vyplývaly rozdíly mezi jednotlivými regiony v zemském měřítku i v rámci jednotlivých panství. Pokusme se nyní na základě některých údajů školních fasí ze druhé poloviny 18. století naznačit, jak vypadala tato situace na jednom z nejvýznamnějších hospodářsko-správních celků jižních Čech - na panství Třeboň.

Válečné události první poloviny 17. století a jejich tíživé důsledky se pochopitelně nevyhnuly ani třeboňskému panství. Počátek postupné obnovy panství představoval až rok 1660, kdy se jeho správy ujal Jan Adolf ze Schwarzenberku. Třeboňské panství, které se tak stalo základem postupně vznikající rozsáhlé schwarzenberské državy v jižních Čechách, zůstalo v držení potomků Jana Adolfa až do konce patrimonie. Přikoupením či inkorporací dalších statků v průběhu druhé poloviny 17. a v 18. století se panství postupně zvětšilo do podoby, jejíž rozsah se až do poloviny 19. století nijak výrazně neměnil. Panství v této době zahrnovalo čtyři ochranná města (Třeboň, Veselí nad Lužnicí, Lomnici nad Lužnicí a Soběslav, k níž patřila i dvě předměstí a 11 vesnic), dále dvě předměstí, tři městečka a 93 vesnic, spolu s částmi řady vesnic a několika samotami.^{4/}

Rozbor údajů prvních dvou řad guberniálních školních fasí chceme v následujícím textu zaměřit zejména na postižení těchto okruhů: stav školní sítě na panství ve druhé polovině 18. století, počty žáků, pravidelnost školní docházky, sociální rozvrstvení žáků a výše učitelských platů.^{5/}

V celozemském měřítku se nejhustší školní síť nacházela v severních a východních Čechách (např. v Litoměřickém kraji vzrostla ze 150 škol uváděných na počátku sedmdesátých let na 277 škol v devadesátých letech 18. století, v Boleslavském kraji z 96 na 233 škol či v Hradeckém kraji ze 138 na 214 škol). Naproti tomu v západních a jižních Čechách nalezneme oblasti s nízkým výchozím počtem škol. Tento stav se však v následujících desetiletích v některých regionech radikálně proměnil (např. v Loketském kraji vzrostl počet škol ze 63 na 124, v Prácheňském kraji z 88 na 179 a v Tábořském kraji z 59 na 127 škol). V Budějovickém kraji, do něhož spadalo administrativně i třeboňské panství, bylo v roce 1772 celkem 88 škol a o dvě desetiletí později se tento počet zvýšil na 134 škol. Celkově stoupl v uvedeném období počet škol v Čechách z přibližně 1500 na více než 2600.^{6/}

Podobně i přiškolenost obcí k jednotlivým školám byla vysoká zejména v rozvinutějších oblastech severních a východních Čech (např. v Litoměřickém kraji činí plných 89 %), zatímco v Plzeňském či Prácheňském kraji dosahuje pouhých 56 %, resp. 59 %. V Budějovickém kraji byla situace jen o málo lepší - asi 63 %.

S hustotou školní sítě a s dosažitelností jednotlivých škol pro děti z okolních obcí velmi úzce souvisí i otázka školní docházky žáků. Ta byla v devadesátých letech 18. století opět nejlepší v Litoměřickém kraji, kde pouze 20 % z celkového počtu 33 818 školou povinných dětí školu vůbec nenavštěvovalo. Na druhém konci pomyslného žebříčku najdeme Berounský kraj s 41 % do školy nechodících dětí (tj. 4 263 z 10 455 dětí) a také Budějovický kraj, kde ze 14 728 dětí do školy nechodilo plných 37 % (tj. 9 270 dětí). Souhrnně však situace byla relativně dobrá, neboť v průměru téměř dvě třetiny dětí do školy chodily. Největší potíže zde vedle vzdálenosti bydliště od místa školy působila okolnost, že řada dětí musela rodičům pomáhat v hospodářství a v řemeslech a na školu jim nezbyval čas. Účinnou překážkou prosazení povinné školní docházky bylo rovněž nedocenění významu školní výuky u nemalé části rodičů, jež ostatně přetrvávala až hluboko do 19. století. Ke zlepšení školní docházky zpravidla docházelo v souvislosti s rozšířením sítě škol, popř. i přiškolením dané obce k jiné bližší škole.

K důležitým aspektům patří rovněž otázka placení školného. Rodiče byli povinni platit za své děti školné odstupňovaně vzhledem ke svému sociálnímu postavení - ve výši dvou, jednoho a půl a jednoho krejcaru týdně. Chudé a nemocné děti byly od placení školních peněz osvobozeny. Tento příjem dostávali učitelé od obce. V této souvislosti nepřekvapuje poměrně vysoké procento neplatících žáků, pohybující se na konci 18. století v průměru mírně přes 50 % (sami učitelé se mnohdy snažili toto číslo zvýšit).

Školné tvořilo důležitou součást učitelských platů, o nichž nás školní fase obšírně informují. Spolehlivost těchto údajů však není stoprocentní, v řadě případů zřejmě nejsou podchyceny všechny příjmy učitele (příležitostné výdělký apod.). Učitelský plat teoreticky tvořilo osm položek, z nichž největší význam obvykle měly kostelní a obecní platy a již uvedené školní peníze. Ačkoli v závěru 18. století došlo k podstatnému zlepšení učitelských platů, které se již pohybovaly většinou kolem hranice 130 zlatých, jež byla úřady pokládána za průměrný solidní učitelský příjem, nebylo hmotné postavení většiny učitelů nijak povzbudivé ani v následujícím období.⁷¹

Podívejme se nyní na to, jak tyto obecné údaje korespondovaly s poznatky týkajícími se situace na třeboňském panství. V roce 1772 se na třeboňském panství nacházelo celkem 16 škol v těchto lokalitách: Třeboň, Mladošovice, Suchdol, Ševětín, Štěpánovice, Veselí nad Lužnicí, Bošilec, Dolní Bukovsko, Lomnice nad Lužnicí, Soběslav, Hamr, Doudleby, Dolní Slověnice, Ledenice, Novosedly a Modrá Hůrka.^{8/} V devadesátých letech se školská síť nově rozrostla o školy v Jílovicích, Kostelci, Svinech a Žimuticích. Z celkového počtu 99 měst, městeček a vesnic třeboňského panství se na konci 18. století nacházela škola v 19 z nich. V průměru na každých 5 obcí připadala jedna škola.^{9/} Skutečně přiškolených obcí bylo však pouze 57. Na jednu školu v průměru připadaly 3 přiškolené obce. Mimo působnost třeboňské školské sítě zůstávalo z celkového počtu 99 lokalit pouze 22 míst (asi 22 %).

Z celkového počtu 1844 dětí vedených ve výkazech jednotlivých škol připadalo průměrně na jednu školu 97 žáků. Nejvíce přiškolených obcí měla škola v Modré Hůrce a v Žimuticích (6), ale nejvíce žáků příslušelo do třeboňské školy (200). Nejméně dětí školou povinných mělo navštěvovat školu v Žimuticích (51). Souhrnně v rámci celého panství chodilo pravidelně i nepravidelně z celkového počtu 1844 dětí do školy 1122 žáků. Bez školního vyučování zůstávalo 722 dětí (39 %). Nejvíce dětí chodilo do třeboňské a veselské školy (149, resp. 148), opačný případ představuje škola v Kostelci, kde z 81 zapsaných žáků do školy nikdo nechodil (podle údajů fasí). Mezi nepravidelně či vůbec do školy nechodícími dětmi převažovaly dívky, pokud bylo toto rozlišení v soupisech uvedeno.

Z hlediska náboženského vyznání se všechny děti zapsané na školách třeboňského panství hlásily ke katolicismu, pouze v Modré Hůrce je evidován jeden židovský chlapec, který však do školy nechodil.

V otázce placení školného vypadala situace na třeboňském panství v závěru 18. století následovně: z celkového počtu 1844 dětí platili rodiče školné za 764 žáků tj. za 41,5 % všech školou povinných chlapců a dívek vedených v hlášeních jednotlivých škol. Ovšem z pohledu pouze dětí do školy opravdu chodících se dostáváme až k číslu 65 %. Absolutně nejvyšší počet platících žáků najdeme v třeboňské škole (82, tj. 41 % všech dětí příslušejících k této škole), ovšem procentuálně nejvíce platících dětí chodilo do suchdolské (51,5 %), bukovské (50 %), hamerské (47,5 %) a žimutické školy (47 %). Naopak nejvíce chudých (neplatících) žáků vykazovala mladošovická škola (41 z 57 dětí, tj. 72 %), dále novosedelská (50 ze 76 dětí, tj. 66 %) a štěpánovická škola (52 z 89 dětí, tj. 58,5 %). V 11 z 19 škol existujících ve sledovaném období na

třeboňském panství mírně převažovali chudí žáci (celkově 51 %).

Zjištěné údaje o příjmech učitelů na třeboňském panství dokládaly jejich celkový vzestup v osmdesátých a devadesátých letech 18. století. Zatímco se v roce 1772 průměrný učitelský plat na panství pohyboval kolem 60 zlatých (nejméně ve Slověnicích 14 zlatých 50 krejcarů, nejvíce ve Veselí nad Lužnicí 134 zlatých 42 krejcarů), o dvacet let později již činil 140 zlatých (nejméně 100 zlatých v Kostelci, Svinech a Žimuticích, nejvíce v Třeboni 238 zlatých 37 krejcarů).^{10/}

Krátký exkurs po školství na třeboňském panství druhé poloviny 18. století nemohl osvětlit všestranně vše, co s touto problematikou souvisí. Spíše šlo o nastínění možností využití daného pramene. Obraz třeboňského školství, předložený jen v hrubých rysech, bude nutno dále propracovat za využití i dalších druhů pramenů. Badatelsky zajímavé možnosti se tu otevírají i ve směru srovnání rozvoje školství na jednotlivých jihočeských panstvích.

Poznámky:

- 1/ J. HANZAL, Rozvoj nižšího školství v Čechách na konci 18. století, AUC-HUCP 7, 1966, s. 93-117.
- 2/ SÚA Praha, České gubernium - školní fase. Fond obsahuje ve čtyřech řadách celkem 115 kantonů a 31 knih. Jednotlivá hlášení byla sepisována a ověřována příslušným učitelem, resp. vikářem a hospodářským úřadem vrchnostenským či obecním.
- 3/ Třetí řada školních fasí vznikala v průběhu roku 1806 (tj. po vydání nového školského zákona z roku 1805). Jednotlivá hlášení, dochovaná pouze pro sedm krajů, přinášejí informace o stavu škol, o učitelských platech i o vyučování (včetně jazykového aspektu).
- 4/ Vývoj třeboňského panství v 17. a 18. století podává V. HADAČ A KOL., Státní archiv v Třeboni. Průvodce po archivních fondech, svazek 2 a 3, Praha 1958 a 1959; dále též srov. F. J. FRANTA, Okres třeboňský. Nástin statisticko-historický, Praha 1880, zvl. s. 66-70 a též F. PALACKÝ, Popis Království českého (upravil J. Záloha), Třeboň 1974, s. 43-46.
- 5/ Není-li uvedeno jinak, opírají se uváděné údaje v následujícím textu o rozbor prvních dvou řad školních fasí - SÚA Praha, ČG - školní fase, Budějovický kraj, 1772, inv. č. 1, kart. č. 1 a SÚA Praha, ČG - školní fase, Budějovický kraj, 1789-1798, inv. č. 7, kniha 4.
- 6/ Informace z ostatních krajů blíže J. PETRÁŇ a kol., Počátky českého národního obrození (1770-1791), Praha 1990, s. 131 an. i J. HAN-

ZAL, Rozvoj nižšího školství v Čechách na konci 18. století, AUC-HUCP 7, 1966, s. 93 an.

- 7/ J. HANZAL, Vzdělanost a lidová osvěta v počátcích národního obrození, SH 18, 1971, s. 39 an.; TÝŽ, Rozvoj nižšího školství v Čechách na konci 18. století, s. 93 an.
- 8/ K školám třeboňského panství zahrnujeme i školy na panství třeboňského kláštera vzhledem k tomu, že se již v roce 1787 staly součástí schwarzenberského panství. Ve školních fasích z roku 1772 jsou však uvedeny ještě samostatně.
- 9/ Pro období devadesátých let 18. století již do přehledu škol na třeboňském panství nezahrnujeme schwarzenberské ochranné město Soběslav, které je v soupisu školních fasí vedeno samostatně.
- 10/ Pro lepší přehled jsou některé ze zjištěných údajů uvedeny v následující tabulce:

Místo školy	Druh školy	Přiškolené obce	Celkem dětí	Do školy nechodící děti	Chudé děti	Příjem učitele
1. Modrá Hůrka	farní	6	85	42	53	130 zl.
2. Bošilec	farní	4	94	29	32	130 zl.
3. Doudleby	farní	4	93	67	55	130 zl.
4. Jílovice	farní	2	75	30	41	130 zl.
5. Hamr	farní	3	61	22	29	131 zl.
6. Kostelec	filiální	4	81	81	44	100 zl.
7. Ledenice	farní	3	92	28	32	135 zl. 17 1/2 kr.
8. Lomnice	farní	3	149	19	83	159 zl. 39 kr.
9. Mladošovice	farní	2	57	13	41	130 zl.
10. Novosedly	lokální	1	76	19	50	130 zl.
11. Ševětín	farní	2	86	28	36	142 zl. 54 kr.
12. Sviny	filiální	2	91	34	45	100 zl.
13. Štěpánovice	farní	4	89	62	52	130 zl.
14. Suchdol	farní	1	134	92	56	144 zl. 43 kr.
15. D.Bukovsko	lokální	3	86	40	39	130 zl.
16. D.Slověnice	lokální	2	79	39	44	130 zl.
17. Veselí	farní	3	165	17	90	236 zl. 51 kr.
18. Třeboň	farní	2	200	51	91	238 zl. 37 kr.
19. Žimutice	lokální	6	51	9	25	100 zl.
CELKEM		57	1844	722	938	140 zl.

Miroslav NOVOTNÝ

Lower Schools in the Třeboň Dominion in the Light of the Second Half of the 18th Century School Lists

At the end of the 1750's, the educational system in the Czech Lands had entered an entirely new stage of its development. The spread of general education had become one of the most important conditions of the realisation of a number of reform projects in this period. Schools of all sorts and types got in the sphere of state interest. The state adapted them to its needs. The basis of sources for the research of the educational system in the observed period is quite broad and rich, thanks to the fact that, besides the state, also church offices and offices of authority together with single municipalities took part in calling the school reform into existence. The four sets of government school lists are unique, officially verified and reasonably reliable sources for understanding the development of lower education from the 1770's to the middle of the 19th century. The two first sets of the school lists are irreplaceable sources for understanding the state of affairs of education in Bohemia in the time of the reforms in the second half of the 18th century. The comparison of their data makes it possible to catch the dynamism of the development of lower education in the last third of the 18th century in the whole country as well as in the frame of single regions or dominions. Also this contribution issues from the analyses of these data. The author has mostly noticed the density and the structure of the school network, the size of school communities, school attendance of children and teachers' salaries.

Milena LENDEROVÁ

**FRANCOUZSKÝ SALON 18. STOLETÍ
(Pokus o uchopení problému)**

Dobrat se podstaty francouzského salonu v jeho klasické podobě druhé poloviny osmnáctého století,^{1/} znamená vmyslit se do specifik galské mentality, což není snadné. Nikoli pouze pro odlišnost mentality české a francouzské, ale rovněž pro špatnou dostupnost pramenů, jež by nás k průniku do tématu mohly dovést. Omezím se proto jen na tři druhy pramenů: na prameny ikonografické, memoárové a epistolografické,^{2/} o které svůj výklad, snažící se uspořádat chaos v představách, vzniklých na základě četby krásné literatury, opřu.

Je pravděpodobné, že salon, místo schůzek a středisko konverzace nacházející se v soukromém obydlí, salon literární či politický,^{3/} salon filozofický, byl pro Francii italským importem, získaným v době válek o Itálii. Salony vznikly snad poprvé v Neapoli.^{4/} Také francouzské slovo salon pochází z italského salone. Od samého počátku nebyl salon ve Francii záležitostí architektonickou, prostorovou, materiální, ale především společenskou a duchovní. Byl tím, čím jsou dnes informační média, nahrazoval moderní kavárnu. Vytvářel veřejné mínění, formoval vkus, rozhodoval o osudech uměleckých děl, přitažlivosti filozofických škol, ba i o osudu jednotlivců. Prosazoval své lidi na rozhodující politická místa. Salon byl společenskou lobby. Tvořila jej adresa a konkrétní osoba. Ostatní komponenty byly proměnlivé.

Ve Francii, kde byl intelektuální život vždy úzce spojen se životem společenským, měl salon od samého počátku jedno specifikum. V jeho čele stála většinou žena. Po preciozních salonech, nacházejících se od počátku 16. století především v mondénní pařížské čtvrti Marais, se v době Ludvíka XIV. střediskem všeho dění staly Versailles. Predominance ženy

jako iniciátorky salonu byla zcela zřetelná i mimo královský dvůr. Vedle Versailles existovala další společenská centra, která byla často opoziční. Uvedme alespoň salón Ninony de Lenclos (1620 - 1705) v Paříži, jenž shromažďoval libertiny, dále salon paní de Sévigné (1626 - 1694) v paláci Rambouillet, paní de La Fayette (1634 - 1693), salon vévody Condé v Chantilly, v němž zazářil vychovatel vévodova vnuka La Bruyère (1645 až 1696), salon vévody Chevreuse v Chaulnes, navštěvovaný Fénélonem (1651 - 1715) a Saint - Simonem (1675 - 1755). Průkopník ženského vzdělání Fénélon býval častým hostem také v salonu Françoise d'Aubigné, provdané Scarron, manželky básníka a pozdější morganatické choti krále Slunce, paní de Maintenon (1635 - 1719). Salony existovaly i mimo Paříž, jak na zámcích šlechty, tak v provinčních centrech.^{5/}

Když byl smysl salonů vedených paní domu zpochybněn úspěchem Molièrových Směšných preciozek a Učených žen, satirou na polovzdělané dámy bavící se hovory o literatuře, vědě a filozofii, jejich sláva pohasla. Úpadek netrval naštěstí dlouho. Nový rozmach nastal opět v době regentství^{6/} a trval po celé 18. století. Určující slovo však již neměl panovnický dvůr, neboť Ludvík XV. intelektuálním požitkům příliš neholdoval. Salony existovaly v Paříži i v honosných sídlech lemujících tuto francouzskou metropoli, z nichž nejslavnější byl salon markýzy de Pompadour, kde návštěvníci diskutovali o literatuře, vědě, umění, hráli divadlo a věnovali se hudbě.^{7/}

Pro salony, působící mimo okruh královského dvora, nastínili typologii ve své studii z roku 1862 bratři Goncourtové. Rozlišili salony roku 1730, shromáždění, kam se šlechta chodila "s'enversailer", zbavit se přízraku královského dvora; salony, kde se především cenila oduševnělá a brilantní konverzace. Při ní se mohli uplatnit i soudobí literáti a učenci, jejich přítomnost nebyla však bezpodmínečně nutná. Tyto salony, často završené domácím plesem, byly předehrou ke klasickým osvícenským salonům období roku 1760, v nichž se bez ohledu na sociální a stavovské bariéry scházela šlechta dvorská, šlechta talárů, duchovenstvo i představitelé třetího stavu. Salony roku 1780, otevřené k budoucnosti, myšlenkově připravily bez vlastního úsilí Velkou francouzskou revoluci.^{8/}

Literárním salonem,^{9/} jehož kořeny spadaly ještě do vlády Ludvíka XIV., byl salon markýzy Lambert (1647 - 1733), vdovy po lucemburském vévodovi, jenž se otevřel prvním hostům již v roce 1686. V tehdy vyhoceném literárním sporu mezi starými a moderními se markýza zařadila rozhodně po bok moderních - po bok Fontenella, Perraulta a La Motta - proti dogmatickému uctívání antiky prosazovanému především Racinem a Boileauem. Salon pak na čas zanikl, ale v roce 1710 ho markýza obnovila

a hosty zvala až do své smrti.

Dalším ze salonů roku 1730 byl salon vévodkyně de Maine (1676 až 1753), manželky nelegitimního syna Ludvíka XIV., a paní de Monstespan. Salon, otevřený v roce 1699 na zámku ve Sceaux, proslul především konáním divadelních představení, na nichž se podíleli všichni hosté. Později zde pro pobavení společnosti, v níž mimochodem vynikala markýza de Châtelet, psal své první povídky Voltaire.

Přechodem k další generaci salonů, k salonům roku 1760, byl salon paní de Tencin (1682 - 1749) v ulici St. Honoré, který byl otevřen v roce 1726. Podobně jako salon markýzy Lambert, jejíž hosté ostatně do ulice Saint Honoré po markýzině smrti přešli, i salon paní de Tencin se snažil působit výlučným intelektuálním rázem. Proto odpuzoval, stejně jako salon předcházející, Voltaira. Ten naopak rád navštěvoval dům jízlivé a pesimistické paní du Deffand (1697 - 1780) v ulici de Beaune, otevřený roku 1730, který lze považovat rovněž za přechodný typ salonu. Teprve salon v klášteře svatého Josefa v ulici Saint - Dominique, který paní du Deffand otevřela na d'Alembertovu radu roku 1747, byl již typickým salonem druhé generace, stejně jako salon její neteře, Julie de Lespinasse (1732 - 1776), duchovní přítelkyně d'Alembertovy, jež se osamostatnila roku 1764. Slečna de Lespinasse byla vlastně poslední představitelkou salonu druhé generace a zemřela krátce předtím, než se v salonech usídlil rousseauovský sentimentalismus a nuda.

Jean Jacques Rousseau byl pravidelným hostem salonu u markýzy d'Epainay (1726 - 1783), literátky, autorky memoárů a mravoličných spisů. Vedle pařížského měla salon rovněž na svém letním sídle v Chevrette u Montmorency. Zde pro J. J. Rousseaua zřídila v roce 1756 pověstnou "eremitáž" (poustevnu). Přízeň velkého Ženevana si však natrvalo neudržela.

Po roztržce s paní d'Epainay patřil Rousseau do salonu vévodkyně Luxembourg (1725 - 1800), "učené Minervy", manželky francouzského maršála. I ta měla vedle pařížského salonu, otevřeného koncem roku 1750, svůj venkovský salon na zámku v Montmorency. Zdejší společnost poskytovala konvenční obraz Francie druhé poloviny 18. století - obraz jiskřivého ducha, elegance a dokonalé zdvořilosti.

Nejslavnější ze salonů druhé generace, salon paní de Geoffrin (1699 až 1777), je znám z obrazu Gabriela Lemonniera z roku 1755. Mezi četnými hosty byl na obraze zpodobněn J. J. Rousseau i pozdější polský král Stanislav Poniatowský. Napravo se nachází nenápadná žena v černém krajkovém čepečku - paní Geoffrin. Neoslňovala krásou, ani elegancí, zato prý byla velmi

rázná: Jean - Baptiste Greuze, když se ji chystal kreslit, prohlásil: "Nakreslím ji jako učitelku ve škole, s rákoskou v ruce, a bude nahánět hrůzu všem dětem, těm, které jsou ve škole, i těm, které teprve přijdou."^{10/} Proto jí byla - jak je zřetelné i z obrazu, prokazována náležitá úcta. Na obraze je obklopena muži, kteří jí pozorně naslouchají. Ženský prvek je ostatně mezi návštěvníky, v geometrickém uspořádání rozmístěných kolem Voltairovy busty, dost vzácný. Z necelé šedesátky přítomných osob je pouze šest žen včetně hostitelky.^{11/} Stanislav Poniatowski obmyslel paní de Geoffrin přívlastkem "maman" - ten dostatečně vypovídá o přísně laskavém, přátelském a trochu autoritativním ovzduší salonu. Svůj salon v ulici Saint - Honoré paní Geoffrin otevřela roku 1749 a po celých 25 let zůstal magnetem rokokové Paříže. Chodili sem především filozofové (Voltaire, Montesquieu, d'Alembert, Helvétius, Holbach, Hume, Marmontel). Paní de Geoffrin se názorově hlásila k Encyklopedii, k jejímuž vydání přispěla úctyhodnou finanční částkou. Dále do salonu docházeli malíři (Boucher, Greuze, Vernet, La Tour, Van Loo aj.), literáti (Fontenelle, Grimm atd.), cizinci, diplomati (Kounic, Franklin) a panovníci (Stanislav Poniatowski, Gustav III., Josef II.). Díky zahraničním přátelům se paní de Geoffrin v sedmašedesáti letech mohla podívat v roce 1766 do Polska a Německa. Při své cestě navštívila rovněž Vídeň, dvakrát ji přijala Marie Terezie a byla Kounicovým hostem.

Salony třetí generace, salony roku 1780, byly reprezentovány salonem paní Necker (1739-1794) a salonem vévodkyně de Choiseul. Paní Necker si otevřela svůj salon roku 1764. Zhruba o deset let později zde na sebe upozorňovala svým předčasně zralým intelektem její malá dcera, pozdější spisovatelka paní de Staël. Salon vévodkyně de Choiseul byl otevřen na přelomu let 1770 a 1771. Bylo to v době, kdy vévoda díky nátlaku nové královny milostnice Jeanne du Barry upadl v nemilost a byl vyhoštěn ze dvora. Zámek v Chanteloup, kam se vévodský pár uchýlil, přilákal četné hosty, stejně jako salon v ulici Grange - Batelière v Paříži, otevřený po jejich omilostnění. V obou salonech se společnost chovala vážně. Rozhovor zde připomínal učenou rozpravu.

Salon tvořila adresa a konkrétní osoba. Každý salon měl svou "múzu" a své "orákulum". Múzou, držitelkou salonu, byla takřka bez výjimky již zralá žena. Většinou se jednalo o šlechtičnu (paní du Déffand, de Lambert, d'Epinaý byly markýzy, de Choiseul, de Luxembourg a de Maine vévodkyně, urozená byla slečna Lespinasse, paní de Tencin byla dcerou člena parlamentu z Grenoblu). "Múzou" salonu knížete Contiho byla jeho přítelkyně paní de Boufflers. "Múza" mohla být zchudlá či osiřelá (slečna Lespinasse). Urozený původ však nebyl podmínkou, jak dokládá příklad paní de Geoffrin i paní Necker. Paní de Geoffrin se jako dcera dauphinoва

komorníka a bohaté pařížské měšťanky výhodně provdala za ředitele manufaktury na zrcadla. Paní Necker byla dcerou bohatého měšťana, manželkou ženevského bankéře a posléze ministra Ludvíka XVI.

Ne všechny z žen byly v době, kdy si otevřely svůj salon, krásné a fyzicky přitažlivé. Pokud známe jejich portréty, jsou na nich vidět většínou usedlé a nepřilíš elegantní ženy, které v době fantastických klobouků a krinolin dávaly zpravidla neopodstatněně přednost vdovskému čepečku, střízlivým a neokázalým šatům.^{12/} Paní du Déffand byla malá, hubená, bledá, s příliš velkou hlavou oproti drobnému tělíčku. Oblečení nosila v barvě spadaného listí. Sama o sobě prohlašovala, že chodí oblečená jako prodavačka jablek.^{13/} Výjimkami snad byly pouze paní d'Epinaý, půvabná křehká brunetka na obrazu Liotardově. Ani ta však nebyla nejmladší, navíc její přitažlivost zpochybnil Rousseau, podle kterého byla příliš hubená, měla příliš bledý krk a ruce,^{14/} a podle Carmontelova portrétu také Julie de Lespinasse, neboť ona sama ani její současníci ji za příliš hezkou nepovažovali. Kouzlo těchto žen tkvělo jinde než v tělesném půvabu, jak vystihl jeden z návštěvníků salonu J. Lespinasse: "Duchovní kouzlo a půvab slečny Lespinasse, lehký a přirozený tón, dovednost přijímat hosty, kterou si osvojila u paní Déffand a častá přítomnost pana d'Alemberta brzy její salon proslavily."^{15/} O paní de Luxembourg napsal Rousseau: "Zdála se mi kouzelná, obdařená tím kouzlem, které odolává času a které je spíše schopno ovlivnit mé srdce... Mluva paní de Luxembourg nejiskří vtípem, neoplývá nápady, ba ani jemnůstkami, ale vyznačuje se vybranou něžností, která nikdy neohromí a vždycky se mi líbí..."^{16/}

Minulost múzy nebyla hosty posuzována nijak přísně. Některé z nich prošly věhlasnými ložnicemi: paní de Tencin (říkalo se jí paní, ačkoli nebyla nikdy provdána) byla dokonce milenkou Regenta, později odložila své nemanželské dítě.^{17/} Paní d'Epinaý se po čtyřech letech manželství rozvedla, byla blízkou přítelkyní Rouseauovou, který trpělivě naslouchal předčítání literárních pokusů své hostitelky. Ačkoli ho jako žena nepřitahovala, její poměr s baronem Grimmem jí neodpustil a ve svých pamětech o ní psal s despektem.^{18/} Problému manželské věrnosti nebyla všeobecně přikládána přehnaná důležitost.

Slečna de Lespinasse žila ve společné domácnosti s d'Alembertem. Maršálka Luxembourg byla milenkou knížete de Contiho, prožila mládí, o němž je možné s jistou dávkou eufemismu říci, že bylo bujaré, ve zralém věku se však usadila. Rozvedená paní du Déffand se v sedmdesáti letech zamilovala do padesátiletého Horace Walpola. Paní Geoffrin, výrazně mladší než její muž, ovdověla v roce 1749. Držitelky salonů, které akcento-

valy ctnost, jež by nebyla pouhou ctností z nouze, byly výjimkou. Ostatní múzy ve svých přirozených funkcích manželky a matky neobstály.

Společnou charakteristikou múz byla jejich vzdělanost. Vzdělání bylo však často vysloveně neformální. V dopisech paní Geoffrin, které posílala Kounicovi, počet pravopisných chyb nebyl rozhodně zanedbatelný.^{19/} Intelektuální schopnost těchto žen spočívala v dovednosti proniknout do struktury dobového vědění, nikoli ve schopnosti osvojit si důkladněji jeho obsah. Tomuto tvrzení se snad vymykala pouze Julie de Lespinasse. Nesporně byly všechny výřečné, společensky obratné, schopné organizovat a taktně překlenout názorové rozpory, k nimž čas od času docházelo. Sdružovat zajímavé lidi kolem sebe jim bylo životní potřebou.

Některé z majitelek salonů byly samy literárně činné. Vedle memoárů (paní d'Épinay) se objevovaly i jiné žánry. Byly to spisy mravoličné (paní de Tencin, markýza de Lambert, paní d'Épinay), pojednání o sociální problematice (paní Necker), ojediněle i romány (paní de Tencin).^{20/} Paní d'Épinay napsala několik drobných prací týkajících se výchovy a vztahů mezi lidmi. Jako jedna z prvních žen se zamýšlela nad postavením svých současnic ve společnosti.

"Oraculem" salonu býval nejvýznačnější či nejpilnější návštěvník: u slečny Lespinasse d'Alembert, Rousseau u paní d'Épinay, Voltaire u paní du Déffand (k ostatním filozofům se stala postupem doby nedůvěřivou), encyklopedisté u paní Geoffrin, hrabě de Bissy u vévodkyně Luxembourg. "Oraculum" udávalo směr konverzaci, podílelo se na výběru hostů, bylo důvěrníkem hostitelky, které pomáhalo organizovat náplň večera.

Pokud se týkalo adresy, bylo možné - při troše nezbytné abstrakce - v rozmístění salonů najít i určitý topografický řád. Salony se nacházely převážně ve dvou tehdy módních čtvrtích Paříže - ve Faubourg St. Germain na levém břehu Seiny, kde se šlechta, utíkající před versailleskou etiketou, začala houfně v 18. století usazovat, a ve Faubourg St. Honoré na břehu protějším. Od dob Ludvíka XIV. spojoval oba břehy most zvaný Pont Royal, postavený v blízkosti Palais - Royalu. Nebylo nutné spoléhat na přívoz ani používat vzdálenějšího mostu Pont Neuf, když se chtěl některý z hostů během večera přemístit z jednoho salonu do druhého. Na pravém břehu Seiny měla svůj salon paní Tencin, který pak převzala paní Geoffrin. Rovněž vévodský pár de Choiseul se po návratu z venkovského vyhnanství usadil na pravém břehu - v ulici Grande Batelière. Na stejném břehu byl i Palais Royal a poněkud dále i Temple, zbořený v roce 1811.

Na levém břehu Seiny, v ulici Saint-Dominique, v pronajatých místnostech mondénního kláštera sv. Josefa, se v roce 1747 usadila paní

du Déffand. Nebyla to její první adresa. Svůj společenský život začala v prostorách Sainte - Chapelle, odkud se odstěhovala do ulice de Beaune, rovněž poblíž bulváru Saint - Germain. Také Julie de Lespinasse si po rozchodu s paní du Déffand v roce 1765 zřídila svůj salon nedaleko - na rohu ulice Saint-Dominique a ulice Bellechasse.

Zařízení salonu bývalo ve většině případů elegantní a nákladné. Paní du Déffand měla v ulici de Beaune dřevěné obklady, nábytek z růžového dřeva, lenošky potažené čalouněním s drobnými puntíky. Salon v klášteře svatého Josefa zařídila množstvím pohovek, lenošek a kulatých stolků, čalounění bylo z moaré se zlatými knoflíky.^{21/} Na stěnách salonu paní Geoffrin visely hodnotné obrazy.^{22/} Zařízení tvořil především sedací nábytek a Voltaireova busta, umístěná na vyvýšeném místě. Žádné čajové, kávové ba ani hrací stolky - jako by jedinou potravou i zábavou byla učená a duchaplná rozprava. Voltaireova busta spolu s bustou d'Alembertovou zdobila rovněž salon de Lespinasse, jehož zařízení působilo, přes Juliinu relativní chudobu, méně stroze než u paní Geoffrin. Bylo zde bílé dřevěné obložení, hedvábné záclony, křesla, lenošky, čtyři velká zrcadla, bohatě zdobený krb, komody a sekretář z růžového dřeva, nad krbem cizelované hodiny, na stěnách viselo několik rytin.^{23/}

V některých případech bylo součástí vybavení salonu i domácí zvířectvo. K paní du Déffand patřili neodmyslitelně zprvu dva angorští kocouři a později kousavý psík. Julie de Lespinasse si toužebně přála štěně bílého chrtá. Přání jí v roce 1767 splnil jeden z návštěvníků - diplomat a literát Louis Dutens.^{24/} Také na Olivierově vyobrazení salonu knížete Contiho jsou vidět dva psi. Tato záliba v malých čtvernožcích odpovídala dobovému vkusu.

Dalším ze společných znaků pařížských salonů byl nezájem o prostřenou tabuli. Ačkoli pohoštění - večeřelo se například u paní du Déffand, vévodkyně de Luxembourg pořádala dokonce dvě večeře týdně - nebylo zavrhováno, hosté mu věnovali jen malou pozornost. Zapomenuty byly lukulské hody, jimiž se vyznačovaly kdysi salony v Palais Royal a v Templu. Slečna de Lespinasse žila dokonce v tak špatných materiálních podmínkách, že se její hosté mohli občerstvit pouze šálkem čaje. Chodili sem však rádi, poněvadž je přitahovala volná debata. Rozhodující byla duchovní potrava, té bylo ve všech salonech dostatek. Témata rozhovoru byla různá (noviny, zemětřesení v Lisabonu, atentát na Ludvíka XV., výtvarné umění, literatura). Velká pozornost byla věnována předčítání a hodnocení nových literárních a filozofických děl. U paní du Déffand četl Voltaire své povídky, Hénault svá historická pojednání, u Julie Lespinasse předčítal La Harpe své tragédie, Marmontel Contes morales, Condorcet

Eloges. Námětem hovoru byla samozřejmě i filozofie, psychologie, zprávy o cestování, nejnovější klepy. Pomlouvání byli hlavně ministři a královy milenky. Salon markýzy de Lambert byl převážně literární, s lehkým nádechem feminismu, v salonech paní du Déffand, paní Necker a slečny Lespinasse se mluvílo občas také o ekonomii, stejně tak u vévodkyně Choiseul, která jako dcera finančníka Crozata měla k tématu blízko. Salon u Neckerů byl první, kde se za přítomnosti Diderota, Marmontela, Thomase, Buffona, Galianiho, Grimma a dalších diskutovalo o tehdy velmi aktuální sociální problematice, o nemocnicích, nalezincích, chorobincích, o dětské bídě a utrpení chudáků. Docházelo k výměně názorů, někdy dost ostré, ale vždy zdvořilé. Paní du Déffand a Geoffrin se občas se svými hosty přely, Julie de Lespinasse, jejíž salon byl díky d'Alembertovi, který působil jako stálý sekretář Akademie, doslova předsíní této slavné instituce,^{25/} dokázala vždy budit dojem, že sdílí názory svých přátel. Grimm výtěžil z návštěvy různých salonů témata své *Correspondance littéraire*, která okouzila celou vzdělanou Evropu. V prostředí salonů vznikl i proslulý spor mezi Rousseauem a Humem, který se paní de Luxembourg a J. de Lespinasse marně pokoušely uhladit.

Salony plnily také úlohu masmedií. Číst noviny nebylo dosud příliš obvyklé a ne vždy se tisk setkával s kladným ohlasem.^{26/} Zvláště vítanými byli v salonech hosté, vracející se z ciziny - Voltaire a d'Alembert od pruského krále, Diderot a Grimm z Ruska, de Chastellux z Ameriky.

V salonu nezněl pouze duchaplný hovor, ale uplatňovala se zde i tvořivá činnost. Některé z žen byly literárně činné, všechny pak inspirovaly, usměrňovaly, kritizovaly díla a aktivity svých hostů. V průběhu večera se muzicírovalo. V salonu knížete Contiho na Olivierově obrazu sedí u clavicembala malý Mozart, který byl v roce 1765 se svým otcem a sestrou poprvé v Paříži.^{27/} V dalších salonech se hrávalo na harfu, klavír, kytaru či dechové nástroje. Deklamovalo se, hrálo divadlo, tancovalo i malovalo.

Důležitým rysem byla konkurence mezi salony. Jejím mírnějším projevem byly vzájemné pomluvy, jimiž se držitelky salonů častovaly, a které pěstovaly i v korespondenci. Vyhlášenou nevraživost mezi paní du Déffand a paní Geoffrin dokládá příklad Julie de Lespinasse. Jako mladé dívky se jí ujala její teta, paní du Déffand, a učinila z ní svoji společnicí. Později, když zjistila, že se Julie, snad rozmrzelá despotickým chováním své ochránkyně, schází s hosty za jejími zády, Julii vyhnala. Julii k sobě vzala paní de Geoffrin, pomohla jí zařídit vlastní salon. Mezi Mlle de Lespinasse a paní de Geoffrin tak vzniklo výjimečné přátelství, které vydrželo až do Juliiny smrti. Paní du Déffand, která zrádnou neteř přežila, jí neodpustila a po její smrti prohlásila: "Jestli přišla do nebe, musí se mít

Panna Maria na pozoru, jinak jí připraví o náklonnost Pánaboha.^{28/}

Majitelky salonů bojovaly o návštěvníky se zvučnými jmény a snažily se řešit tuto situaci zavedením určitého pořádku. Salony měly své pevné dny - ty se však (náhodou či zlomyslností?) v některých případech překrývaly. Jindy se přijímali umělci, jindy filozofové, cizinci, přičemž dveře zůstávaly otevřené i v případě, že návštěvník svůj jour fixe přesně nedodržel. Ostatně paní du Déffand přijímala hosty denně.

Neméně zajímavým rysem salonů 18. století byla dědičnost jejich klientely. Od markýzy Lambert v hotelu Nevers v Colbertově ulici přešli hosté k paní de Tencin, od ní zčásti k paní Geoffrin, zčásti k paní du Déffand, odtud pak k Julii de Lespinasse. Běžná byla i situace, kdy se u zkušené držitelky salonu "vyučila" její mladší kolegyně. Bylo tomu tak v případě paní de Tencin, u níž se umění vést salon naučila paní de Geoffrin, ba dokonce i markýza de Pompadour. Paní du Déffand se naučila řídit salon u vévodkyně de Maine.

Salony druhé a třetí generace již bývaly politicky a ideově vyhraněné. Zatímco u paní du Déffand se o politice téměř nediskutovalo a salon paní Geoffrin byl konzervativní, konformní vůči starému režimu (např. Diderot, považovaný za příliš nevázaného, sem nesměl), byly i salony naladěné do určité míry protirežimně, kde politika byla jedním z oblíbených témat. Třebaže toto tvrzení platí převážně až pro salony třetí generace, uvedená problematika upoutala i Julii de Lespinasse, odmítající absolutismus a zajímající se o anglický politický systém. K výrazné politizaci témat došlo v salonu Lespinasse v roce 1774, kdy jeden z "věrných", R. Turgot, se stal generálním kontrolorem financí a byl všeobecně považován za "spasitele Francie". Rovněž markýza d'Epinaý, velmi dobře se orientující v politické situaci na sklonku vlády Ludvíka XV. a na počátku vlády jeho vnuka, vnášela do svého salonu politická témata.^{29/}

Majitelky salonů si libovaly v korespondenci. Umění dopisů je uměním vpravdě francouzským, francouzští literáti si vážili dopisů jako autentického literárního žánru. Mimořádný epistolografický talent i výkonnost bylo možné vidět u paní du Déffand. Obdivuhodné jsou milostné dopisy Julie de Lespinasse, stejně jako dopisy paní d'Epinaý psané abbému Galienimu do Neapole. Úctyhodný akční rádius měla paní Geoffrin, dopisující si s Kateřinou Velikou, Gustavem III., Stanislavem Poniatowským a Benjaminem Franklinem. Korespondence mezi návštěvníky salonů a jejich držitelkami trvala často i po zániku salonů, přičemž jejím výrazným rysem byly sentimentální vzpomínky.

Pro všechny salony druhé poloviny 18. století byl charakteristický kosmopolitismus, daný mimo jiné skutečností, že francouzština byla v 18. století mezinárodním jazykem vzdělanců, diplomatů a aristokratů. Cizí návštěvníci salonů byli až na výjimky šlechtici. Angličané, navštěvující salon markýzy de Tencin (Chesterfield, Bolingbrooke, Horace Walpole), přešli k paní du Déffand, kam přivedl Walpole, pozdní láska hostitelky, další cizince (např. irského vikomta Taaffeho, první lásku Julie de Lespinasse a jednoho z předků pozdějšího ministerského předsedy Rakouska - Uherska). U paní du Déffand začal svou oslnivou společenskou dráhu David Hume, v letech 1763 - 1766 sekretář britské ambasády v Paříži. Po roztržce zvolil salon de Lespinasse. Současně navštěvoval salon paní de Geoffrin. Dalšími návštěvníky většiny salonů byli Švéd baron Scheffer, dánský vyslanec hrabě Bernstorff, poslední "grandseigneur" kníže de Ligne. Návštěvníky salonů byli neapolští vyslanci abbé Galiani a markýz de Carraccioli, ministr Jiřího III. William Prettyn, hrabě ze Shelburnu, i španělský vyslanec d'Aranda a jeho zeť markýz de Mora, velká Juliina láska.

Ačkoli hlavní náplní salonů byly rozhovory a tvořivá činnost, nechyběly tanec ani stolní společenské hry, z nichž některé byly velmi oblíbené. Hrací stolky patřily k běžnému vybavení salonů, kde se hrál tehdy módní whist a tric - trac, domino, dáma, bilboquet, loterie, loto, pasiáns. Víra ve všemohoucnost rozumu vedla k oblibě nejrůznějších hlavolamů, soudobé nadšení pro vědu a techniku k zálibě v nejrůznějších magnetických a optických hříčkách - některé z nich popsal Diderot ve své Encyklopedii. Existovaly salony, které se občas změnilly ve vědecké kabinety.^{30/}

Typická pro atmosféru salonů byla neexistence sociálních bariér. Salony byly průsečíkem několika světů - francouzského i cizího, politiky a umění, literatury a filozofie, Paříže i venkova. Scházeli se zde lidé bez ohledu na svůj společenský status, dokonce lidé poznamenaní určitým handicapem - nemanželským původem (d'Alembert, J. de Lespinasse), společenským skandálem či zdravotním omezením (slepota paní du Déffand, ochrnutí paní Geoffrin). Salon tvořil svět zahrnující aristokracii, kněžstvo (k paní du Déffand chodila dokonce církevní hierarchie, Loménie de Brienne, arcibiskup toulouský, Boisgelin, arcibiskup z Aix) i příslušníky třetího stavu. Co do počtu zde ženy zůstávaly v menšině, neboť těch, které měly přístup ke vzdělání a obstály tak ve světě mužů, nebylo dosud mnoho. Ženské návštěvnice, nahlížené jako možné sokyně, odmítala ve větší míře přijímat většina držitelky salonů. Výjimku tvořil salon Julie de Lespinasse, která požadovala po návštěvnici jediné: aby měla alespoň "minimum d'esprit".^{31/} Skutečnost malého zastoupení ženské populace

v literárních a filozofických salonech nemění nic na tvrzení, že žena privilegovaných sociálních vrstev nabyla ve Francii v 18. století postavení,^{32/} jaké neměla nikdy předtím ani potom.

V letech 1770 - 1790 zemřela většina velkých francouzských filosofů. Do salonů třetí generace se vkradla rétorika a nuda. Anglomanie vytlačila francouzský esprit v konverzaci, kulinářství, umění i oblékání. Svou roli sehrála i stoupající zadluženost šlechty, která radikálně omezila přijímání hostů. V Paříži zbylo jen pár významných salonů velkého světa (salon vévodkyně de La Vallière, paní de Montesson, maršála Birona, salon paní Helvétius v Auteil). Většina aristokratické a zámožné měšťanské společnosti vzývala pod silicím Rousseauovým vlivem přírodu. Generace držitelek salonů stárla a vymírala, nová nevyrostla, neboť ženy, věnující se podle Rousseauových rad více svým dětem, měly méně času na společenský život. Kánon, určující múzu salonu, nebyl nikterak přísný - mohla být libertinkou, literátkou, aktuální či odloženou milenkou kteréhokoli jen trochu proslaveného muže, vdovou, rozvedenou i řádnou manželkou. Pouze s představou kojící madony se kánon salonu neslučoval.

Salon dožíval na počátku revoluce a zničen byl jakobínským terorem.^{33/} O jeho životnosti svědčila rychlá regenerace. Salony ožily již v době direktoria, patřily k Paříži za prvního i druhého císařství, restaurace i červencové monarchie. Šťastně přežily všechny revoluční zvraty a znovu neodmyslitelně dotvářely obraz třetí republiky.^{34/} O jejich přitažlivosti svědčila četná díla krásné literatury, Balzacem počínaje a Proustem konče. Francouzština 19. století dokonce vytvořila slovo "salonnard" - pejorativní výraz pro toho, kdo tráví veškerý svůj čas konverzací a intrikování v salonu.^{35/} Byl to však již poněkud jiný typ salonů, odpovídající své době, salonů, v nichž se mluvilo především o politice, občas o umění, zřídka o filozofii. Také ženy v nich ve většině případů hrály méně důležitou roli.

Poznámky:

- 1/ V 18. století existovaly samozřejmě salony i mimo Francii - v německých zemích, dokonce v Rusku, Polsku i zemích českých. V Praze to byl konkrétně salon Nosticů, Fürstenberků, MacNevenů, Lažanských, Kinských, Neuberků, V. Pecha aj. Pouze ve Francii se však vytvořil typ osvícenského salonu vykazujícího řadu specifických rysů, z nichž nejdůležitějším je predominance ženy.

- 2/ Srov. Correspondance inédite du roi Stanislas August Poniatowski et de Mme Geoffrin (1764 - 1777), Paris 1875, DEFFAND Mme du, Lettres à Voltaire, Paris 1922, TÁŽ, Lettres à Walpole, Paris 1812, F. NICOLINI, Gli ultimi anni della signora Epinay. Lettere inedite allabate Galiani (1773 - 1782), Bari 1933, Epinay d', Mémoires, Paris 1863, Lettres de Mlle de Lespinasse, précédées d'une notice de Sainte - Beuve, Paris 1893, J.J. ROUSSEAU, Vyznání, Praha 1978, A. L. THOMAS, A la mémoire de Mme Geoffrin, Paris 1777 aj. Na základě dopisů J. Lespinasse vydal DUC DE CASTRIES biografickou práci Julie de Lespinasse. Le Drame d'un double amour. Paris 1985; v roce 1969 pak v Bukurešti I. BENEDEK román Pařížské salony, jehož český překlad je k dispozici ve vydání z roku 1977. Většina z uvedených titulů není v Čechách dostupná vůbec nebo jen s krajními obtížemi. Uvedená stať může být proto jen metodickým odrazem dané problematiky. Není-li uvedeno jinak, čerpala jsem základní faktografické údaje z encyklopedické příručky J. F. CHIAPPE, Le monde au féminin. Encyclopédie des femmes célèbres. Somogy, Paris 1976. Odkazy na prameny ikonografické povahy budou uvedeny na příslušných místech.
- 3/ Grand Larousse de la langue française, VI, Paris 1977, s. 5339. Opomím zde salony jako možnost expozice výtvarného umění a odkazuji na D. DIDEROT, Salons de 1759 - 1761 - 1763. Texte établi par J. SEZNEC, Flammarion, Paris 1967.
- 4/ M. RADOŇOVÁ-ŠÁRECKÁ, Salony, Praha, b. r., s. 10 - 11. Tvzení autorčina nelze brát úplně doslova - třebaže se opírala o velmi solidní heuristickou základnu, přistupovala k ní značně nekriticky. Kromě Radoňové se však v Čechách nikdo touto problematikou nezabýval.
- 5/ R. FONVIEILLE, Histoire d'amours des provinces de France. Le Dauphiné. Paris 1975, s. 127 an.
- 6/ Jednalo se hlavně o salon v Palais Royal, kde vévoda Filip Orleánský pořádal vedle bujarých a obžerných oslav čas od času i intelektuální dýchánky, a o salón v Templu, líheň libertinství, který rád navštěvoval mladý Voltaire. V průběhu regentství se rovněž rozšířil v Paříži zvyk navštěvovat kavárny, z nichž některé - Le Prokope, La Régence - si získaly evropskou proslulost.
- 7/ Salon, který nesídlil ve Versailles, ale střídavě na některém z markýzských sídel, většinou v Bellevue, byl navíc místem, kde se vytvářela praktická politika, vždyť právě v Bellevue byla podepsána spojenecká smlouva mezi Francií a Rakouskem.

- 8/ E. et J. GONCOURT, *La femme au XVIIIe siècle. La société, l'amour et le mariage*. Paris 1938, s. 35 - 36. Periodizace je poněkud arbitrární, navržené letopočty lze pojímat pouze rámcově, jako nejzazší mez, do níž určitý typ salonu přetrvával. Goncourtové navíc sledovali téměř výhradně salony aristokracie.
- 9/ Vybírám jen několik nejtypičtějších salonů z každé skupiny.
- 10/ Cit. dle G. CHAUSSINAUD - NOGARET, *La vie quotidienne des Français sous Louis XV*. Hachette, Paris 1979, s. 25 - 26.
- 11/ Obraz je uložen v zámku Malmaison u Paříže, barevné repro viz *Itinéraires littéraires, XVIIIe s.*, Habier, Paris 1989, s. 131.
- 12/ Srov. portréty Madame du Déffand od L. Carmontella, repro viz *Itinéraires littéraires*, s. 136. Táž od A. Dévéria, repro in Chiappe, c. d., s. 88, táž od Carmontella, repro in *Mme du Déffand, Lettres à Voltaire*, Paris 1922, předsádka. Julie Lespinasse od L. Carmontella, detail repro in Chiappe, c. d., s. 169, dále celý její portrét na přebalu knihy *DUC DE CASTRIESE, Julie de Lespinasse*, A. Michel, Paris 1985. Paní d'Epinaý, in J. J. ROUSSEAU, c. d., Praha 1978, č. 18, anonym?. Paní de Luxembourg, tamtéž, s. 24. Madame Geoffrin, anonym?, *Bibliothèque Nationale*, repro in M. MOURRE, *Dictionnaire encyclopédique d'histoire. Nouvelle édition*, Paris 1986 s. 4147. Paní de Geoffrin půvabná a mladá, v době před otevřením salonu, viz uvedená práce DE CASTRIESE, příl. č. 12.
- 13/ DE CASTRIES, c. d., s. 38.
- 14/ J. ROUSSEAU, c. d., s. 344.
- 15/ J. PAPPAS, *Sur une petite levrette blanche: lettres inédites de d'Alembert et de Julie de Lespinasse à Louis Dutens. Dix - Huitième siècle*, 1994, s. 227-228.
- 16/ J. J. ROUSSEAU, c. d., s. 430-441.
- 17/ Její život byl ostatně velmi pestrý: proti své vůli se stala jeptiškou, z kláštera uprchla za pomoci svého bratra - abbého, který byl patrně i jejím milencem a jemuž později pomohla ke kariéře lyonského arcibiskupa a posléze kardinála. Paní de Tencin se usadila v Paříži, kde vedla velmi nevázaný život. Nemanželské dítě měla s rytířem Destouches. Když z chlapce vyrostl slavný filosof d'Alembert, lákala ho marně do svého salonu. Za nevysvětlenou sebevraždu(?) jednoho ze svých milenců se ocitla v Bastille, tam se údajně rozhodla pro nový život a po propuštění založila salon.
- 18/ Srov. J. J. ROUSSEAU, c. d., s. 344, 350 an.
- 19/ Moravský zemský archiv Brno, Rodinný archiv Kouniců, V. A. Kounic, Korespondence, kart. č. 440.

- 20/ Ta však své prvotiny v letech 1735 - 1745 vydávala anonymně, teprve po roce 1750 se odvážila veřejně jako literátka vystoupit. Je vidět, že navzdory ženskému vedení salonu bylo do skutečné emancipace ještě daleko.
- 21/ DE CASTRIES, c. d., s. 35, 37.
- 22/ Tři krásných obrazů od Van Looa se dokázala paní Geoffrin vzdát - prodala je za 2 000 écus carevně Kateřině II., aby polovinou strženého obnosu pomohla Julii de Lespinasse v osamostatnění. Srov. DE CASTRIES, c. d., s. 73.
- 23/ Inventaire des biens de Mlle de Lespinasse, 31 mai 1776, in DE CASTRIES, c. d., s. 285 an.
- 24/ J. PAPPAS, c. d., s. 232.
- 25/ Návštěvníci se prý bavili sestavováním seznamů kandidátů Akademie. DE CASTRIES, c. d., 83.
- 26/ Paní Geoffrin psala 1. října 1770 Poniatowskému: Votre Majesté me dira de lire les gazettes, mais je la supplie de ne me rien ordonner là-dessus, car les gazettes et les raisonnements politiques sont, pour moi, des brouillard épais ou je ne vois, n'entends, ni ne distingue rien. Je n'écoute que des personnes instruites, désintéressées et impartiales... (Vaše Veličenstvo říká, že mám číst noviny, ale já Je prosím, aby mi nic takového nenařizovalo, protože noviny a politické rozumování jsou pro mne hustou mlhou, kde nic nevidím, neslyším, nepoznávám. Poslouchám jenom osoby vzdělané, nezaujaté a nestranné.) Correspondance inédite du Roi...., s. 382.
- 27/ J. ET E. GONCOURT, c. d., s. 40.
- 28/ Cit. podle G. CHAUSSINAUD - NOGARET, La vie quotidienne des Français sous Louis XV. Hachette, Paris 1979, s. 27.
- 29/ Srov. F. NICOLINI, c. d., s. 62 an.
- 30/ Srov. Jeux et divertissements des salons. Le Louvre des Antiquaires, Paris 1994, s. 35,51 - 52, 106.
- 31/ DE CASTRIES, c. d., s. 93.
- 32/ La femme au XVIIIe siècle est le principe qui gouverne, la raison qui dirige, la voix qui commande (Žena 18. století je princip, který vládce, rozum, který řídí, hlas, který poroučí), napsali bratři Goncourtové ve století následujícím, srov. J. ET E. GONCOURT, c. d., Paris 1862, cit. podle It. littéraire, s. 131. Přesně to vyjádřil také jeden z významných návštěvníků salonů, abbé de Morelet, který řekl: "La société a besoin de cet ingrédien, comme le café a besoin de sucre. Je sais bien qu'il y a des gens qui ne mettent point de sucre dans leur café, mais je ne les en estime pas davantage" (Společnost tuto přísadu potřebuje, tak

jako káva potřebuje cukr. Vím, že jsou lidé, kteří pijí kávu bez cukru, nicméně proto si jich více nevážím.) Cit. podle DE CASTRIES, c. d., s. 80.

- 33/ Jednou z Robespierrových obětí byla majitelka měšťanského výrazně politického salonu paní Roland.
- 34/ Srov. A. MARTIN - FUGIER, *La vie élégante ou la formation du Tout* - Paris. Fayard, Paris 1990, s. 94 an. M. MOURRE, *Dictionnaire encyclopédique d'histoire, Q - S*, Paris 1986, s. 4173.
- 35/ *Grand Larousse de la langue française*, T. 6, Paris 1977, s. 5339.

Les salons français du XVIIIe siècle: l'essai à l'essai

Le salon littéraire et philosophique, un phénomène spécifiquement français, ne cesse d'attirer l'attention des historiens et des hommes de lettres. Dans l'oeuvre datant de 1882, les frères Goncourt tracèrent précisément une typologie des salons, en en distinguant 3 types: salons de 1730, assemblées intimes, salons de 1760, brillants, bruyants et spirituels, salons de 1780, où la causerie prend des attitudes de dissertation.

Suivant cette typologie, parmi les salons de la première génération, nous trouvons ceux de Mme de Lambert, de Mme de Maine et de Mme de Tencin. Les salons de la deuxième génération sont représentés par ceux de Mme du Déffand, Mme Geoffrin à J. de Lespinasse, sans oublier les salons de Mme d'Epinaï et de Mme Luxembourg. Là, nous parlons des salons classiques. Pour illustrer l'austerité et l'aspect politique et parfois très critique des salons de la troisième génération, prenons l'exemple de celui de Mme Necker, où on parla de l'économie et des problèmes sociaux. Le fait de posséder un salon comprend deux moments décisifs: une personne et une adresse, les autres composantes étaient variables. Une personne, c'est presque toujours une femme, en principe un peu âgée, pas trop belle, mais avec beaucoup d'esprit et d'habileté à réussir dans le monde. L'adresse doit être stable, bien qu'il y ait des femmes changeant leur domicile (du Déffand), ou certaines qui tenaient leurs salons, pendant la saison d'été, à la campagne, dans leurs châteaux (d'Epinaï, de Luxembourg). Le caractère du salon est déterminé par son oracle, qui est le visiteur préféré et le plus assidu (Rousseau chez d'Epinaï, Voltaire chez du Déffand, d'Alembert chez de Lespinasse). L'attribut remarquable de tous les salons est cosmopolitisme: les salons sont fréquentés par les ambassadeurs, savants et hommes de lettres étrangères (Galiani, Grimm, Kaunitz, Bernstorff, de Ligne, Hume), parfois même par les souverains (Poniatowski, Joseph II, Gustave III). Quant aux autres attributs, nommons encore la concurrence parmi les salons (importante surtout entre du Déffand et Geoffrin), absence des barrières sociales (société composée de noblesse, d'ecclésiastiques, de représentants du Tiers Etat), hérédité de la clientèle (visiteurs du salon Lambert deménagèrent chez Tencin, et de-là chez du Déffand etc.), aspect politiques de certains salons (Lespinasse, Necker).

Le salon comme phénomène social du XVIIIe s. fut supprimé par la Révolution. Mais, grâce à son caractère vigoureux, il renaquit avec le Thermidor, pour se développer continuellement jusqu'au XXe s. Mais il s'agit de salons complètement différents, de salons plutôt politiques que philosophiques ou littéraires, de salons où le rôle des femmes est (dans la plupart des cas) visiblement diminué.

Dagmar a Josef BLÜMLOVI

**DVOJÍ HLAS Z "PROBUZENÝCH" ČECH
(Pokus o netradiční interpretaci kantorského deníku a biografie)**

Pojem takzvané "písmácké literatury" byl v českém vědomí vždy obtížen dvěma břemeny: břemenem pramene a břemenem důkazu. Ve významu prvé slovesné zápisy lidových glosátorů osudů individuálních i obecných sloužily především historickým vědám. Zejména národopis poválečných tří desítek let hojně těžil, někdy přímo drancoval, faktografii z pamětí, deníků, zápisů a vzpomínek lidí, jež se ocitli v neutrálním poli mezi anonymní lidovou slovesností a "učenou" literaturou umělou. Jako cenné, resp. užitečné, se jevilo vše, co neoficiálníma očima popisovalo nebo hodnotilo obecně známá historická fakta. Nové tendence historického bádání zřetelně posouvají do popředí svého zájmu znovuobjevené zjištění, že "pantón chrématón metron anthrópos" a že tudíž individuální osud konkretizovaný zmiňovanýma neoficiálníma očima může, ba musí tvořit základ živého, nikoliv jen zobecněného poznání. Nicméně i přes tento velký posun se písmácký text stále chápe jako zdroj informace, byť odpovídá na zcela jinak koncipované otázky, jako úhrn popisů vnějšího i vnitřního života jedince, jenž kdysi podlehl touze vzdorovat pomíjivosti slovem.^{1/}

Břemeno důkazu zatěžuje písmáckou literaturu především v kontextu literárněhistorického studia.^{2/} Ačkoliv se pro slovesné výtvořky tzv. písmácků běžně používá úhrnný pojem "literatura", z něj vyplývající pojem "autor" je v tomto smyslu eliminován. Text takto jakoby ztrácí osobní ambice a stává se - v českém národním kontextu - především důkazem kontinuity vědomí jazykového, národního a náboženského.^{3/} Tato "důkazová" interpretace mnohdy přechází v pouhou manipulaci, která mechanicky zaplňuje místa, kde oficiální literatura (nebo lidová slovesnost) absentuje.

V této roli spolutvůrce národního obrození je písmácká literatura nezastupitelná; navíc právě ona dokáže poskytnout pomyslnou slovesnou mapu regionálního koloritu obrozeneckých Čech. Koncem 19. století se písmák stává i literárním hrdinou a skrze literární projekci dokonce symbolem "zapadlého vlastence". Stále však, ač v hájemství literatury, není vyložen jako autor, to jest subjekt, který vyrůstá ze specifického duchovního klimatu, jež vědomě i nevědomě reflektuje ve svobodně vysloveném textu. Proto ani tento text není dosud skutečně přečten a zhodnocen ve své autonomní celistvosti i bez zmíněných konotací.

Domníváme se, že řada písmáckých textů má na obojí nárok. I když neaspirují na vysoké estetické cíle, obsahují sumu prvků společných s oficiální uměleckou literaturou. Právě na bázi těchto spojitostí lze v jejich zkoumání využít některých filozofických, psychologických a literárněvědných postupů, které i tady mohou podhalit duševní specifika tvůrčího individua.^{4/} I u vědomí jisté riskantnosti této cesty nepochybujeme o tom, že hledání a nalézání nevysloveného ve všech rovinách vlastního textu a především v samotném faktu autorovy potřeby vyslovit se písmem, může dokreslit, spíše dotvořit, faktografické sdělení textu a přiblížit se tak autenticitě lidského života v určitém časoprostorovém vymezení. Přijímáme-li tato východiska jako metodu, můžeme si dovolit i další, v souvislosti s písmáckou literaturou stejně tak nezvyklé, rozšíření pohledu o prvek komparace.

Předmětem našeho bádání se tak stávají dva tvůrčí subjekty: K. V. Raisem proslavený "nejstarší z krkonošských písmáků" Věnceslav Metelka (1807-1867) a téměř neznámý učitelský pomocník Matěj Balcar z Mrkvojed (1816-1878). Paměť o druhém uchovalo pouze jediné dílo, "starobylá knížka o 112 stranách, na dobrém zažloutlém papíře krasopisně švabachem psaná. Titulní list je ozdoben gotickým písmem a jméno dávného pisatele provedeno jest vkusnou barokisovanou latinkou."^{5/} Je to autobiografie nazvaná Běh života Matěje Balcara, toho času učitele dobšínského. Věnceslav Metelka po sobě zanechal dílo mnohem obsažnější: řadu deníků, vlastní tvorbu slovesnou i hudební, korespondenci;^{6/} především však ohlas literárního prototypu v Raisových Zapadlých vlastencích.^{7/} Na základě jakého souběhu lze srovnávat osobnosti, jejichž literární odkaz je v odlišné kvantitě i žánrové kvalitě nesrovnatelný? Volili jsme hlediska, jež považujeme za zásadní: oba autoři pocházejí z východočeského venkova, oba poznali preceptorský úděl a konečně oba pocítili téměř ve stejném roce svého věku potřebu vyjádřit se písmem. Tázat se právě po příčině a záměru posledně jmenovaného bodu je pro náš záměr klíčové. K překonání zdánlivé nesouměřitelnosti Metelkova prvního dení-

ku a Balcarova životopisu může pomoci Weinrichova teorie času v literárním díle pojatém velice široce. Podle ní můžeme Balcarův text chápat jako výraz "vyprávěného" světa a text Metelkova deníku jako výraz "projednávaného" světa.^{8/} Ještě jednoznačněji nás ke společnému jmenovateli může dovést Wellekovo a Warrenovo pojetí "nefiktivní nara-ce", vyplývající z gnozeologické otázky po vztahu literatury jako fikce ke skutečnosti a zahrnující dopis, deník, biografii i kroniku do jednoho literárního společenství.^{9/} Důležitou roli hraje samozřejmě i charakter období, v němž se oba písmácké debuty odehrály, tedy pětiletí 1835 až 1840. V roce 1835 se narodil Hálek a Heyduk, zatímco Máchovy dny už byly sečteny. Jungmann vydal první díl svého Slovníku a Palacký dokončoval první díl Dějin národu českého. Goethe byl už tři roky po smrti, Lvu Tolstému bylo sedm let. Na rakouský trůn dosedl slabomyslný Ferdinand V. a informovanost o okolních revolučních projevech pronikala do Čech opožděně a většinou tajně. Počínající romantismus tady byl jen výjimečně svobodomyšlný, častěji se bezpečně přidržel náboženské autority.

"Málem osmadvacetiletý"^{10/} Metelka bere do ruky pero k prvnímu zápisu svého prvního deníku prvního ledna roku 1835.^{11/} Pokusme se rekonstruovat impulsy, které ho k onomu činu vedly. Nejzřetelněji se nabízí vazba na novoroční datum a osobní "účtování" s ním obvykle spojované. Proč je to však právě první leden 1835? K tomuto období Metelka dozrál, vybouřil se a zklidnil. Na hrátky s děvčaty a hospodské užívání se už cítil starý, na ženitbu z finančních důvodů nemohl pomýšlet. Jako učitel si už vypracoval jakýsi "obraný systém" vůči nevědomosti i nekázní dětí.^{12/} Ani úloha "věčného" školního pomocníka ho nevyváděla z míry. Energii, kterou by jiní možná využili k usilování o stabilizaci postavení, Metelka soustředí na introspekci. Ke kontemplativnímu sklonu podstatně přispívají dvě zásadní okolnosti: Metelka žije v horách (jeho preceptorské působení krouží kolem Vysokého nad Jizerou), jeho mentalita je jimi znamenána, je součástí reliéfu západních Krkonoš. Metelka čte, a to tím víc, čím víc se odklání od světského mumraje mládeneckého života. Do světa horského ticha i světa literatury se vstupuje skrze slovo. Nelze v této souvislosti nepřipomenout Máchu a jím i tu skutečnost, že svobodná příroda a svobodné slovo jsou hlavní signály, jimiž se u nás ohlásil romantismus. Prvního ledna 1835 začne tedy V. Metelka "pokoušet" slovo ve svém prvním "Deníku, jenž náleží krkonošskému horanu" (titulní list), aby po roce zjistil, že "papír, to je spoludruh, který jest trpělivý. Ont' snese i nepříjemnosti, ont' není žádný tlachal, jemuž nic svěřit nemůžeme, ont' jest věrný mně a já jsem věrný jemu. Když čtvrt hodiny popíšu, jest mi tak jako bych dvě hodiny odpočíval pod palmou cizokrajnou."^{13/} Psaní je

svému autorovi především prostorem k hledání sebe sama, je mu terapií i katarzí. Metelka však není uzavřen pouze sám v sobě: vidí v kontextu a v perspektivě, vytváří tedy text svědectví i poselství zároveň. "Pro dnešek odkládám péro a ponechávám budoucnosti, až někdy, kdy již náš běh přítomnosti stane se šedou starobylostí a někdo tento list na kornout vytrhne, zvolá: 'Snad tenkrát nebylo tolik dokonalých lidí jako nyní'." (26. května 1835).

Matěj Balcar stvořil své jediné dílo na podzim roku 1840. To je rok, v němž devatenáctiletý Baudelaire vstoupil do literární společnosti a Stifter vydal svou první povídku. Schopenhauer teprve pracoval na druhém dílu *Die Welt als Wille und Vorstellung* a Nietzsche se měl teprve za čtyři roky narodit. Svou téměř dvacetiletou činnost ukončil časopis Jungmannovy vědecké školy Krok a liberálně politické hnutí se stávalo patrnější i na české půdě. Balcar byl svobodný pětadvacetiletý preceptor, už čtvrtým rokem "uvízlý" v dobšínské škole, v místě, před kterým ho mnozí varovali: "Jeden pravil: Nic po tom není. Dávají tam lišky dobrou noc. A jiný: Není tam, než nepořádek. A opět jiný: Jsou tam zlé lidé."^{14/} Balcar nedbal a místo nastoupil. Začal školu budovat doslova z ničeho, a to jak ve smyslu fyzickém, tak i v myslích obyvatel. Nejen že "stolice nebyly a táfle nebyly," ale ani z rodičů "žádný nechtěl věřit, že jest to věc dobrá a velmi užitečná. Jeden pravil: Jak z mé holky nebude žádný advokát! Druhý: Škoda papíru! A jiný: Já neumím psát a jsem živ, mé dítě taky nemusí umět a bude přece živo!"^{15/} Přesto však je dobšínský pobyt pro Balcara spočínutím v problematické, ale přece jenom jistotě. Předchozí život v nejisté pozici soukromého učitele nebo muzikanta byl jen řadou existenčních úzkostí, jež dovršil dvouletý pobyt "v Němcích, to jest v Liberci, neb jináče v Reichenbergu." Tam se Balcar "stěhoval s osmi grošema a tam odtud s 30 zl. dluhu."^{16/} Po této zkušenosti si Dobšina svým způsobem považuje, teprve tady se cítí být učitelem, na kterého se před osmi léty "vyučil".^{17/} Tady už nehájil jen holou existenci, ale sám princip školy, v jejímž středu vidí kaceřovaného učitele jako toho, kdo "pečuje o časné a věčné štěstí".^{18/} Je to tento pocit, který mu vkládá pero do ruky, aby didakticky oslovil a vypsáním příběhem svého života toto oslovení doložil. Balcarův text je apel, téměř barokní zvolání, jímž vykypěla zbožná duše z markvartického kraje v sebe uzavřeného, skromného a změny nemilujícího Sobotecka, kraje, jehož epicentrem byl pouze a jedině kostel.

Po stanovení východisek obou textů se pokusíme jejich předběžnou typologii doložit základními průhledy do jejich struktury. Bude nás zajímat hlavně ústřední osa uspořádání textu, modifikace autorského "já"

a konečně rovina jazykového výrazu. Osou Metelkova deníku je plynutí času odpovídající reálné chronologii. Každý den je zaznamenán jako takový; ne proto, že se stal dějištěm zaznamenané události, ale proto, že se zrodil jako součást věčného koloběhu. Metelka důsledně nezná v deníkové praxi obvyklý výraz "dnes se nic neudálo". Nikdy také svůj deník neopouští slovy "dlouho jsem nezapisoval, nebyl čas, nebylo co psát". Deník je pro něho souputník a každý den je cenný tím, že je. Proto některé zápisy vystačí s jednou větou, jež je spíš postřehem, sentencí než popisným záznamem: "Po masopustě. Zdá se, že to byl jen sen a teď opravdu že začne být pravé živobytí" (Popelec 4. března) nebo "Štěstí naše kolikrát záleží na nepříjemném neštěstí. Tím se jen štěstí tříbí" (11. růžna).^{19/} Ani prvek konkrétně spotřební nebude tvořit výjimku: "Dnes jsem ponejprv nový kabát oblekl. Jak bude, až bude rozedřený?" (14. růžna). Právě tyto lakonické zápisy dokreslují Metelkův záměr - v každém dni vyjádřit ne tak vnější realitu jako její odraz, reflexi, tedy vyjádřit sebe ve volně, nepřerušitelně plynoucím a vychutnávaném čase.^{20/} K této ose těsně přiléhá a její působení zesiluje důsledně sledovaná proměna přírody v čase. Jen málokterý denní záznam ji pomine. "Obloha jest dnes temnou rouškou potažena, dešť prší hojně" (1. ledna), "mrazy veliké a sněhu dost, následovně jen dost dříví" (5. ledna), "Jak krásný jest dnešní den! Slunce jasně svítí, příliš zima není, hvězdičky na sněhu jasně se třpytí a vrabec sobě vesele poskakuje v křovisku pod oknem" (6. ledna), "Mlhavé počasí působí neduhy lidem a sice rýmu a hlavy bolení" (5. února), "Vějjice posud nepřestala - blaze tomu, kdo nemusí jako já ani spod střechy" (7. února). Plasticky před námi vyvstává zimní scenérie Krkonoš, s veškerou svou velebností i bdělou pozorností člověka, jenž je její součástí. Očekávání jara je okouzlené: "Černé oblaky vystupují od jižní strany, však nemá se k tomu, by prahnoucí zem napájel teplý dešť. Bučí poznenáhla se zelená a obzvláštní barvu dostává, takže radost jest na to se podívat" (10. května), ale též zkušeností připravené na záludnou úskočnost tvrdého partnera, který si s člověkem pohrává: "Růžen? Růžen!? - Krásný růžen, zima je až mně zuby klapají. Vítr, dešť, zamračená obloha, po Krkonoších se válí mlha jako vojsko v 30ti leté vojně, a měsíc má jméno růžen?" (1. růžna). Metelka nenaříká, všechny přírodní proměny "krkonošského roku" jsou mu nikdy nezevšednělou, povznášející inspirací: "Na západ se stavějí hradby z mračen pobělavých, promíšené černými hranoly. Odzadu vystupuje jako nějaký trůn, na kterémž jakási velebnost své sídlo míti bude. Vítr východní rozplašuje postavy tvořící se na západ a něco prorockého s sebou zdá se přinášet" (4. růžen). Protějšek věčné proměnlivosti přírody tvoří lidský svět. Z dení-

kových zápisů vyplývá, že Metelka vnímá společenský život ve dvou rovinách. V rovině běžného reálného kontaktu (v okruzích: přátelé - sousedé - děvčata - škola) a v rovině zprostředkované četbou a divadlem. Ta druhá je pro něj klíčová, skrze ni se projevuje jako analytik a kritik. Stojí mu za soustředěnou pozornost, dovede ho strhnout k vášnivému projevu. Kniha a herecký part přibližují "krkonošskému horanu" celospolečenský pohyb, a to zřetelně v podobě národní. Prožitek národa je mu tak vlastní jako prožitek času a místa. Inspiruje-li ho vazba času a místa k výrazu poetickému a meditativnímu, pocit národa v něm vyvolává především talent kritický, což není v dobovém kontextu běžný jev. Palackého Časopis Českého muzea hodnotí takto: "Tento spis není pro každého. Kdo ale láskou národní - pravím: národní - plaje, ten' v něm nalezne potěchu" (4. února). Zato ke Krameriově povídce Poklad nebo Láska pod zemí trefně poznamená: "Mnohé ale vypravování nestojí ani za řeč; mnohý sloh vyhlíží jako prázdný karafiát proti plné růži" (26. května). Metelka čte neobvykle mnoho. Na posledních stranách Deníku z roku 1835 uvádí pečlivě rozvrženou a vyplněnou tabulku s rubrikami: název knihy, jméno vydavatele, obsah, kdy čtená, zvláštní připomínky. Čte Tylovy Květy, Českou včelu, Světozor, povídky P. Chocholouška, verše Chmelenského, Klicperův Almanach, Krameriovy knihy, Kotzebuea a další dobovou knižní produkci. Poslední věta tohoto deníkového sešitu zní: "Za půl leta třicet kusů jsem přečetl." Metelkův vztah k divadlu je však ještě vřelejší, protože právě ono mu umožňuje všestrannou aktivitu.^{21/} "Dnes má být první okus mého na lešení divadelní vykročení. Má' se provozovat Klobouk v jednom a fraška Tlachač ve dvou jednáních. Rád bych věděl, pakli se jen trochýtek dařit bude." (21. dubna). Když se kus nedaří, Metelka pojmenuje skutečnost přesně: "Žádný do své úlohy nenahlédl. Tuť patrně bylo slyšet, že mnohý klopýtal v těžkých a nesnadných průpovědích" - tak 8. dubna zkritizoval představení Loupežníků na Chlumu.

Čas Balcarova životopisu je časem rekonstruovaným. Proto, třebaže vzhledem k literárnímu druhu představuje chronologii jednoho lidského života, není nosnou osou. Tu tvoří napětí mezi Bohem, jenž je autorovi jediným východiskem a jediným cílem, a klopotným údělem člověka, vnímaného jako naplnění božího úradku. Balcar vidí Boha především jako osud: "Žádného jiného původu mého živobyť, že jsem se do toho stavu, v kterém jsem, dostal, nepoznávám, jedině Boha."^{22/} Zároveň je mu Bůh, vtělený v desatero, pravidlem života. To je patrné především v neustálém připomínání Boha, díkůvzdání Bohu i apostrofování Boha, v dále členěné hierarchii pak Krista, svatých, rodičů, sourozenců, dobrodinců až po oslovení učitelů svěřených dětí.^{23/} V této souvislosti nelze opomenout

skutečnost, že v textu zcela chybí princip ženy, tj. vztahy milostné.^{24/} Od principu Boha se odrážejí všechny lidské viny a nedostatky, aby se k němu opět vracely v neustále přítomném, byť ne vždy vysloveném *mea culpa*. Bůh je Balcarovi i nadějí. "Bůh, jenž ještě žádného v něj doufajícího neopustil"^{25/} nebo "zase s vůlí Boží očekávati budu času budoucího."^{26/} Bůh je konečně i inspirací sdělenou slovem Bible. Ta tvoří základní literární vliv, poskytuje poučení příběhů, přirovnání, vyznání, modlitbu. Vlastně celý text je zasvěcen Bohu a pasáže v některých z výše jmenovaných variací tvoří jeho podstatnou část. V souvislosti s připomínkou Davidovy lásky k Bohu se Balcar nerozpakuje ocitovat celý žalm.^{27/} Uvedené pasáže tvoří vlastně jakýsi refrén a dodávají tak celému textu tvářnost modlitby. Jestliže převládající "boží" díl Balcarovy biografie tvoří abstrakta (láska, utrpení, doufání, víra, zaslíbení, obětování atd.), je díl věnovaný "hříšnému" Balcarovi maximálně konkrétní. Nejpatrnější je to ve jménech (místních i vlastních), v určení vzdáleností, ve vymezení trvání určitého procesu, v měrných údajích a především v uvádění peněžních částek: "Od jednoho archu mně platil osum krejcarů vídeňského čísla", "Kup si dva lokte sukna asi za šest zlatých šajnů", "I nechám! - odpoví pán - za 60 grošů 1 loket", "Tedy mně ušil z toho sukna kalhoty a vestu, od práce byly čtyry zlatý, což mně velice rmoutilo, neb za sukno šest zlatých a od práce čtyry. Zdálo se mně, že jest to moc. On ale v tom byl omyl. Sukno bylo šedesát grošů stříbra jeden loket a já počítal šajnů. Tedy za dva lokte bylo 15 zl. šajnů a od práce 4 zl. šajnů; zas bylo 19 zl. dluhu!"^{28/} "Šaty jsem, ty druhé, již měl pohromadě, za které jsem také 80 zl. povinen byl, ale již bylo po vejdělku! Ačkoliv jsem 30 zl. ještě předce na ně sehnal, ale kde ještě 50 zl.?"^{29/} Obdobných výčtů je v textu ještě několik. V relacích vyjádření prostoru Balcarova (nikoliv božího) tvoří tedy část podstatnou, akcentovanou, což je v kontextu útvaru životopisu nápadné (zatímco v Metelkově deníku, kam by teoreticky tyto údaje patřily, o nich není ani zmínka, což samozřejmě vůbec neznamena rozdíl majetkového postavení). Balcarův svět je vymezen barokním rozpětím od lidské bídy k Božímu světlu. Jeho rytmem tudíž není a nemůže být plynutí, nýbrž nerovnoměrný pohyb zaplňující takto vymezený prostor, pohyb neustálých výbojů vzpínajících se po vertikále a vždy znovu z ní srážených, „aby opět tíhly vzhůru. Syntetizující obraz doby, národa, umění do tohoto rytmu nepatří. Stejně tak tady nemá místo kritika jako výraz svobodné aktivity člověka. Najdeme ji snad jen ve výrazech typu "ouzkosti, hanby a posměchu od lidu jsme dosti zakusili" nebo "tu některý zatvrzelý žák všelicos předhazoval".^{30/} Pokud jde o kritiku vlastních nedostatků a prohřešků, má podobu zpovědi

nebo pokání. Na tomto místě je patřičné otázat se, zda byl Bůh přítomen i u Metelky. Odpověď zní ano. Metelkův Bůh je v plynutí času, je v přírodním koloběhu. Je tak přítomen, že jeho přítomnost ve slovech textu by byla nepatřičná. Objeví-li se tu přece, tedy jen v citoslovečném "Bože!" či v obligátním započetí díla v božím jménu. Vrátime-li se zpět k Balcarovu textu, musíme si ještě povšimnout způsobu, jakým do jeho struktury včleňuje přírodu. Přírodní prvky nejsou součástí žádného vyššího záměru. Jsou přítomny buď jako kulisy určitého děje ("když pak času zimního jsem s jinými mně rovnými spolužáky na led vyšel, bych zkusil, zdaliž se po ledě klouzat umím, nenadále jsem se rozběhl a klouzl"), nebo ilustrují běh roku ("bylo-li v zimě, mořila mne zima, bylo-li v létě, mořila mne tvrdá zem"). Spolu s ostatními prvky pouze vyplňují jednoznačně vymezený prostor.

Balcarovo autorské "já" je také jedním z těchto prvků. Je to "já" zmítané emocemi, "já" trápené nedůvěrou v lidi, ale především v sebe sama: "Já dle mého skrovného vtipu učil jsem se s nevelkým prospěchem, ne snad, že bych nedbalý byl, ale nemohl jsem předce, jako někteří spolužáci, hned smysl pochopiti, takže mnohdykrát, když jsem vyvolán byl k odpovědi, s hanbou na své místo sednouti jsem musel. Ačkoliv jsem ještě velký nebyl, předce mně to velmi na mysl doléhalo, když jsem viděl, an jiní spolužáci hbitě každé slovo takřka z úst pana faráře a pana učitele chytali. Takže kolikrát, když jsem šel cestou ze školy, v poli jsem si sám nad sebou ptactvu nebeskému stěžoval a Boha dobrotivého jsem prosil, by ráčil Ducha svatého na mne seslati, by osvítil mysl a paměť mou. Neb sobě stěžovat před lidmi byla věc pro někoho uznalého dobrá, ale pro někoho jen mé stěžování smích působilo; tedy jsa přesvědčen Isti a podvodu lidského hned v outlém věku mém, stěžoval jsem jen sám sobě v samotě, kde mne nikdo neslyšel a neviděl."^{31/} Tato vzpomínka spolu se vzpomínkou na tonutí a otcův finanční krach tvoří celý půdorys Balcarova obrazu vlastního dětství. Světlé okamžiky sice nejsou rezolutně popřeny - "Vpravdě se přiznat musím, že v mladosti mé radosti všeliké a všeho v hojnosti jsem použití mohl, neb moje rodiče toho času dosti bohatí byli"^{32/} - nejsou však ani náznakem konkretizace zdůrazněny. Naopak, Balcar se snaží i tu jedinou světlou větu vzápětí anulovat: "Ale dlouho sem toho dobrého okoušeti nemohl, poněvadž jsem nejmladší byl."^{33/} Stejně schéma se opakuje v souvislosti s učením, s následující řadou míst kantorských i muzikantských až po závěr Běhu života zakotvený v Dobšíně. Sporadické okamžiky radosti jsou tu přítomny jen pro kontrastní účinek předchozího či následného žalu. Balcar pomyslně sype sůl do svých ran, rozdírá je, potřebuje utrpení, aby je mohl přemáhat vírou. "Bídí se", nosí

v sobě "boláky", "z nouze do bídy a z bídy do nouze padá", "nová bolest ještě neudušenou starou stíhá" a nesčetněkrát se vykupuje pláčem. Jeho pozemské utrpení je ohněm, ve kterém se zakaluje, a je si toho vědom. Jeho vzpínání se k Bohu není slabostí, ale vášnivou silou, z níž roste individualita: "Hned od mého dětinství jsem byl sobě oddaný, sám sem musel sobě všecko vydobýti, žádný za mne nikde nic neřídil a nerovnal, všude sám sem musel doplňovat, s čím sem kde pozadu byl." ^{34/} Balcar nehledá u Boha jakési "zápečí", ale v jeho jménu vstává a padá, tj. žije skutkem. Za svůj skutek nese odpovědnost, kterou do důsledků a vášnivě prožívá. Nejpatrnější je to právě na prožitku učitelské praxe v Dobšíně. Do potíží se urputně vrhá a zdá se, že přímo fyzicky trpí, nemůže-li je zdolat. Doslova žije konečnou metou, ideálním cílem: "Jestliže mám počet vydat z každého marného myšlení, tím více z každého dítěte. Jen dej Bože, bych jedenkrát mohl říci s Pánem Ježíšem: Pane! Zde jsou ty, které jsi mi dal, neztratil jsem z nich žádného." ^{35/} Tento cíl, jak již bylo výše řečeno, má podstatný podíl na vzniku Balcarova textu: vychováváje sebe může (musí!) vychovávat jiné.

Metelkovo autorské "já" není zmítané emocemi, je vyrovnané a klidné. Jakoby se osamostatnilo, odpoutalo od fyzické přítomnosti a s nezaujatým nadhledem obzíralo dění, k němuž se vztahuje jako autonomní pozorovatel. Odtud neretušovaná pojmenování věcí a jevů pravým jménem, odtud lehká a nikdy zlá ironie. Výše citované "přírodní" pasáže textu však dokazují, že autonomie vždy vyrovnaného diváka není absolutní. Každý lyrický obraz prolíná vůlí ztajovaná emocionálností, vyburcovaná krásou. Metelka - autor je výrazně obdařen vůlí, která mu umožňuje nezaujatě pozorovat sebe sama. Tento proces je pak jeho činem, činem permanentním a plynulým, činem, jehož výsledkem je syntetizující obraz světa, ozvláštněný individuálním prožitkem. Síla Balcarovy vůle je však proměněna ve víru a jejím výsledkem je úhrn činů, tedy činnost. To, co má u Balcara výrazné kontury jednotlivin (dobrodinci, žáci, jejich rodiče, stejně tak jako kabát, peníze, večeře), se u Metelky lehce spojuje, proměňuje a tvoří to, co kdysi Novalis nazval "zázračnou hrou světa". "Nešť jest jak chce. Nekvětou-li růže, květou děvčata, a až nebudou ani děvčata kvést, snad hoši vyrazí květ" (1. růžna). "Rád bych psal, není kdy, pan biskup za dveřma" (27. růžna). "Napotom, když bylo po všem, pan biskup stoloval u Vinařů a my dělali muziku při tom obědě. Dostali jsme jíst a pít také, až jsme sobě dokonalý háky odnesli" (na svatého Petra a Paula). "Noviny, Česká včela, Světozor, Květy české - ani k spatření jediná písmenka není z těchto časopisů. Však doufám, že některou chvíli všechno se to shrne na jednu hromadu ke mně a já jako mravenec v tom

zahrabán budu." (14. března). Metelkovo autorské "já" nemůže být ničím zaskočeno. Ničemu nepodléhá, kromě autorovy kázně. Proto snáz unese náklad pozemské tíže; zná totiž princip hry. Proto je bližencem "já" básnického.

Autorské "já" se realizuje v jazyce. Jazyk Věnceslava Metelky je dokonalý nástroj svého pána. Je mnohostranný, barvitý, prostory jeho zdrojů jsou neomezené. Vyslovení každé situace (vnitřní i vnější) jazykově odpovídá její podstatě, Metelkův jazyk je otevřený systém, schopný vyjadřovat se v nejjemnějších nuancích a odrážet všechny modifikace živého obrazu světa. V nevelkém časovém pásmu několika deníkových zápisů se může rozprostřít nekonečně široké tematické pole. Téměř villonovský pošklebek nad lidskou marnivostí: "Dvě hrsti ženské krásy, záměru pejchy, pak žejdlik potutelnosti, tolikéž uštěpačnosti. Z hrdosti si udělej lopatku, abys to mohl v nádobě ženské vysokomyslnosti mísit. U ohně zlosti nech to vařit. Tak jistě, když jen na špičku nože mužskému dáš, praskne jako zaječí měchejř" (15. ledna). Za ním následuje jakési "sociální evangelium": "Chudoba nic zlého není; každý pravý sličný mudrc chudobu si oblíbuj. S chudobou jde dobré zdraví, s chudobou jde krásná střídmost, s chudobou jde krásná jasná mysl, s chudobou jde svobodenství, s chudobou jde čistá radost. Bohatým chce blázen býti, bohatým jen, ne však blahým. Mudrc jako Cincinnatus, v duši bohatství své maje, nestydí se býti chudým. Chudý, málem spokojený, celému světu se směje, nižádného sluhou není, všechny podmaňuje sobě. Dosti má, an slyší stříbropěnné vody hrkot, dosti má, an slyší v háji slavíkovo sladké pěnění, dosti má, an vidí luka, vidí modrou nebo oponu. Kdo si moudře málo žádá, málo také potřebuje" (28. ledna).^{36/} Jen o něco málo později se jazykem hodným obrozeneckého myslitele vyjadřuje k nadnárodní roli umění: "Ani to nezavrhu, že by se nemělo překládat z němčiny do českého. Obzvláště krásný kus jest Das Opfer in Erinnerung, v druhém svazku roku lonského vyjítý. Ta povídka, být ona česká a vzdělaná panem Tylem Horníkem, dostala by váhu dílků Claurenových. Velmi krásné jest, když něco, co se v naší milé vlasti stalo, na světlo vyjde. Též ale krásné jest od jinud dějina pošlá. Teď arci by mně mohli za poněmčilého Čecha držet, však přísloví: Co čeho hodno" (17. února). Metelka svůj jazykový výraz tvoří, ověřuje možnosti slov a jejich spojení, aby výsledek byl co nejpůsobivější. Tam, kde cítí, že se mu dílo daří, zálibně prodlévá, hraje si se slovem a tato hra je mu potěšením. Balcarův jazyk je vymezen celkovou koncepcí textu. Jeho slova jsou nositeli určitého záměru nebo dokonce povinnosti. Autor je bere v podstatě ze dvou zdrojů: z popisné mluvy ustaraného života a z náboženských textů. Právě tato oblast je pro

něj zásadní. Z ní čerpá krásu, velikost, výšku i hloubku, všechno to, po čem touží a co mu reálný život neposkytuje. Mluvíme-li o Balcarovi jako o autorovi, tedy tvůrci, je to právě tato slovesná složka, která ho k tvoření vybízí. Místa inspirace lze určit poměrně snadno: bible, náboženská literatura, duchovní písně, modlitby. Balcar miluje podobenství a opájí se apostrofováním. Frekvence "volání vzhůru" je v textu značná a dokazuje, že Balcar chápe slovo ve významu Janova evangelia jako jedinou možnou spojnici mezi lidským a božským. Na sobotecké rovině, sycen zdrojem tradičního kostela, musel si vydobýt svou výši, aby se mohl identifikovat. Věnceslav Metelka, od dětství tváří v tvář výšce hor, se v nich naučil naslouchat hlasu věčnosti a vážít lidské skutky z jejich perspektivy. Stal se tak součástí tendence, jež byla předznamenáním toho, co teprve mělo přijít. Balcar byl pokračováním tendence, která svou úlohu již naplnila. Souběh jejich prožitých životů pak dokazoval přítomnost doby, k níž patřili.

Poznámky:

- 1/ Z nejstarších příspěvků k české písmácké literatuře např.: A. WALDAU, *Böhmische Naturdichter*, Prag 1860; Č. ZÍBRT, *Jiřího Volného, vrchního ovčáka v Kratonohách, Písně kratochvilné*, Praha 1894. U TÉHOŽ desítky článků v *Českém lidu*, z nichž vyjímáme: *Deník rychtáře Matěje Racka o prohlášení konstituce na Vorlíku roku 1848*, ČL 18, 1909, s. 199-206 nebo *Ze života rychtáře v Proseči V. Kořary*, ČL 22, 1913, s. 388-392. Též J. KALOUSEK, *Písmák Josef Procházka*, ČL 5, 1896, s. 25-27. Z poválečné literatury upozorňujeme na: F. KUTNAR, *Sociálně myšlenková tvářnost obrozeneckého lidu*, Praha 1948; J. KOČÍ, *Naše národní obrození*, Praha 1960; O. NAHODIL - A. ROBEK, *České lidové kronikářství*, Praha 1960; A. ROBEK, *Lidové zdroje národního obrození*, Praha 1974. O současném evropském kontextu sledované problematiky blíže L. PETRÁŇOVÁ, *Nové historickoantropologické proudy evropského národopisu*, *Český lid* 78, 1991, s. 21-29. Dále srov. L. PETRÁŇOVÁ - J. PETRÁŇ, *Každodennost Martina Ješuty (1783-1875), ševce a "literáka" v Bystřici*, *Sborník vlastivědných prací z Podblanicka* 32, 1992, s. 154 a 155.
- 2/ Srov. J. VLČKOVY, *Dějiny české literatury I-IV*, Praha 1931; J. JAKUBCOVY, *Dějiny literatury české I-II*, Praha 1929, 1934; A. NOVÁKA, *Přehledné dějiny literatury české*, Olomouc 1936-1939. Dále též F. VODIČKA A KOL., *Dějiny české literatury II*, Praha 1960 a M. POHORSKÝ A KOL., *Dějiny české literatury III*, Praha 1961.

- I sami literární mluvčí národního obrození se vyslovovali ve stejném smyslu jako např. K. SABINA, František Vavák a jeho spisy, in: Vybrané spisy K. Sabiny III, Praha 1916 nebo J. NERUDA, František Chládek, in: Dílo J. Nerudy XXIV, Praha 1925.
- 3/ Např. J. B. ČAPEK, Domácí kořeny našeho národního obrození, in: Záření ducha a slova, Praha 1948, s. 177-185.
  - 4/ Ne bez užitku je přihlédnutí k tendencím personalismu (např. R. GARAUDY, Perspektivy člověka, Praha 1964), strukturální antropologie (S. ZÓLKIEWSKI, Semiotika a kultura, Bratislava 1969) nebo k fenomenologickému "prolínání" (srov. L. S. VYGOTSKIJ, Psychologija iskusstva, Moskva 1987).
  - 5/ Z úvodního slova J. Pícka, editora Balcarova životopisu, který doprovodil úvodem a doslovem, a nazval Utrpení učitelského pomocníka, Zpravodaj Šrámkovy Sobotky 8, 1971, s. 6. Rukopis edice byl připraven k otištění ve Věstníku soboteckém, který však byl roku 1942 zastaven. Až roku 1970 zásluhou J. Volfa a K. Bílka byl Píckův rukopis znovu připraven a následujícího roku v šesti pokračováních otištěn v osmém ročníku Zpravodaje Šrámkovy Sobotky. V té době byl originál uložen v Městském archivu v Sobotce, nyní se nalézá ve Státním okresním archivu Jičín se sídlem v Jeřicích. Pro obtížnou dostupnost originálu citujeme z edice (a to zkratkou ZŠS 8).
  - 6/ Osobní fond V. Metelky je uložen v LA PNP Staré Hrady v deseti archivních kartonech. Těžiště jeho pozůstalosti tvoří deníky z let 1835-1863. Metelkovi už od padesátých let věnoval speciální zájem J. JECH (Krkonoský písmák Věnceslav Metelka, Český lid 43, 1956, s. 4 an. a U krkonosských písmáků, tamtéž, s. 221 an.). TÝŽ v roce 1977 uspořádal výběr z díla V. Metelky, a to jak z jeho próz, tak i z jeho deníků, veden záměrem vytvořit čtivý, pokud možno kontinuální biografický dokument: Věnceslav Metelka, ze života zapadlého vlastence, Praha 1977.
  - 7/ J. DLABOLA, Jak vznikli "Zapadlí vlastenci", Národní listy 30. 7. 1936, s. 5.
  - 8/ H. WEINRICH, Le temps, Le récit et le commentaire, Paris 1973.
  - 9/ R. WELLEK - A. WARREN, Teorie literatury, Moskva 1978.
  - 10/ J. JECH, Věnceslav Metelka, ze života zapadlého vlastence, Praha 1977, s. 15.
  - 11/ První z Metelkových deníků obsahuje 33 listů osmerkového formátu, je psán latinkou s nedůsledně uplatňovanými kurzívními prvky, používá bratrský pravopis. Je součástí Metelkova fondu v LA PNP Staré Hrady, kart. 1.

- 12/ LA PNP Staré Hrady, Věnceslav Metelka, Život školního pomocníka z roku 1842.
- 13/ LA PNP Staré Hrady, Věnceslav Metelka, Deník z r. 1836, zápis ze 4. května.
- 14/ ZŠS 8, s. 46.
- 15/ Tamtéž.
- 16/ ZŠS 8, s. 36.
- 17/ ZŠS 8, s. 7.
- 18/ ZŠS 8, s. 47.
- 19/ Růžen znamená červen, lipen červenec. Ostatní názvy měsíců souhlasí s dnešním užíváním.
- 20/ V tomto smyslu Jechovo selektivní naložení s Metelkovými deníky ve prospěch epického prvku značně ochuzuje výjimečnost záměru jejich autora, který vlastně svým způsobem předznamenává tendenci intenzívně zjevenou až na konci 19. století.
- 21/ Z dalších pramenů Metelkovy pozůstalosti víme, že sám hrál, rozepisoval texty, vylepoval oznámení a věnoval se i dalším činnostem, jež jednotlivá vystoupení vyžadovala.
- 22/ ZŠS 8, s. 90.
- 23/ O rodičích mluví výhradně s úctou a výhradně v dobrém. Neodvažuje se ani zhodnocení jejich skutků, např. v souvislosti s otcovým finančním krachem - ZŠS 8, s. 6-7.
- 24/ Devět let po sepsání Běhu života se Balcar oženil poprvé, v roce 1857 podruhé. Blíže Píckův doslov in: ZŠS 8, s. 105.
- 25/ ZŠS 8, s. 36.
- 26/ ZŠS 8, s. 90.
- 27/ Tamtéž.
- 28/ ZŠS 8, s. 35.
- 29/ ZŠS 8, s. 36.
- 30/ ZŠS 8, s. 7.
- 31/ ZŠS 8, s. 6.
- 32/ Tamtéž.
- 33/ Tamtéž.
- 34/ ZŠS 8, s. 90.
- 35/ ZŠS 8, s. 47.
- 36/ Tento zápis, z něhož vane téměř východní vyrovnanost, je z celého deníku nejbliž samé podstatě Metelkovy osobnosti, je jeho autocharakterizací. Právě tento kulminační bod tvoří nejvypjatější opozici Balcarovu permanentnímu pohybu pádů a zdvihů.

Dagmar and Josef BLÜML

Two Voices from "Awakened" Bohemia

(An Attempt at Non-traditional Interpretation of a Schoolmaster's Diary and Biography)

The study tries to interpret two texts of East-Bohemian rural scribes - Věnceslav Metelka (diary) and Matěj Balcar (autobiography) in a non-traditional way. In the first part, the authors characterize current ways of using so-called scribe's literature and they state that its place on the borderline between a document of folk provenance and literature burdens it with a one-sided view. The historical sciences understood the scribe's literature as a source of phenomenistic information until quite recently; literary history did not acknowledge those literary formations at all. Only in the frame of the history of literature, the scribe's literature is given as a proof of continuity of the nation's consciousness. New tendencies in history research indicate the priority interest in the mental form of a man as a irrepeatable individuality. The authors have worked on this moment and they suggest to use some literary historical methods utilizing the knowledge of philosophy and psychology. In spite of the fact that the scribe's literature has no high aesthetic objectives, it is possible to use it for the interpretation of these methods, because the basic relation "author and work" is completed even there.

In the study it is also explained on what principle the researched couple of texts and the authors were chosen. In both cases it is the first literary work written roughly at the same age; it means at the age between twenty-five and thirty. Both authors grew up in the east Bohemian region; they both were country men and they both became teachers' helpers. Moreover, their literary first-fruits fall within the specific period of the national revival, within 1835-1840. In the central part of the article, some ways of the interpretative view are outlined by using the method of comparison and they are supported by quotations from both texts. At first, the moment of the intention and origin of the work itself is confronted. Then the structures of both works in the relation to the author's "ego" and to the linguistic expression are compared. The comparison resulted in the statement that both Metelka and Balcar were strong individualities and that each of them tried to define his place in limited space and time using his own way.

Robert SAK

**"...ONA NIKDY NEZRAŇUJE, VŽDYCKY BLAŽÍ"
(Milostný vztah Františka Ladislava Riegra a Marie Palacké ve vzájemné korespondenci)^{1/}**

V půvabné knížce, kterou vydala na počest své matky rok po jejím úmrtí, zveřejnila Marie Červinková-Riegrová^{2/} první ukázky milostné korespondence rodičů. Výpisky z některých listů Františka Ladislava Riegra, Marie Palacké a její matky, jež si pro chystaný Riegrův životopis pořizoval nadaný Jan Heidler,^{3/} zařadil Josef Šusta po jeho předčasné smrti do prvního dílu Příspěvků k Riegrovu listáři.^{4/} V úplnosti vyšly Milostné dopisy Františka Ladislava Riegra a Marie Palacké péčí Karla Stloukala^{5/} až roku 1932 v Topičových Bílých knihách, řízených Josefem Knapem a typograficky upravených Cyrilem Boudou. Edice zahrnuje 41 dopisů, psaných mezi 13. říjnem 1852 a 7. srpnem 1853. Stloukal je přetiskl z originálů, uložených jako součást depozita Bohuše Riegra ml. v Archivu Národního muzea v Praze, a opatřil vysvětlujícími poznámkami a zasvěceným úvodem, o to cennějším, že obsahuje i výňatky z Riegrovy německé korespondence s Mariinou matkou v Stloukalově překladu.^{6/}

Všechny listy, které si Rieger vyměňoval se svou budoucí ženou, jsou psány česky. Zatímco však ty její prozrazují, že psanou češtinu dosud zcela nezvládla,^{7/} Riegrový představují svrchovaný slovesný výkon. Jakkoliv nerad psal,^{8/} dává po celý život přednost mluvenému slovu, jsou jeho milostné dopisy srovnatelné s vrcholnými řečnickými projevy, jimiž oslňoval své příznivce i odpůrce. Zároveň dokreslují obraz Riegra jako veřejného činitele. Zakládá-li politiku nikoliv na touze po ovládnutí jiných, nýbrž na mravním příkazu svědomí, osvědčil i v úloze milence především citovou opravdovost, ten nejvzácnější vklad do trvalého vztahu mezi mužem a ženou. Jeho dopisy tak opravňují řadit jej k těm politikům,

u nichž veřejné a soukromé bylo ve vzácném souladu. Marie Palacká rozhodně nevystupuje ze svých listů v podobě průměrné dívky polovice 19. století, povětšinou unylé, snící v citovém roztoužení o rytířském milenci, slzíci nad romantickými náhrobky u břehu tajemného jezera a příliš rychle si zvykající na duševní prázdnotu. O takovou by Rieger sotva stál. Mariin písemný projev, třeba jazykově nedokonalý, prozrazuje, že vyrostla v prostředí mravně, kulturně i společensky náročném, nadto spjatém tradicí hlubokého smyslu pro rodinnou soudržnost. A jako tomu, který se o ni ucházel, i jí byla bytostně vlastní citová opravdovost, zakotvená jednak v genetickém vybavení, jednak v náboženské víře, sycené ze svébytných zdrojů českého katolického osvětlenství. V tomto ohledu dokládá korespondence obou protagonistů způsob, jakým se utvářel milostný vztah mladých příslušníků české vzdělanecké vrstvy. Povaha jejich vztahu tvořila již předobraz rodinného života, toho každodenního zázemí, které bylo jakousi odvrácenou tváří Riegrova veřejného působení.

Vydané dopisy, jak v zmíněné úvodní stati upozornil editor, nevypovídají ani o seznámení ani o počátcích vzájemné lásky pisatelů, ale jsou svědectvím času, v němž se jejich vztah již upevňoval.^{9/} Náklonnost k dceři svého otcovského přítele projevil Rieger během roku 1851; přesněji to datovat nelze. MacNevenův dům v Pasířské ulici^{10/} na Novém Městě, kde rodina Františka Palackého bydlela, počal častěji navštěvovat od polovice čtyřicátých let. Mária, jak ji doma oslovovali, byla tehdy ještě dítě, a tak ho stěží napadlo, že by se mohla stát jeho ženou. Ostatně dlouho zůstával vůči půvabům druhého pohlaví chladný, cele zaujat veřejně prospěšnou prací, přípravou k doktorátu i zdravotními problémy.^{11/} Nikdo z těch, kdo v tom čase k Palackým docházeli, ani Václav Vladivoj Tomek ani Karel Havlíček, se slovem nezmínil o tom, že by snad Rieger pomýšlel přiženit se do rodiny prvního muže národa. Od polovice roku 1848 zasedal v říšském sněmu, zprvu ve Vídni, posléze v Kroměříži, a po jeho rozehnutí pobýval téměř dva roky v západní Evropě. Když se na prahu roku 1851 zase objevil v Praze, nikdo ho nepřivítal srdečněji než František Palacký. Na jaře se paní Terezie s dcerou vrátila z Riviéry, kde se téměř každoročně vyhýbala nevlídné středoevropské zimě a léčila si své oslabené srdce. Riegrovi neušlo, jak se Mária Palacká změnila: pojednou, k jeho náramnému překvapení, stála proti němu půvabná mladá žena. Možná že to byla právě ta chvíle, kdy se zahleděl do jejích velkých žlutohnědých očí. Ale najevo dát nic nesměl. Pozornost náležela matce, teprve potom dceři; opak by byl porušením pravidel slušnosti a na nich si v rodině přísně udržující tradici domu vedeného v duchu upjatého

biedermeieru tolik zakládali. Rieger ovšem rád rozmlouval s paní Palackou, vzdělanou a navzdory nepevnému zdraví veselou a duchaplnou společnicí. Ona ho zprvu neměla ráda, ale časem svůj postoj k němu změnila.^{12/}

V pozadí té předpojatosti byl její otec, zámožný pražský advokát Jan Měchura.^{13/} "Man kann sich denken, was das für ein Mensch ist, der 'Nedejme se!' zu seinem Wahlspruch hat!" vyjádřil se o Riegrovi s pohrdáním.^{14/} Měl mu za zlé radikální vystupování na kroměřížském sněmu stejně jako nejistou existenci v přítomném čase.^{15/} V domě neviděl Riegra rád a ze svého bytu v zadním traktu MacNevenova domu posílal vnučku, aby zjistila, zda je u Palackých na návštěvě: "Geh sie schauen, ob der Mensch wieder dort ist."^{16/} Za této nepřízně starého pána, jehož slovo bylo v domě zákonem, se Rieger nemohl o Marii zjevně ucházet. A přece si v nestřeženém okamžiku - mladí lidé odlišného pohlaví nesměli být nikdy dlouho o samotě - dovolil svěřit se jí se svým citem. Víme o tom z listu, který mu napsala v druhém roce manželství: "Pamatuješ-li se, jak před třemi léty jsi ponejprv ode mne stisknutí ruky požádal?"^{17/} Tak smělého skutku se odvážil pravděpodobně kolem svých třiatřicátých narozenin, které připadaly na 10. prosince 1851. V tu zimu už provázel Marii na plesy, věnoval jí dárek "za 10 zl. stříbra" a Palackým se odměňoval zvěřinou, kterou mu posílala matka.^{18/} Je tedy jisté, že se do Marie zamiloval už v roce svého návratu ze západní Evropy. Nicméně cestu k ní mu plně uvolnila až Měchurova smrt v dubnu 1852. Soustrastný dopis paní Terezii formuloval tak, aby vyniklo, jak si váží Marie: "Láska Vaší dcery zejména, jež je Vám bezmezně oddána a jejíž andělská něžnost je s to zmírniti nejkřutější bolest, stačí sama k tomu, aby úplně vyhojila ránu nebo ji aspoň plným a upřímným soucitem nekonečně ulehčila a k nepoznání zajizvila."^{19/}

Byl to první z řady dopisů, které si od této chvíle vyměňoval s paní Palackou, pobývající s dcerou od jara do podzimu 1852 v Lobkovicích, svém oblíbeném letním sídle. Ještě si netroufl psát přímo Marii, i vkládal do těchto listů pro ni alespoň básně. V této korespondenci pokračoval i potom, co obě ženy odjely v říjnu znovu do Nizy. Sotva paní Terezie nahlédla, že Rieger je hoden lásky její dcery, stala se jeho neskrývaným spojencem, udělujíc mu, nezkušenému v jednání s ženami,^{20/} občas cenné rady, jak si Marii získat. Jejich dopisy tvořily tlumený doprovod milostného zápasu, jaký Rieger o její dceru vedl - ona je připisovala do Mariiných listů -, a časem nabývaly na důvěrnosti, mezi matkou a budoucím zetěm zajisté neobvyklé. Karel Stloukal z nich rovnou vyvodil, že "přivedla Marii k jeho srdci".^{21/}

Milostnou korespondenci, publikovanou v Stloukalově edici, otevírá Riegrův list z 13. října 1852, zaslaný už do Nizzy, kam Marie provázela svou churavějící matku. Je vůbec první z těch, které adresoval přímo jí. Vyznával se v něm: "Cítím to, že již jen mezi Vámi šťastně a spokojeně žítí mohu a že odloučenému od Vás mi žádné štěstí více nepokvete. Vy sama jen můžete mi otevřít brány k utěšené a spokojené budoucnosti, neb ve Vás jedině skládám všechny naděje svého osobního štěstí. Jestliže srdce moje již prve celou silou citů svých Vám oddáno bylo, v hodině našeho rozloučení pocítil jsem teprve sám jasně a cele, čím že mi jste! Byla to chvíle tak bolestná, jaké jsem posud v životě svém nepoznal..."^{22/}

S ryze osobním laděním Riegrova prvního listu se nesrovnávalo, že Marie v odpovědi, jakkoliv podepsané pouze jejím jménem, výhradně užívala plurálu, jako by mluvila i za matku. Neméně se důvěrnému oslovení "Drahá Marie!" přičilo její chladně zdvořilé "Milý pane!", třebaže v závěrečné větě trochu zmírněné teplejším "Drahý pane". Rieger nesmlčel, jak se ho neosobní oslovení dotklo: "Cožpak v tom Vašem slovníku není slova příjemnějšího a lahodnějšího pro mne? Zajisté jste nepomyslíla, že 'pane' zní po francouzsku 'Monsieur'! Považte, jak to cize, nelaskavě vypadá! Tak byste mohla říci nejčistějšímu muži na světě! A pro mne posud nemáte názvu důvěrnějšího? Nemohla byste mne nazvati aspoň svým přítelem?"^{23/} Marie vyhověla Riegrovu přání a v dalších listech ho oslovovala "Drahý příteli!" Přesto zůstávala i nadále velmi zdrženlivá. Jeho naléhání v ní, jak se přiznala, vyvolávalo bázeň, jejíž povahu nebyla s to pojmenovat; obávala se však, že i kdyby to dokázala, on by jí beztak neporozuměl. K tomu ještě přistupovala trýznivá sebe-reflexe: "... kdybyste mne snad lépe poznal, viděl byste, že mívám tolik chyb a že není ničeho do mne!"^{24/}

Prodral se v tom upřímném a trochu lítostivém doznání na povrch komplex méněcennosti, jakým dívka, které ještě nebylo dvacet, mohla trpět vůči mnohem staršímu muži s bohatými životními zkušenostmi a s postavením blížícím se místu jejího otce v národní pospolitosti? Je to velmi pravděpodobné, nicméně ten bázlivý výkřik bezpochyby tryskal z hlubší vrstvy jejího vědomí. František Palacký neměl na děti čas a ostatně se zavázal vychovat je katolicky. Rád svěřil svou dceru P. Františku Schneiderovi, domácímu učiteli náboženství, požívajícímu v rodině neomezené důvěry.^{25/} Jako jeden z nejbližších žáků a vyznavačů Bernarda Bolzana usiloval tento duchovní, vynikající mimořádně silnou vůlí a sugestivním vlivem na druhé, vštípit zásady Bolzanova nábožensky

reformního učení všem, s nimiž přišel do styku. Marie Palacká se k němu od dětství uchýlovala o radu v každé životní zkoušce. Po matce zdělila tělesnou křehkost, po otci vážnost a opravdovost, po obou citovou jemnost. Takto vybavena pouštěla se ochotně na cestu, po jaké ji v duchu svého velkého učitele vedl Schneider: nade vše si cenit duchovních a nadzemských hodnot a osobní štěstí hledat v úctě k Bohu a v službě bližnímu. Láska jí byla jen stavem duše; jakoukoliv jinou podobu měla za nečistou. A teď vstupoval do jejího života ten, který po ní chtěl, aby se mu vydala celá. Byl bezmála o patnáct let starší - přišel do Prahy studovat v tom roce, kdy se narodila -, ale vypadal na víc: tvář měl rozrytou vráskami a kolem jiskrných očí trochu opuchlou těžkými váčky, účinek přestálé nemoci (v mládí trpěl tuberkulózou), pracovní námahy i trýzně z nuceného pobytu v cizině. Nemohla nevycítit, jak z tohoto muže, který si tak dlouho odpíral lásku k ženě, přímo vyzařuje erotický hlad. Děsila se jeho tělesnosti. To byla ona bázeň, kterou nedokázala - jak se mu sama přiznala - pojmenovat.

Rieger jí nic neusnadňoval z prostého důvodu - Marie nesměla být klamána. Chtěl, aby věděla, na čem s ním je: "Nejsemť více chlapec, aniž láska moje k Vám prchavý záblesk okamžité libůstky, anebo výsledek horujících smyslů. Jest to cit silný a hluboký muže dospělého, zakotvený rovnou mocí jak v srdci mém, kteréž netaje každou září, kteráž na ně padne, tak i v duchu, nedadoucím se více svěsti nějakým klamem obraznosti." A sotva jí takto vyložil povahu svého citu, zamířil rovnou tam, kde se domýšlel, že je zdroj její bázně: "Když jste se za posledních dob našeho spolubytí, kdykoli jsem se k Vám přiblížil, ode mne vzdalovala, rmoutilo mne to velice, neb se mi časem zdálo, jako byste (se) ostýchala přilnouti ke mně blíže proto, že se Vám zdálo, že by mezi nevinnou duší Vaší, poletující nejraději povýše nad hemžením nečistého života, a mnou, synem světa s tolikými jeho vadami, úplného souhlasu doufati nebylo... Snad se teda ve mně hrozíte tohoto světa a utíkáte s myšlenkami svými do oborů čisté mysli Vaší příbuznějších, tu do krásné přírody, tu do citů nábožných, ježto povznášejíc se takto vzhůru, lehkou nohou od sebe odstrkujete svět se vším prachem a kalem jeho... Musíte se již konečně odhodlati vstoupit do světa hříšného - a poznati lidi, tak jak jsou. Žít' jste posud pod ochranou šlechtné matky své, uprostřed světa tohoto v jakémsi výhradním, privilegovaném útočišti, z něhož Vám konečně bude vystoupiti a projíti ne bez nesnází tímto světem, kterýž ačkoli není tak čistý a spanilý, jak si jej mysl Vaše představuje, přece nicméně po zkouškách, jimžto nás podrobujete, nám uděluje krásné odměny a kterýž konečně je a zůstane vždy stanovištěm, jež obejít nám nelze, máme-li

vyplniti určení života vezdejšího." Dvě otázky, jež pak následovaly, byly pádným stvrzením opravdovosti jeho citu: "Troufáte si s mým průvodem v tento hluk světa se vydati? Svěřte se věrné ruce mé a oddanému srdci mému bez bázně a s plnou důvěrou?"^{26/}

Ten dopis měl v utváření jejich vztahu klíčové místo. Rieger se v něm dotkl pravých příčin Mariiny bázně, a jí nezbývalo než si to přiznat. V odpovědi, kterou odeslala snad ještě týž den, kdy si jej přečetla, sice psala, že ji pohnul "skorem k slzám", ale byly to slzy úlevy. Jen tak si lze vysvětlit u ní zcela neobvyklou sdílnost, s jakou mu v dalších rádcích svěřovala, že jí "ty věci" objasnil sám páter Schneider. A co následovalo, nemohlo znít slibněji: "Trochu té ještě snad zbývající bázně, jež mi jest citem nejasným, doufám, že odložím, ana se již zmenšila od toho času, což jsem Vás více poznala..." A na důkaz té pčínající proměny se místo posavadního "Marie" podepsala důvěrnějším "Marynka Palacká".^{27/}

Jenomže Rieger, zaslepený netrpělivostí, která bývá za všech okolností tím nejhorším rádcem, nepochopil, že mu vlastně podávala ruku. Pokolikáté už nahlížel do jejího listu, a vždy mu vycházelo jediné: Marie ho nemiluje. Odtud chmurné ladění jeho odpovědi, psané v předvečer vánočních svátků. Napadlo ho, že už nebude dlouho žít, a pomyšlení na to mu splývalo s neutěšenými poměry, do nichž vstoupil po návratu ze zahraničního pobytu před necelými dvěma léty: "... kdykoli jsem nespokojen, cítím, že můj neduh prsní se ozývá, a zoufaje nad tím, že nenajdu srdce souhlasné, přál bych si v takových chvílích aspoň život činnější a doby bouřlivé, abych pozapomena osobních citů svých ve hluku obecném aspoň národu svému posloužití mohl ostatkem sil svých a aby ústrojí těla mého tím dříve se sedřelo. Život bez lásky a bez činu je prázdnota."^{28/} Bylo to poznání přímo mučivé: pouze naděje na Mariinu lásku mu prosvětlovala temnotu přítomného času i bezvýhledné budoucnosti. Na rozhraní let 1852 a 1853, kdy si vyměňovali tyto listy, byl už politický život téměř naprosto umrtven. Prostor, v němž mohli muži Riegrova typu uplatnit svou činorodost, se neustále zužoval. A tak i ten, jehož mysl se až dosud vyznačovala bytostným optimismem, propadal, jak svědčil dopis z posledního dne roku 1852, v slabých chvílích beznaději: "Hledím smutně do budoucnosti své, neboť cítím, že nebudete-li Vy ji chtíti zdobiti věnci lásky své, zůstane pustou, chladnou a nezdobnou, aniž bude míti pro mne půvabu. Zůstaneť pro mne ovšem ještě mnohá úloha, mnohá práce, ale ni žádná naděje toho oslazení jejího, kteréž jen pravá, oddaná vzájemná láska poskytnouti může."^{29/}

Temný tón dopisu, u něho jaksi nepatřičný, Marii vylekal. Požádala ho, aby její list, který to vyvolal, spálil, na usmířenou vložila do obálky fialku

a připsala dovětek s přáním, aby si napříště už nepůsobili "obapolně zármutek".^{30/} Od paní Terezie se mu v přípisku téhož listu dostalo jemné výtky: "Neřekla jsem Vám že se nevyznáte ve styku se ženami, to jest že neznáte naší povahy? Přestože jste bystrý a rozumný, mýlíte se někdy... Měl byste přece už vědět, že ji nelze snadno získat..."^{31/}

Obojí Riegra pozvedlo, tím spíše, že Marie potom psala už srdečněji a jakoby volněji. Oslovovala ho "Drahý příteli", někdy to opakující i vprostředku listu, radovala se, že ho přešel zármutek, ba dala vlastně najevo, že uposlechla jeho výzvy, aby se mu otevřela: "... pomalu strá-cívám (!) bázeň mou velikou a stává se mi spomínka (!) na Vás vždy dražší."^{32/} A protože dopis obsahující tak závažné přiznání nebyl dokonce bez náznaku jisté koketérie, donedávna ještě nemyslitelné,^{33/} rozhodl se Rieger ubezpečit ji, že je na správné cestě: "Známt' zajisté oceniti bohatý poklad citu Vašeho... Ale obával jsem se, že zásady nábožensko-morální přílišnou vládu nad duší Vaší zaujaly, větší totiž, než ji samo náboženství a morálka, dobře pojaty jsouce, žádají. Zdálo se mi, že se snažíte býti světější (!), ctnostnější, angelstější, než sám Bůh žádá, než přirozenost člověka dovoluje. Jakkoli schopná citů hlubokých, zdála jste se vyhýbati celé jedné šíři citů mocných, šlechetných, člověka blažících, jako byste ji za kraj hříšný neb zakázaný pokládala... Již počínám věřiti, že jsem se v úsudku tom mýlil, a přeji si pro vlastní blaho, abych se o tom úplně přesvědčil. Řekněte mi, jste-li již o tom bez pochybnosti, že není hřích milovati někoho jiného mimo matku a nejbližší příbuzné - že to není hřích milovati muže, milovati jej láskou, ne pouhým všeobecným lidumilstvím?"^{34/}

Na odvážnou prosbu, aby se konečně vyjádřila, jaký cit k němu chová, dostal překvapivě rychlou odpověď. Přesvědčena už o naprosté upřímnosti jeho citu, vyznávala se Marie sice po svém, pořád plaše a zdrženlivě, leč s otevřeností u ní zcela novou: "Drahý příteli, Vyt' jste věru milým a dobrým! Však řekněte mi, Vyt' se toho lekáte, že mám příliš mnoho a přísnou morálku a že bych Vám bez toho byla dražší? Copak mám tak přísného i od světa odvráceného? Mně se vždy zdá, že jsem tak bujná a živá a v citech svých snad až příliš kvapná... Víte, bojím se jen v tichosti citů náruživých, je-li pak těch třeba nevyhnutelně? Či nelze-liť bez nich oddati se citům upřímným, vroucnějším a srdečným?... Jak mne to pohnulo, že mne máte tolik rád! A zdá se, že toho skutečně nelitujete. Bože milý! Což Vám mám dovoliti?" Ale v doušce mu přece jen vyhověla: "Mám-liť doložiti, že tedy ráda svoluji k tomu, čeho si tak snažně přejete i ode mne žádáte? Či nebylot' snad ani třeba Vám toho ujistiti?"^{35/}

Kdyby znala Riegra lépe, věděla by, že mu nepostačí písemné vyznání.

Chtěl je od ní slyšet. Marie se měla vrátit do Prahy nejdříve v polovici dubna, a on, netrpělivý a vášnivý, nezakrýval, co od její přítomnosti očekává: "Již nyní jsem šťastně v té naději, že Vás, drahá duše, budu moci 'mou' nazývat. A bohdá že i Vy budete šťastnou, když se s plnou láskou a důvěrou ke mně přitulíte... V srdci mém není vzhledem Vás jiného citu než láska a naděje na brzké opět shledání, na štěstí, kteréž mi podá poznání lásky Vaší z úst a očí Vašich, naděje na brzké a věčné naše spojení..."^{36/} Ještě nedávno by taková přímost, s jakou dával najevo svou touhu po její tělesné blízkosti, Marii vyděsila. Nebylo hmatatelnějšího důkazu, že už se otevírala lásce než ten škádlivý tón, jímž mu odpovídala: "Podle posledních psaní Vašich znamenám, že berete ono slovíčko 'dovolují si' v podivném smyslu, zdálo se mi, že se potahovalo jen na jediný jistý směr, Vy však tak si ho vykládáte, že jsem tím Vám přivolila ke všemu, cožkoli si přejete neb přáti budete, a že by se to podobalo podpisu na bílém papíru, jež pak vyplniti můžete, čím a jakkoli by se Vám zalíbilo? Toť zajisté žertujete, či myslíte, že se Vám poddám na milost aneb nemilost?"^{37/} On však nebyl právě na milostné škádlení naladěný a prosil ji, aby toho nechala.^{38/} Počítal dny, které ho dělily od chvíle, kdy se s ní znovu potká, a myslel už na to, jak ji bude právě v těchto nepříznivých časech potřebovat.

Ta vážnost vlastně Mariině povaze vyhovovala a Rieger jí proto musel být ještě milejší, neboť svazek s ním tak nabýval vyššího, nadosobního poslání. Jakmile seznala, že láska k muži se dá sepnout s tím, k čemu ji vedl uctívání P. Schneider, zvolna se podvolovala svému citu: "Prosím Vás jen o to, drahý příteli, byste byl trochu pokojným, bych se Vás pak více nebála neb nelekala, an přeci již vím, že jste dobrým a dobře se mnou smýšlíte. Mluvíte o vlastenectví - tu Vám arci pérem nemohu sdělití city mé, které snad již znáte, které však svatě chovám v srdci svém, i neostýchám se Vám vyznati, že právě Vaše snaha o všeobecné blaho naší vlasti hlavně mi (!) naučili (!) ctít Vás i vážit."^{39/} A před Velikonocemi podala Riegrovi vrchovatý důkaz lásky, kterou, jak nedávno pochopila, mohla s čistým svědomím uvést do souladu se svým přísným pojetím zbožnosti: bude prosit Boha o všechno dobré, co by přála jemu.^{40/}

Ale to už rodina Palackých opustila Riviéru a Marie se chystala oslavit dvacáté narozeniny v Paříži. Ve svém blahopřání Rieger nejdříve naladil trochu tóninu staršího pána, poučujícího ji, jak důležitý je to mezník v životě. Ke konci však už zahrál na osobnější strunu, vybízející ji: "Řekněte si, že dnem tímto, kde dětinský věk přestává, také zcela onu bázeň a ostýchavost, kteráž jen tomu věku náleží, odložíte a že se co panna citů svých a krásného povolání svého vědomá upřímně a s celou vroucností

lásky, jižto při Vás žádati a doufati nepřestávám, přiblížte k vašemu věčně oddanému Fr. L."^{41/} Jen krátce mu Marie poděkovala, zato připojila slova, ukryvající pro nedočkavého Riegra mnohoslibné významy: "Odpustte, zdali jen málo řádků dostanete, brzy již jich nebude třeba..."^{42/} On jí ještě poslal do Paříže, jejíž obraz měl stále v živé paměti, pár přátelských rad, která divadla by měla vidět a které památky a umělecké sbírky navštívit. První ze dvou Mariiných "pařížských" listů obsahoval i přípisek paní Terezie, té jeho vzácné příznivkyně, která mu ještě naposled radila, jak se má zachovat, až se s její dcerou uvidí, a odkazovala ji do jeho péče: "Co mezi Vámi a Marií působí dosud rušivě, je, že její sklony a přirozenost jsou spíše duchové povahy - k lidskému, smyslnému můžete ji vésti pouze Vy, časem a láskou; nebudete-li však něžný a důvěřivý, můžete také všecko ztratit. Buďte veselý, dětsky roztomilý při našem příjezdu, tak doufám k Bohu, že vše šťastně skončí. Jestliže se úplně dohodnete, bude mi vaše štěstí dražší než mé vlastní; Marie je mi nejdražší bytostí na světě, nebude-li mne více potřebovat, opustím ráda tento život."^{43/} V druhém dopisu, posledním, v němž mu vykala, už jen vyslovila přání, aby o jejich příjezdu do Prahy nikdo nevěděl; měli jej oslavit sami, jen v nejužším rodinném kruhu, a být přitom "hodně veselí".^{44/}

Nevíme, zda se přání paní Terezie splnilo. Jisté je pouze, že Rieger dosáhl svého. Krátce po návratu svolila Marie Palacká stát se jeho ženou a někdy v květnu se při tiché slavnosti u Palackých zasnoubili. Marie pak odjela s matkou do Lobkovic a Rieger do rodných Semil. V několika listech, které si před svatbou ještě vyměnili, jí povětšinou už tykal, zato ona si nemohla zvyknout a stále mu vykala, jakkoliv ho v posledních z nich prvně oslovila "Drahý Ladislave!"^{45/} Jakousi tečku za dramatem milostného zápasu, sváděného téměř deset měsíců pery obou protagonistů, učinil dopis, v němž se Rieger znovu stylizoval do role staršího pána, udílejícího v poněkud kazatelském tónu své nastávající poslední rady před svatebním dnem: "Přemítej v mysli, nemůžeš-li pokládati tento den za první nové a bohdá i šťastné doby svého života, a že snad krátká doba Tvého od matky rozloučení bude spolu první dobou našeho manželského štěstí a že postrádajíc po ten čas miliskování drahé matky zase nějakou náhradu najdeš v oddané lásce mé a v důvěrném obcování s tím, jemuž jsi srdce své věnovala a s nímžto život svůj až do smrti spojití si volila..."^{46/}

V pondělí 15. srpna 1853, na svátek Nanebevzetí Panny Marie, oddal P. František Schneider snoubence u P. Marie Sněžné na Novém Městě. Mezi několika málo hosty tiché a neokázalé svatby byli pražský advokát Adolf Maria Pinkas, ženichův svědek, hudební skladatel Leopold Měchura, bratr paní Palacké, svědek nevěstin, a také nadaný novinář Anton

Springer s ženou Isabelou, dcerou Pinkasovou.^{47/} Další přítel, Karel Havlíček, se nemohl dostavit. Na svatební oznámení, které mu poslal Palacký do tyrolského Brixenu, kde už byl půl druhého roku internován, odpověděl dopisem, k němuž připojil "novomanželům p. a pí Riegrovým na památku z Brixenu" parodickou úpravu vlastního překladu Mickiewiczovy Litevské balady s vtipným přípiskem.^{48/}

Ladění této gratulace, v níž se mezi žerty vkrádal smutek aktivisty, odsouzeného k nečinnosti, přesně odpovídalo rozpoložení, v jakém se právě teď nalézal Rieger: osobní štěstí mu přinášelo závratnou radost, a současně trpěl mučivým pocitem bezmoci cokoliv změnit na bezvýhledném stavu své země. A tak mu nezbylo než se zachovat podle rady Františka Palackého, který mu ještě před svatbou napsal: "Kdo chceš nyní šťasten býti, hledej štěstí svého v domácnosti."^{49/} Po skromné svatební cestě, vedoucí do rodného města, kde představil svou ženu matce, semilské mlynářce, se novomanželé nastěhovali do bytu po zesnulém dědečkovi Měchurovi v zadním traktu MacNevenova domu.^{50/} Nemohl-li Rieger zatím uplatnit své politické nadání, tím více se upjal k založení dobré rodiny.

Poznámky:

- 1/ Terezie Palacká (1807-1860), žena Františka Palackého, o své dceři Marii v dopise F. L. Riegrovi z 21. 8. 1853, K. STLOUKAL (ed.), *Milostné dopisy Frant. Lad. Riegra a Marie Palacké*, Praha 1932, s. 24. O životě Františka Ladislava Riegra (1818-1903) blíže R. SAK, *Rieger: Příběh Čecha devatenáctého věku*, Semily 1993. O životě Marie Palacké, provd. Riegrové (1833-1891), dcery F. Palackého, ženy F. L. Riegra, aktivní pracovníci v sociální péči srov. M. ČEVINKOVÁ-RIEGROVÁ, *Marie Riegrová rodem Palacká. Její život a skutky*, Praha 1892.
- 2/ Marie Červinková-Riegrová (1854-1895), starší dcera a spolupracovnice F. L. Riegra, publicistka a libretistka A. Dvořáka (Jakobín, Dimitrij). Cenným pramenem ke studiu politického působení F. L. Riegra i poměrů v rodině jsou její záznamy, uložené v její pozůstalosti v ANM Praha.
- 3/ Jan Heidler (1883-1923), žák prof. Josefa Pekaře, prof. všeobecných dějin Komenského univerzity v Bratislavě, autor řady přípravných studií k Riegrově biografii (*Čechy a Rakousko v politických brožurách předbřeznových*, Praha 1920; *Rieger na říšské radě v období 1879-1885*, Brno 1919; *Antonín Springer a česká politika v letech 1848-*

- 1850, Praha 1914; Zápisky Marie Červinkové-Riegrové, in: Zborník filozofické fakulty Univerzity Komenského v Bratislave 3, 1924, č. 27 aj.).
- 4/ J. HEIDLER-J. ŠUSTA (ed.), Příspěvky k listáři dra Frant. Lad. Riegra I-II, Praha 1924, 1926.
  - 5/ Karel Stloukal (1887-1957), žák prof. Josef Šusty, původně archivář Národního muzea, později profesor všeobecných dějin Univerzity Karlovy v Praze. Po Heidlerově předčasné smrti uvažoval snad o sepsání Riegrova životopisu. Vydal edici Františka Palackého rodinné listy dceři Marii a zeti F. L. Riegrovi, Praha 1930, a studii F. L. Rieger a Průmyslová jednota v první letech absolutismu, in: Sto let Jednoty k povzbuzení průmyslu v Čechách 1833-1933. Sborník statí o vzniku vývoji a působení Jednoty průmyslové, Praha 1934, s. 241-268. Z polemiky s Janem Bartošem, původcem protiriegrovsky zaměřeného díla Národní divadlo a jeho budovatelé, Praha 1933 vznikla jeho stať Legenda o budování Národního divadla, ČČH 41, 1935, s. 83-105, 321-351, v níž věcně obhájil Riegrův zpochybňovaný podíl na zřízení tohoto uměleckého ústavu.
  - 6/ K. STLOUKAL (ed.), Milostné dopisy, s. 9-26.
  - 7/ Srov. kupř. "odjel ste do Semila", "nemohu se zmoci jistého citu ..., které Vám ni popsati mohu", "kdyby z toho se mohli spolu všecky (tj. lidé) těšiti", "jako by se to srovnávalo s city svými", "vrátíme se do vlasti všichni veselé", "jsoutě v ňom některá místa", "líčí živějšími barvy", "před asi 3-4 dnech" atd.
  - 8/ "Snad platí i pro můj život soukromý, co někdo o mně řekl vzhledem k životu veřejnému: že lépe mluvím, než píši. Je to však také skutečná bída s takovým psaným rozhovorem, při němž si není možno patřiti do očí... Snad je pravda, že bychom měli býti velmi vděčni vynálezci písma, ale nedá se upřít, že psané slovo je pouze bídný stín mluveného! Nemá fyziognomie, nemá života, krve - nedýše, nechvěje se, nezní - není teplé ani studené, krátce je to schema, špatný dvojník slova mluveného, který často slouží k tomu, aby lidi děsil jako strašidlo..." Dopis T. Palacké z 23. 12. 1852, K. STLOUKAL (ed.), Milostné dopisy, s. 16.
  - 9/ "Představují spíše vrcholnou fázi jejich lásky, úsilí o vzájemné porozumění a dorozumění. Nejsou to projevy lásky náhle vzplanuvší, nýbrž lásky dozrávající v pevný svazek duší." Tamtéž, s. 9.
  - 10/ Dnes Palackého ulice.
  - 11/ V čtyřicátých letech víme nejméně o čtyřech možnostech sňatku, jimž se vyhnul: nabízely se mu dcery jisté paní z okolí Semil, majitelů

- semilského panství, pražského bankéře L. Lämmela a sestřenice Anna. Blíže dopis K. Huškovi z listopadu 1841, J. HEIDLER - J. ŠUSTA (ed.), Příspěvky k listáři I, s. 9; dopis matce z února 1844, tamtéž, s. 14; J. V. FRIC, Paměti I, Praha 1886, s. 333. Tajemstvím zůstává obestřen Riegrův vztah k B. Němcové. Srov. její záznam v Rozpomínkách na léta 1837-1845: "Praha - radost - poznání Riegra - lichocení..." M. NOVOTNÝ (ed.), Život Boženy Němcové I, Praha 1959, s. 111. Přestože byla nejspíš první ženou, která v něm vzbudila prudké erotické vzrušení a sama v něm mohla pro jeho zjev i duševní kvality také najít zalíbení, k důvěrnějšímu styku mezi nimi zřejmě nedošlo.
- 12/ "Víte, že když jsem Vás poznala, byla jsem proti Vám velmi zaujatá, avšak nahlédla jsem již nesprávnost toho a doznala Vám to." Dopis T. Palacké F. L. Riegrovi z 25. 10. 1852, K. STLOUKAL (ed.), Milostné dopisy, s. 10.
  - 13/ Jan Měchura (1774-1852), právní zástupce šlechtických rodů, velkostatkář, majitel MacNevenova domu, jehož salon náležel k předním střediskům společenského života v Praze a proslul zejména pěstováním hudby.
  - 14/ M. ČERVINKOVÁ-RIEGROVÁ, Marie Riegrová, s. 22.
  - 15/ Rieger nemohl získat advokátskou licenci, protože mu chyběla předepsaná soudní praxe; soudní službu musel opustit po zadržení policií na počátku roku 1842. Habilitace v oboru národního hospodářství mu nebyla roku 1851 umožněna pro politickou nespolehlivost. K tomu ANM Praha, Pozůstalost F. L. Riegra, kart. 1 (česká žádost o habilitaci s německým překladem z 8. 6. 1851, přiložený životopis, děkanova odpověď a nepříznivé vyřízení z 24. 9. 1851); kart. č. 101 ("Rozvrh k přednáškám o politické oekonomice").
  - 16/ M. ČERVINKOVÁ-RIEGROVÁ, Marie Riegrová, s. 22.
  - 17/ Dopis F. L. Riegra M. Riegrové z 10. 12. 1854, J. HEIDLER - J. ŠUSTA (ed.), Příspěvky k listáři I, s. 95; též K. STLOUKAL (ed.), Milostné dopisy, s. 11.
  - 18/ Dopis F. L. Riegra matce z 18. 2. 1852, J. HEIDLER - J. ŠUSTA (ed.), Příspěvky k listáři I, s. 81; též K. STLOUKAL (ed.), Milostné dopisy, s. 12.
  - 19/ Dopis F. L. Riegra T. Palacké z 21. 4. 1852, K. STLOUKAL (ed.), Milostné dopisy, s. 12.
  - 20/ Srov. jeho přiznání Marii: "Já jsem vůbec někdy trochu medvěd - a časem trochu nedbalý ve společenském životě, zvláště z ohledu ke krásnému pohlaví..." Dopis ze 17. 3. 1853, tamtéž, s. 90. Srov.

- těž jemnou výtku Terezie Palacké: "Jak málo znáte ženy, jako jsme my!" Dopis z 23. 3. 1853, tamtéž, s. 23.
- 21/ Tamtéž, s. 18. Srov. dopis Terezie Palacké z 23. 3. 1853: "Mnohdy pozoruji, že Marie přece ještě neznáte a já Vám budu musit přijít...na pomoc." Tamtéž, s. 23.
- 22/ Tamtéž, s. 28.
- 23/ Dopis z 6. a 7. 11. 1852, tamtéž, s. 32.
- 24/ Dopis z 21. 11. 1852, tamtéž, s. 36-37.
- 25/ František Schneider (1794-1858), sekretář litoměřického biskupa J. F. Hurdálka, později profesor náboženství na pražské reálce a technice, působivý kazatel, požívající vážnosti u studentů, měšťanů i šlechticů. Náležel k nejbližším žákům a přátelům B. Bolzana (k tomu E. WINTER, Bernard Bolzano a jeho kruh, Brno 1935) a měl velký vliv i na K. Havlíčka. O jeho působení u Palackých srov. M. PAVLÍKOVÁ, Bolzanovství v rodině Palackého a Riegrově, Strahovská knihovna 11, 1976, s. 78-97.
- 26/ Dopis z 5. a 6. 12. 1852, K. STLOUKAL (ed.), Milostné dopisy, s. 40-41. Podtrž. v orig.
- 27/ Dopis z 15. 12. 1852, tamtéž, s. 42, 44.
- 28/ Dopis z 23. 12. 1852, tamtéž, s. 49.
- 29/ Dopis z 31. 12. 1852, tamtéž, s. 55.
- 30/ Dopis z 30. 12. 1852, tamtéž, s. 52.
- 31/ Tamtéž, s. 21.
- 32/ Dopis z 18. 1. 1853, tamtéž, s. 62.
- 33/ "Polskému jazyku tuším se tu mnoho nenaučím, ale až se navrátíme, pak mne tomu i mnohému jinému hezkému též naučíte, není-li pravda? Že tomu tak učiníte? Vyť mi pišete příliš spanile, než byste mi to odepřel." Tamtéž, s. 63.
- 34/ Dopis z 22. 1. 1853, tamtéž, 64-65.
- 35/ Dopis z 3. 2. 1853, tamtéž, s. 72-73.
- 36/ Dopis z 1. 3. 1853, tamtéž, s. 81-82.
- 37/ Dopis z 9. 3. 1853, tamtéž, s. 83.
- 38/ "...nepřeji si, aby tento tón žertovný v našich listech převládal..." Dopis ze 17. 3. 1853, tamtéž, s. 91.
- 39/ Dopis ze 14. 3. 1853, tamtéž, s. 87.
- 40/ "Všecko to milé i dobré, co bych Vám popřála, o to pro Vás poprosím v těchto dnech našeho všech Otce, i bude to' lépe, než bych Vám to sama řekla." Dopis z 23. 3. 1853, tamtéž, s. 96.
- 41/ Dopis z 10. 4. 1853, tamtéž, s. 107-108. Narozeniny M. Palacké připadaly na 18. dubna.

- 42/ Dopis z 16. 4. 1853, tamtéž, s. 109.
- 43/ Tamtéž, s. 23-24.
- 44/ Dopis z 19. 4. 1853, tamtéž, s. 24.
- 45/ Dopis z 25. 7. 1853, tamtéž, s. 125. Rieger, zmatený Mariiným důsledným vykáním, ve dvou dopisech psaných v jednom dnu jí střídavě tykal i vykal. Dopisy z 15. 7. 1853, tamtéž, s. 123-124.
- 46/ Dopis ze 7. 8. 1853, tamtéž, s. 120.
- 47/ Adolf Maria Pinkas (1800-1865), právní zástupce rodiny Palackých, poslanec říšského a zemského sněmu. Leopold Měchura (1803 až 1870), syn Jana Měchury, hudební skladatel. Anton Springer (1825 až 1891), novinář a historik, docent pražské univerzity, profesor univerzit v Bonnu, Štrasburku a Lipsku, zeť A. M. Pinkase.
- 48/ Překlad Litevské balady pořídil K. Havlíček v Brixenu pravděpodobně roku 1853. Pro tuto příležitost změnil Lechy na Čechy, Lešky na Češky, provedl několik menších změn, aby báseň přizpůsobil potřebě. V 7. sloce změnil celý 1. verš, který v původním překladu zněl: "Žádné zajaté holky nejsou pěkné jak Polky." Upravená 7. sloka: "Kdo chce hezkou ženu mít, musí pro ni do Čech jít,/Jsouť veselé jak mladé kočičky,/Líčko bílé jak sníh, husté brvy na očích,/Zrak se blyští jako dvě hvězdičky." K básni připojen "Dodatek překladatele. Poněvadž na svatbu dle Písma jinak nelze jíti než ve svatebním rouše, já však jakožto mizerný vyhnanec takového roucha nemám, vypůjčil jsem si od pana Mickiewiczze svrchu uvedený kontuš, jenže jsem ho dle českého kroje drobet předělal. Musím se sice přiznat, že by mi mnohem milejší bylo bývalo in prosa na Vaší svatbě několik koláčů osobně snísti než Vám takto po poště své účastenství vyslovit veršem. Dělán si však silnou nadějí, že mi paní Riegrová časem svým, až mi lékařové moji dovolí zase v Čechách koláče jísti, tuto nevinně utrpěnou škodu hojně nahradí. V této sladké nadějí končím, neuznávaje toho ani potřebu, abych své upřímné přání slovy objevil, poněvadž se jak ohledem na osobu panny nevěsty, tak i pana ženicha, tím více tedy na spojení obou z mé strany samo sebou rozumí. Váš zcela oddaný H. B." ANM Praha, Pozůstalost F.L. Riegra, kart. 29; též K. STLOUKAL (ed.), Františka Palackého rodinné listy, s. 316-318.
- 49/ Dopis z Nizzy 25. 2. 1853, K. STLOUKAL (ed.), Františka Palackého rodinné listy, s. 81.
- 50/ V předposledním dopise před svatbou (4. 8. 1853) psal Rieger Marii do Lobkovic: "Nyní se budu starati o zřízení našeho obydlí..." K. STLOUKAL (ed.), Milostné dopisy, s. 126.

Robert SAK

"...sie verletzt nie, sie beglückt immer"

(Die Liebesbeziehung František Ladislav Riegers und Marie Palackás in ihrer gegenseitigen Korrespondenz)

Die Liebesbriefe von František Ladislav Rieger und Marie Palacká gab Karel Stloukal im Jahre 1932 heraus. Die Edition enthält 41 Briefe, die sie zwischen dem 13. Oktober 1852 und dem 7. August 1853 tauschten, größtenteils in der Zeit, wo Marie mit ihrer kränklichen Mutter an der Riviera weilte. Während ihre Briefe verraten, daß sie das geschriebene Tschechisch nicht völlig bewältigte, bot Rieger darin eine souveräne literarische, mit seinen kulminierenden rednerischen Äußerungen vergleichbare Leistung. Beiderseitig sprechen sie von der Gefühlsechtheit, die ihre vorbildliche Ehe begründete, und berechtigen uns, Rieger zu den Politikern zu zählen, bei denen das Öffentliche und das Private in seltener Harmonie war. Gleichzeitig belegen sie die Art und Weise, wie sich eine Liebesbeziehung zwischen den Angehörigen der tschechischen Schicht der Gebildeten des 19. Jahrhunderts bildete. Die herausgegebenen Briefe beziehen sich nicht auf die Anfänge der gegenseitigen Liebe ihrer Verfasser, sondern auf die Zeit, in der sich ihre Beziehung schon festigte. Die Zuneigung zur Tochter seines väterlichen Freundes und Lehrers äußerte Rieger im Jahre 1851, wo er von einem fast zweijährigen Aufenthalt in Westeuropa zurückkehrte, aber den Weg zu ihr machte ihm paradoxerweise erst der Tod von Palackýs Schwiegervater, Prager Advokaten Jan Měchura frei, bei dem Rieger nicht beliebt war. Weil seine Aufmerksamkeit in erster Linie der Mutter gehörte, schrieb er zuerst an sie, und für Marie legte er in diese Briefe Gedichte ein. Die Korrespondenz selbst sagt etwas über den Kampf aus, den Rieger um seine Auserwählte ausfechten mußte. Marie, von ihrem Religionslehrer P. Schneider, einem Bekenner der Lehre Bolzanos, geführt, schätzte über alles Überirdische und geistige Werte und Liebe war für sie nur ein Zustand der Seele. Rieger mußte sie darum von der Angst vor ihrer Leiblichkeit befreien und vorsichtig dazu führen, daß sie begreift, daß er von ihr nichts Unreines verlangt. Sie zu gewinnen, war für ihn um so dringlicher, als nur die Hoffnung auf ihre Liebe ihm die Dunkelheit der Gegenwart und auch der aussichtslosen Zukunft erhellte. Sobald Marie erkannte, daß Liebe zu einem Mann mit dem, wozu sie der verehrte P. Schneider geführt hatte, verbunden werden kann, bekannte sie sich

allmählich zu ihrem Gefühl. Kurz nach der Rückkehr von der Riviera willigte sie darin ein, seine Frau zu werden, und am 15. August 1853 fand eine stille Hochzeit statt.

Zlatuše HOUDKOVÁ

VŠEDNÍ ŽIVOT FRANTIŠKA LADISLAVA RIEGRA A JEHO RODINY NA LETNÍM BYTĚ V MALČI V LETECH 1862-1903

Každodenní život lidí na konci 19. a na počátku 20. století tvořily jídlo, oděv, hygiena, obydlí, jeho vybavení, domácí práce, zábavy a slavnosti. Kultura každodenního života úzce souvisí nejen s dějinami hmotné kultury, ale i s dalšími vědními disciplínami (např. s psychologíí, sociologíí). Právě na rodině Františka Ladislava Riegra, která patřila k pražské společenské elitě ve druhé polovině 19. století, je možné konkrétně zachytit jejich všední život pro ně v tak trochu netypickém prostředí - na jejich venkovském sídle v Malči. Při studiu se lze opřít pouze o memoáry a o bohatou korespondenci jednotlivých členů rodiny. Ta se nachází v Archivu Národního muzea v Praze. Je rozdělena do několika poměrně rozsáhlých fondů: Františka Ladislava Riegra,^{1/} Marie Červinkové-Riegrové,^{2/} Libuše Bráfové-Riegrové^{3/} a Albína Bráfa.^{4/} Cenné jsou dopisy např. Františka Ladislava Riegra s Jaroslavem, Otakarem, Vladimírem Červinkovými a s jejich matkou Alžbětou,^{5/} dále listy Václava Červinky Libuši Bráfové-Riegrové z let 1878-1929,^{6/} Albínu Bráfovi z let 1891-1912^{7/} a Bohuslavu Riegrovi z let 1903-1904.^{8/} Ty převážně zachycují celé Václavovo působení na Malči, spory spojené s prodejem statku, ale i jeho stáří prožité v Chotěboři. Mnohdy se zde objevují osobní pocity vyplývající z nejisté budoucnosti a útržkovité vzpomínky na mládí, na manželku Marii a na Františka Ladislava Riegra. Oproti tomu korespondence Marie Červinkové-Riegrové s Libuší Bráfovou-Riegrovou^{9/} a s Milošem Červinkou^{10/} se týká spíše její charitativní a literární činnosti. Ve vzpomínkách se zmiňuje o svých přáních, pocitech, o jednotlivých členech rodiny i o hostech, kteří je navštěvovali v Praze a v Malči.^{11/} Důležité jsou Mariiny poznámky hlavně pro období od roku 1862 až do

roku 1872, kdy na velkostetek nastoupil Václav Červinka.^{12/}

Václav se pokusil ve svých "Vzpomínkách na Fr. L. Riegra"^{13/} přiblížit lidem nejen hospodaření a život na Malči, ale i osobnost Františka Ladislava Riegra. Ten zde není charakterizován pouze jako schopný politik, nýbrž i jako prostý člověk. Červinkovi se podařilo sňatkem s Marií Riegrovou proniknout do této přední české rodiny, a proto se staly jeho "Vzpomínky" jedním z nejcennějších zdrojů pro poznání každodennosti tehdejších vzdělaných kruhů pražské společnosti.

Důležitá je Pamětní kniha Malče,^{14/} do níž zapisoval Václav Červinka v době svého třicetiletého správcování nejdůležitější údaje týkající se historie velkostatku, hospodaření, významných událostí a všedního života zdejších lidí. Dětství prožité na Malči zachytila Libuše Bráfová-Riegrová v příspěvku s názvem "Maleč za Františka Palackého a dr. Františka Ladislava Riegra".^{15/} Její starší sestra Marie vydala během svého života hned několik memoárových děl, např. "Vlastní životopis Františka Palackého", "Riegrova matka", "Vzpomínky z mladých let Františka Ladislava Riegra" a "Marie Riegrová rodem Palacká, její život a skutky".^{16/} V nich vzpomíná na své nejbližší - na dědečka Palackého, na babičku Terezii Riegrovou, na svého otce a matku. O společném manželském životě Václava a Marie se zmiňuje jejich důvěrná přítelkyně Anna Lauermannová-Mikschová v knize "Lidé minulých dob".^{17/} Mariiny deníkové zápisy z let 1874, 1876-1877 se nezachovaly. Tehdy prožívali oba dva jedno ze svých nejšťastnějších období života na Malči. V tomto konkrétním případě je možné rekonstruovat každodennost z oficiálních a soukromých dopisů jednotlivých osob této rodiny a z několika málo vzpomínkových knih.

Malečský zámek se nalézá nedaleko Chotěboře na samém úpatí Železných hor. Tento malebný kout se podařilo v roce 1862 získat Františku Ladislavu Riegrovi^{18/} a jeho rodině od hraběte Xavera Auersperga.^{19/} Zámeček koupili se vším vnitřním zařízením a doplnili ho starším nábytkem, který jim zůstal po prodeji semilského mlýna.^{20/} Kolem zámečku, jenž byl postaven na počátku 17. století, se rozprostírala zahrada. Během let zaznamenal zámek několik úprav. V roce 1827 bylo přistavěno levé křídlo, část druhého poschodí a schodiště na severní straně budovy. V roce 1900 byla šindelová střecha zámku nahrazena taškami.^{21/} Poslední úprava se týkala rozšíření druhého poschodí na východní straně podle návrhu architekta Antonína Bráfa.^{22/} K této úpravě již nedošlo, neboť František Ladislav Rieger v roce 1903 zemřel.

Zámecká budova měla dvě patra. V nejvyšším druhém poschodí se

nacházelo několik hostinských pokojů. Většinou však sloužilo jako skladiště.^{23/} První patro bylo reprezentační částí celého zámečku. Prosklenými dveřmi se vcházelo ze schodiště do velké předsíně a odtud do velkého salonu. Na východní straně byl hostinský pokoj. Říkalo se mu "velebný", protože v něm většinou bydleli katoličtí kněží, kteří přijeli do Malče na návštěvu (např. profesore teologie Vincenc Náhlovský^{24/} či děkan Karel Hušek^{25/}). Pracovna Františka Ladislava Riegra sousedila s velkou předsíní a zůstala až do jeho smrti v té podobě, v jaké byla ještě za původních majitelů - Auerspergů. Hlavním shromaždištěm rodiny se stal červený salon. Večer zde usedala rodina spolu se svými hosty. V tomto pokoji se provozovala hudba a konaly se zde společenské večery. Z červeného salonu se vcházelo do pokoje Marie Riegrové,^{26/} který se nacházel vedle ložnice manželů Riegrových. Tyto dva pokoje včetně salonu sousedily s jídelnou. Sem nechal František Ladislav Rieger vyrobit židle a stůl z hřídele semilského mlýna, aby mu připomínaly kousek rodného domova. Z jídelny bylo možno vejít do velké předsíně i do prostorného dětského pokoje.^{27/}

Na severovýchodní straně zámečku se nacházela pracovna Františka Palackého.^{28/} Ta sloužila zároveň i jako ložnice. Pokoj byl prostě a vkusně zařízen. Nad psacím stolem visel obraz od Ary Scheffera "Christus renumerator". Dále zde byly pouze fotografie z jeho moskevské návštěvy v roce 1867. Po smrti Františka Palackého zůstal i tento pokoj téměř nezměněn, pouze sem jeho vnuk Bohuslav Rieger dal převézt z Prahy několik portrétů rodiny Měchurových.^{29/}

Přízemí tvořila rozlehlá panská kuchyň s pecí na chleba, spižárna, prádelna a sklep. Dále zde byl velký pokoj, jež obývala nemocná paní Terezie, matka Františka Ladislava Riegra. Po její smrti se z něj stalá kancelář velkostatku. Vzadu za touto kanceláří nechala Marie Riegrová zřídit domácí kapli, zasvěcenou Nanebevzetí Panny Marie. Při významných výročích a jiných slavnostních příležitostech zde kněz sloužil mši. Kromě již jmenovaných místností se v přízemí nacházel byt ředitele velkostatku. Tím byl nejdříve Václav Radoň^{30/} a od roku 1872 Václav Červinka, pozdější zeť Františka Ladislava Riegra.^{31/}

Riegrovi jezdili každoročně do Malče v polovině května na letní byt. Zůstali na venkově celé léto a na konci září se vraceli zpět do Prahy.^{32/} Nejvíce zde pobývala paní Marie Riegrová s dětmi a s Františkem Palackým. František Ladislav Rieger sem přijížděl zřídka, neboť byl zaneprázdňen politickými povinnostmi. Veškerá starost o statek ležela na bedrech jeho ženy Marie, protože ředitel velkostatku Václav Radoň byl již velice starý a slepý. Jeho správce, Jaromír Staněk,^{33/} zase člověk

neschopný. Neuměl rozdělit práci a ani dohlédnout na zaměstnance. Ti tuto jeho slabost brzy vycítili. Teprve s příchodem Václava Červinky se vše trochu zlepšilo. Když se paní Marie přesvědčila o jeho poctivosti a pracovitosti, přenechala mu bez obav veškerou starost o statek.^{34/}

Nyní měla Marie Riegrová více času věnovat se rodině. Vzorně se starala o své děti a o domácnost. Šila prádlo nejen pro rodinu, ale i pro mateřské školky. Lidé ji neviděli jinak než s pletením v rukách. Pletení bylo jednou z jejích nejmilejších zábav. Pletla i ve společnosti Františka Palackého, se kterým se s jehlicemi v rukách procházívala po okolí. Večer mu předčítala z novin. Oblékala se velmi prostě. Nejčastěji nosila šedé šaty jednoduchého střihu. Zaměstnanci statku ji přezdívali "šedá paní".^{35/} Jakmile se někde objevila, pustili se ihned všichni do práce.

František Palacký trávil na Malči své stáří. Nejraději sedával pod starou lípou v zámecké zahradě. Za deštivého počasí ho bylo možno vidět na verandě, jak si povídá se svou nejmilejší vnučkou Márinkou.^{36/} I ona měla dědečka nesmírně ráda. Již v pěti letech pro něj složila veršované blahopřání a později mu mnohokrát hrávala na klavír jeho oblíbené skladby.^{37/} S malečskými "starousedlíky" se František Palacký mnoho nestýkal. Žil spíše v ústraní.

I přesto byla Maleč pro celé široké okolí kulturním centrem. Scházívало se tu každoročně mnoho významných našich i zahraničních osobností z politického i kulturního života. Hosté přijížděli do Malče většinou odpoledne. Za slunného počasí sedávali pod lipami u rybníka nebo na Mariině verandě, kde se při odpolední svačině podávala káva. Z příbuzných sem jezdily rodiny Machačkových, Taschkových, Bráfových, Červinkových a Vojáčkových. Ze sousedů navštěvovali Maleč také chotěbořský farář Bohdan Berger, farář Antonín Bouchal z Nové Vsi, farář František Reiman z Modletína^{38/} a slečna Luisa Cífková z Hranic.^{39/} Z Riegrových přátel byli pravidelnými hosty^{40/} profesor Josef Kalousek,^{41/} Alois Pražák,^{42/} Josef Jireček,^{43/} Antonín Zeithammer,^{44/} Antonín Dvořák,^{45/} Ernest Denis,^{46/} Jiljí Vratislav Jahn,^{47/} generál František Zach^{48/} a Gabriela Preisová.^{49/} Při delších procházkách na Oheb a Sokolovec svačíváli Riegrovi se svými hosty u lesního Karla Rádla na Kubátce.^{50/} Staří jezdili většinou na delší procházky vozem, mladí chodili pěšky. Hovor se vždy točil kolem politiky a hospodaření. František Ladislav Rieger nejraději poslouchal vyprávění starého šafáře Václava Kodrla, který pamatoval hraběte Xavera Auersperga a neustále vzpomínal na staré "dobré" časy.^{51/}

Když si František Ladislav Rieger našel trochu času, aby mohl pobýt několik dní na Malči, věnoval se svým zálibám. Často chodil do kovárny

a kolárny, které nechal v roce 1873 postavit.^{52/} Rozmlouval zde s mistry o jejich práci. Sám znal totiž mnoho řemesel. Velice si zakládal na tom, že je vyučený sekerník a že rozumí stavitelství, které bylo jeho koníčkem. Dal postavit rozhlednu na Spálavě.^{53/} Ač to neměl jinak ve zvyku, pochlubil se mnohdy svým statkem. Oceňoval zejména to, že statek poskytuje téměř všechno, co je nezbytné pro živobytí (obilí, mouku, zvěřinu, maso, drůbež, sýr, mléko, máslo, cukr, pivo, zeleninu a ovoce).^{54/} Později se jeho dcera Marie pokusila i o výrobu domácího vína, aby udělala otci radost.^{55/} Malečský statek produkoval poměrně mnoho a Riegrovi kupovali pouze to nejnужnější (koření, čaj a kávu). Z výnosu statku zásoboval Václav Červinka celkem tři domácnosti - malečskou, pražskou a vídeňskou. Úroda však nebyla vždy taková, jak by očekával. Působilo mu to mnohdy značné problémy.^{56/} Další velkou zálibou Františka Ladislava Riegra bylo zahradničení. To dokazuje celá řada vzácných druhů stromů a keřů, které sám zasadil do zámecké zahrady. V době jeho nepřítomnosti se o zahradu a sad staral starý zahradník František Horšík.^{57/}

Riegrova nejstarší dcera Mária trávila volný čas procházkami po okolí, hrou na klavír a malováním.^{58/} Po svatbě s Václavem Červinkou v roce 1874^{59/} se usadili novomanželé v Malči natrvalo. Marie měla vlastní domácnost, vařila, pletla, vyšívala, šila šaty a ještě jí zbýval čas věnovat se svým zálibám - malování, hudbě a čtení. Sama o tom napsala: "Šila jsem, četla, Václav byl na liškách, večer jsme provozovali hudbu. Žijeme klidně, o samotě..."^{60/} Kromě toho chodila do kostela a čas od času zavítala i do nedaleké Chotěboře. Václav se věnoval velkostatku, zejména cukrovaru, s nímž měl problémy. Ani nová chmelnice nevynášela tolik, kolik by si představoval. Jejich šťastný manželský život po několika letech ztroskotal.^{61/} Marie se rozhodla věnovat všechny své síly charitativní činnosti a zároveň pomáhala svému otci v jeho veřejné politické činnosti. Dělal mu "osobní sekretářku".^{62/} To ji nutilo, aby pobývala stále častěji v Praze. Václav i nadále zůstal na Malči. Chodíval na dlouhé procházky se svými psy - Ďasem a Bivojem. Kochal se krásou přírody. Velice rád přijímal pozvání na hony, které i sám na Malči pořádal pro své přátele.^{63/} Většinu času však věnoval hospodaření. V létě vstával ráno před pátou hodinou, aby byl v půl šesté již s lidmi na poli. Domů se vracel spolu s dělníky až po západu slunce.^{64/}

V roce 1895 zemřela jeho žena Marie Červinková-Riegrová.^{65/} To byla těžká rána nejen pro Františka Ladislava Riegra, ale i pro Václava, i když jejich manželství bylo v posledních letech založeno spíše jen na přátelství a společných zájmech. Václav se ještě více uzavřel do sebe. Z pochmurné nálady ho vytrhly časté návštěvy jeho tchána. Na tyto návštěvy mnohokrát-

te vzpomíná: "...bylť jsem sám, ale jak přišel Rieger, skončila i malá moje domácnost. Snídávali jsme každý zvlášť, protože já jsem z rána míval různé pochůzky a starosti s hospodářstvím... V poledne sešli jsme se v určitou hodinu u oběda, Rieger se vyptával dopodrobna na všechny záležitosti hospodářské. Když skončil oběd, obyčejně při černé kávě, tázal se: 'Tak co budete odpoledne dělat?' To značilo, že mám navrhnouti nějakou odpolední vyjížďku."^{66/} Při večeři pak spolu hovořili o minulosti, o rodině a její budoucnosti.

3. března roku 1903 František Ladislav Rieger zemřel.^{67/} Po jeho smrti se dcera Libuše a syn Bohuslav rozhodli statek pronajmout. Zájemců o pronájem Malče se vystřídalo sice mnoho, ale bez většího úspěchu.^{68/} I Václavovi jako správci statku tím přibývaly potíže týkající se najímání nových lidí na práci. Nikdo nechtěl jít pracovat na statek s nejistou budoucností. Nakonec se 27. února 1904 podařilo vyřídit předání Malče.^{69/} Tím skončilo Riegrovo nejvroucnější přání zachovat Maleč pro své potomky.

Poznámky:

- 1/ ANM Praha, fond František Ladislav Rieger (dále jen FLR), V. Červinka o Františku Ladislavu Riegrovi, kart. 15-18.
- 2/ ANM Praha, fond Marie Červinková-Riegrová (dále jen MČR), osobní korespondence V. Červinky, kart. 36; tamtéž, oficiální korespondence V. Červinky, kart. 37; tamtéž, vyšlá korespondence V. Červinky, kart. 38; tamtéž rukopisy V. Červinky, kart. 47; tamtéž, osobní korespondence Miloše Červinky, kart. 41; tamtéž, deníkové zápisy Marie Červinkové-Riegrové, kart. 3, 4, 11, 17.
- 3/ ANM Praha, fond Libuše Bráfová (dále jen LB), korespondence V. Červinky s L. Bráfovou, kart. 5; tamtéž, korespondence M. Červinkové-Riegrové s L. Bráfovou, kart. 6.
- 4/ ANM Praha, fond Albín Bráf (dále jen AB), korespondence V. Červinky s A. Bráfem, kart. 5.
- 5/ ANM Praha, FLR, korespondence F. L. Riegra s Jaroslavem Červinkou v roce 1878, kart. 19. Jaroslav Červinka (1848-1933) bratr Václava Červinky, účastník bitvy u Hradce Králové v r. 1866, 1878 vstoupil dobrovolně do ruské armády. Přispěl k vytvoření našich legií v Rusku. Získal hodnost generála. Po svém návratu do Čech byl přijat do československé armády jako inspektor remontnictva. Natrvalo odešel do výslužby v roce 1924; tamtéž, korespondence Fr. L. Riegra s Otakarem Červinkou z let 1876-1902. Otakar Červinka (1846 až 1915), bratr Václava Červinky, básník a spisovatel. Věnoval se

zejména husitské tematice; tamtéž, korespondence Fr. L. Riegra s Vladimírem Červinkou z let 1880-1881. Vladimír Červinka (1842 až 1924), starší bratr Václava Červinky, filozof, lékař působící v Srbsku. Po svém návratu do Čech pracoval jako lékař v Jičíně; ANM Praha, FLR, korespondence Fr. L. Riegra s Alžbětou Červinkovou, kart. 19. Alžběta Červinková (1818-1902), rozená Vojáčková, manželka statkáře JUDr. Václava Červinky, matka Vladimíra, Václava, Otakara, Jaroslava, Miloše a Marie.

- 6/ ANM Praha, LB, inv. č. 39, korespondence V. Červinky s L. Bráfovou z let 1878-1929, kart. 5.
- 7/ ANM Praha, AB, korespondence V. Červinky s A. Bráfem z let 1891-1912, kart. 5.
- 8/ ANM Praha, MČR, inv. č. 462, korespondence V. Červinky s B. Riegrm z let 1903-1904, kart. 38. Bohuslav Rieger (1857-1907), profesor rakouských právních dějin na pražské universitě, syn Františka Ladislava Riegra.
- 9/ ANM Praha, LB, korespondence M. Červinkové-Riegrové s L. Bráfovou, kart. 6.
- 10/ ANM Praha, MČR, inv. č. 563, korespondence M. Červinkové-Riegrové s Milošem Červinkou, kart. 41. Miloš Červinka (1853 až 1891), lesník, bratr V. Červinky, básník, autor lyrickoepických veršovaných skladeb (sbírka "Básně", 1882).
- 11/ Tamtéž, deníkové zápisy M. Červinkové-Riegrové z roku 1873, kart. 3; tamtéž, deníkové zápisy M. Červinkové-Riegrové z let 1874-1880, kart. 4; tamtéž, deníkové zápisy M. Červinkové-Riegrové z let 1876 až 1882, kart. 11; tamtéž, deníkové zápisy M. Červinkové-Riegrové z let 1878-1881, kart. 17.
- 12/ Václav Červinka (1844-1929), prozaik, autor povídek z venkovského a studentského života. Kromě literatury se věnoval i hudbě. Složil několik drobných skladeb pro klavír. Od roku 1872 působil jako správce na velkostatku v Malči. V roce 1874 se stal zeťem Františka Ladislava Riegra.
- 13/ V. ČERVINKA, Vzpomínky na Františka Ladislava Riegra, Osvěta 35, 1905, s. 13, 24, 111-123, 289-307, 486-502, 694-710, 783-792, 861-870.
- 14/ Pamětní kniha Malče je dnes majetkem Věry Macháčkové-Riegrové, pravnučky Fr. L. Riegra.
- 15/ L. BRÁFOVÁ-RIEGROVÁ, Maleč za Františka Palackého a za dr. Františka Ladislava Riegra, Východočeský vlastivědný sborník 4, 1929, s. 1-11.

- 16/ M. ČERVINKOVÁ-RIEGROVÁ (ed.), Vlastní životopis Františka Palackého, Osvěta 15, 1885, s. 575-594; TÁŽ, Riegrova matka. Obrázek z Podkrkonoší, Praha 1903; TÁŽ, Vzpomínky z mladých let Fr. L. Riegra, Osvěta 33, 1903, s. 481-497, 575-585, 765-781. TÁŽ, M. Riegrová rodem Palacká. Její život a skutky, Praha 1892.
- 17/ A. LAUERMANNOVÁ-MIKSCHOVÁ (ed. M. RUTTE), Lidé minulých dob, Praha 1941, s. 61-75.
- 18/ František Ladislav Rieger (1818-1903), významný představitel staročechů, publicista, národohospodář, zeť Františka Palackého. V revolučních letech 1848-1849 stál spolu s Fr. Palackým v čele tohoto hnutí. Byl členem Národního výboru a poslancem ústavodárného sněmu ve Vídni. Řídil vydávání první české encyklopedie - Slovníku naučného (1860-1874), do nějž také sám přispíval. Dal podnět k založení Národních listů, jejichž první číslo obsahovalo Riegrův program české politiky. Účastnil se i tzv. punktací. 1897 byl jmenován členem panské sněmovny a povýšen do šlechtického stavu.
- 19/ Auerspergové - šlechtický rod, který je poprvé doložen v 11. století. Starší linie byla v roce 1630 povýšena do hraběcího stavu a mladší linie v roce 1653 do knížecího stavu. Od roku 1744 jim patřila Vlašim, dále Žleby a Nasavrky.
- 20/ V. ČERVINKA, Vzpomínky, s. 293.
- 21/ Tamtéž.
- 22/ Tamtéž, s. 866-867.
- 23/ L. BRÁFOVÁ-RIEGROVÁ, Maleč, s. 4.
- 24/ Vincenc Náhlovský (1817-1891) profesor bohoslovecké fakulty, působil i v mnoha spolcích (ve Svatoboru). Přispěl i do Riegrova slovníku naučného.
- 25/ Karel Hušek (zemř. 1880), kaplan v Semilech a Vysokém n. J., děkan v Kolíně. Riegrův přítel a učitel.
- 26/ Marie Riegrová (1833-1891), rozená Palacká, dcera Fr. Palackého a manželka Fr. L. Riegra; věnovala se charitativní práci.
- 27/ L. BRÁFOVÁ-RIEGROVÁ, Maleč, s. 3-4.
- 28/ František Palacký (1798-1876), český historik, filozof a politik; zakladatel novodobého českého dějepisectví, organizátor vědeckého, kulturního a společenského života; vydával edici Archiv český. Vystupoval jako vedoucí osobnost spolu s Fr. L. Riegreml v revolučních letech 1848-1849. Byl hlavním představitelml staročechů a zároveň poslancem ústavodárného sněmu. Jeho nejvýznamnější historické dílo - "Dějiny národa českého v Čechách a na Moravě", z politických spisů pak "Idea státu rakouského" z roku 1865.

- 29/ L. BRÁFOVÁ-RIEGROVÁ, Maleč, s. 4-5.
- 30/ Václav Radoň, ředitel velkostatku v Malči, sloužil nejdříve Xaveru Auerspergovi a od roku 1862 do roku 1872 Fr. L. Riegrovi.
- 31/ L. BRÁFOVÁ-RIEGROVÁ, Maleč, s. 3.
- 32/ V. ČERVINKA, Vzpomínky, s. 297.
- 33/ Jaromír Staněk, správce velkostatku; více se o něm nepodařilo zjistit.
- 34/ L. BRÁFOVÁ-RIEGROVÁ, Maleč, s. 10.
- 35/ M. ČERVINKOVÁ-RIEGROVÁ, Marie Riegrová, s. 181.
- 36/ L. BRÁFOVÁ-RIEGROVÁ, Maleč, s. 10.
- 37/ B. AUGUSTINOVÁ, Marie Červinková-Riegrová, Praha 1897, s. 28-29. Marie často hrávala spolu se svým mužem Václavem Červinkou Františku Palackému jeho oblíbený Beethovenův Septuor nebo výňatky z Meyerbeerovy opery Hugenoti.
- 38/ Bohdan Berger, farář z Chotěboře; Antonín Boucha, farář z Nové Vsi; František Reiman, farář z Modletína. Všichni tři navštěvovali poměrně často Maleč.
- 39/ Slečna Luisa (Ludvika Cífková), dcera vrchního správce semilského panství. Nikdy se nevdala. Žila v nedalekých Hranicích. Starala se Riegrovým o mléčné hospodářství.
- 40/ L. BRÁFOVÁ-RIEGROVÁ, Maleč, s. 8, 11; blíže také V. ČERVINKA, Vzpomínky, s. 297, 867.
- 41/ Josef Kalousek (1838-1915), český historik. Zabýval se vývojem českého státního práva a dějinami zemědělství. Domácí učitel Riegrových dětí.
- 42/ Alois Pražák (1820-1901), staročeský politik, v letech 1861-1864, 1874-1879 poslanec říšské rady, v letech 1879-1892 ministr rakouské vlády a od roku 1892 člen panské sněmovny.
- 43/ Josef Jireček (1825-1888), český novinář a politik, účastník Slovanského sjezdu. Roku 1871 rakouský ministr kultu a vyučování.
- 44/ Antonín Zeithammer (1832-1902), český politik a pedagog, od roku 1861 gymnaziální profesor v Praze. Jeden z čelných představitelů staročechů, poslanec českého sněmu a rakouské říšské rady.
- 45/ Antonín Dvořák (1841-1904), český skladatel, profesor a ředitel pražské konzervatoře, zakladatel české moderní hudby; autor celé řady symfonií, serenád, svit a deseti oper (Jakobín, Dimitrij - libreto k nim napsala M. Červinková-Riegrová).
- 46/ Ernest Denis (1849-1921), francouzský historik, slavista, profesor pařížské Sorbonny. Zabýval se ruskými, německými a českými dějinami. V roce 1915 založil časopis La nation tcheque. Jeho hlavní

- díla - Hus a husitské války, Konec samostatnosti české a Čechy po Bílé hoře.
- 47/ Jiljí Vratislav Jahn (1883-1902), český básník, dramatik, pedagog a překladatel. Přispíval do Riegrova Slovníku naučného. Pokusil se o životopis Fr. L. Riegra.
  - 48/ František Zach (1807-1892), srbský generál českého původu, politik, propagátor myšlenky slovanské vzájemnosti. Účastník polského povstání a Slovanského sjezdu. Založil vojenskou akademii v Bělehradě.
  - 49/ Gabriela Preisová (1862-1946), česká spisovatelka, autorka povídek a realistických dramát z prostředí moravské vesnice.
  - 50/ L. BRÁFOVÁ-RIEGROVÁ, Maleč, s. 9.
  - 51/ Tamtéž, s. 8.
  - 52/ V. ČERVINKA, Vzpomínky, s. 294.
  - 53/ L. BRÁFOVÁ-RIEGROVÁ, Maleč, s. 9.
  - 54/ V. ČERVINKA, Vzpomínky, s. 291.
  - 55/ L. BRÁFOVÁ-RIEGROVÁ, Maleč, s. 9.
  - 56/ ANM Praha, LB, inv. č. 39, dopis V. Červinky L. Bráfové z 27. 1. 1895, kart. 5.
  - 57/ L. BRÁFOVÁ-RIEGROVÁ, Maleč, s. 9.
  - 58/ ANM Praha, MČR, zápisy M. Červinkové-Riegrové z roku 1866, kart. 10.
  - 59/ Svatba Marie Riegrové s Václavem Červinkou se konala 28. 9. 1874 v malečské kapli. Oddávajícím byl Václav Nykles a svědky Otakar Červinka, bratr ženicha, a Bohuslav Rieger, bratr nevěsty.
  - 60/ ANM Praha, MČR, zápisy z deníku M. Červinkové-Riegrové z března 1876, kart. 3.
  - 61/ A. LAUERMANNOVÁ-MIKSCHOVÁ, Lidé minulých dob, s. 61-75. Mariino a Václavovo manželství ztroskotalo zejména na tom, že neměli děti, i když si je oba velice přáli. Václav nechtěl Marii opustit, aby tím neudělal hanbu Riegrově rodině. Velice si totiž Františka Ladislava Riegra a jeho ženy vážil.
  - 62/ Z. NERADOVÁ, Václav Červinka. Ze života rodiny českého vzdělance ve druhé polovině 19. století, České Budějovice 1994, diplomová práce PF JU.
  - 63/ ANM Praha, LB, inv. č. 39, dopis V. Červinky L. Bráfové z 18.10. 1882, kart. 5; tamtéž, dopis z 14. 1. 1896.
  - 64/ Tamtéž, dopis z 6. 5. 1888.
  - 65/ Marie Červinková-Riegrová (1854-1895), česká spisovatelka, libretistka, dcera Fr. L. Riegra. Založila několik spolků (Záštitka, Vesna

- aj.); M. RADOŇOVÁ-ŠÁRECKÁ, Ozářené krby. Vlastenecké rodiny české, Praha 1945, s. 176; B. AUGUSTINOVÁ, Marie Červinková-Riegrová, s. 110-111; N. BROUSILOVÁ, Marie Červinková-Riegrová, Praha 1993, diplomová práce FF UK.
- 66/ M. RADOŇOVÁ-ŠÁRECKÁ, Ozářené krby, s. 177 an; též V. ČERVINKA, Vzpomínky, s. 866.
- 67/ Tamtéž, s. 868-869; M. RADOŇOVÁ-ŠÁRECKÁ, Ozářené krby, s. 179; J. V. JAHN, František Ladislav Rieger. Obraz životopisný, Praha 1889; H. TRAUB, František Ladislav Rieger, Praha 1922; Z. TOBOLKA, František Ladislav Rieger, Praha 1906; R. SAK, Rieger: Příběh Čecha devatenáctého věku, Semily 1993.
- 68/ ANM Praha, MČR, inv. č. 462, dopis V. Červinky B. Riegrovi z 21.6. 1903, kart. 38.
- 69/ Tamtéž, dopis z 27. 5. 1904.

Das Alltagsleben František Ladislav Riegers und seiner Familie in der Sommerwohnung in Maleč in den Jahren 1862-1903

Für das Kennenlernen des Alltagslebens in Maleč in der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts kann man die reiche Korrespondenz der einzelnen Mitglieder der Familie František Ladislav Riegers und Memoiren ausnutzen. Die im Archiv des Nationalmuseums in Prag aufbewahrte Korrespondenz zeigt nicht nur Gefühle, Wünsche und das Naturell der einzelnen Personen, sondern auch bedeutende Ereignisse und Feste. Die Memoiren ermöglichen, die zwischenmenschlichen Beziehungen gerade im Zentrum dieser Familie und auch im Umkreis ihrer nächsten Freunde zu erfassen. Riegers Familie gehörte zu der bedeutendsten gesellschaftlichen Elite in Prag am Ende des 19. Jahrhunderts. Im Jahre 1862 kaufte František Ladislav Rieger von Xaver Auersperg ein Landgut in Maleč. Das zweistöckige Schloßgebäude war von einem ausgedehnten Garten umgeben. Die Riegers richteten ihre Sommerwohnung her. Im Jahre 1865 ließ Marie Rieger eine Schloßkapelle, und ihr Mann im Jahre 1873 eine neue Wagnerwerkstatt und Schmiede errichten. Nach Maleč kamen sie alljährlich Mitte Mai. Sie blieben hier den ganzen Sommer lang und Ende September kehrten sie nach Prag zurück. Das Schlößchen wurde für die ganze Umgebung zu einem kulturellen Zentrum. Es trafen sich hier außer Verwandten viele bedeutende Persönlichkeiten (z. B. Josef Kalousek, Antonín Zeithammer, Ernest Denis u. a.). Jedes der Familienmitgliedern verbrachte hier seine Freizeit auf seine Art. František Ladislav Rieger trieb Gartenbau. Bei seinen Spaziergängen vergaß er nicht, die Meister Wagner und Schmied, deren Arbeit er in Ehren hielt, zu besuchen. Marie Rieger kümmerte sich um den ganzen Haushalt und um die Kinder. Die Leute sahen sie oft mit dem Strickzeug in den Händen. Sie strickte auch bei ihren Spaziergängen in der nahen Umgebung. Außerdem nähte sie Kleidung für ihre Familie und auch für Kindergärten. Ihre älteste Tochter verbrachte die Freizeit bei Spaziergängen, Klavierspielen und Malen. Nach ihrer Trauung mit Václav Červinka kümmerte sie sich um ihren eigenen Haushalt. Ihr Gemahl Václav widmete sich der Wirtschaft. Er war ein leidenschaftlicher Nimrod. Gemeinsam mit Marie komponierte er an den Abenden kleine Tonstücke. Václav schaf die Musik und Marie die Texte. Nach dem Tode František Ladislav Rieger im Jahre 1903 entschlossen sich Libuše und Bohuslav, das Malečer Gut zu vermieten. Mit diesem Entschluß verletzen sie den

letzten Wunsch ihres Vaters - František Ladislav Rieger, Maleč für weitere Nachkommen zu erhalten.

Jitka KODROVÁ

RODINA BRAUNEROVA

(Příspěvek ke studiu každodenního života měšťanské společnosti Prahy ve druhé polovině 19. století)

Postavení rodiny Braunerovy v řadách pražské měšťanské společnosti určovalo především politické postavení JUDr. Františka Augustina Braunera, který v šedesátých a sedmdesátých letech 19. století stál spolu s Františkem Palackým a Františkem Ladislavem Riegrem u zrodu české konzervativní měšťanské politiky. Od padesátých let byl František Brauner členem sboru obecních starších v Praze, v šedesátých letech byl zvolen poslancem českého zemského sněmu a říšské rady. V řadách českých poslanců zůstal až do své smrti roku 1880.^{1/} Druhým faktorem, který určoval společenskou roli Braunerových v Praze, byl jejich salon, který patřil k nejznámějším v pražské měšťanské společnosti a v uměleckých kruzích.

Kromě sedmdesátých let, kdy se načas přestěhovali do Vodičkovy ulice, bydleli Braunerovi v barokním domě na rohu Perštýna a dnešní Národní třídy. Zde měl František Brauner advokátní kancelář. Hosté byli zváni do nejreprezentativnější místnosti bytu Braunerových - do salonu zařízeného biedermeierským nábytkem a damaškovou sedací soupravou v tmavě višňovém tónu. Obraz pokoje doplňovaly nástěnné obrazy. Napodobeniny pompejských maleb a sbírka starožitností paní Braunerové, které byly v salonu vystaveny, pak dobře odrážely obecný dobový trend.^{2/} Běžnou záležitostí se v druhé polovině 19. století v měšťanské společnosti stala venkovská sídla. Většinou se jednalo o venkovský dům nebo statek nedaleko Prahy, kde pražští měšťané trávili víkendy nebo i část roku. Také Braunerovi koupili roku 1856 v Roztokách u Prahy tzv. Malý mlýn, který si postupně přebudovali na své letní sídlo.^{3/}

Obraz rodiny Braunerovy a jejich společenského postavení v Praze druhé poloviny 19. století v hrubých rysech vyvstane při pohledu do salonu. Z obecného hlediska plnily salony v 19. století stejnou funkci, kterou hrají ve 20. století kavárny. Byly místem setkávání lidí, kteří se zde scházeli k vzájemné výměně názorů. Tvořila se zde politika i kultura. Ráz každého salonu určovalo složení společnosti a osobnost hostitelky nebo hostitele. Salon Braunerových měl politický rozměr vzhledem k postavení Františka Braunera. Kulturní a hodnotovou orientaci určovala paní Braunerová. Velice častými hosty zde byli přátelé Františka Braunera z politických kruhů - JUDr. František Ladislav Rieger, František Palacký, JUDr. Jakub Škarda, ředitel malostranského gymnázia Václav Zelený, JUDr. Alois Trojan, JUDr. Karel Klauďy, JUDr. Adolf Maria Pinkas, knihovník Národního Muzea Václav Hanka, pedagog a politik Antonín Otokar Zeithammer, MUDr. Josef Hamerník, hudební skladatel Leopold Měchura. Občas zde bylo možné potkat i fyziologa Jan Evangelistu Purkyně. Většina Braunerových přátel přicházela v doprovodu manželek, s nimiž se dobře znala paní Braunerová.^{4/} Nejbližší přátelé paní Augusty Braunerové pocházeli především z uměleckých kruhů. Paní Braunerová, velice vzdělaná dáma, se od mládí zajímala o literaturu a malířství. Protože sama pocházela z kruhů pražské německé měšťanské společnosti, znala ve čtyřicátých letech velice dobře německé básníky Moritze Hartmanna a Alfreda Meissnera.^{5/} V padesátých letech se Augusta Braunerová díky manželovi sblížila s českým prostředím a kulturou. Znala se s Boženou Němcovou, Josefem Václavem Fričem, od sedmdesátých let Braunerovy pravidelně navštěvoval Antonín Chittussi, Julius Zeyer, Josef Václav Sládek, Emil Frída (Jaroslav Vrchlický), Josef Václav Myslbek a Soběslav Pinkas.^{6/}

K tradičním společenským povinnostem patřilo v měšťanském prostředí pořádání čajů, večírků (tzv. party) a domácích plesů. Tato přátelská posezení byla často zpestřena hudebním vystoupením některé z přítomných dam. Sama paní Braunerová hrála velmi dobře na klavír. Jejími oblíbenými skladateli byli Chopin, Mendelssohn-Bartholdy a Schumann. Někdy byli pozváni hudebníci, nejčastěji houslista pan Novotný a zpěvák pan Lev.^{7/} Často se také předčítaly verše a povídky českých nebo německých spisovatelů. Debatovalo se o politických a kulturních událostech v Praze, rakouské monarchii i v Evropě. Paní Braunerová, která hodně četla a udržovala korespondenci s mnoha přáteli doma i v cizině (s Eleonore Kupfferovou, E. Golicynovou, Josefem Alexandrem Helfertem, Alfredem Meissnerem, prof. Planckem, E. A. Adamsem, R. Ballabonim, Dr. Jenkinsem a Isabellou J. Jardinovou),^{8/} byla vždy

dobře informována. Hosté přicházeli na návštěvu často spolu s dětmi, pro které Braunerovi pořádali divadelní představení. Vystoupení secvičily jejich děti se svým vychovatelem Emanuelem Englem.^{9/} Stejně jako paní Braunerová pořádaly tzv. čaje i jiné pražské dámy. Paní Anna Lauermannová-Mikschová se proslavila svými čtvrtěčními čajovými party, na kterých byli Braunerovi vídání velmi často.^{10/} Paní Braunerová navštěvovala také party, na kterých se hrál whist.^{11/} Další častou společenskou událostí byly večírky. Braunerovi byli často zváni do rodiny Englovy, Zelených, Riegrovy, Škardovy, příležitostně i Trojanovy. V sedmdesátých letech chodili také k Antonínu Gindelymu, Jaroslavu Gollovi, Václavu Vladivoji Tomkovi, k Villaniům, Taxisům, Šuršlům, Kořístkům a Heyrovským. Paní Braunerová, ale i dcery Zdenka a Anna byly známé svým obvyklým pozdním příchodem. Jejich dochvilnost by byla společnost velmi překvapila.^{12/}

Místem setkávání pražské společnosti byla divadla. Rodina Braunerova navštěvovala především česká představení v Prozatímním divadle, kde měla díky politickému postavení Františka Braunera rezervována sedadla v přízemí mezi tzv. vyšší společností. Po smrti JUDr. Braunera rodina některé ze společenských výsad ztratila. Museli se například vzdát míst v parteru, měli už sedadla pouze na balkoně. S poklesem společenské prestiže se nemohla smířit především Zdenka Braunerová: "Nemohu se do toho vpravit sedět mezi plebsí."^{13/} Od roku 1883 chodili Braunerovi do Národního divadla. Zdenka si dokonce vedla velmi podrobný deník, ve kterém si zaznamenávala repertoár jednotlivých divadel.^{14/}

Pravidelně byli Braunerovi zváni na domácí plesy u Riegrů, u hraběte Vratislava a barona Villaniho. Slavné byly také plesy na Žofíně.^{15/} Nejvíce se Braunerovi sblížili s rodinou Villaniů v sedmdesátých letech, kdy bydleli společně v tzv. domě U Ratzenbeků na rohu Vodičkovy a Lazarské ulice. U Villaniů se scházela společnost, která upoutala a inspirovala svým životním stylem především paní Braunerovou a její dcery. Zde se Braunerovi blíže seznámili s představiteli české šlechty.^{16/} Po skončení plesu doprovodili pánové dámy a sami většinou ještě pokračovali černou kávou v některém z hostinců.^{17/} Pánská společnost se scházela často také v parních lázních na Žofíně, v hostinci U Medvídků nebo U Fleků.^{18/}

Nové přátele získala rodina v šedesátých a sedmdesátých letech 19. století díky rusofilství Františka Braunera. Jeho proruská orientace, která se projevovala po celá šedesátá léta, se utvrdila roku 1867 při návštěvě národopisné výstavy v Rusku. František Brauner se této cesty, která se uskutečnila na pozvání ruské slavjanofilské strany, zúčastnil spolu s delegací českých politiků. Výprava odjela z Prahy 15. 5. 1867.

Navštívili Granici, Częstochowou, Varšavu, Vilno, Petrohrad. Dne 26. 5. 1867 byli přijati ruským carem Alexandrem II. v Carském Sele. Návštěvou Moskvy Češi svoji cestu zakončili. Během této "pouti na Rus" se František Brauner projevil jako velmi horlivý zastávce sblížení Čechů s Ruskem a pronesl zde několik velmi zapálených projevů.^{19/} Přátelské přijetí české výpravy v Rusku způsobilo na konci šedesátých a v sedmdesátých letech celonárodní vlnu zájmu o vše ruské. V novinách vyšla série článků o Rusku, byly vydávány ruské mluvnice. V červenci 1867 měla být v Novoměstském divadle uvedena Glinkova opera Život za cara v ruském obsazení. Do této proruské kampaně přispěl i František Brauner několika články v Národních listech, kde doporučoval Čechům, kteří chtěli odejít do emigrace, odchod do Ruska, zejména do oblastí u Černého moře a Zakavkazska.^{20/} Pro své děti přijal ruského vychovatele Šorova, přátelům doporučoval pobyt v Rusku (profesoru Kovařkovi tam zajistil i místo). Po návratu výpravy z Ruska, kdy v Čechách vznikla myšlenka vystavět v Praze první pravoslavný kostel, podporoval vznik ruské církve a jeho zásluhou byla také vytištěna publikace Výklad učení pravoslavné církve pro křesťany jiných vyznání roku 1873. V sedmdesátých letech byl v Praze založen Kroužek milovníků ruského jazyka, František Brauner byl zvolen předsedou. Tento spolek se orientoval na šíření ruské kultury v Čechách. Členové ruského kroužku - tak byl obecně nazýván - zvali do Čech ruské divadelníky, hráli hry ruských autorů a seznamovali veřejnost s ruskou literaturou a hudbou. Jako většina spolků ve druhé polovině 19. století pořádali také zábavy, dobročinné akce a loterie. František Brauner s manželkou v sedmdesátých letech často tyto akce navštěvoval.^{21/} Paní Braunerová s dcerami chodila do ruského spolku i po Braunerově smrti.^{22/} Braunerova proruská orientace tvořila protipól francouzské orientaci paní Braunerové, která byla od mládí frankofonně zaměřena. Ovládala nejen francouzský jazyk, ale především milovala francouzské umění. Během svého života podnikla několik cest do Francie, její salon v Čechách navštívili známí Francouzi, jako byli Ernest Denis a Louis Leger.^{23/}

Paní Braunerová cestovala velmi ráda. V padesátých a šedesátých letech jezdila celá rodina do Litomyšle k rodičům Františka Braunera. Zde s nimi bývala i Zdenka Havlíčková. Kromě cest do Litomyšle a do Roztok u Prahy podnikali občas také výlet lodí po Vltavě k svatojánským proudům. Sama jezdila paní Augusta pravidelně do Wartenbergu. Roku 1867 podnikla spolu s Americkým klubem dam výlet na světovou výstavu do Paříže.^{24/} Spolu s dcerami navštěvovala paní Braunerová lochkovský zámek, kde bydlely sestry Kirschnerovy. Lola a Marie Kirschnerovy byly přítelkyně Anny a Zdenky Braunerových. Marie Kirschnerová byla

malířkou, její plátna byla sice spíše konvenční, ale ve své době velmi oblíbená. Její sestra, spisovatelka Lola, publikovala pod jménem Ossip Schubin.^{25/}

Od šedesátých do osmdesátých let se společenský ruch v Praze podstatně zvýšil. Vznikla zde celá řada nových spolků a organizací, pořádaly se plesy, přednášky, výlety, dobročinné bazary a loterie. František Brauner se počátkem šedesátých let stal členem Sboru pro památku Havlíčkovu.^{26/} Byl zakládajícím členem Svatoboru (1862). Do společenského života se zapojila také paní Braunerová. Spolu s manželkami českých měšťanských politiků uspořádala loterii ve prospěch Zdenky Havlíčkové. Pořádala i loterie ve prospěch pražských kostelů, stala se tak např. spoluzakladatelkou kostela sv. Václava na Smíchově. V roce 1871 podporovala založení Ženského výrobního spolku v Praze. Roku 1865 se paní Braunerová stala členkou Amerického klubu dam Vojtěcha Náprstka. Nejprve sama, později s dcerami, navštěvovala vzdělávací přednášky, kde vystupovali přední čeští profesori.^{27/} Do domu U Halánků přicházela pražská společnost také proto, že zde byla vynikající čítárna, vybavená evropskými časopisy a knihami. Navíc se každý návštěvník vždy dozvěděl poslední informace z ciziny. Za svého pobytu ve Francii v osmdesátých letech posílaly novinky paní Náprstkové také paní Braunerová a Zdenka.^{28/} Vojta Náprstek organizoval pro klub výlety po Čechách. Tradičně si skupina vždy do čela zvolila prezidentku. Paní Augusta byla vybrána roku 1869, při cestě dámské společnosti do Německého Brodu.^{29/} V šedesátých až osmdesátých letech byly jednou z nejčastějších společenských událostí dobročinné bazary. Takto získané finance se staly často základem nových staveb nebo sloužily k činnosti spolků. V prosinci 1876 se paní Braunerová podílela na organizaci velkého dobročinného bazaru, který se konal na Žofíně. Zúčastnila se ho i Zdenka, na žádost hraběnky Schönbornové, v roli prodavačky. Roku 1884 se podílely i na bazaru ve prospěch divadla v Brně.^{30/}

Obraz rodiny vytváří z velké části děti. Čtyřem Braunerovým dětem, Vladimírovi, Bohuslavovi, Anně a Zdence, byla odmalička věnována veškerá péče. Starala se o ně nejen matka, ale samozřejmě byla chůva, později vychovatelé a učitelé. Jejich výchova byla zaměřena nejen na získávání znalostí, ale také na celkový rozvoj jejich osobnosti. Výchova dětí probíhala v katolickém duchu, který v rodině vládl. Spolu s rodiči navštěvovaly bohoslužby, kde paní Braunerová často přispívala církvi peněžními dary. Víru v dětech utvrzovala i škola.^{31/} Pro úplnost je nutno zachytit i určitý antisemitský postoj, který děti v rodině získaly.^{32/}

Po jazykové stránce byly děti velmi dobře vybaveny. Doma slýchaly od

otce a vychovatelů dobrou češtinu. Němčina byla rodným jazykem paní Braunerové a vyučovacím jazykem ve škole. Znalosti francouzského jazyka si děti osvojily od francouzsky mluvící guvernanky a v šedesátých letech se na přání Františka Braunera učily rusky. Navíc ovládaly také angličtinu. Oba chlapci se ve škole učili latinu a Zdenka Braunerová se v osmdesátých letech pokoušela i o polštinu.^{33/}

Braunerovy děti měly mimo školní výuku i domácí učitele a vychovatele. Betyna Ševčková vychovávala dívky. Chlapcům se věnoval medic Emanuel Engel, syn pražského advokáta a blízkého Braunerova přítele. Později byl vystřídán Svatoplukem Čechem, který k Braunerům docházel jeden rok. Emanuel Engel byl především velkým kamarádem Braunerových dětí, skládal pro ně divadelní hry, které si společně inscenovali. Svatopluk Čech měl těžší úlohu. Jeho jemná, citlivá a plachá povaha stála v protikladu k nevázanosti Braunerových hochů.^{34/} Po něm učil u Braunerů Rus Šorov. Ten mluvil dokonale francouzsky a česky, hrál na klavír, znal etiketu, byl vtipným společníkem a podařilo se mu přiblížit dětem nejen ruský jazyk, ale i duši Ruska.^{35/}

Nejprve získali Vladimír, Bohuslav, Anna i Zdenka základní vzdělání. Chlapci pak pokračovali ve studiu na vyšším gymnáziu. Bohuslav chodil z Nového Města do gymnázia ve Vlašské ulici na Malé Straně a je možné předpokládat, že toto gymnázium navštěvoval i Vladimír. Po ukončení gymnázia studoval Bohuslav na pražské technice a pak krátce navštěvoval i univerzitu. Zajímal se především o anorganickou chemii. Na konci sedmdesátých a počátku osmdesátých let pokračoval v chemických studiích u evropských odborníků. Nejprve byl v Heidelbergu u profesora Bunsena, v Manchesteru studoval u chemika Roscoa a v Rusku navštívil i profesora Mendělejeva. Od sedmdesátých let začal publikovat první vědecké články. Roku 1880 se stal doktorem, 1883 docentem a v roce 1890 profesorem chemie na Univerzitě Karlově.^{36/} Vladimír se věnoval studiu práv. Roku 1876 ukončil právnickou fakultu v Praze a stal se koncipientem v otcově advokátní kanceláři. Po jeho smrti převzal vedení kanceláře a staral se o rodinný majetek. Dne 6. 3. 1884 byl Vladimír Brauner promován doktorem práv.^{37/} Anna a Zdenka chodily do vyšší dívčí školy, která byla na úrovni dnešního středoškolského vzdělání. Navíc se obě věnovaly hře na klavír v Prokšově hudební škole. Hudební výchově neunikli ani oba bratři. Vladimír hrál na housle a Bohuslav také na klavír.^{38/}

Na rozvoj osobnosti Anny a Zdenky měla největší vliv paní Braunerová. Od ní získaly nejen základní pohled na život, znalost společenského vystupování, ale předala jim i svoji lásku k umění. Anna a Zdenka se velice brzy seznámily s výtvarným uměním. Zkoušely malovat po vzoru a pod

vedením své matky, pro kterou bylo malířství koníčkem. Nadanější Zdenka později pokračovala ve studiu malby u soukromých učitelů Amálie Mánesové, Soběslava Pinkase a Antonína Chittussiho. Na konci sedmdesátých let u ní láska k výtvarnému umění přerostla, možná pod vlivem Élémira Bourgese, v životní poslání.^{39/}

Ženy v rodině Braunerových byly velmi sečtělé. Literaturu mohly číst v mnoha jazycích. Paní Augusta si v mládí vypisovala do svého deníku německou, anglickou, francouzskou a italskou poezii. Její dcery pro sebe navíc objevily díla ruských autorů. Oblíbily si především Dostojevského a Tolstého. Znaly dobře autory německé, francouzské, polské, ale i indické eposy a literaturu inspirovanou buddhismem.^{40/} Po roce 1879 získaly sečtělého průvodce po francouzské literatuře v Élémirovi Bourgesovi. Ten vybíral pro paní Augustu, Zdenku a Annu zajímavé francouzské knihy a uváděl je do společnosti francouzských literátů. Nejhlouběji do francouzské literatury pronikla Anna. Po svatbě s Élémirem Bourgesem trávili společné večery čtením děl světové, ale především francouzské literatury (například Racina, Musseta, Huga, středověkých divadelních her; odebírali také Revue des Chefs d' Oeuvre, kdy byly otiskovány ukázky ze staré francouzské literatury).^{41/}

Vladimír a Bohuslav dokončili svoje vzdělání studiem na univerzitách, vzdělání dívek dovršily cesty. Od konce šedesátých let cestovaly obě dívky společně s matkou. Navštívily Německo, Švýcarsko, Itálii, Francii a procestovaly i Rakousko-Uhersko. Jedna z prvních cest v létě roku 1868 vedla do drážďanské galerie ve Zwingeru. Této cesty se s paní Augustou, desetiletou Zdenkou a dvanáctiletou Annou zúčastnila i Zdenka Havlíčková.^{42/} Roku 1872 navštívila Braunerova rodina Švýcarsko. O rok později si při příležitosti Světové výstavy ve Vídni prohlédli i tamější galerie. V sedmdesátých letech podnikla paní Braunerová s dcerami také několik cest do Francie. Roku 1876 to byla jen prázdninová cesta. Podrobněji se s Francií seznámily roku 1878, kdy se v Paříži konala Světová výstava. Metropole nad Seinou je uchvátila a stala se jim osudem. Zdenka pro sebe objevila Louvre a Anna se zde seznámila s budoucím manželem Élémirem Bourgesem.^{43/} Na jedné z kratších cest navštívily paní Augusta, Zdenka a Anna společně Moravské Slovácko a Horní Uhry v okolí Trenčína. Tato cesta se stala především pro Zdenku další trvalou inspirací. Poslední společnou cestou paní Braunerové s dcerami byla návštěva Itálie na jaře roku 1883. Navštívily Florencii, Orvietto, Řím a Vatikán. Zde se k nim připojil Vladimír Brauner. Z Říma odjeli Braunerovi na jih. Celý květen pobývali v Neapoli a jejím okolí. Zastavili se v Pompejích, Herculaneu, Salerno a malfi. Podnikli výlet na Vesuv a zajeli se podívat i na Capri. Na

zpáteční cestě shlédli Pisu, Janov, Milán a Benátky. V Itálii Braunerovi spatřili nejznámější galerie i architektonické skvosty. Při procházkách městy se snažili poznat duši národa a rytmus, kterým země žila. Seznámení s evropskou kulturou mělo vliv i na styl oblékání. Braunerovi si pravidelně objednávali evropské módní časopisy (např. Journal des Demoiselles, Christmas number). Přestože sledování módy bylo často velmi drahou záležitostí, snažili se držet evropský trend.^{44/}

Jako byla móda doménou žen, byl sport u Braunerů vyhrazen především mužům. Chlapci jezdili na kole, na koni, podnikali dlouhé výlety. Oporu nacházeli především v otci, který je bral s sebou na hony. Anna a Zdenka se o sport zajímaly pouze rekreačně, chodily na dlouhé procházky, v létě plavaly, v zimě bruslily a temperamentnější Zdenka zkoušela i jízdu na koni.^{45/} Domácnosti věnovala paní Braunerová jen velmi málo času. Ráno dlouho spala. Její dcery, které toto rozvržení dne přejaly, nazývaly ranní spánek "spaním po braunerovsku".^{46/} Odpoledne a večer se věnovala paní Augusta společnosti. Domácnost měla na starosti kuchařka a služebnictvo. Služebná obstarávala veškeré domácí práce, nákupy, roznášela vzkazy paní Augusty. Služebnictvo považovala paní Braunerová za samozřejmost. Být bez služebné znamenalo pokles společenského postavení. V jednání se služebnictvem byla paní Braunerová srdečná. Služebná chodila spolu s Braunerovými do divadla, platili jí lístek na galerii. Pokud odjížděla rodina na delší cestu, jela služebná s nimi. Paní Braunerová podporovala u služebnictva zájem o sebevzdělání.^{47/}

Jídelníček byl v rodině Braunerových velmi pestrý. Svatopluk Čech, který pocházel také z měšťanské rodiny, byl po svém nástupu na místo učitele překvapen a nadšen kuchyní u Braunerů: "... jářku, kdyby vy jste tak pořád jedli jako já teď - tak byste neprošli zámeckými dveřmi." Obvyklé menu tvořily ryby a zvěřina: koroptve, bažanti, pstruzi s majonézou, marinovaní úhoři, uzené párky, jazyky, šunka. Práce v kuchyni byla svěřena kuchařce, u stolu obsluhovala služebná. Paní Braunerová rozhodovala o složení jídelníčku a pouze příležitostně dohlížela na přípravu jídel, která byla připravována podle jejích receptů.^{48/}

Celý společenský i rodinný život Braunerů byl po finanční stránce velmi nákladný. Kromě pravidelného příjmu Františka Braunera získávala rodina peníze z pronájmu domů v Litomyšli a dividendy z akcií. Kromě položek na stravu patřily k pravidelným výdajům platy služebnictva (služebné platili 4 zlaté měsíčně) a společenská reprezentace.^{49/} Paní Braunerová měla trvale předplaceny Národní listy, Lumír, Květy, často nakupovala starožitnosti, nové knihy, notové materiály a finančně podporovala

výstavbu kostelů. Mezi stálé výdaje patřily náklady na cestování (pravidelné cesty do Litomyšle, Roztok a do ciziny). Rodinný rozpočet vedl František Brauner. Usměrňoval vydání paní Augusty, která měla v peněžních záležitostech velký nadhled.^{50/} Po smrti Františka Braunera rodina pokračovala v dosavadním způsobu života, a přestože jejich příjmy poklesly, výdaje se zvýšily. Bohuslav Brauner studoval v zahraničí, Anna potřebovala věno a Zdenka spolu s paní Braunerovou pobývaly často ve Francii. Paní Augusta v osmdesátých letech řešila finanční tíseň prodejem akcií a rodinných památek.^{51/} Věhlas braunerovského salonu skončil smrtí Františka Braunera roku 1880.

Poznámky:

- 1/ J. MALÝ, František Brauner, Osvěta 10, 1880, s. 634-635.
- 2/ M. RADOŇOVÁ-ŠÁRECKÁ, Ozářené krby. Vlastenecké rodiny české, Praha 1941, s. 268-269.
- 3/ Středočeské muzeum Roztoky u Prahy, fond Rodina Braunerova, inv. č. 8/90. R. VORLÍČEK, Vlastenecká rodina, rukopis.
- 4/ LA PNP Praha, fond Vladimír Hellmuth Brauner, inv. č. 1, č. přír. 25/76, Pražské salony, rukopis.
- 5/ Středočeské muzeum Roztoky u Prahy, fond František Brauner, inv. č. 7/90, deník Augusty Braunerové.
- 6/ F. DVOŘÁK, Antonín Chittussi, Praha 1954, s. 37; blíže pozn. č. 4; Středočeské muzeum Roztoky u Prahy, fond Rodina Braunerova, inv. č. 8/90, dopis Augusty Braunerové Anně Bourgesové z 13. 2. 1885.
- 7/ M. RADOŇOVÁ-ŠÁRECKÁ, Z kulturních dějin lidstva V, Praha b.d.
- 8/ LA PNP Praha, fond František Brauner, inv. č. 12/F/15, dopisy E. Kufferové, E. Golicynové, J. A. Helferta a A. Meissnera Augustě Braunerové; Středočeské muzeum Roztoky u Prahy, fond František Brauner, inv. č. 7/90, dopisy Isabelly J. Jardine, prof. Plancka, R. Ballaboniho, Dr. Jenkinse, E. A. Adamse Augustě Braunerové.
- 9/ M. RADOŇOVÁ-ŠÁRECKÁ, Ozářené krby, s. 272.
- 10/ LA PNP Praha, Z. Braunerová - soukromá pozůstalost, neinvent., dopisy Zdenky Braunerové Anně Bourgesové z 30. 11. 1883 a 9. 12. 1883.
- 11/ Tamtéž, dopis Zdenky Braunerové Anně Bourgesové z 5. 6. 1884.
- 12/ LA PNP Praha, Z. Braunerová - soukromá pozůstalost, neinvent., dopisy Zdenky Braunerové Anně Bourgesové z 28. 11. 1883, 9. 12. 1883, 12. 12. 1883 a 22. 1. 1884; Středočeské muzeum Roztoky u Prahy, fond František Brauner, inv. č. 7/90, dopis Ludmily Braunerové Anně Bourgesové z 28. 12. 1886; R. TYRŠOVÁ, Národní

- loterie k opatření věna dceři Havlíčkově. Z rodinných pamětí, Osvěta 37, 1907, s. 16.
- 13/ LA PNP Praha, Z. Braunerová - soukromá pozůstalost, neinvent., dopis Zdenky Braunerové Anně Bourgesové z 31. 12. 1884.
  - 14/ Středočeské muzeum Rožtoky u Prahy, fond Rodina Braunerova, inv. č. 8/90, deník Zdenky Braunerové.
  - 15/ LA PNP Praha, Z. Braunerová - soukromá korespondence, neinvent., dopisy Zdenky Braunerové Anně Bourgesové z 22. 1. 1884 a 14. 2. 1884.
  - 16/ LA PNP Praha, nezprac., dopis Zdenky Braunerové Anně Bourgesové z 9. 12. 1883; M. RADOŇOVÁ-ŠÁRECKÁ, Z kulturních dějin V, s. 496-525.
  - 17/ Tamtéž.
  - 18/ M. RADOŇOVÁ-ŠÁRECKÁ, Ozářené krby, s. 1; blíže pozn. č. 4.
  - 19/ M. PRELOG, Pout' Slovanů do Moskvy roku 1867, Praha 1931, s. 35; K. KAZBUNDA, Pout' Čechů do Moskvy 1867 a rakouská diplomacie, Praha 1924, s. 45, 121-123.
  - 20/ F. BRAUNER, Úvahy o stěhování Čechů na Rus, Národní pokrok z 31. 7. a 25. 8. 1868; TÝŽ, Slovo o vzájemnosti Slovanů a emigraci, Národní listy z 27. a 28. 9. 1867.
  - 21/ Blíže pozn. č. 4; LA PNP Praha, Z. Braunerová - soukromá korespondence, neinvent., dopis Zdenky Braunerové Anně Bourgesové z 29. 6. 1884; J. MALÝ, František Brauner, s. 42.
  - 22/ LA PNP Praha, Z. Braunerová - soukromá korespondence, neinvent., dopis Zdenky Braunerové Anně Bourgesové z 6. 3. 1884.
  - 23/ Blíže pozn. č. 4
  - 24/ LA PNP Praha, fond Karel Havlíček Borovský, inv. č. 14/A/25, Účet z příjmů a vydání na opatření Zdenky Havlíčkové od 1. 1. 1867 do dubna 1872 a inv. č. 14/B/3, dopis Laury Hanušové Zdenky Havlíčkové ze šedesátých let 19. století.
  - 25/ LA PNP Praha, Z. Braunerová - soukromá korespondence, neinvent., dopis Zdenky Braunerové Anně Bourgesové z 5. 6. 1884; V. HELLMUTH-BRAUNER, Antonína Chittussiho léta učednická, Rožtoky u Prahy 1966, s. 32.
  - 26/ Seznam jmen členů Sboru pro památku Havlíčkovu, Národní listy z 27. 7. 1861, č. 204.
  - 27/ R. TYRŠOVÁ, Národní loterie, s. 9-14; LA PNP Praha, fond František Brauner, los ve prospěch stavby kostela na Smíchově z roku 1878; H. V. JEANNERET, La femme bourgeoise à Prague 1860-95, Geneve 1988, s. 339.

- 28/ Středočeské muzeum Roztoky u Prahy, fond Rodina Braunerova, inv. č. 8/90, dopis Josefiny Náprstkové Augustě Braunerové z 12. 7. 1881.
- 29/ H. V. JEANNERET, *La femme bourgeoise à Prague*, s. 202.
- 30/ Tamtéž, s. 313; Středočeské muzeum Roztoky u Prahy, fond František Brauner, inv. č. 7/90, dopis hraběnky Schönbornové Augustě Braunerové z roku 1876; LA PNP Praha, Z. Braunerová - soukromá korespondence, neinvent., dopisy Zdenky Braunerové Anně Bourgesové z 29. 4. 1884 a 22. 5. 1884.
- 31/ LA PNP Praha, fond Václav Zelený, inv. č. 19/E/27, dopis Františka Augustína Braunera Václavu Zelenému z roku 1872; Proti spalování mrtvol, Čech z 28. 10. 1890.
- 32/ LA PNP Praha, Z. Braunerová - soukromá korespondence, neinvent., dopisy Anny Bourgesové Zdence Braunerové z 29. 4. 1886, 4. 6. 1887: "Není tu ani příležitost poplašit pár Židů jako v Roztokách." Dopis Zdenky Braunerové Anně Bourgesové z 11. 7. 1884: "...blízko Roztok je tak mnoho Židů, že mi nic netěší."
- 33/ Blíže pozn. č. 4 a 31; LA PNP Praha, fond Karel Havlíček Borovský, inv. č. 14/B/3, dopis Anny Braunerové Zdence Havlíčkové z šedesátých let.
- 34/ Blíže pozn. č. 4; M. RADOŇOVÁ-ŠÁRECKÁ, *Ozářené krby*, s. 271.
- 35/ Blíže pozn. č. 4.
- 36/ LA PNP Praha, fond Karel Havlíček Borovský, inv. č. 14/B/3, dopis Anny Braunerové Zdence Havlíčkové z šedesátých let; Středočeské muzeum Roztoky u Prahy, fond Rodina Braunerova, inv. č. 8/90, RUDOLF VORLÍČEK, *Vlastenecká rodina*, rukopis.
- 37/ M. RADOŇOVÁ-ŠÁRECKÁ, *Ozářené krby*, s. 281; LA PNP Praha, Z. Braunerová - soukromá korespondence, neinvent., dopis Zdenky Braunerové Anně Bourgesové z 16. 2. 1884.
- 38/ P. H. TOMAN, *Zdenka Braunerová*, s. 12; Středočeské muzeum Roztoky u Prahy, fond Rodina Braunerova, inv. č. 8/90, dopis Zdenky Braunerové Augustě Braunerové ze 6. 2. 1886; LA PNP Praha, nezprac., dopis Zdenky Braunerové Anně Bourgesové z 28. 4. 1884.
- 39/ P. H. TOMAN, c. d. , s. 12; V. HELLMUTH BRAUNER, *Antonína Chittussiho léta učednická*, s. 17.
- 40/ Středočeské muzeum Roztoky u Prahy, fond František Brauner, inv. č. 7/90, deník. LA PNP Praha, Z. Braunerová - soukromá korespondence, neinvent., dopis Anny Bourgesové Zdence Braunerové z 24. 3. 1887 a dopisy Zdenky Braunerové Anně Bourgesové z 22. 12. 1883 a 24. 3. 1887; V. HELLMUTH BRAUNER, *Antonína*

- Chittussiho léta učednická, s. 19.
- 41/ LA PNP Praha, Z. Braunerová - soukromá korespondence, neinvent., dopis Zdenky Braunerové Augustě Braunerové z 28. 2. 1886 a dopis Zdenky Braunerové Anně Bourgesové ze 16. 2. 1884.
  - 42/ Středočeské muzeum Roztoky u Prahy, fond Rodina Braunerova, inv. č. 8/90, dopisy Augusty Braunerové Anně Bourgesové z 24. 3. 1885 a 13. 2. 1885.
  - 43/ P. H. TOMAN, c. d., s. 14.
  - 44/ LA PNP Praha, Z. Braunerová - soukromá korespondence, neinvest., dopisy Zdenky Braunerové Anně Bourgesové z 14. 2. 1884 a 22. 1. 1884.
  - 45/ LA PNP Praha, Z. Braunerová - soukromá korespondence neinvent., dopis Zdenky Braunerové Anně Bourgesové z 20. 6. 1884; Středočeské muzeum Roztoky u Prahy, fond Rodina Braunerova, inv. č. 8/90, dopis Zdenky Braunerové Anně Bourgesové z 14. 6. 1885; LA PNP Praha, fond Karel Havlíček Borovský, inv. č. 14/B/3, dopis Zdenky Havlíčkové Filipce Hrázské z 8. 8. 1866.
  - 46/ Středočeské muzeum Roztoky u Prahy, fond Rodina Braunerova, inv. č. 8/90, dopis Zdenky Braunerové Augustě Braunerové z 6. 2. 1886.
  - 47/ LA PNP Praha, Z. Braunerová - soukromá korespondence, neinvent., dopis Zdenky Braunerové Anně Bourgesové z 28. 11. 1883; V. HELLMUTH BRAUNER, Přátelství básníka a malířky, Praha 1941, s. 77-79.
  - 48/ F. STREJČEK, O Svatopluku Čechovi, s. 86; LA PNP Praha, fond Karel Havlíček Borovský, inv. č. 14/B/3, dopis Amalie Trojanové Zdenky Havlíčkové b.d.; Středočeské muzeum Roztoky u Prahy, fond Rodina Braunerova, inv. č. 8/90, dopis Zdenky Braunerové Augustě Braunerové z 6. 2. 1886 a dopis Anny Bourgesové Augustě Braunerové z 9. 8. 1886.
  - 49/ LA PNP Praha, Z. Braunerová - soukromá korespondence, neinvent., dopis Zdenky Braunerové Anně Bourgesové z 6. 3. 1884; Středočeské muzeum Roztoky u Prahy, fond Rodina Braunerova, inv. č. 8/90, dopis Zdenky Braunerové Augustě Braunerové z 14. 6. 1885.
  - 50/ Středočeské muzeum Roztoky u Prahy, fond František Brauner, inv. č. 7/90, předplatné Augusty Braunerové na periodikum Národní listy; LA PNP Praha, Z. Braunerová - soukromá korespondence, neinvent., dopisy Zdenky Braunerové Anně Bourgesové z ledna 1884 a 9. 12. 1883; První česká matka po smrti upálena, Čech z 28. 10. 1890; LA PNP Praha, fond Karel Havlíček Borovský, inv. č.

14/B/3, dopis Laury Hanušové Zdence Havlíčkové ze šedesátých let
19. století; blíže pozn. č. 4.

51/ LA PNP Praha, Z. Braunerová - soukromá korespondence,
neinvent., dopis Anny Bourgesové Zdence Braunerové z 13. 3. 1887.

Jitka KODROVÁ

Die Familie Brauner

(Ein Beitrag zum Studium des Alltagslebens der bürgerlichen Gesellschaft Prags in der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts)

Die Studie bemüht sich, auf Grund des Briefwechsels der Familie Brauner, der Familienfreunde sowie der Memoiren einiger Zeitgenossen Brauners das Alltagsleben der Familie Brauner (Dr. jur. František Augustin Brauner) zu rekonstruieren. Obwohl sich die Studie mit dem Briefwechsel nur einer Familie befaßt, bietet die analysierte Korrespondenz ein relativ plastisches Bild des Alltagslebens in Prag im Zeitraum von 1850-1890 an. Im Hintergrund dieses Bildes sind die europäischen Strömungen bemerkbar, die im 19. Jahrhundert eine neue Resonanz fanden. Die Briefe berichten sowohl über die alltäglichen Sorgen der einzelnen Familienmitglieder sowie über deren gegenseitigen Beziehungen, als auch über die Denkweise des Menschen im tschechisch - deutschen Milieu. Es handelt sich dabei um denjenigen Angehörigen der oberen Schicht der damaligen bürgerlichen Gesellschaft, der einen aktiven Anteil einerseits am politischen Leben, andererseits an der Wertorientierung seiner eigenen Familie hatte. Der Aufsatz befaßt sich in erster Linie mit der Stellung der Hausfrau. Im Mittelpunkt des Interesses der Forschungen stand Frau Brauner als die Ehefrau des tschechischen bürgerlichen Politikers und Juristen. Gleichzeitig wurde auch die Rolle Frau Brauner als Mutter geforscht. Im Briefwechsel der Familie Brauner spiegeln sich auch die Ereignisse des Prager Kulturlebens. Für die Familie Brauner war die russisch - französische Polarität im Bekanntenkreis von Bedeutung. Eine gewisse Rolle spielte auch der allgemeine Einfluß der bürgerlichen Gesellschaft des 19. Jahrhunderts, und zwar die Inspiration im Lebensstil der Adeligen.

Zdeněk BEZECNÝ

KAREL V. ZE SCHWARZENBERKU
(Životní styl šlechtice přelomu 19. a 20. století)

Dějiny nejsou jen dějinami vítězů. Poražení bývají totiž často méně hodni zapomenutí. To je i případ české šlechty na konci 19. a počátku 20. století. Viděna pohledem úzce nacionálním nebo sociálně třídním, nevešla se často do obrazu společnosti těch let, anebo se přinejlepším tísnila až kdesi u pravé lišty rámu. Úkol zakomponovat ji na pravé místo, aby vynikla její skutečná podoba a sounáležitost, bude obtížný. A přitom již v roce 1968 upozorňuje Jiří Kořalka ve své eseji *Národ bez státu*, že "nelze v našich dějinách zanedbávat význam bohemistické, takzvané historické šlechty".^{1/} Tento význam je nutno sledovat ve všech rovinách - politické, ekonomické, sociální i kulturní.

Nezájem o studium života šlechty v minulém a na počátku tohoto století odráží i nevelké množství odborné literatury, která byla u nás tomuto tématu věnována.^{2/} Dějinné sepětí podunajského prostoru a jednotící role, kterou v něm šlechta hrála, však umožňuje využít rakouskou a maďarskou literaturu i k poznání dějin české aristokracie.^{3/} Rozhodující pro další bádání bude především využití dosud spíše opomíjeného pramenného materiálu, jež skýtají rodinné archivy předních českých šlechtických rodin. K těm nejvýznamnějším patří Rodinný archiv schwarzenberského druho-rozenectví, uložený v Státním oblastním archivu Třeboň. Jeho podstatnou část tvoří osobní pozůstalosti jednotlivých členů rodu, které se mohou stát podkladem pro vypracování jejich biografii. Množství dochovaného materiálu umožňuje rekonstruovat nejen veřejný život a významné činy orlických Schwarzenberků, ale dovoluje nahlédnout blíže do jejich způsobu myšlení a životního stylu v jeho každodenních projevech.

O tento typ životopisu šlechtice z přelomu 19. a 20. století jsem se pokusil v této stati. Hlavním zdrojem informací byla pozůstalost Karla V.

ze Schwarzenberku, která zahrnuje kartony 353-377, z ní pak především prameny osobní povahy, deník a korespondence.

Deník z let 1896-1900 je unikátním pramenem pro poznání dětství Karla V. ze Schwarzenberku. S dětskou upřímností jsou v něm zaznamenávány všechny podněty, které obklopovaly mladého aristokrata - způsob zábavy, společenské styky, průběh vzdělávání a výchovy. Škoda, že podobné zevrubné záznamy nevedl Karel V. i v pozdějších letech. Částečně je však nahrazuje korespondence, a to především s blízkými příbuznými (otcem Karlem IV., dědem Karlem III., strýcem Bedřichem, manželkou Eleonorou). Součástí písemné pozůstalosti Karla V. ze Schwarzenberku jsou i vzpomínky vychovatele Františka Pekaře a archíváře Mansveta Jakubičky, sepsané těsně po jeho smrti. Ty obohacují poznání o pohled nearistokrata na život šlechtice. Zvláštním pramenem jsou pozvánky na plesy, obědy, večere a výkazy zastřelené zvěře na honech, doplněné o seznam zúčastněných lovců, z nichž lze poznat bohatství společenského života Karla V.

Objektem zájmu se stal kníže Karel V. ze Schwarzenberku, příslušník starého, původem franckého, později počestlého šlechtického rodu. Vzhledem ke krátkosti jeho života mu nebylo dáno zasáhnout významněji do "velkých dějin". Zajímal nás spíše jako příslušník určité sociální vrstvy. Na jeho osobě se pokusím ukázat její určité typické rysy. Nebude se jednat o klasickou biografii. Budu sledovat formu života, vnější projevy, způsob myšlení a jednání.

Výchova a vzdělání mladého šlechtice

"Její Jasnost paní kněžna Marie ze Schwarzenberku 26. února v 7 hodin 30 minut šťastně povila prvorozeného syna".^{4/} Tak zní zpráva, zasláná 27. února 1886 z Prahy na Orlík. Ta obsahuje navíc i příkaz rozdělit 400 zlatých mezi jednotlivé farnosti k obdarování chudých. O den později byl malý princ pokřtěn, obdařen hned celou řadou jmen, Karel Bedřich Alfons Ignatius Alexandr Marie. Obřad probíhal v kostele sv. Vojtěcha v Praze a křest vykonal tamní farář P. Janota.^{5/}

Toho února roku 1886 přišel na svět další z orlických Schwarzenberků. Již čtyři generace ho dělily od slavného předka a zakladatele druhorozenectví, maršálka Karla Filipa, jenž svými činy sehrál významnou úlohu v prologu k "dlouhému" 19. věku, které se nyní chýlilo k svému epilogu. A právě tento epilog a jen tento epilog byl dobou přisouzenou životu a skutkům právě narozeného dítěte. Malý princ se narodil jako prvorozený syn Karla IV. ze Schwarzenberku a Marie, rozené hraběnky

Kinské z kostelecké větve rodu. Prarodiče z otcovy strany byli Karel III. ze Schwarzenberku a Vilemína z Öttingen-Wallersteinu, z matčiny pak Bedřich Karel Kinský a hraběnka Sofie z Mensdorff-Pouilly. Z národnostního hlediska byl jeho původ česko-německo-francouzský. Je možné však v tomto případě skutečně zodpovědně hovořit o národních kořenech, když šlechtě byl bližší pocit příslušnosti ke stavům té či oné země než přináležitost k národu vymezenému v jazykovém smyslu? Těžko je možné prohlásit, že princ Schwarzenberg se narodil Čechem (stejně jako Němcem). Narodil se však v Čechách jako příslušník zemské šlechty. Další otázkou je pak princova mateřština. Lze se jen dohadovat, který z jazyků si osvojil dříve, zda první slova řekl česky či německy. Víme, že později užíval oba jazyky rovnoměrně.

Ještě k jedné záležitosti předchozí genealogický vývod poslouží. Představuje totiž nejužší rodinný kruh mladého aristokrata. Ten však byl záhy narušen předčasným úmrtím matky. Zemřela v roce 1889 na tuberkulózu. Přes veškerou zaneprázdněnost politickou a hospodářskou činností i společenskými povinnostmi zachovával si otec Karel IV. ze Schwarzenberku vliv na výchovu svého syna, o čemž svědčí jeho korespondence.^{6/} Častým společníkem a vzorem Karla V. byl jeho dědeček Karel III., muž nápadného zevnějšku i intelektu. Ten byl i jeho učitelem "rytířských ctností", lovu a jízdy na koni.^{7/} K užší rodině náležel i strýc Bedřich, velkostatkář v Tochovicích, princův důvěrník v pozdějších letech.

Vlastní každodenní opatrování, výchova a vzdělávání však náležely tomu pověřeným osobám, chůvě Vilemíně Bohdanecké a vychovateli ThDr. Františku Pekařovi. Vztah k chůvě nebyl nikterak idylický. Byla zřejmě tou osobou, jež musela vydávat nepopulární příkazy a vykonávat výchovná opatření, a proto bylo možné nalézt v Karlově deníku její karikaturu, přezdívku "babizna baba" a vyznání, "že ho dopaluje".^{8/} Ze strany slečny Bohdanecké tyto antipatie nebylo možné sledovat, byla hrdá na svůj pobyt u dědičného prince a i později vzpomínala na období jeho mládí a sdílela s ním, snad upřímně, radosti jeho dalšího života.^{9/}

František Pekař, muž přísného zevnějšku i chování, vstoupil do princova života s věkem, kdy bylo třeba zahájit výuku. Stal se Karlovým každodenním společníkem, bděl nad jeho mravy i vzděláním a sáhl dokonce k výprasku, když bylo potřeba.^{10/} Bylo mu umožněno v mnohém ovlivňovat jeho názory. Velebný pán, jak se mu u Schwarzenberků říkalo, rozšířil řady šlechtických vychovatelů. Páter Pekař nebral však úkol jako dočasné zabezpečení před dalším vzestupem. Zůstal na Orlíku jako emeritní vychovatel a archivář po celý život. Duch jeho výchovy byl katolický, daný celkovým ovzduším v rodině i vzděláním vychovatele,

a vlastenecký, založený na lásce k Čechům a jejich dějinám.

V deseti letech princ Schwarzenberg vstoupil na akademické gymnázium, věren tak rodinné tradici. Vzdělával se zde již jeho otec i strýc Bedřich. Po předchozí dubnové návštěvě u ředitele Antonína Truhláře složil v červnu 1896 zkoušky k přijetí na tento prestižní ústav, jehož absolvování bylo jakousi vizitkou češství. Zkoušky se konaly z náboženství ústně, z češtiny a počtů ústně i písemně. Návrat ze zkoušek byl skutečně triumfální. Orlík byl slavnostně vyzdoben, samé prapory a koberce. K úspěšnému složení přijímacích zkoušek mu byla věnována flobertka.^{11/} O ovlivnění gymnaziálním prostředím však nemůžeme příliš uvažovat. Školu princ navštěvoval jako privatista, to znamená, že nedocházel na výuku, ale skládal pouze předepsané zkoušky. Zkoušející mu mohli být pro jeho urozený původ nakloněni, jak sám přiznával v dopise strýci Bedřichovi, v němž píše: " ... Já jen s nápadným přihmuřováním očí ze strany profesorů přispěl jsem 9 ku vyrobení 16 výborných..."^{12/} Známe však pečlivost, s jakou se připravoval, a proto se jednalo bezpochyby o nadsázku. Pozoruhodné byly princovy znalosti z náboženství. Vyučoval a zkoušel je profesor Havránek. O zkoušce prince Schwarzenberka vyprávěl kardinálovi Skrbenskému: "To bylo hotové rigorosum z dogmatiky fundamentální. Dal jsem mu nejtěžší otázky, jen tak na zkoušku, co řekne, ale on všemu výborně rozuměl."^{13/} Nadmíru spokojen byl i profesor dějepisu Zikmund Winter, udivený princovými detailními znalostmi. Při výuce češtiny nabyt Karel V. správnosti jazykové, kterou ještě po letech osvědčoval při opravování gramatických chyb svých úředníků.^{14/} Měl možnost, ba přímo povinnost seznámit se s předními díly českých autorů. Četl Arbese, Erbena, Hála, Heyduka, Jiráka, Klicperu, Mácha, Němcovou, Nerudu, Ráise, Světlou, Třebízského, Tyla, Vrchlického, Zeyera, a další.^{15/} Gymnázium ukončil 8. července 1904 maturitou z náboženství, latiny, řečtiny, dějepisu a zeměpisu, matematiky, fyziky, přírodopisu, filozofické propedeutiky. Znamka z němčiny byla udělována na základě semestrálních hodnocení.^{16/} V průběhu gymnaziální výuky byl Karel V. soukromě vzděláván ve francouzském jazyce madmoiselle Mureéovou a v angličtině Miss Dawsonovou.^{17/} K znalosti němčiny, češtiny, řečtiny a latiny přibyly tak další dva jazyky.

Maturita byla mladému aristokratovi vstupenkou na vysokou školu. Dne 15. prosince roku 1904 se stal studentem Právnické fakulty české Karlovy univerzity. Úspěšně prošel kolokvií z německých právních dějin a římského práva. Studium rakouských dějin zakončil 21. července 1906 státní zkouškou s prospěchem "dobrým s vyznamenáním", který odpovídal dnešnímu výborně. Se stejným výsledkem složil v říjnu 1909 judičiální

zkoušku z obchodního a směnečného práva. Působení na fakultě završil 24. ledna 1910 státnicí ze správního práva a státní vědy. Jeho profesory byli Rieger, Ott, Kapras, Heyrovský. Zájem projevoval Karel především o právní dějiny a státní právo, zvláště pak o přednášky profesora Čelakovského, což mohlo být důkazem smyslu pro historické právo a právní kontinuitu.^{18/} Přímý vliv pedagogů na formování osobnosti prince Schwarzenberka nelze prokázat. Nezůstalo však jen u práv. V roce 1910, již jako ženatý, nastoupil na národohospodářskou fakultu mnichovské Ludviko-Maxmiliámovy univerzity. Zde studoval obory týkající se lesního hospodářství. V Mnichově strávil dva semestry, letní roku 1910 a zimní roku 1911. Tohoto roku skončil i čas vzdělávání prince Karla V. ze Schwarzenberku a začala doba služby.

Nezanedbatelným rysem princova charakteru byla uvědomělá sebevýchova. Podle svědectví pátera Františka Pekaře měl ve svých jedenácti letech knížečku, kam si psal ctnosti a sám si z nich dával známky.^{19/} Podobné sebeumravňování a sebekritiku bylo možné nalézt i v jeho deníku.^{20/} Již od nejútlejšího věku si uvědomoval své postavení aristokrata, který je více než kdo jiný zavázán tradici své rodiny a svého stavu. V jeho chování bylo vidět jistou upjatost, ale i noblesu.

Zamyslíme-li se nad výchovou a vzděláním mladého Karla V. ze Schwarzenberku, objevíme cíl tohoto snažení. Tím je příprava k životu vysokého šlechtice se vším, co toto společenské postavení na konci 19. a na počátku 20. století přinášelo,^{21/} k důstojnému naplnění životního stylu rakouského aristokrata. K němu patřilo skvělé vystupování, které umožňovalo pohybovat se ve všech kruzích, kvalitní vzdělání jako příprava na budoucí službu společnosti i správu rodinného majetku a neomezenost národností, daná dokonalou jazykovou průpravou.

Život aristokrata

V průběhu 19. století doba nutila šlechtu přizpůsobit se. Tradice velela dívat se zpět a zůstat pevným ve svých zásadách. Životem aristokracie prorůstala jistá společenská schizofrenie. Bylo třeba brát na vědomí novou skutečnost, a přitom udržet z léty vytříbeného životního stylu co nejvíce. I v životě Karla V. ze Schwarzenberku byly vidět odlesky tohoto tradičního životního způsobu. Snad nejvíce se projevoval v typických šlechtických zábavách. K těm patřil především lov.

Ve svých deseti letech dostal mladý princ od otce první pušku, malorážní kulovnici, zvanou flobertka, a začal lovit. Zprvu jen žáby, veverka a ptáky, nikdy však ne ptáky užitečné, vždy jen škůdce. Sám často a rád

doprovázel otce i děda na honech a pozoroval zvěř. Své postřehy si zaznamenával do deníku.^{22/} Ke svým dvanáctým narozeninám obdržel již skutečnou loveckou pušku a "Jagdbuch" k zapisování úlovků. V osmnácti letech zastřelil prvního jelena a při té příležitosti obdržel Lancknechtův lovecký tesák, památku po slavném prastrýci a zároveň významné ocenění pro mladého lovce.^{23/} Hony a čekané byly nejčastějším tématem jeho deníkových zápisků i korespondence s blízkými.^{24/} Podzimní hony byly pro šlechtu jednou z nejvýznamnějších událostí, místem setkání s příbuznými, politických i hospodářských jednání, ale i prostou zábavou. U Schwarzenberků na Orlíku se konaly každoročně v září, říjnu a listopadu za účasti příslušníků nejvyšší aristokracie, z velké části jejich příbuzných, bližších či vzdálenějších, ale i členů panovnických rodů. Roku 1906 navštívil hon na Orlíku arcivévoda Karel, v roce 1910 František Ferdinand d' Este a arcivévoda Bedřich, v roce 1912 vévoda Albrecht Württemberský.^{25/} Kromě domácích se účastnil princ Karel V. honů na panstvích svých šlechtických příbuzných a přátel, z nichž nejslavnější a největší byly na Hluboké u Schwarzenberků. Tato lovecká zábava byla výlučnou záležitostí šlechty a také pouze ona se jí zúčastňovala (kromě knížecích zaměstnanců, jejichž úkolem byl zdárný průběh honu a úspěch lovců). O pohodlí účastníků honu bylo postaráno v loveckých zámečcích. Na panstvích orlických Schwarzenberků to byly Tyrolský dům, budova postavená v alpském stylu, která se nacházela ve květovské oboře, a Karlov, malý barokní zámek nedaleko Čimelic.

Lov byl pro většinu šlechty přelomu 19. a 20. století skutečnou posedlostí (snad i realizací dědičných rytířských tužeb). Nejinak tomu bylo i u Karla V. ze Schwarzenberku. Za svůj krátký život složit 16 680 kusů zvěře, z toho 61 jelenů, 141 srnců, 3 916 zajíců, 2 992 bažantů, 4 063 koroptví.^{26/} Není divu, že zatoužil po loveckém dobrodružství i mimo domácí obory. To mu umožnila přítelkyně hraběnka Czapská, která ho pozvala na návštěvu svého revíru v Litvě. Stalo se tak v září roku 1910. Svědectví o tom zanechal ve svém článku S puškou v ruce v litevských lesích.^{27/}

Ke středověkému rytíři patřil neodmyslitelně kůň a toto ušlechtilé zvíře doprovázelo i další generace nobilitovaných. Rodiny Auerspergů, Kinských, Pálffyů jsou neodmyslitelně spjaty s dostihovým sportem a hipologií.^{28/} Ač přínos Schwarzenberků v této oblasti nebyl nikterak výrazný, přesto i u nich byl vidět vztah ke koním a jezdeckví. K tomuto vztahu byl odmala veden i Karel V. Z počátku jezdil na poníku, později na klisně Favoritě pod vedením svého dědečka Karla III.^{29/} Kůň byl jeho společníkem i v době vojenské služby, kterou odbýval u schwarzenberských

hulánů v Haliči. Později ho doprovázel při jeho polských cestách.

Konec 19. století přinesl nový dopravní prostředek - fascinující, dobrodružstvím a benzinem vonící automobil. Ten nenechal chladným nejednoho mladého šlechtice. Dne 6. února roku 1914 koupil kníže Schwarzenberg u firmy Sichrovský v Praze za 6 000 korun automobil značky Benz a zároveň dal přivést z Pardubic 8 000 kilogramů benzínu.^{30/} V květnu toho roku získal osvědčení o řidičské zkoušce a stal se členem Českého klubu automobilistů. Ve zbývajících měsících před vypuknutím války mohli Orličtí vidět knížete pána, jak téměř šedesátikilometrovou rychlostí brázdí místní cesty při návštěvách dvorů a patronátních far.^{31/} Ještě jeden zázrak moderní techniky okouznil mladého Schwarzenberka. Byl to fotoaparát, který ho provázel na jeho cestách.

Jízda na koni nebyla jediným sportem, který Karel V. provozoval. Od roku 1904 byl členem Prager Fecht Societé, prestižního šermířského klubu, sdružujícího ve svých řadách nejen českou aristokracii, ale společenskou smetánku vůbec (členy byli například i podnikatelé Wittgenstein a Daněk). Kromě toho navštěvoval i Český šermířský klub.^{32/} Sportem hodným šlechtice, navíc upomínajícím na anglické vzory, byl tenis. Ten princ Schwarzenberg hrál jako člen 1. českého lawn-tennis klubu, který měl sídlo na Štvanici, jinak nazývané Velké Benátky. V době vysokoškolských studií byl členem Akademického sportovního klubu (1906) a München Tennis Clubu (1910 - 1912). Zasedal i v čestných výborech tenisových turnajů, které probíhaly na Štvanici v letech 1905-1906 a 1910 až 1914. Spolučleny mu byli hrabě Vratislav z Mitrovic, baron Ringhoffer, princ Lobkovic, baron Kraus, ale i Jiří Guth, Václav Tille či pražský starosta Karel Groš.^{33/}

Z kolektivních sportů se princ Karel oddával kriketu a fotbalu. V roce 1905 byl dokonce členem klubu Slavia Praha. Právě v tomto roce vznikl i šlechtický fotbalový tým, jehož sestavu se nepodařilo zjistit a který zřejmě ještě téhož roku zanikl. Jeho trenérem byl slávista Miroslav Horáček, jemuž byl svěřen úkol "šřit sport v nejvyšších kruzích". Tento tým nobilitovaných sehrál i jeden zápas, a to se starou gardou Slavie.^{34/} Oblíbeným zimním sportem té doby bylo bruslení, tehdy jakési proměnování po ledě. Nevyhýbal se mu ani princ Schwarzenberg na Orlíku i na pražských kluzištích.^{35/} K postavení aristokrata patřilo čestné členství v dalších sportovních klubech. Tak byl Karel V. členem Klubu českých turistů, pro nějž zorganizoval v roce 1914 výlet na Orlík,^{36/} České ústřední jednoty velocipedistů, Touring Club de France i Österreichischer Flotten-Verein.^{37/}

K šlechtické zábavě té doby náleželo cestování. Jako dítě vykonal princ Schwarzenberg s rodiči cestu do Vratislavi a do Nordney v severním Německu. Tam jel přes Děčín, Drážďany, Magdeburg a Brémy. V Nordney spatřil poprvé v životě moře.^{38/} Později často cestoval do Německa a do Belgie. S oblibou navštěvoval i Polsko, lépe řečeno jeho německou a ruskou část.

Pojem šlechtická zábava měl poněkud širší obsah, než jaký za ním vidíme dnes. Lov, jízda na koni a šerm jsou jedněmi z konstitutivních prvků životního stylu aristokrata přelomu 19. a 20. století.^{39/} Nejednalo se o pouhou činnost za účelem pobavení a ukrácení času. Tyto činnosti byly po léta kultivovány. Bylo v nich s trochou nadsázky vidět dědictví "rytířských časů". Lpění na nich mělo i jistý rys historismu a tradicionalismu, který byl oporou životního stylu aristokracie. Co se týče zájmu mladého Karla V. o tehdy moderní sporty, hlavně tenis, snad v něm bylo možné najít odezvu na anglické vlivy v tehdejší prostředí i snahu české šlechty zapojovat se do vytváření "high society" v moderním smyslu. Právě tato snaha o prolínání nobilitovaných a nenobilitovaných a jejich vzájemné ovlivňování je fenomén typický pro přelom 19. a 20. století.

Dvojí společnost

V druhé polovině minulého století došlo u šlechty k rozštěpení reflexe společnosti. Demokratizační tendence hlásaly rovnost, v myslích aristokratů přetrvávalo vědomí nadřazenosti. I na sociálních vztazích Karla V. lze pozorovat diferenciaci, svědčící o chápání společnosti jako rozdělené. Dětský svět prince Schwarzenberka tvořili kromě rodiny a vychovatelů ještě další šlechtičtí příbuzní a přátelé. Častým hostem na Orlíku byl strýc František Thun, český místodržící, hrabě Jindřich Hoyos, bratr Karlovy nevlastní matky, či strýc František Kinský. V doprovodu dospělých se Karel stýkal s příslušníky hraběcího rodu Coudenhove, z něhož pocházel poslední pražský místodržící, knížecího rodu Ottingen-Wallersteinů, s kterými byl spřízněn ze strany babičky, manželky Karla III., s jindřichohradeckými Černíny, s hrabaty Clam-Gallas, u nichž poznal i svou budoucí manželku Lory, s Colloredo-Mansfeldy, Lobkovici, mimo jiné i s Jiřím Kristiánem knížetem z Lobkovic, nejvyšším zemským maršálkem a politickým souputníkem jeho děda, s bechyňskými Paary, s Rohany, Sylva-Tarouccy i Pálffy.^{40/} Příležitostmi k setkání byly především rodinné slavnosti a hony.

Mezi urozenými si hledal Karel V. i své dětské přátele. Zřejmě nejbližší mu byly děti Alphy a Elisalex Clary-Aldringen, důvěrně zvaná Klářata.

S těmito potomky teplického knížecího rodu se stýkal na Orlíku a u dědečka Kinského v Kostelci nad Orlicí. S nimi hrál zajímavou hru na "panovníka". Každý měl svou vymyšlenou zemi s vlastními dějinami i mapou, v Karlově případě to byl "Kikerlburg, das Land der Träume", o kterou vedli diplomatická jednání a války.^{41/} Nejintenzivnější společenské styky zažíval během svých pobytů v Praze, tedy zpravidla v zimě a na jaře. Tam každou neděli probíhaly střídavě v jednotlivých palácích dětské dýchánky. Šlechtické děti si tam za dozoru svých vychovatelů hrály a zápasily. Rozdělily se podle národností a soupeřily mezi sebou. Nejednou to odnesla i některá váza.^{42/} Mezi neurozenými dětmi neměl Karel skutečné přátele. Jako výjimku je možné uvést Karla Kroha, syna lesního v revíru Květov, s nímž zažil úsměvné dobrodružství. Strašili spolu v přestrojení za ducha hajného a tato klukovina se mu velmi líbila. Karla Kroha si oblíbil natolik, že mu nedlouho poté daroval hodinky v ceně 10 zlatých.^{43/} Z této příhody však vyplývá, že se neurozenému prostředí sám nevyhýbal, spíše mu nebylo umožněno se s ním blíže stýkat. A tak jediní nešlechtici, kteří se pohybovali v jeho blízkosti, byli schwarzenberští zaměstnanci, které by bylo možné z hlediska tehdejšího stále živého patriárchálního pocitu považovat za jakousi širší rodinu. V době dětství a mládí Karla V. čítala domácnost jeho otce 17 osob (včetně komorníka, lovčího, kočího, štolbů, sloužících, kuchaře). Připočteme-li k tomu domácnost Karla III., obklopovalo mladého prince okolo 40 osob v zaměstnaneckém poměru.^{44/}

Styky Karla V. ze Schwarzenberku s občanskou společností se staly častějšími až po zahájení vysokoškolského studia v roce 1904. Právě toho roku přijal členství v Národní besedě, v níž činně pracoval. Zvláště pak se účastnil pořádání slavnostních plesů. V letech 1904 - 1909 byl členem plesových výborů a jeho účast v předtančení byla ozdobou celé události.^{45/} Z Národní besedy pocházela i známost s rodinou Podlipných a Pinkasů. V roce 1912 se společně s doktorem Bedřichem z Lobkovic podílel na přeměně plesového výboru v Český pánský klub.^{46/} Zároveň byl členem Akademického čtenářského spolku. Účast v akcích reprezentujících občanskou elitu nevyklučovala u Karla V. vědomí aristokratické výlučnosti a nebránila mu ve styku se společenstvím jemu rovnorodých. V roce 1905 se stal členem společenského klubu Adels-Ressource Prag, jehož prezidentem byl hrabě Karel Buquoy.^{47/} Více o jeho společenských kontaktech bylo možné vyčíst z dochovaných pozvánek na domácí slavnosti, soireé, čaje a večeře, které se konaly během pobytu v pražském paláci v měsících lednu až dubnu. Převahu zde měla vyšší historická šlechta, byly zde i některé rody novoštitné (Ringhoffer, Daubek) a jen

několik málo měšťanů (Podlipný, Trkal).^{48/}

Při vší možné snaze porozumět občanskému prostředí platilo pro příslušníka starého šlechtického rodu i začátkem 20. století jedno neporušitelné pravidlo. To se týkalo výběru životní partnerky, která měla být z aristokratické rodiny rovnající se svou starobylostí a významem jeho. Nejinak tomu bylo u Karla V. ze Schwarzenberku. Nebylo třeba však tuto záležitost dramatizovat úvahami o sňatcích uskutečněných po domluvě rodičů přes odpor dětí. Je zřetelné, že při rozsáhlých společenských stycích převážně v prostředí vyšší aristokracie nebylo těžké vyhlédnout si nastávající choť a seznámit se s ní. Jeho vyvolenou se stala hraběnka Eleonora Clam-Gallasová, dcera Františka hraběte Clam-Gallase, pána na Frýdlantě, a Marie, rozené hraběnky Hoyosové, sestry Karlovy nevlastní matky. Sňatku nebylo na překážku ani rozdílné politické smýšlení otců. František Clam-Gallas patřil do tábora ústavověrné šlechty, Karel IV. ze Schwarzenberku náležel ke konzervativním velkostatkářům. Tak mohlo dojít v květnu roku 1908 k zasnoubení a 5. února 1910, po předchozím písemném souhlasu otce, k svatbě. Karel V., princ ze Schwarzenberku, a Eleonora, hraběnka z Clam-Gallasu, byli oddáni v 11 hodin za účasti obou rodin v minoritském kostele ve Vídni. Po slavnosti, na které přednesl otec Karel IV. řeč o významu sblížení dvou historických rodů,^{49/} odjeli novomanželé domů, kam dorazili kolem půlnoci. Ubytovali se v Tyrolském domě, neboť Orlík nebyl v ten čas obydlen, tedy ani vytopen. V Tyrolském domě se zdrželi do 10. února. Na ten den byl naplánován slavnostní příjezd na Orlík. Po svolení okresního výboru byla na příjezdové cestě od přívozu přes Vltavu k Orlíku postavena slavobrána o rozměru 4,5 x 4,5 metrů a deset chvojím zdobených sloupů s prapory ve schwarzenberských a clamovských barvách. Podobné slavobrány byly i na Zvíkově a na silnici u odbočky k Rájím. Na levém břehu Vltavy vítala novomanžele delegace starosedelského obecního zastupitelstva. Při příjezdu na Orlík zahrála vojenská hudba fanfáry a slečna Marta Šilhánová jménem úřednictva předala Eleonoře kytici a pronesla česky a německy uvítací řeč. V sedm hodin večer byly všechny budovy slavnostně osvětleny a o půl hodiny později hosté shlédli ohňostroj. V osm hodin pak probíhal koncert vojenské kapely ve vyzdobeném sále Na prádle.^{50/}

Projev přednesený na Orlíku při uvítání novomanželů zněl: "... S nadšením a vřelou účastí vítáme a slavíme dnešního dne událost velévýznamnou, nejen pro Vaše Jasnosti a vysoceknížecí rod, nýbrž i pro veškeré věrné úřednictvo, které vážou nerozlučné, nezničitelné svazky věrné oddanosti a lásky ku vysokému tomuto rodu. Vaše Jasnost přivádí

dnes do svého sídla družku svého budoucího života, přivádí ji k nám, kdy ještě tisíce blahopřejných slov vynesných bohatýry víří v mysli Vaší Jasnosti. V tyto projevy mísí se dnes nepatrná snad, ale poctivá ozvěna prostých srdcí a Vám věrně oddaných duší a vítá Vaší Jasnost jako předobrého pána, laskavého, mocného příznivce a budoucího vůdce...^{51/} Tak se stavěli ke svému budoucímu pánovi schwarzenberští úředníci. Jejich úcta by se dala vysvětlit zaměstnaneckým poměrem. Neholdovali však jen oni, jak o tom svědčily verše Václava Michálka, řídicího učitele v Osově:

" Perla vzácná přejasného svitu
jako hvězda ranní na blankytu
nebes při lúně jasně zářící
zdobí korunu, korunu slavnou knížecí,
kde lesklé drahokamy,
ceny velké, sobě samy
tmelem lásky spájejí,
z ctností vínek spřádají.
Mezi těmi vynikají zvláště,
ač vždy skryty pod skromností pláště
světce, známá štědrost a dobrota,
jimiž vždycky zmírněny jsou zloby záště
požár, nemoc, sirota, nuzota."^{52/}

Tento výtvor není jedinou devotní deklamovánkou, kterou státní zaměstnanec zasypával knížecí rod Schwarzenberků.

Svatební cesta Karla V. a jeho ženy směřovala do Belgie k tetě, pozdější kněžně Clary-Aldringenové. Zde se setkal s vysokou aristokracií království, princem de Ligne a vévodou Urselem.^{53/} V březnu téhož roku odjel s manželkou do Mnichova, kde začal studovat na místní univerzitě. Ani zde společensky nezahálel. Stal se členem mnichovského Herren-Clubu, golfového a tenisového klubu. Navštěvoval šlechtické domy i dvůr Wittelsbachů.^{54/}

Charakterizujeme-li společenské styky Karla V., nesmíme opomenout ani vztah k vládnoucímu habsburskému domu. V roce 1906 osobně poznal Františka Josefa I., který se na cestě do Liberce zastavil v Kutné Hoře, kde ho očekávala delegace české šlechty. Císař se měl zdržet původně i v Sedlci, jenž patřil Schwarzenberkům, ale sešlo z toho.^{55/} Častější byla jeho setkání s následníkem trůnu Františkem Ferdinandem. Nebylo divu, vždyť jeho otec, Karel IV. ze Schwarzenberku, patřil k okruhu přátel konopišťského pána. Syn pak navštívil arcivévodu na Konopišti nejméně třikrát (1909, 1912 a 1913).^{56/}

Již od dětství dostával Karel V. měsíční kapesné, které činilo zpočátku deset, později dvacet korun měsíčně. To se na začátku vysokoškolského studia změnilo v pravidelnou měsíční apanáž ve výši dvě stě korun. V roce 1906 čítala již čtyři sta korun, v témže roce pak v souvislosti s vojenskou službou byla zvýšena o další dvě stě. Po svatbě v roce 1910 bylo princovi Schwarzenberkovi vypláceno ročně dvacet tisíc korun, po narození syna o rok později byla suma zdvojnásobena. Navíc byl již od patnácti let majitelem vlastního osobního jmění. To vzrostlo z původních osmdesáti tisíc v roce 1901 na téměř sto tisíc v roce 1909. Toto jmění zahrnovalo i dům v Kosteleckých Břehách na Milevsku.^{57/} Sumy, kterými mladý Schwarzenberg disponoval, nebyly nikterak závratné, ale stačily k velmi čilému společenskému životu a navíc ho učily jisté hospodárnosti, tolik důležité pro budoucího opatrovatele rodinného svěřenectví.

Karel V. ze Schwarzenberku měl možnost se osobně setkat s habsburskými arcivévody i příslušníky bavorského rodu Wittelsbachů. Běžně se pohyboval ve společnosti sobě rovnorodých, ale nevyhýbal se ani kultivovaným společníkům z řad měšťanstva. Rozpětí jeho sociálních vazeb bylo skutečně značné, ale také vnitřně diferencované. Žil vlastně ve dvou různých prostředích. Osobně bližší, intimnější, reprezentované rodinou, příbuznými a nejbližšími přáteli, mu bylo šlechtické, do značné míry uzavřené, stavovské. Patřilo sem i okolí tvořené schwarzenberskými zaměstnanci. Na druhé straně stála moderní, nově se utvářející společnost. Ta hodlala definovat svou elitu a chtěla do ní zapojit i aristokracii. A skutečně se jí to v některých případech dařilo (např. v osobě Karla V. ze Schwarzenberku). To však nebylo možné považovat za úplné prolomení společenských bariér mezi urozenými a neurozenými. Jejich vzájemné prolínání se dělo jen v jedné rovině, v rovině vytváření jakési špičky národní společnosti, a to ještě v nikterak masovém měřítku.

Poznámky:

- 1/ J. KOŘALKA, *Národ bez státu*, in: *Naše živá i mrtvá minulost*, Praha 1968, s. 151.
- 2/ Ze starších prací věnujících se této problematice je nutno připomenout J. HANUŠ, *Národní muzeum a naše obrození*, Praha 1923; z novějších např. P. MAŠEK, *Modrá krev*, Praha 1992 nebo K. KŘÍŽOVÁ, *Šlechtický interiér v 19. století*, Praha 1993.
- 3/ K nejzávažnějším patří H. STEKL, *Österreichs Aristokratie im Vormärz. Herrschaftsstil und Lebensformen der Fürstenhäuser Liechtenstein und Schwarzenberg*, Wien 1973; H. STEKL, *Zwischen Machtverlust und Selbstbehauptung. Österreichs Hocharistokratie*

vom 18. bis 20. Jahrhundert, in: *Europäischer Adel 1750-1950*, hg. H.U. WEHLER, Göttingen 1990, s. 144-165; M. CSÁKY, *Adel in Österreich*, in: *Das Zeitalter Kaiser Franz Joseph I., Von der Revolution zur Gründungszeit*, Katalog der niederösterreichischen Landesausstellung, Wien 1984, s. 212-219; H. VON URBANSKI, *Der Adel in Österreich*, *Etudes Danubiennes* 8, 1992, s. 1-7; V. WINDISCHGRAETZ, *Der ungarische Adel (in der Zeit 1815-1914)*, *Etudes Danubiennes* 7, 1991, s. 116-133; L. HÖBELT, "Verfassung" und "Feudale": die beiden österreichischen Adelsparteien 1861-1918, *Etudes Danubiennes* 7, 1991, s. 103-114; I. DEÁK, *Der K. (u.) K. Offizier*, Wien 1991; P. FRANK-DÖFERING, *Adelslexikon des Österreichischen Kaisertums 1804-1918*, Wien 1989.

- 4/ SOA Třeboň, RA Schwarzenberg II, sign. A-I-1c, dopis Johanna Janů, kart. 353.
- 5/ Tamtéž, sign. A-I-1b, křestní list Karla V., kart. 353.
- 6/ Tamtéž, sign. N-a-3, korespondence s Karlem IV., kart. 363.
- 7/ Tamtéž, sign. A-I-26a, deník Karla V., kart. 360.
- 8/ Tamtéž.
- 9/ Tamtéž, sign. N-c-18, korespondence s Vilemínou Bohdaneckou, kart. 367.
- 10/ Tamtéž, sign. A-I-26a, deník Karla V., kart. 360.
- 11/ Tamtéž.
- 12/ Tamtéž, sign. N-a-9, korespondence s Bedřichem Schwarzenberkem, kart. 341.
- 13/ Tamtéž, sign. A-I-15, Běh života Karla V., kart. 357.
- 14/ Tamtéž.
- 15/ Tamtéž, sign. A-I-2b, středoškolské přípravy, kart. 353.
- 16/ Tamtéž, sign. A-I-2d, gymnaziální vysvědčení, kart. 353.
- 17/ Tamtéž, sign. A-I-26a, deník Karla V., kart. 360.
- 18/ Tamtéž, sign. A-I-3a, univerzitní studia, kart. 353
- 19/ Tamtéž, sign. A-I-15, Běh života Karla V., kart. 357.
- 20/ Tamtéž, sign. A-I-26a, deník Karla V., kart. 360.
- 21/ Blíže H. VON URBANSKI, *Der Adel*, s. 2.
- 22/ SOA Třeboň, RA Schwarzenberg II, sign. A-I-26a, deník Karla V., kart. 360.
- 23/ Tamtéž, sign. N-a-9, korespondence s Bedřichem Schwarzenberkem, kart. 341.
- 24/ Srov. SOA Třeboň, RA Schwarzenberg II, sign. A-I-26a, deník Karla V., kart. 360.
- 25/ Tamtéž, sign. A-I-25c, výkazy odstřelu zvěře, kart. 359.

- 26/ Tamtéž.
- 27/ K. SCHWARZENBERG, S puškou v ruce v litevských lesích, Les a lov 4, 1910, s. 65-70.
- 28/ P. MAŠEK, Modrá krev, s. 100, 147.
- 29/ SOA Třeboň, RA Schwarzenberg II, sign. A-I-26a, deník Karla V., kart. 360.
- 30/ Tamtéž, sign. A-II-3a, koupě automobilu, kart. 361.
- 31/ K. SCHWARZENBERG, Geschichte des reichsständischen Hauses Schwarzenberg, Neustadt an der Aisch 1963, s. 327-331.
- 32/ SOA Třeboň, RA Schwarzenberg II, sign. K-3, členství v šermířských klubech, kart. 362.
- 33/ Tamtéž, sign. K-2, členství ve sportovních klubech, kart. 362.
- 34/ Tamtéž.
- 35/ Tamtéž, sign. N-a-9, korespondence s Bedřichem Schwarzenberkem, kart. 341.
- 36/ Tamtéž, sign. K-2, členství ve sportovních klubech, kart. 362.
- 37/ Tamtéž.
- 38/ Tamtéž, sign. A-I-26a, deník Karla V., kart. 360.
- 39/ Srov. V. WINDISCHGRAETZ, Der ungarische Adel, s. 115-136.
- 40/ SOA Třeboň, RA Schwarzenberg II, sign. A-I-26a, deník Karla V., kart. 360.
- 41/ Tamtéž.
- 42/ Tamtéž, sign. A-I-15, Běh života Karla V., kart. 357.
- 43/ Tamtéž, kniha č. 239, účetní kniha Karla V.
- 44/ Fürst Schwarzenberg Jahrbuch für das Jahr 1896, Budweis 1895, s. 154 an.
- 45/ SOA Třeboň, RA Schwarzenberg II, sign. G-1, členství v národních spolcích, kart. 361.
- 46/ Tamtéž.
- 47/ Tamtéž, sign. K-2, členství ve společenských klubech, kart. 362.
- 48/ Tamtéž, sign. A-I-18a, pozvánky na různé oslavy, kart. 357.
- 49/ Tamtéž, sign. A-I-4a, sňatek Karla V., kart. 354.
- 50/ Tamtéž.
- 51/ Tamtéž.
- 52/ Tamtéž.
- 53/ Tamtéž, sign. A-I-18a, pozvánky na různé oslavy, kart. 357.
- 54/ Tamtéž.
- 55/ Tamtéž, sign. N-a-5, dopisy Karlu IV., kart. 271.
- 56/ Tamtéž, sign. A-I-18b, jídelní lístky, kart. 358.
- 57/ Tamtéž, sign. A-I-28, jmění Karla V., kart. 360.

Zdeněk BEZECNÝ

Karel V of Schwarzenberg

(Life Style of a Nobleman at the Break of the 19th and 20th Centuries)

The life of the aristocracy in the modern period has been an omitted subject in the Czech historiography for a long time. It is a very important and difficult project to evaluate the role of the nobility during this period. The article on Karel V of Schwarzenberg is a contribution to understanding the life style of a nobleman at the break of the 19th and 20th centuries. The personal type sources, the diary and the correspondence have been used for elaboration of this work. Its target has been to observe the typical expressions of the aristocrat's way of life. The upbringing and education, which had prepared Karel V for the life of an aristocrat in high standing, was part of this way of life. In his childhood, his upbringing was entrusted to the nanny's and educator's care. He attended secondary school as an external student. After secondary school, he studied at the faculty of law at the Charles University and at the faculty of forestry in Munich. Recreation (hunting and chases) was the most significant feature of the life style of aristocracy. Also riding belonged among the chivalrous sports. Also at the beginning of the 20th century, motoring started to penetrate the aristocratic circles. In addition to this, Karel V went in for fencing, tennis, football and skating. Travelling was important for nobility. The Duke of Schwarzenberg made journeys in northern Germany, Belgium and in Lithuania.

OBSAH - INHALT

Václav BŮŽEK	
Úvodem ke sborníku o každodenní kultuře	3
Josef HRDLIČKA	
Potravinny na předbělohorském dvoře pánů z Hradce (Způsoby zásobování a finanční náklady)	5
Lebensmittel am Hof der Herren von Neuhaus im 16. und zu Beginn des 17. Jahrhunderts (Versorgungsweise und Kosten)	
Gabriela BEZECNÁ	
Lidé kolem rybníků ve světle hospodářských pramenů	63
Die Menschen im Umkreis der Teiche im Licht der wirt- schaftlichen Quellen	
Jan SCHREIB	
K hudebnímu mecenátu posledních Rožmberků	77
On the Musical Patronage of the Last Lords of Rožmberk	
Štěpánka KUTIŠOVÁ	
Zdeněk Vojtěch Popel z Lobkovic	91
(Pokus o profil osobnosti)	
La correspondencia y su uso en el retrato de Zdeněk Vojtěch Popel de Lobkovic	
Petr LUTTER	
Politický a společenský život na dvoře Ferdinanda II. během dvacátých let 17. století ve světle španělské korespondence Zdeňka Vojtěcha Popela z Lobkovic a jeho manželky	107
Vida política y social en la corte de Fernando II. a la luz de la correspondencia española que mantenía Zdenko Adalberto de Lobkowitz con su esposa Polyxena en los años veinte del siglo XVII	

Josef GRULICH	
Obyvatelstvo chýnovského panství po třicetileté válce	125
Die Bewohner der Herrschaft Chýnov nach dem Dreissig-jährigen Krieg	
Lenka MATUŠÍKOVÁ	
"Kratka wšak dostatečna sprawa neb naučení..."	145
Pavel HIML	
Myšlení venkovských poddaných v raně novověkých jižních Čechách pohledem trestně právních pramenů	153
Das Denken der ländlichen Untertanen im frühneuzeitlichen Südböhmen aus der Sicht der Halsgerichtsbarkeitsquellen	
Miroslav NOVOTNÝ	
Nižší školy na třeboňském panství ve světle školních fasí druhé poloviny 18. století	195
Lower Schools in the Třeboň Dominion in the Light of the Second Half of the 18th Century School Lists	
Milena LENDEROVÁ	
Francouzský salon 18. století (Pokus o uchopení problému)	205
Les salons français du XVIIIe siècle: l'essai à l'essai	
Dagmar a Josef BLÜMLOVI	
Dvojí hlas z "probuzených" Čech (Pokus o netradiční interpretaci kantorského deníku a biografie)	223
Two Voices from "Awakened" Bohemia (An Attempt at Non-traditional Interpretation of a Schoolmaster's Diary and Biography)	
Robert SAK	
"...ona nikdy nezraňuje, vždycky blaží"	237
(Milostný vztah Františka Ladislava Riegra a Marie Palacké ve vzájemné korespondenci)	
"...sie verletzt nie, sie beglückt immer"	
(Die Liebesbeziehung František Ladislav Riegers und Marie Palackás in ihrer gegenseitigen Korrespondenz)	

Zlatuše HOUDKOVÁ

**Všední život Františka Ladislava Riegra a jeho rodiny
na letním bytě v Malči v letech 1862-1903**

253

**Das Alltagsleben František Ladislav Riegers und seiner
Familie in der Sommerwohnung in Maleč in den Jahren
1862-1903**

Jitka KODROVÁ

Rodina Braunerova

267

**(Příspěvek ke studiu každodenního života měšťanské
společnosti Prahy ve druhé polovině 19. století)**

Die Familie Brauner

**(Ein Beitrag zum Studium des Alltagslebens der
bürgerlichen Gesellschaft Prags in der zweiten Hälfte des
19. Jahrhunderts)**

Zdeněk BEZECNÝ

Karel V. ze Schwarzenberku

281

(Životní styl šlechtice přelomu 19. a 20. století)

Karel V of Schwarzenberg

**(Life Style of a Nobleman at the Break of the 19th and
20th Centuries)**

Název: Opera historica 4
Sborník katedry historie
Vydavatel: Jihočeská univerzita České Budějovice
Vydání: 1.
Náklad: 300 ks
Stran: 298
AA/VA: 19,7/19,8
Technická redakce: Pavel Pešek
Tisk: Ediční středisko PF JU České Budějovice